

**BİRLİK YOLUNDA TÜRK DÜNYASI
VE
TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI**

Editörler:
Nasuh USLU
Mehmet Emin ERENDOR

**TURKIC WORLD ON THE ROAD TO UNITY
AND
ORGANIZATION OF TURKIC STATES**

Editors:
Nasuh USLU
Mehmet Emin ERENDOR

BİŞKEK / BISHKEK –2024

УДК 327(100-87)
ББК 66.4(5)
В 64

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Nasuh Uslu
Prof. Dr. Mehmet Emin Erendor

EDITORS:

Prof. Dr. Nasuh Uslu
Prof. Dr. Mehmet Emin Erendor

В 64 Birlik Yolunda Türk Dünyası ve Türk Devletleri Teşkilatı = Turkic World on the Road to Unity and Organization of Turkic States – Б.: 2024. – 252 б.

ISBN 978-9967-9575-7-2

Түрк дүйнөсү биримдик жолунда жана Түрк мамлекеттеринин уюму

Бул китепте 2023-жылынын 1-3-ноябрында, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Түрк дүйнөсү стратегиялык изилдөө борбору тарабынан уюштурулган “Глобалдык саясатта аймакташуунун жогорулашы жана Түрк мамлекеттеринин уюму” III «Манас» форумунда жарыяланган докладдардан тандалып алынган макалалар камтылган.

Bu kitapta 1-3 Kasım 2023 tarihlerinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlenen III. Manas Forumu’nda sunulan bildirilerden seçilen makaleler yer almaktadır.

This book includes articles selected from the papers presented at the III. Manas Forum organized by the Kyrgyz-Turkish Manas University Turkic World Strategic Research Center on November 1-3, 2023.

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин басылмалары: 411

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Башкаруу кеңешинин № 2024-14.89-чечими боюнча басылды. Басууга 11/12/2024тө кол коюлду.

КТМУнун Басмакана бөлүмү. Бишкк ш., Жал к.р., КТМУнун Ч. Айтматов атындагы кампусу.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yönetim Kurulunun 11.12.2024 tarih ve 2024-14.89 Nolu kararı ile yayınlanmıştır.

КТМÜ Yayın Ofisi, Cengiz AYTMAOV Kampüsü, Cal, Bişkek.

ISBN 978-9967-9575-7-2

УДК 327(100-87)
ББК 66.4(5)
© КТМУ, 2024

Onur Üyeleri:

- Prof. Dr. Fahrettin ALTUN- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı
- Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü
- Dr. Baktıgöl KALAMBEKOVA- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili
- Büyükelçi Kubanışbek ÖMÜRALİYEV – Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri
- Sultan RAEV – TÜRKSOY Genel Sekreteri
- Ahmet Sadık DOĞAN – Türkiye Cumhuriyeti Bışkek Büyükelçisi
- Serkan KAYALAR – Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanı
- Abdullah EREN – Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı
- Prof. Dr. Abdülhamit AVŞAR- İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Bahri ŞAHİN- İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Yadigar İZMİRLİ- İstanbul Aydın Üniversitesi

Konferans Başkanı:

- Prof. Dr. Nasuh USLU- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Düzenleme Kurulu:

- Prof. Dr. Alpaslan AŞIK- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
- Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
- Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA- İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
- Doç. Dr. Uğur Yasin ASAL- İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR- Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
- Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
- Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER- İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Doç. Dr. Erkan EFİLTİ- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Güntekin ŞİMŞEK- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Dr. Kadri AĞGÜN- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
- Dr. Mehmet Ali BOLAT- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Dr. Muhammed KOÇAK- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Dr. Bülent NAMAL- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Bilim Kurulu:

- Prof. Dr. Enver ARPA- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA- İstanbul Ticaret Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şenol DURGUN- İstanbul Gelişim Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Beytullah KAYA- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Emin KÖKTAŞ- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Hakan KESKİN- İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hızır Tarık OĞUZLU- İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan ÜNAL- İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Levent ÜRER- İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU - Münih Üniversitesi Yakın ve Orta Doğu Çalışmaları Enstitüsü (Almanya)
- Prof. Dr. Bakhtiyor RASULOV, Andijon Devlet Pedagoji Enstitüsü Rektörü (Özbekistan)
- Prof. Dr. Firuza Abdurashidovna MUKHİTDİNOVA, Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi (Özbekistan)
- Prof. Dr. Ramakrushna PRADHAN, Guru Ghasidas Vishwavidyalaya Üniversitesi (Hindistan)
- Prof. Dr. Osmonakun İBRAİMOV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Prof. Dr. Laylı ÜKÜBAYEVA - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)

- Prof. Dr. Ceenbek ALİMBAYEV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Prof. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Prof. Dr. Gaybulla BABAYAR. Özbekistan Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Bakıt BORKOYEV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Zakir ÇOTAYEV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA – Özbekistan Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Doç. Dr. Ranokhon TURSUNOVA, Dünya Ekonomisi ve Diplomasisi Üniversitesi (UWED) (Özbekistan)
- Doç. Dr. Zaur GASIMOV, Bonn Üniversitesi (Almanya)
- Doç. Dr. Emine Akçadağ ALAGÖZ- İstanbul Gelişim Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mürsel BAYRAM- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Hatice ÇELİK- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Erhan İÇENER- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK- İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Ayfer Genç YILMAZ- İstanbul Ticaret Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Gökçe YOĞURTÇU- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Uğur ÜNAL, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Temirbek NURMATOV, Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Denis KUZNETSOV, Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (MGIMO) (Rusya)
- Dr. Öğr. Üyesi Raziyaan ABDİEVA- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAM- İstanbul Gelişim Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Bilent DEYİRMENCİ- İstanbul Gelişim Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Zebiniso KAMALOVA İstanbul Ticaret Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZORAL- İstanbul Ticaret Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Ali SEMİN- İstanbul Gelişim Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Kamala VALİYEVA İstanbul Ticaret Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Zeki AKÇAM- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Resul YALÇIN- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Cavid VELİYEV - Uluslararası İlişkiler Analizler Merkezi (Azerbaycan)
- Dr. Jason WAHLANG, Manohar Parrikar Savunma Çalışmaları ve Analizleri Enstitüsü (Hindistan)
- Dr. Azizbek Abdumalikovich EGAMBERDİYEV, Andijon Devlet Pedagoji Enstitüsü (Özbekistan)
- Yrd. Doç. Dr. Murat Bürkan SERBEST - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Yrd. Doç. Dr. Baktıbek İSAKOV - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Yrd. Doç. Dr. Ziyafat GASIMOVA - Baku Slav Üniversitesi (Azerbaycan)
- Öğr. Görevlisi Dr. Bakıt ORUNBEKOV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Öğr. Görevlisi Dr. Altınbek COLDOŞOV - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
- Öğretim Görevlisi Dr. Azbal DOSBOLOV - Ahmet Yesevi Üniversitesi (Kazakistan)

Sekretarya:

- Dr. Maksat ACIKAN UULU
- Murat AVCI
- Dinara BOLOTBEKOVA
- Ediliya ABDİKADIROVA
- Kayahan KÜÇÜK

Honorary Members:

- Prof. Dr. Fahrettin ALTUN - Head of Communications of the Presidency of the Republic of Turkey and Chairman of the Board of Trustees of Kyrgyz-Turkish Manas University
- Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Rector of Kyrgyz-Turkish Manas University
- Dr. Baktıgül KALAMBEKOVA - Deputy Rector of Kyrgyz-Turkish Manas University
- Ambassador Kubanychbek OMURALIEV - Secretary General of the Organization of Turkic States
- Sultan RAEV - Secretary General of TURKSOY
- Ahmet Sadık DOĞAN - Ambassador of the Republic of Turkey in Bishkek
- Serkan KAYALAR - Head of Turkish Cooperation and Coordination Agency
- Abdullah EREN - President of Turks Abroad and Related Communities
- Prof. Dr. Abdülhamit AVŞAR - Rector of Istanbul Ticaret University
- Prof. Dr. Bahri ŞAHİN - Rector of Istanbul Gelisim University
- Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Rector of Istanbul Sabahattin Zaim University
- Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN - Rector of Ankara Social Sciences University
- Prof. Dr. Yedigir İZMİRLİ - Rector of Istanbul Aydın University

Conference Chair:

- Prof. Dr. Nasuh USLU- Kyrgyz-Turkish Manas University

Organization Committee:

- Prof. Dr. Alpaslan AŞIK Kyrgyz-Turkish Manas University
- Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU Kyrgyz-Turkish Manas University
- Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA Istanbul Aydın University
- Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK Kyrgyz-Turkish Manas University
- Assoc. Prof. Dr. Uğur Yasin ASAL Istanbul Ticaret University
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin ERENDOR Kyrgyz-Turkish Manas University
- Assoc. Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL Kyrgyz-Turkish Manas University
- Assoc. Prof. Dr. Fatih Fuat TUNCER Istanbul Gelisim University
- Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Assoc. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Kadri AĞGÜN Kyrgyz-Turkish Manas University
- Dr. Mehmet Ali BOLAT Istanbul Sabahattin Zaim University
- Dr. Muhammed KOÇAK Ankara Social Sciences University
- Dr. Bülent NAMAL Kyrgyz-Turkish Manas University

Scientific Committee:

- Prof. Dr. Enver ARPA Ankara Social Sciences University (Turkey)
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA Istanbul Ticaret University (Turkey)
- Prof. Dr. Şenol DURGUN Istanbul Gelisim University (Turkey)
- Prof. Dr. Beytullah KAYA Istanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)
- Prof. Dr. M. Emin KÖKTAŞ Istanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)
- Prof. Dr. Mehmet Hakan KESKİN Istanbul Aydın University (Turkey)
- Prof. Dr. Hızır Tarık OĞUZLU Istanbul Aydın University (Turkey)
- Prof. Dr. Hasan ÜNAL Istanbul Aydın University (Turkey)
- Prof. Dr. Levent ÜRER Istanbul Aydın University (Turkey)
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU Institute of Near and Middle Eastern Studies, University of Munich (Germany)
- Prof. Dr. Bakhtiyor RASULOV, Rector of Andijon Pedagogical Institute (Uzbekistan)
- Prof. Dr. Firusa Abdurashidovna MUKHİTDİNOVA, Tashkent State University of Law (Uzbekistan)
- Prof. Dr. Ramakrushna PRADHAN, University of Guru Ghasidas Vishwavidyalaya (India)
- Prof. Dr. Osmonakun İBRAİMOV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)

- Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. Ceenbek ALİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR- Uzbekistan Academy of Sciences (Uzbekistan)
- Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Doç. Dr. Bakıt BORKOYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Doç. Dr. Zakir ÇOTAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Doç. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA – Uzbekistan Academy of Sciences (Uzbekistan)
- Doç. Dr. Ranokhon TURSUNOVA, University of World Economy and Diplomacy (UMED) (Uzbekistan)
- Doç. Dr. Zaur GASIMOV, Bonn University (Germany)
- Assoc. Prof. Dr. Emine Akçadağ ALAGÖZ İstanbul Gelisim University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Mürsel BAYRAM Ankara Social Sciences University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Hatice ÇELİK Ankara Social Sciences University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Erhan İÇENER İstanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK İstanbul Aydın University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Ayfer Genç YILMAZ İstanbul Ticaret University (Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOGURTÇU Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Assoc. Prof. Dr. Uğur ÜNAL Kyrgyz Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Assoc. Prof. Dr. Temirbek NURMATOV Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic (Kyrgyzstan)
- Assoc. Prof. Dr. Denis KUZNETSOV, MGIMO University (Russia)
- Dr. Raziyaan ABDİEVA Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Fatih ÇAM İstanbul Gelisim University (Turkey)
- Dr. Bilent DEYİRMENCİ İstanbul Gelisim University (Turkey)
- Dr. Zebiniso KAMALOVA İstanbul Ticaret University (Turkey)
- Dr. Başak ÖZORAL İstanbul Ticaret University (Turkey)
- Dr. Ali SEMİN İstanbul Gelisim University (Turkey)
- Dr. Kamala VALİYEVA İstanbul Ticaret University (Turkey)
- Dr. Zeki AKÇAM Ankara Social Sciences University (Turkey)
- Dr. Mehmet Ali BOLAT İstanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)
- Dr. Abdullah TOK İstanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)
- Dr. Resul YALÇIN Ankara Social Sciences University (Turkey)
- Dr. Cavid VELİYEYEV – Centre for International Analyses (Azerbaijan)
- Dr. Jason WAHLANG, Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses (India)
- Dr. Azizbek Abdumalikovich EGAMBERDİYEYEV, Andijon Pedagogical Institute (Uzbekistan)
- Dr. Murat Bürkan SERBEST - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Baktıbek İSAKOV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Ziyafat GASIMOVA - Baku Slavic University (Azerbaijan)
- Dr. Bakıt ORUNBEKOV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Altınbek COLDOŞOV - Kyrgyz-Turkish Manas University (Kyrgyzstan)
- Dr. Azbal DOSBOLOV - Ahmet Yesevi University (Kazakhstan)

Secretariat:

- Dr. Maksat ACIKAN UULU
- Murat AVCI
- Dinara BOLOTBEKOVA
- Ediliya ABDİKADIROVA
- Kayahan KÜÇÜK

TAKDİM

1992 yılından itibaren Türk devletleri arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi şeklinde gerçekleştirilen toplantılar, 2009 yılında Nahcivan Anlaşmasıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi ya da kısa adıyla Türk Konseyi olarak yapılandırılmıştır. 2021 yılında gerçekleştirilen zirve toplantısında da örgütün adı Türk Devletleri Teşkilatına (TDT) dönüştürülmüştür.

Türk devletleri her birine fayda sağlayacak önemli işbirliklerinin gerçekleştirileceği alanlara sahiptir. Ekonomi, kültür, eğitim, ulaşım, gümrük ve diaspora başta olmak üzere teknik ve uzman personelin yönlendirmesiyle değişik alanlarda gerçekleştirilecek ortak projeler hem Türk devletlerine kalkınma yönünde önemli katkılar sağlayacak hem de Türk devletleri arasındaki yakınlaşmayı yönetimler ve halklar düzeyinde daha ileri boyutlara taşıyacaktır. TDT'nin katkısıyla Türk dünyasında barış ve istikrarın sağlanması ve güçlendirilmesi ise Türk topluluklarının geleceğe güvenle bakmasını sağlayacaktır. İstikrarsızlık ve çatışmalar çağında her Türk topluluğunun zor durumlarla karşılaştığında kendisiyle ilgilenecek, sorun ve krizlerinin çözümlenmesine katkıda bulunacak bir teşkilatın ve ona üye devletlerin bulunduğunu bilmesi, elbette çok önemli bir avantaj ve nimettir.

Manas Üniversitesi olarak Türk Dünyasıyla ilgili bütün konuları ve gelişmeleri önemseydiğimiz gibi Türk Dünyasının göz bebeği olan Türk Devletleri Teşkilatına büyük önem atfetmekteyiz. 2010 yılından beri Üniversitemiz bünyesinde kurulmuş olan Orta Asya Araştırmaları Merkezi de Rektörlüğün belirlediği vizyon çerçevesinde TDT'yle ilgili bilimsel çalışma ve etkinlikler gerçekleştirme çabası içinde bulunmaktadır. Merkezin düzenli uluslararası konferanslarından Manas Forumu, bu etkinliklerin en önemlilerinden birisidir. 2023'te gerçekleştirilen Manas Forum, TDT'yi doğrudan temel konusu olarak seçmiştir. Manas Forum 2023 çerçevesinde Türk Dünyası uzmanlarının hazırladığı bildiriler bilimsel özelliklere sahip makalelere dönüştürülerek bu kitap ortaya çıkarılmıştır. Bu kitabın, TDT'yle ilgili bilimsel literatüre katkısı olacağına inanmaktayız. Manas Üniversitesi olarak bu bilimsel çalışmayı Türk Dünyası çalışanlarının ve sevdalılarının hizmetine sunmaktan büyük mutluluk duymaktayız.

“Birlik Yolunda Türk Dünyası ve Türk Devletleri Teşkilatı” Konferansının gerçekleştirilmesinde ve kitabın ortaya çıkarılmasında emeği geçenlere teşekkür ederim. Manas Üniversitemiz bilimsel çalışmalarıyla Türk Dünyasının hizmetinde olmaya devam edecektir. Okuyanı bol olsun.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü

АЛГЫ СӨЗ

Түрк мамлекеттеринин ортосунда 1992-жылдан тартып өткөрүлүп келген Түрк тилдүү мамлекеттердин саммити 2009-жылы Нахчиван келишиминин негизинде “Түрк тилдүү мамлекеттердин кызматташтык кеңеши” же кыскача аталышында “Түрк кеңеши” болуп кайрадан түзүлгөн. Ал эми 2021-жылы өткөн саммит жыйынында уюмдун аталышы “Түрк мамлекеттер уюму” (ТМУ) деп өзгөртүлгөн.

Түрк мамлекеттеринин ар бирине ары пайдалуу, ары маанилүү кызматташтыктарды жүзөгө ашыра турган тармактар бар. Өзгөчө, экономика, маданият, билим берүү, транспорт, бажы жана диаспора сыяктуу тармактар боюнча адис кызматкердердин жетекчилиги астында биргелешип ишке ашырыла турган долбоорлор түрк мамлекеттеринин өнүгүшүнө олуттуу салым кошуу менен бирге түрк мамлекеттеринин жетекчилеринин жана элдеринин бири-бирине жакындашуусун камсыздайт. ТМУнун салымы менен түрк дүйнөсүндө тынчтык жана туруктуулуктун камсыздалышы түрк коомчулуктарынын келечекке ишенимдүү кадам ташташына шарт түзөт. Туруксуздук жана кагылышуулар орун алган ушул доордо кыйын кырдаалга туш болгондо таян турган жана көйгөйлөрүн чечүүгө жардам берүүчү уюмдун, ошондой эле ал уюмга мүчө мамлекеттердин бар экенин билүү ар бир түрк коомчулугу үчүн абдан маанилүү жана баалуу.

“Манас” университети катары түрк дүйнөсүнө байланыштуу бардык маселелерге жана процесстерге терең маани берүү менен бирге түрк дүйнөсүнүн көз кареги болгон Түрк мамлекеттер уюмуна да зор маани беребиз. Университетибизде 2010-жылы түзүлгөн Борбордук Азия боюнча изилдөө борбору университеттин ректораты белгилеген концепциянын алкагында ТМУга байланыштуу илимий изилдөөлөрдү жана иш-чараларды жүзөгө ашыруу үчүн күч-аракетин жумшап келет. Аталган борбор тарабынан эл аралык деңгээлде уюштурулган “Манас форуму” бул иш-чаралардын эң маанилүүсү болуп саналат. 2023-жылы уюштурулган “Манас форумунун” негизги темасы катары Түрк мамлекеттеринин уюму белгиленген. “Манас форуму – 2023” иш-чарасынын алкагында түрк дүйнөсүнүн адистери тарабынан даярдалган баяндамалардан илимий макалалардын жыйнагы түзүлүп, колунуздаардагы эмгек катары жарык көрдү. Бул китеп ТМУга байланыштуу илимий адабияттардын казынасына салым кошот деп терең ишенебиз. “Манас” университети катары аталган илимий басылманы түрк дүйнөсүнүн бардык өкүлдөрүнө жана түрк дүйнөсүн сүйүүчүлөргө тартуулап жатканыбызга абдан кубанычтабыз.

Конференцияны уюштурууга жана китептин жарык көрүшүнө салым кошкондорго терең ыраазычылык билдирем. “Манас” университети мындан ары да илимий иш-чаралары аркылуу түрк дүйнөсүнө кызмат кылууну уланта бермекчи. Окурмандары көп болсун.

PhD, профессор Алпаслан Жейлан
Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин ректору

ÖNSÖZ

Küreselleşmeyle birlikte bölgeselleşmenin de yaşandığı günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde bu iki olgunun bir yandan birbirine zıt değil tamamlayıcı olduğu, diğer yandan ise yükselen bölgesel oluşumların küreselleşmenin yerine geçtiği iddia edilmektedir. Küresel siyasetin ağırlık merkezinin Asya-Pasifiğe kayması bağlamında bölgesel kuruluşların temel oluşum ve gelişim yeri, Avrasya ve Hint-Pasifik bölgeleridir. Birbiriyle bağlantılı jeopolitik ve jeo-ekonomik dinamiklerin bu iki coğrafya içinde şekillenmesi, değişen uluslararası düzenin gelecekteki kurallarını, normlarını ve işleyiş mekanizmalarını da belirleyecektir. Rusya, Büyük Avrasya Ortaklığı projesini önermiş ve bu çerçevede başını çektiği Avrasya Ekonomik Birliği ile Çin'in 2013'ten beri uygulamaya koyduğu Kuşak ve Yol projesi arasında bir senkronizasyon ve uyumlaştırma hedefi belirlemiştir. Bunun yanında Avrasya'da kapsamlı bir güvenlik iş birliği çerçevesi olarak Şangay İşbirliği Örgütü'nün (SCO) genişlemesi söz konusu olmuştur. Diğer yandan ise Hint-Pasifik bölgesi, birbiriyle rekabet eden bölgesel blokların oluşumu ile karşı karşıya kalmıştır. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), Hint-Pasifik Ekonomik Çerçevesi (IPEF) ve AUKUS (Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD) bu bağlamda değinilebilecek oluşumlar arasındadır.

Diğer tarafta küresel gelişmeler, bir kez daha Türk dünyasını dünyanın jeopolitik merkezi haline getirmiştir. Tarihte olduğu gibi bugün de Türk dünyası enerji, ticaret ve ulaşım yollarında Doğu ile Batıyı, Kuzey ile Güneyi birbirine bağlayan kritik bir konuma sahiptir. 21. Yüzyılın Türklerin yüzyılı olacağı yönünde geçmişte rağbet görmüş görüşün o kadar da temelsiz olmadığını göstermek önemli olsa da daha önemli olan husus, Türk dünyasının karşılaştığı sorunların ve sorunlarla mücadelenin ortaya konması ve işbirliği olanaklarının incelenerek geleceğe dönük Türk birliği vizyonunun bilimsel temeller üzerinde yükseltilmesine katkı sunulmasıdır. Bu çerçevede Türk Dünyası tahayyülünün Türk Devletleri Teşkilatı temelinde kurumsallaşması önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim Türk Dünyası da şekillenen bölgesel paradigmalardan iç içe geçtiği bir alanın parçasıdır. Bundan sonra Teşkilatın önünde duran temel görev, başta Türk dünyası olmak üzere dünyanın karşılaştığı sorunlarla mücadelede önemli roller ve işlevler üstlenmek ve gerçekleştireceği uygun eylemlerle gerçek anlamda dünya meselelerinde olumlu yönde fark yaratmaktır.

Bu düşüncelerle hareket eden Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM), ortak kuruluşlar olan İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Bışkek Büyükelçiliğiyle birlikte 1-3 Kasım 2023 tarihleri arasında Bışkek'te 'Küresel Siyasette Bölgeselleşmenin Yükselişi ve Türk Devletleri Teşkilatı' başlıklı bir konferans düzenlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığına bağlı Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ile Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, değişik ülkelerden katılan akademiyenlerin yol ve konaklama masraflarını karşılayarak üzere parasal destek sağlamıştır. Konferansla, Türkiye Cumhuriyeti

Cumhurbaşkanlığının başlattığı Türkiye Yüzyılı projesi ve onunla bağlantılı Türk Dünyasında Birlik vizyonu çerçevesinde katkı sunma hedeflenmiştir. Yine konferansla Türkiye Yüzyılı ve Türk Birliği söylemlerinin sadece söylemden ibaret olmayıp tarihsel gelişmeler çerçevesinde bir gerçekliğe işaret ettiğinin ve dünyanın ve Türk dünyasının geleceği bakımından önemli köşe taşları oluşturduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır. Konferansın bildiri özetleri elektronik ortamda yayınlanmış bulunmaktadır. Bu kitapta yer alan makaleler, bazı bildiri sahiplerinin kitap formatına uyacak şekilde çalışmalarını gözden geçirmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Alan uzmanlarının Türk dünyasında birlik ve Türk Devletleri Teşkilatı teması çerçevesinde kaleme aldığı önemli makalelerini içeren kitabın ilgili alanda literatüre ciddi bir katkı sağlamasını umut etmekteyiz.

Konferansın gerçekleştirilmesinde ve kitabın ortaya çıkarılmasında her türlü desteği veren Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'a şükranlarımızı ve minnettarlığımızı bildirmek bizim için bir borçtur. Projenin gerçekleştirilmesinde emeği bulunan Manas Üniversitesi çalışanlarına ve konferans ortaklarımıza da en derin teşekkürlerimizi sunuyoruz. Konferansın gerçekleştirilmesinde maddi katkı sunan Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ile Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına da en içten minnettarlık duygularıyla teşekkür ederiz.

FOREWORD

In today's system of international relations, where globalization is accompanied by regionalization, it is argued that these two phenomena are complementary rather than contradictory on the one hand, and that emerging regional formations are replacing globalization on the other. In the context of the shift of the center of gravity of global politics to the Asia-Pacific, the main place of establishment and development of regional organizations is Eurasia and the Indo-Pacific regions. The shaping of interconnected geopolitical and geo-economic dynamics in these two geographies will determine the future rules, norms and mechanisms of functioning of the changing international order. Russia has proposed the Greater Eurasian Partnership project and has set a goal of synchronization and harmonization between the Eurasian Economic Union, which it leads, and China's Belt and Road project, which it has been implementing since 2013. There has also been the expansion of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) as a comprehensive security cooperation framework in Eurasia. On the other hand, the Indo-Pacific region has faced the emergence of competing regional blocs. The Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), the Indo-Pacific Economic Framework (IPEF) and the AUKUS (Australia, the United Kingdom and the United States) can be mentioned in this context.

On the other hand, global developments have once again made the Turkic world the geopolitical center of the world. Today, as in history, the Turkic world has a critical position connecting East and West, North and South on energy, trade and transportation routes. While the 21st century will be the century of the Turks, it is important to show that the popular view that the 21st century will be the century of the Turks is not so baseless. What is more important is to reveal the problems faced by the Turkic world and the struggle against the problems, and to contribute to the promotion of the vision of Turkic unity for the future on scientific foundations by examining the possibilities of cooperation. In this framework, the institutionalization of the Turkic World imagination on the basis of the Organization of Turkic States has been an important development. As a matter of fact, the Turkic World is a part of an area where shaping regional paradigms are intertwined. From now on, the main task before the Organization is to assume important roles and functions in combating the problems faced by the world, especially the Turkic world, and to make a positive difference in world affairs through appropriate actions.

With this in mind, Kyrgyzstan-Turkey Manas University Center for Central Asian Studies (ORASAM), together with partner institutions Istanbul Gelisim University, Istanbul Commerce University, Istanbul Sabahattin Zaim University, Ankara Social Sciences University, Istanbul Aydın University and the Embassy of the Republic of Turkey in Bishkek, organized a conference titled 'The Rise of Regionalism in Global Politics and the Organization of Turkic States' in Bishkek on 1-3 November 2023. The Presidency of the Turkish Cooperation and Coordination Agency and the Presidency for Turks Abroad and Related Communities under the Ministry of Culture of the Republic of Turkey provided financial support to cover the travel and

accommodation expenses of academics from different countries. The conference aimed to contribute to the Century of Turkey project initiated by the Presidency of the Republic of Turkey and the related vision of Unity in the Turkic World. It is also aimed to show that the discourses of the Turkish Century and Turkic Unity are not just rhetoric, but point to a reality within the framework of historical developments and constitute important cornerstones for the future of the world and the Turkic world.

The abstracts of the conference have been published electronically. The articles in this book have been revised by some of the presenters to fit the format of the book. We hope that the book, which contains important articles written by experts in the field within the framework of the theme of unity in the Turkic world and the Organization of Turkic States, will make a serious contribution to the literature in the relevant field.

It is our debt to express our gratitude and appreciation to Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Rector of Kyrgyzstan-Turkey Manas University, who provided all kinds of support in the realization of the conference and the creation of the book. We would also like to express our deepest gratitude to the staff of Manas University and our conference partners who contributed to the realization of the project. We would also like to express our sincere gratitude to the Ministry of Culture of the Republic of Turkey, the Presidency of the Turkish Cooperation and Coordination Agency and the Presidency of Turks Abroad and Related Communities for their financial contribution to the realization of the conference.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	7
АЛҒЫ СӨЗ.....	8
ÖNSÖZ	9
FOREWORD	11
1- Türk Dünyası Alan Çalışmaları Çerçevesinde Nasıl Çalışılabilir? - Yunus Emre Gürbüz ...	14
2- Türkistan ve Orta Asya Kavramlarını Yeniden Düşünmek – Esra Sezer.....	26
3- Toprağın Altından Birlikteliğin İnşasında Bir Disiplin Olarak Arkeoloji - Şenol Durgun ...	38
4- Türk Dünyasının Potansiyel Ortakları - Nasuh Uslu.....	60
5- Dünya Geneline Bölgeselleşme ve Bütünleşme Eğilimleri ve Türk Devletleri Teşkilatı’nın Geleceği - Resul Yalçın.....	74
6- Türk Devletleri Teşkilatı’nın Uluslararası Örgütler İçindeki Yeri ve Değerlendirilmesi – Demet Şefika Mangır ve Ediliia Abdykadyrova.....	91
7- Sosyal İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Türk Devletleri Teşkilatı – Burcu Temür ve Cihan Bilgili.....	102
8- Türk Devletleri Teşkilatı’nın Önemini Anlamak – Serdar Yılmaz	111
9- Merkezi Asya’da Türk Devletleri Teşkilatı’nın Bütünleşmesinin Çin, Rusya, ABD ve AB’ye Yansımaları – Burulkan Pala	117
10- Türk Devletleri Teşkilatı Bünyesinde Savunma Sanayi Alanında İş Birliği – Emrah Kaya	126
11- “Bayraktar Diplomacy”: How Turkish Military Industry Contributes to the Integration of Turkic-Speaking Countries? – Isa Dzhavadov ve Ziyafat Gasimova	138
12- Türk Devletleri Teşkilatı’nın Ekonomik, Finansal ve Ticari Alanlarda İş Birliği ve Bütünleşme Olanakları: Uluslararası Ticaret Perspektifinden Bir Değerlendirme –Tuğçenur Ekinci Furtana.....	148
13- Türk Devletleri Teşkilatı’nın Değerlendirilmesi: Yeni Bölgeselleşme Sürecinde Diasporaların ve Kültürlerarası Diyaloğun Önemi – Çağla Gül Yesevi	156
14- Türk Halklarında Modern Anma Kültürleri ve Ortak Kimlik İnşası Sorunu Mehmet Hacısalihoğlu	162
15- Russian CIS Policy and Memory Politics – Anar Somuncuoğlu	172
16- Türk Dünyasında Akademik Hareketliliğin Parlayan Yıldızı: Orhun Değişim Programı – Fahri Türk, Dolunay Yusuf Baltürk ve Kayahan Küçük	180
17- Kafkasya Bölgesinin Önemi ve 44 Günlük Karabağ Savaşının Ardından Türk Dünyası İçin Geleceğe Dönük Seçenekler Kapsamında Laçın ve Zengezur Koridorları - Yıldız Deveci Bozkuş.....	192
18- A Regional Lens to Turkish Moving Sprits in the Northern Iran – Devrim Şahin ve Aybaniz Huseyn	203
19- Yeni Özbekistan’ın Dış Politikasında Türk Devletleri Teşkilatı – Fatih Aliyi ve Nihal Keskin.....	211
20- Organization of Turkic States in Conditions of Turbulence in World Politics: Initiatives of the Republic of Uzbekistan – Ranokhon Tursunova ve Saodat Gladkikh	225
21- Değişen Özbekistan Dış Politikasında Afganistan Vektörü – Medihanur Argalı	230
22- Global Nuclear Liability Regime: Evolution, Challenges and Trends: A Proposal For South and East Asian Region – Mehmet Haşim Çevik.....	241
23- Role and Significance of the Treaty of the Eurasian Economic Union in the Development of the Unification of Legislation of the Kyrgyz Republic – Temirbek Nurmatov.....	248

TÜRK DÜNYASI ALAN ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE NASIL ÇALIŞILABİLİR?

Yunus Emre GÜRBÜZ*

Özet

Soğuk Savaş döneminde yaygınlaşan Alan Çalışmaları dönemin sonuyla birlikte bir kriz ve yeniden tanımlanma sürecine girmiştir. Akademik kurumlardaki çalışmalara, alınan bütçelere rağmen Alan Çalışmalarının Soğuk Savaşın bitişini öngörememiş olması güvensizlik doğurmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmeyle birlikte bölgesel sınırların muğlaklaşması, meselelerin küresel bağlamda incelenmeye başlanması Alan Çalışmalarını bir varoluş krizine itmiştir. Bununla birlikte Orta Asya Çalışmaları gibi yeni bölgeler üstüne çalışmalar yapılmakta, Avrupa, Afrika, Ortadoğu, Asya üstüne yapılan Alan Çalışmaları çoğalmaktadır. Eleştiriler, kriz ve değişimin ardından Alan Çalışmaları kendini yeniden tanımlayarak yoluna devam etmektedir. Değişen Alan Çalışmaları Türk Dünyasının da Alan Çalışması olarak incelenmesi için olanak sunmaktadır. Alan Çalışmalarının sabit bölgesel sınırlara kapatılmış bir konu olması eleştirilirken, buna çözüm olarak küreselleşen “bağlantılar”ın odağa alındığı, yeni “alanlar” üstünde durulmaya başlanmıştır. “Alan”ı değişmez sınırlara sahip kapalı coğrafi bölgeler olarak çalışmak yerine “bağlantılar” içindeki bölgeler olarak daha dinamik şekilde çalışan yaklaşımlar yaygınlaşmaktadır. Türk Dünyası Çalışmaları da 12 Kasım 2021’de Türk Devletleri Teşkilatı’nın kurulmasının ardından yeni bir gerçeklik olarak dünya sahnesinde yerini almaktadır. Alan Çalışmalarındaki eleştiriler ve değişim dikkate alınarak bu “bağlantılı” bölge de “alan” olarak çalışılabilir. Bu çalışmada Alan Çalışmaları hakkında yapılan tartışmalara kısaca değindikten sonra Türk Dünyası’nın nasıl çalışılabileceği üstünde durulacaktır.

Anahtar Kelimler: Alan Çalışmaları, Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyası,

How Can the Turkic World be Studied in Area Studies?

Abstract

Area Studies, which spread during the Cold War, entered a period of crisis and redefinition with the end of the period. Despite the implemented studies and received budgets by academic institutions, they could not foresee the end Cold War, which created a deep distrust in Area Studies. Additionally, the blurring of regional borders with globalization after the Cold War and the rise of global studies of issues in a world with less limited borders pushed Area Studies into an existential crisis. However, studies on new regions such as Central Asian Studies are being carried out and Area Studies on Europe, Africa, the Middle East and Asia are increasing. After criticism, crisis and change, Area Studies continues to shape its path by redefining itself. Changing Area Studies offers the opportunity to examine the Turkic World as Area Studies as well. While Area Studies has been criticized for being a subject confined to fixed regional borders, as a solution to these globalized “connections” have begun to be emphasized as new “areas” to focus on. Instead of studying an “area” as a closed geographical region with immutable boundaries, more dynamic approaches to study regions in their “connections” are becoming widespread. Turkic World Studies is also entering the world stage as a new reality after the establishment of the Organization of Turkic States on November 12, 2021. Considering the

* Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

criticisms and changes in Area Studies, this “interconnected” region can also be studied as an “area”. In this study, after briefly touching on the discussions about the Area Studies, it will seek to be discussed how the Turkic World can be studied.

Keywords: Area Studies, Turkic World, Organization of Turkic States

Giriş

Türk Keneşi’nin 12 Kasım 2021’de Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adıyla çalışmalarını yeni bir seviyeye yükseltmesinin ardından Türk Dünyasının akademik olarak daha bütünlüklü biçimde çalışılması yönünde ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bölgenin Alan Çalışmalarında elde edilen birikimden yararlanarak incelenmesi, Türk Dünyasının çalışılmasında kullanılabilecek yöntem için çerçeve sunabilir. Burada Alan Çalışmalarının neden ve nasıl Türk Dünyasının incelenmesi için faydalı olabileceği üstünde durulacak ve Alan Çalışmalarından olumlu ve olumsuz deneyimlerinden yola çıkarak Türk Dünyasının çalışılması için yeni önerilerde bulunulacak, sınıflandırmalar sunulacaktır.

Bu incelemenin ana sorusu başlıkta belirtildiği üzere şudur: “Türk Dünyası Alan Çalışmaları Çerçevesinde Nasıl Çalışılabilir”. İnceleme, bunu ayrıntılandırmak için şu alt araştırma sorusu eşliğinde geliştirilmiştir:

1. Türk Dünyasını, Alan Çalışmaları içinde çalışmanın faydası var mıdır?
2. Alan Çalışmalarının gelişim sürecinden ve günümüzdeki eleştiri ve özeleştirilerden Türk Dünyası Çalışmaları için ne sonuçlar çıkarılabilir?

Burada Türk Dünyası Çalışmaları için ufuk açıcı olan ikinci alt soru olduğundan, ilk sorunun kısaca yanıtlanmasının ardından, Alan Çalışmalarının tarihsel gelişimi üstünde durularak, Soğuk Savaşın sonu ve küreselleşme nedeniyle geçirdiği kriz içinde günümüzde nasıl yeniden tanımlandığına değinilecektir. Son olarak Alan Çalışmasının Türk Dünyası Çalışmalarına açtığı alanlar sınıflandırılacaktır. Buradaki hipotez de son gelişmelerle bağlantılıdır: Alan Çalışmaları bugün daha esnek olarak yeniden tanımlanırken, Türk Dünyasının çalışılması için de teorik açılım sunmaktadır.

Türk Dünyası Çalışmaları için Neden Alan Çalışmaları?

AÇ, Britannica Ansiklopedisi tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Alan çalışmaları, belirli coğrafi bölgelere veya kültürel olarak tanımlanmış bölgelere odaklanan çok disiplinli sosyal araştırmalardır.” Alan veya Bölge Çalışmalarının tanımı ve dergilerde de bölge ve onun sosyal bilimlerin farklı disiplinlerini kucaklayarak çalışılması üstünde durulmaktadır. Örneğin “Orta Asya Çalışmaları” içinde ortak Sovyet geçmişine sahip, ortak sınırlara, bezer toplumsal yapılar, siyasi mekanizmalara sahip, benzer sorunları çözmeye çalışan ülkeler incelenmektedir (Central Asian Survey).

Türk Dünyası kendi içinde kapalı bir “bölge” olmadığından, Alan Çalışmaları içinde çalışılamayacağını söylemek mümkündür. Bölge veya “alan” denildiğinde anlaşılan, ortak bir coğrafyayı paylaşan, sorunları da ortak olan ülkeler grubudur.

Türk Dünyasının Alan Çalışmaları içinde çalışılamayacağıyla ilgili ikinci itiraz ise, Alan Çalışmalarının tamamını ilgilendiren bir itirazdır. Bugün küreselleşmenin ulus-devletler ve bölgelerin sınırları üstündeki yıpratıcı etkileri nedeniyle dünya

genelinde Alan Çalışmaları sorgulanır hale gelmiştir. Devletler üstü (suprastate ya da supranational) ve devlet-altı (substate ya da subnational) mekanizmalar nedeniyle (Sweet & Sandholtz, 1997; Gruber, 2000; Scholte, 2001, 2004), Vestfalya Anlaşması'ndan beri güçlenmekte olan devletin egemenliği, tam bağımsızlığı tartışmaya açılmıştır (Taylor, 2005). Bu nedenle Alan Çalışmaları şöyle bir itirazla karşı karşıyadır: Devletlerin dahi sınırlarının geçirgenleştiği, egemenliğinin silikleştiği bir ortamda “alan” (Ohmae 1990), “bölge” nasıl değişmez, sabit sınırlara sahip, kapalı bir çalışma alanı olarak ele alınabilir?

Bu iki eleştiri noktasının geçerlilik payı vardır, ancak ikinci eleştiri karşısında Alan Çalışmaları kendini yenilerken Türk Dünyasının da bu çerçevede incelenmesine kapı aralanmıştır. Küreselleşmenin sınırları geçirgenleştirmesi, “alan” veya “bölge”yi esnetmiş, Alan Çalışmalarının sonunu getirmesi yerine onu daha geniş bir mekâna yaymıştır. Örneğin bugün Alan Çalışmaları, Kuşak ve Yol Girişiminin de incelenmesi için verimli bir zemin sunmaktadır.

Mevcut gelişmelerden olumlu bir yaklaşımla yararlanmada Ernst Haas'ın bölgesel entegrasyon kuramlarında geliştirdiği yeni işlevselciliğe (neofunctionalism) dayanılabilir. Haas, 1958 yılında yayımladığı Avrupa'nın entegrasyonu ile ilgili kitabında devletlerin ekonomik temeller çerçevesinde gönüllü olarak devletler üstü yapılara evrileceğini öngören, o zaman için iyimser denebilecek bir eser ortaya koymuştu (Haas, 1958). AB ve TDT'nin yolları farklı olsa da Haas'inkine benzer şekilde yapıcı ve işlevlere odaklanan bir yaklaşım izlenebilir.

Alan Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi

Alan Çalışmalarının Öncesi: Oryantalizm

Alan Çalışmalarının oluşumuna giden sürecin Oryantalizm (Şarkiyatçılık, Doğubilim) ile başladığı kabul edilmektedir (Kolluoglu-Kirli, 2003). Oryantalizmin Alan Çalışmalarına bıraktığı mirası olumsuz ve olumlu yanlarıyla birlikte ele almak yerinde olur. Oryantalizm, coğrafi keşifler sonrasında Batı merkezli bir alan olarak kurulurken, Batı'nın önyargılarının yeniden üretildiği, kavramsallaştırıldığı ve yaygınlaştırıldığı bir bilim ve uygulama alanı olarak gelişmiştir. Sömürgeleştirilmesi düşünülen veya sömürgeleştirilmiş yerlerin ve halkların incelenmesi için oryantalizm devletin etkisi ve doğrudan yönlendirmesiyle gelişmiştir. Bununla birlikte önemli akademik çalışmaların yapıldığı ve “Doğu” halklarının tanınması için temellerin atıldığı gözden kaçırılmamalıdır.

Henüz 16. yüzyılda “Doğu” hakkında bilimsel kitaplar çıkmaya başlamıştı. Türkler hakkındaki ilk eser olan, 1591'de Frankfurt'ta basılan *Historiae Musulmanoe Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, buna örnek gösterilebilir. Bartold'un “muhtemelen ilk şarkiyatçı” olarak tanımlandığı Guillaume Postel (1510–1581) pek çok doğu dilini bilen biri olarak eserler veriyordu (Bartold, 2000, 199-200).

Ancak kritik adım, devlet görevlileri yetiştirmek için eğitim ve araştırma kurumlarının açılarak kurumsallaşmanın sağlanmasıdır. İlk örnek olarak Fransa'daki INALCO (Institut national des langues et civilisations orientales, Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü) verilebilir. INALCO'nun temeli 1669'da Paris'te genç mihmandarlar yetiştirmek üzere Levant (Doğu Akdeniz) dillerini (Türkçe, Arapça,

Farsça, Ermenice) öğretmek için açılan École des Jeunes de langues'a dayanıyordu (Gençlik Dil Okulu) (Cosnard & Siganos, 2018, s.5). 1795 yılında École spéciale des langues orientales (Doğu Dilleri Özel Okulu) adını almıştır (Inalco; Bibliothèques d'Orient).

Rusya da henüz 17. yüzyılda Sibirya'nın içlerine keşif kolları yollamış, İngiliz, Hollandalı, Alman ve İsveçlilerin yardımıyla Doğu hakkındaki coğrafya, dil ve kültür bilgilerini artırmaya çalışmıştır (Bartold, 2000, ss.310-322). Rusya'da 1804'te hazırlanan ilk üniversite tüzüğünde tarih ve filoloji fakültelerinin bünyelerinde şark (doğu) dilleri kürsüsünün kurulması şartının konması önemlidir (Bartold, 2000, ss.371). Ardından, 1818'de Rusya İmparatorluk Bilimler Akademisi altında Şarkiyat Enstitüsü'nü kurmuştur (Institut vostokovedeniya rossiyskoy akademii nauk).

Doğu'nun çalışılmasındaki öncü kuruluşlar arasında ABD'de 1842 yılında kurulan American Oriental Society, 1888'de kurulan Oriental Club of Philadelphia (Kent & Matthews, 1938, s.2), Birleşik Krallık'ta 1916'da açılan School of Oriental Studies (Günümüzde School of Oriental and African Studies, SOAS) yer almaktadır.

Oryantalizmin akademik çevrelerde olumsuz bir “hal” olarak görülmesini sağlayan Edward Said, “Şarkiyatçılık” (1978) kitabında onu sömürgecilik ve emperyalizmle bağdaştırmış, Doğu'nun Batı zihninde, emperyalizmi meşrulaştırmak için yeniden tanımlanması, Doğu'nun “ötekileştirilmesi” olarak tanımlamıştır. Oryantalizm çalışmaları, öncelikle egemenlik kurulacak bölgenin tanınması, sonra nasıl burada iktidarın kurup sürdürülebileceğini çözmeye yöneliktir. Oryantalizm bilimsel bir çalışma alanı olmakla birlikte aslında siyasi hâkimiyet aracı olarak hizmet görmüştür (Said, 2020).

Öte yandan Hindistan, Afrika, Çin ve Türk Dünyasıyla ilgili modern bilimsel çalışmaların temelini atanlar da Said'in eleştirdiği alandan çıkmıştır: Mısırbilim'in (Egyptology) kurucularından ve Mısır Hieroglifini çözen Jean-Francois Champollion (1790-1832), Hindistan'daki öncü araştırmacılardan, Hint-Avrupa Dil Ailesini sistemleştiren William Jones (1746-1794), “Hunların ve Ondan Çıkan Halkların Tarihi” adlı, 1759 tarihli kitabında (Türkçeye 160 yıl sonra çevrilmiştir) Türklerin tarihi hakkında modern bilimin ilk örneklerini sunan yapan Joseph de Guignes (1721-1800) ve genel Türk tarihi, özelde Kırgızların tarihi hakkında değerli bilgiler veren Vasily Vladimirovich Bart'old (1869-1930) ilgili halkların bilimsel gelişmelerine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Dolayısıyla, Alan Çalışmalarının doğum öncesinden gelen ikili bir mirası vardır: Dış politika aracı olarak yapılan araştırmalar ve akademik kaygılar çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar. Bu ikili mirasın izleri oryantalizm sonrasında ortaya çıkan Alan Çalışmalarında kendini göstermiştir.

Soğuk Savaş ve Alan Çalışmalarının Çıkışı

Alan Çalışmalarının çıkış yeri olarak ABD kabul edilir. Benedict Anderson'a göre, ABD'nin büyük kolonyal güçlerdekine eşdeğer kolonyal arşivleri, araştırma ve eğitim merkezleri olmadığından Alan Çalışmalarına ihtiyaç doğmuştur (Anderson, 1999, ss 8-12). Bu nedenle baştan beri üniversitelerde açılan Alan Çalışmaları merkezleri veya programlarında istihbarat ya da onun desteğini alan vakıfların yoğun iş

birliği içinde olmaları dikkat çekicidir. Özellikle diğer ülkelerin iç işlerine müdahale ve iç siyasetin yönlendirilmesi için bütçe ayrılmıştır. Bunun gayrimeşru bir durum olması bir yana sonuç almada çok başarılı olduğu da söylenemez.

ABD’de 1943 yılında, İkinci Dünya Savaşı’nın ortasında faaliyete başlayan *Committee on World Regions of the Social Science Research Council* (SSRC, Dünya Bölgeleri ve Sosyal Bilim Araştırma Konseyi Komitesi) (Franzineti, 2015, s.839) ve *Association for Asian Studies* (AAS, Asya Çalışmaları Derneği) ilk Alan Çalışmaları kurumlarıdır. Bunların ikisinin de ABD savaşa girdikten sonra kurulması ve ABD’nin öncelikli ilgi alanının “Asya” olması devletin kaygılarını yansıtmaktadır. Bunlar, Başkan Roosevelt tarafından 13 Haziran 1942’de yayınlanan bir Başkanlık emriyle kurulan *Office of Strategic Services* (OSS, Stratejik Servisler Ofisi) ile ilişkiliydi (OSS, 1947’de Merkezi İstihbarat Teşkilatı, CIA olarak yeniden yapılandırılmıştır) (Wallerstein, 1997, s.201).

OSS’nin Sovyet bölümü, Eylül 1946’da Rusya Enstitüsü’nün temeli olarak Columbia Üniversitesi’ne taşınmıştır. 1947’de Carnegie Corporation, Harvard Üniversitesi’ne Rusya Araştırma Merkezini kurması için 740.000 dolar bağışlamıştır (Hall, 1947, s. 52; Lambert, 1984, s. 24). Her iki programı da istihbarat teşkilatları, OSS (daha sonra CIA), FBI ve askeri teşkilatlar desteklemiştir. Carnegie, Rockefeller, Ford, projeleri finanse etmek ve CIA finansmanı almak için devlet ve merkezlerle birlikte çalışmıştır (Engerman, 2001, ss. 398-399). Örneğin, Ford Vakfı, 1953’ten 1966’ya kadar 34 üniversiteye alan ve dil çalışmaları için toplam 270.098 milyon dolar bağışlamıştır (Lambert, 1984, s. 25).¹

1964’te Amerikan ordusunun “Camelot Harekatı” (Operation Camelot) ile ilgili sosyal bilimlere doğrudan müdahalesini gösteren bir belgenin ortaya çıkması skandal yaratmıştır. 3-4 yıllık bir süre boyunca Amerikan Üniversitesi’ne yılda 1,5 milyon dolar verilerek şunların araştırılması istenmiştir:

Birincisi, ulusal topluluklar içinde iç savaş potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik prosedürler tasarlamak;

İkincisi, bir hükümetin iç savaş potansiyeline sahip olduğunu değerlendirdiği durumları [baskısını] hafifletmek için yapabileceği faaliyetleri güvenilirlik derecesine göre tanımlamak (Silvert, 1967, s.47, akt. Wallerstein, 1997, s.220)

ABD’de üniversite içi muhalefetin arttığı 1960’larda belgeleri ortaya çıkan bu gizli anlaşma tepki çekmiş ve bu da üniversitelerle devletin istihbarat kurumları arasında özellikle başka devletlerin iç işlerine müdahale konusunda daha hassas davranılmasını getirmiştir.

Immanuel Wallerstein, 1996 tarihli değerlendirmesinde Alan Çalışmalarını Soğuk Savaşın “beklenmedik sonuçları” (unintended consequences) olarak tanımlarken, olumsuz bir durumdan nasıl olumlu bir sonuç çıktığını anlatmaktadır. Wallerstein 1943’te Alan Çalışmaları üstüne araştırmalar başladığında üç

¹ ABD Savunma Bakanlığı sponsorluğunda Amerikan Üniversiteler Birliği tarafından 1984 yılında yüksek öğretimde dil ve alan çalışmalarının geliştirilmesi için hazırlanan rapor ordu ve istihbarat ile üniversiteler arasındaki ilişki hakkında alıntılarla bilgi vermektedir. Rapora ABD Eğitim Bakanlığı sitesinden ulaşılabilir: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED249805.pdf>.

olumsuzluğun, “çatlağın” var olduğunu vurgular:

1. Geçmiş (Tarih) ve bugün (Sosyal Bilimler) arasındaki ayrım,
2. Batı ve Batı-olmayan arasındaki ayrım,
3. Devlet, piyasa ve sivil toplumda arasında var olan Siyaset Bilim, İktisat ve Sosyoloji arasında oluşturulmuş sınırlar (Wallerstein, 1997, s.198).

Wallerstein’a göre bu sorunlar, çıkar alanı artık dünyaya yayılan Amerikan devletinin mevcut Antropoloji ve Oryantalizm Çalışmaları yerine Alan Çalışmalarını kurmasına neden olmuştur. Artık ABD’nin Batılı olmayan toplumları (öncelikle Japonya, Çin ve Latin Amerika) daha derinlemesine anlaması gerekmektedir. Ancak Antropoloji ve Oryantalizm Batılı olmayan toplumları tarihsiz, yani geçmişteki kalıplar içinde donup kalmış topluluklar olarak ele almaktadır. Ayrıca her bir disiplinin kendi araştırma konuları ve yöntemlerinin sınırları içinde kalmaları da derinlemesine bilgi edinilmesini engellemektedir. Amaç, başlangıçta ordunun istihbaratçıları ve bölge halkıyla ilişki kuracak uzmanları yetiştirmek olduğundan 1943’te Ordu Uzmanlaşmış Eğitim Programları (Army Specialized Training Programs) ve Sivil İşler Eğitim Programları (Civil Affairs Training Schools) kurulmuş ve programlarda dil ile interdisipliner bölge eğitimi verilmiştir (Wallerstein, 1997, ss.195-200).

1960’lardan itibaren ABD’deki üniversitelerde Alan Çalışmalarında istihbarat birimlerinin çerçevesinin çizdiği sınırları aşan çalışmalar çıkmıştır (Wallerstein, 1997, ss.227-228). Edward Said’in eleştirel Oryantalizm çalışması da değişen ortamın ürünüdür. Ancak elbette devlet tarafından fonlanan ve devlet kurumlarının yönlendirdiği çalışmalar da varlığını korumuştur ki bunların dezavantajları Soğuk Savaş sonrasında Alan Çalışmalarının içine düştüğü kriz sırasında ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Kriz

1991’de SSCB’nin dağılmasıyla Soğuk Savaşın bitmesi Alan Çalışmalarını da krize sokmuştur. Krizin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

1. SSCB dağıldığı için yüklü bütçelere gerek kalmamıştır.
2. SSCB’nin dağılacağının öngörülememesi ve devam eden başarısızlıklar: 11 Eylül ve sonrasındaki “öngörülemezlikler”, Arap Baharı, Afganistan ve Taliban vb.
3. Küreselleşmeyle yersizyurtsuzlaşma (deterritorialisation) ve “bölge”lerin silikleşmesi.

Alan Çalışmaları üstüne uzmanlaşan merkezlerin ağırlıklı kısmı Soğuk Savaş döneminde baş düşman olarak görülen SSCB’nin anlaşılması ve onunla mücadele edilmesi amacıyla kurulmuştu. Sovyet Çalışmaları (Soviet Studies) dışında Latin Amerika, Ortadoğu, Asya gibi başka bir bölge üstüne çalışanların da desteklenmesindeki ana unsur SSCB’nin nüfuz alanının daraltılmasıydı. Dolayısıyla SSCB dağılınca bölgeler üstüne çalışan pek çok merkez de gereksiz hale gelmiştir. Katzenstein, 2001’de “11 Eylül” (9/11) saldırısı öncesinde yazdığı bir kitabında Soğuk Savaş sonrasında Alan Çalışmalarının düştüğü krizi şu şekilde tanımlamaktadır:

Amerika Birleşik Devletleri’nde Alan Çalışmaları kuşatma altında. Hükümet ve vakıflar dikkatlerini ve fonlarını başka yerlere çeviriyor. Her ne kadar çok farklı çevrelerden gelseler de eleştirmenler alan çalışmalarını

hem sözde komisyon hataları hem de ihmaller nedeniyle sert bir şekilde eleştiriyor (Katzenstein, 2001).

Katzenstein'in sözleri fonların SSCB dışında başka çalışma alanlarına kaydırılmasından daha köklü bir soruna işaret etmektedir. Fonlar Alan Çalışmaları dışındaki araştırma sahalarına kaymaktadır. 1991-2001 arasındaki dönemde Alan Çalışmalarının nereye yöneleceği muğlaktı ve Alan Çalışmaları zemin kaybediyordu. 11 Eylül sonrasında Fas'tan Afganistan'a kadar uzanan geniş bir bölge olarak tanımlanan Orta Doğu hızla önem kazandı ve Alan Çalışmalarının yeni odağına dönüştü. Ne var ki, Katzenstein'in bahsettiği "komisyon hataları" ontolojik bir sorunu yansıtmaktadır. Alan Çalışmalarının en temel inceleme alanı SSCB olsa da onun dağılacağına öngörülememesi temelde ciddi problemlerin olduğunu göstermektedir.

Nitekim sonraki yıllarda Orta Doğu'ya yönelen Alan Çalışmalarında benzer sorunlar tekrarlandı. Sahayı derinlemesine incelemesi ve politika geliştirenlere bilimsel temeller sunması beklenen Alan Çalışmaları, 2001'de başlayıp 2021'de başarısızlıkla sona eren Afganistan harekâtını, 2002'te Irak hareketinin getirdiği felaketi, "Arap Baharı" olarak başlayıp "kara kışa" dönen gelişmeleri, el-Kaide'nin yayılması, ardından DAESH'in çıkışı, Avrupa'yı sarsan göç dalgası, Taliban'ın hızla Afganistan'da hâkim hale gelmesi gibi gelişmeleri öngöremedi, politika üretenlere katkı sağlayamadı, dolayısıyla varlık nedeniyle ters düştü.

Soğuk Savaşta en çok fon aktarılan Sovyet Çalışmalarının ve 11 Eylül sonrasında öncelikli hale gelen Orta Doğu Çalışmalarının gelişmeleri saptamadaki yetersizliği nasıl açıklanabilir? Görünen o ki, egemen bir devletin çıkarı için yapılan araştırmalar baştan dar görüşlülüğe sebep olmaktadır. Devlet destekli ve devletin beklentilerine göre fonlanan bir alan olarak Alan Çalışmaları saha çalışmasına yanlış sorularla başlamaktadır. Eleştireliliğe kapalı olmasının ve eleştirel bakanların fon alamamasının sorunları derinleştirdiği söylenebilir. Hal böyle olunca da alandaki insanlar gerçek durumları saptamada yetersiz kalmaktadır. Örneğin Afganistan'da ABD operasyonu hakkında olumsuz görüşler ve bunların nasıl düzeltilebileceği çalışılmamış, Taliban'ın hızla hâkimiyet kurmasını sağlayan koşullar analiz edilememiş gibi görünmektedir. Devlet destekli araştırmaların öngörüdeki başarısızlığının altında bölgenin derinlemesine anlaşılması ve insanların sorunlarının saptanıp çözülmesi yerine sponsor kurumun beklentilerine uyan araştırma desenleriyle çalışılması yatıyor olmalıdır. Ayrıca ABD'nin silahlı kuvvetlerinin etkisi altında yapılan araştırmalarda yerel halktan görüşülenlerin ne kadar samimi görüş bildirebildikleri de oldukça şüphelidir.

Alan Çalışmaları ile ilgili bir diğer soru ise şudur: küreselleşmeyle devletler üstü (suprastate/supranational) kuruluşlar ve devlet altı aktörler ortaya çıkıp ulus-devletlerin egemenlik alanını daraltırken, devletlerin aktör olduğu, belli bir bölgeyi çalışan Alan Çalışmaları nasıl sürdürülebilir?

Küreselleşme tehdidi karşısında bölge üstüne çalışmak, "eski moda, etnosentrik ve dar görüşlü," "giderek değişen ve küreselleşen bir dünyada kendine özgü kültür-dil alanlarını belirleme ve sınırlar çizme misyonunda siyasi olarak muhafazakâr, özcü ve ampirist" olmakla suçlanmıştır. (King 2005, s.2).

Bunun yanında Oryantalizmde olduğu gibi Alan Çalışmaları içinde de daha derinlemesine akademik araştırmalar yapanlar da vardır. Wallerstein, 1997 tarihli

değerlendirmesinde Soğuk Savaşın Alan Çalışmaları açısından “beklenmedik sonuçlar” (unintended consequences) doğurduğunu vurgularken, olumsuz bir durumdan nasıl olumlu bir sonuç çıktığını anlatmaktadır. Buna göre, 1960’larda Alan Çalışmaları içinde disiplinler arası incelemelerin artması öncelikle tarih ile sosyoloji gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinlerle iç içe geçmesini sağlamıştır. Alan Çalışmaları öncesinde tarihsiz, ilkel toplumlar olarak görülen halklar kendi dinamikleri olan bir gelişim, değişim süreci içinde tanımlanmışlardır. Böylece “ileri” Batı karşısında modernleştirilecek bir nesne olmaktan özne olmaya geçmişlerdir. Bu durum, onların yukarıdan aşağı (top-down), yani Batılılar tarafından değiştirilen halklar olarak tanımlanmaları yerine aşağıdan-yukarı (bottom-up), kendi çabalarıyla değişen topluluklar olarak görülmelerine yol açmıştır. Böylelikle Latin Amerika, Afrika, Asya vb. bölgeler üstüne yapılan çalışmalar bu bölgelerden olan insanlar tarafından yürütülmeye başlanmış, bu kişiler kendi söylemlerini ve temsilcilerini oluşturmuşlardır (Wallerstein, 1997, ss.226-228).

Oryantalizm Batı-olmayan bölgelerle ilgili modern bilimsel çalışmaları başlatmakta öncü bir rol üstlenerek yapıcı bir görev yerine getirirken, Alan Çalışmaları da bölgelerin kendi temsilcilerinin kendi söylemlerini, kavramlarını yarattığı disiplinler arası çalışmaların ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Said sonrası Oryantalizm eleştirileri, özellikle Hindistan ve Afrika’da gelişen post-kolonyal çalışmalar, maduniyet (subaltern) çalışmaları gibi yeni alanlar Alan Çalışmalarının ektiği tohumlarla ortaya çıkma imkânı bulmuştur.

Yeniden Alan Çalışmaları: Küreselleşme ve Bölgeselleşme

Tüm bu olumsuzluklara karşın Alan Çalışmaları varlığını korumakta, hatta küreselleşmeyle ulus-devletin ötesindeki alanlara ilginin artması sayesinde güçlenmekte, dünya genelinde üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde yaygınlık kazanmaktadır. Türkiye’de de üniversitelerde her yıl Alan Çalışmaları yapan yeni araştırma merkezleri kurulmakta, üniversite dışında bölge uzmanları istihdam eden araştırma merkezlerinin sayısı artmaktadır. İki kutupluluğun ardından, küreselleşmeyle ticari ve siyasi bağlar kurulan ülkelerin sayısının artmasıyla farklı bölgelerin önem kazanması bölgesel bazda bir çoğullaşma da getirmektedir.

Günümüzün yükselen gücü Çin Halk Cumhuriyeti, ABD’den sonra dünyada Alan Çalışmalarına en çok yatırım yapan ülkedir. Çin’de Alan Çalışmaları 1956’da Xiamen Üniversitesi’nde açılan Güneydoğu Asya Çalışmaları Araştırma Okulu ile başlasa da (Leyan, Jie, 2023, s. 468) asıl büyük adım 2018’de 37 alan çalışması merkezinin kurulması yönündeki devlet kararnamesiyle atılmıştır. Eğitim Bakanlığının açıklamasına göre bu adım Çin’in dış politikasına ve özellikle de 2013’te başlattığı “Kuşak ve Yol Girişimi”ne hizmet etmeyi hedeflemektedir (Ren, Liu, 2020, s.6). Çin devletinin küresel güç olma hedefi, Alan Çalışmalarına olan ilgisini artırmış ve ekonomik projelerini bilimsel araştırmalarla destekleme kararı almasına neden olmuştur.

Bununla birlikte yine küreselleşmeyle paralel ilerleyen devletler üstü kuruluşların artan ağırlığı, başta Avrupa Birliği gibi yeni bölgesel oluşumların uluslararası siyasetin ayrılmaz unsurları haline gelişi de Alan Çalışmalarının önemini arttırmaktadır. AB örneği üstünden ama kendi ihtiyaçlarına göre yol haritalarını çizen Şanghay İşbirliği

Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği, Doğu Afrika Topluluğu gibi örgütler, ayrıca çok sayıda ekonomik veya askeri iş birliği günümüzde dünya siyasetinde yer almaktadır. Bunların her biri kendi içinde Alan Çalışmalarında oluşturulan bölge bilgisi ve geliştirilen yöntemlerle incelenen araştırma alanlarıdır.

Öte yandan küreselleşmenin sınırları muğlaklaştırması ve getirdiği akışkanlık, sınır ötesi, hatta sınırlar üstü hareketlilik de Alan Çalışmaları içinde incelenmeye uygundur. Bölgeler de kendi içinde kapalı bir mekân olarak değil ilişkili oldukları diğer mekânlarla bağları, düğüm noktaları üstünden incelendiklerinde anlam kazanmaktadır. Hiçbir yer kendinden menkul değildir, ilişkisellik içinde mana bulmaktadır. Ülkeler arası ticaret ilişkileri, sınır ötesi göç hareketleri, kaçakçılık, uluslararası terör gibi birbirinden farklı pek çok konu küreselleşme öncesinde de uluslararası ölçekte ele alınan konulardı, ancak küreselleşmeyle bu konuların ülke veya bölge sınırlarını aşan bir ölçekte çalışmanın ve devletler üstü iş birlikleriyle çözmenin önemi artmıştır. Dinamik ilişkiler içinde devletler ötesi ve devletler üstü bağlar önem kazanırken, kimi sorunları devletler ötesi olarak çalışmak ve bunlara devletler ötesi anlaşmalarla çözüm bulmak öncelik kazanmıştır. Bu nedenle küreselleşme Alan Çalışmalarını zayıflatan değil, bölgesel sınırları esneterek onun önemini arttıran bir güce sahip olmuştur.

Dünya genelinde Kuşak ve Yol Girişimi üstüne yapılan çalışmalar buna örnek gösterilebilir. Google Scholar'da Kuşak ve Yol Girişimi hakkındaki İngilizce araştırmalar taratıldığından 600 binden fazla makaleye ulaşılmaktadır (27.12.2023). Bu Girişim belli bir bölge ile sınırlı değildir. Avrupa Birliği benzeri bir birlik gibi de düşünülemez. Bu, limanlar, lojistik merkezleri, kara ve deniz yolları gibi düğümler ve bağlar üstünden birbiriyle ilişkili geniş, esnek, dinamik bir alanı kapsamaktadır. Bu da yeni anlamda bir "alan" olarak işlev görmektedir. İşte bu da Türk Dünyasının bölgeseliği aşan, esneyen sınırlar çerçevesinde çalışılabilmesi için yeni bir imkân sunmaktadır.

Sonuç: Türk Dünyası için Nasıl Bir Alan Çalışması

Alan Çalışmaları kendi içinde çalışma yöntemleri geliştirmiş, olumlu ve olumsuz yanları tartışılmakta olan, canlı ve artık köklü denebilecek bir inceleme alanıdır. Türk Dünyası Çalışmalarının da mevcut bir inceleme alanına oturtularak araştırılması, bilimsel bilginin birikimi ve gelişimine katkı sağlanması yerinde olacaktır. Öncelikle Oryantalizm ve Alan Çalışmalarının sahip olduğu olumsuz mirası dikkate almak ve Türk Dünyası üstüne çalışırken aynı tuzaklara düşmemeye dikkat etmek gereklidir.

Özellikle Oryantalizmde kendini gösteren ama kısmen Alan Çalışmalarına da sirayet eden, kendi dışındakileri ötekileştiren ve aşağı gören etnosentrizm tuzağına düşmemek şarttır. Türk Dünyası içindeki farklı toplulukların, kendi gelişim süreçleri, geçmişleri, gelecekleri hakkında bilgileri olan, inisiyatif sahibi öznelere olduklarını kabul ederek ortak bir masa etrafında toplanacak eşit yol arkadaşları olarak görmek sonuç almak için daha elverişlidir. Çok taraflı, çok aktörlü, farklı ülke ve topluluklardan paydaşların eşit olarak yer aldığı, karşılıklı görüş alışverişine dayalı, Said'in kullandığı anlamda Oryantalist olmayan araştırmalar gereklidir.

Yaklaşım ile ilgili bu sorunun yanında Alan Çalışmaları içinde yöntemsel bir sorun da ortaya çıkmıştır. ABD'de önce SSCB, sonra Orta Doğu üstüne yoğunlaşan

çalışmalarda gelişmelerin öngörülememesi bununla ilgili olarak değerlendirilebilir. Bu, Türk Dünyası Çalışmaları için ders çıkarılması gereken bir zafiyettir. Ekonomik destek sağlayan kurumun (devlet, istihbarat, silahlı kuvvetler vb.) beklentilerine karşılık gelen araştırma desenleriyle çalışılması yerine desteklenmesi gereken, eleştirel, derinlemesine, nitel (ve nicel), sorun tespiti ve çözümüne yönelik çalışmalardır. Bunun için sürekli kendini sorgulayarak geliştiren bir yaklaşımla eylem araştırmasının yönteminin uygulanması yerinde olacaktır.

Bununla birlikte başta belirtildiği gibi Türk Dünyası için ortak sınırlara, sorunlara sahip bir bölgeden söz edilemiyor olması Alan Çalışmaları paradigması içinde çalışılmasına engel olarak görülebilir. Ne var ki, içinde bulunduğumuz küreselleşme süreci önümüzde yeni bir çerçeve açmaktadır. Bölgesel sınırların silikleşmesi, Alan Çalışmaları için bir tehdit gibi görünürken tam tersine bağlantılar üstünden mekânın genişlemesini sağlamıştır. Kapalı bir mekân olarak görülen “alan” ağlarla yayılmıştır. Artık kapalı bir mekân olan “alan”ın yerine daha dinamik ve esnek, kurulan ticaret, kültür, toplumsal arası ilişkilerle genişleyen, yeni tür “mekânlar” ortaya çıkmaktadır. Bu da Türk Dünyasının çalışılması için yeni olanaklar sunmaktadır.

Alan Çalışmalarının klasik paradigmasına uygun şekilde de Türk Dünyası üstüne çalışma yapılabilir. Özellikle TDT’yi, bölgesel birlikler üstüne İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve Alan Çalışmaları içinde kendine yer bulan literatürden yararlanarak incelemek ufuk açıcı olacaktır. Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı veya uluslararası ticaret birlikleri gibi çok sayıda oluşum günümüzde küresel ilişkilerde kendine yer bulmaktadır. Her biri farklı bir gelişim sürecine ve hedeflere sahip olan bu oluşumlar, süreç içinde farklı sorunlarla karşılaşmış, çözüm yolları denemişlerdir ve tüm bunlar TDT için değerli bir deneyim birikimi sunmaktadır.

Yine Alan Çalışmalarının klasik paradigmasına uygun şekilde devletler ötesi sorunlar, karşılaştırmalı olarak Türk Dünyası ülkeleri açısından çalışılabilir. Alan Çalışmalarında ilk zamanlardan beri sınır, güvenlik, su havzaları, demokrasi, siyasal sistemler, ekonomik düzenlemeler gibi konular belli bir bölgedeki ülkeler arasında ve hatta farklı bölgelerden ülkeler arasında karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu karşılaştırma yöntemleri de TDT ülkeleri için değerlendirilebilir.

Son dönemlerde küreselleşmeyle birlikte belli bir bölgeyle sınırlı kalmayan, iletişim ağları, boru hatları, sınır ötesi göç, uluslararası ticaret gibi devletler üstü bağlantılar üstünden dünyayı anlamaya çalışan küreselleşme çalışmaları da geniş bir literatür sunmaktadır. Ayrıca ülkeler arasında son otuz yılda Türk cumhuriyetlerinin vatandaşları arasında yapılan ortak evlilikler, kardeş ülkelerde eğitim alarak ya da çalışarak gelişen iki kültürlü nüfus da bir çalışma alanıdır. İki kültüre de entegre olmuş bu nüfusun ortaya çıkmasına vesile olan ortak eğitim programları, çalışma hayatı da bu çerçevede çalışılabilecek alanlardır.

Kısaca, günümüzde Alan Çalışmaları hem sahip olduğu olumsuz mirastan çıkarılacak derslerle hem de bıraktığı olumlu mirasla değerlendirilmesi gereken bir alandır. Alan Çalışmalarının gerek klasik araştırma yöntemleri ve araştırma konuları gerekse küreselleşmeyle yenilenen kapsamı ve yöntemleri Türk Dünyası Çalışmaları için kullanılmaya açık elverişli bir başlangıç zemini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, B. (1999). *The Spectre of Comparisons*. London, Verso.
- Bartold, V. V. (2000). *Asyanın Keşfi: Rusyada ve Avrupada Şarkiyatçılığın Tarihi*. İstanbul, Yöneliş.
- Bibliothèques d'Orient. Oriental Studies.*
<https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/en/oriental-studies-art>.
- Central Asian Survey*. Aims and Scope. <https://www.tandfonline.com/journals/ccas20>.
- Cosnard, M., & Siganos, A. (2018). *Rapport d'évaluation de l'institut des langues et civilisations orientales (Inalco)*.
<https://www.hceres.fr/sites/default/files/media/publications/depot-evaluations/D2019-EV-0753488J-DEE-ETAB190016365-022362-RD.pdf>.
- Cumings, B. (2020). "Seeing Like an Area Specialist". In J. D. Kelly, K. Jacobsen, & M. H. Morgan (Eds.), *Reconsidering American Power: Pax Americana and the Social Sciences* (pp. 84-135). Delhi: Oxford Academic.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780199490585.003.0003>
- de Guignes, J. (2018 [1756-1758]). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* [Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux (1756-1758)]. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Encyclopædia Britannica*. Area Studies. <https://www.britannica.com/topic/area-studies>.
- Engerman, D. C. (2010). "Social Science in the Cold War". *Isis*, 101(2), 393-400.
doi:10.1086/653106
- Fan, L., & Li, J. (2023). "General Situation and Challenges of the Education of Area Studies as a Discipline in China". In *Proceedings of the 2nd International Conference on Education: Current Issues and Digital Technologies (ICECIDT 2022)* (pp. 467-475). Atlantis Press.
- Franzinetti, G. (2015). "The Strange Death of Area Studies and the Normative Turn". *Quaderni Storici, Nuova Serie*, Vol. 50(3), 835-847.
- Gruber, L. (2000). *Ruling the World: Power Politics and the Rise of Supranational Institutions*. Princeton University Press.
- Haas, E. B. (Ed.). (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957*. Notre Dame, Indiana. University of Notre Dame Press.
- Inalco (Institut national des langues et civilisations orientales)*. A Rich History.
<http://www.inalco.fr/en/inalco-university/rich-history>.
- Institut vostokovedeniya rossiyskoy akademii nauk*. Istoriya instituta.
<https://www.ivran.ru/about-institute/history>.
- Katzenstein, P. J. (2001). "Area and Regional Studies in the United States". *PS: Political Science and Politics*, 34(4), 789-791.
- Kent, R. G., & Matthews, I. G. (1938). "The Oriental Club of Philadelphia". *Journal of the American Oriental Society*, 58(1), 2-4.
- King, V. T. (2005). *Defining Southeast Asia and the Crisis in Area Studies: Personal Reflections on a Region*. Sweden, Lund University, Centre for East and South-East Asian Studies.

- Kolluoglu-Kirli, B. (2003). "From Orientalism to Area Studies". *The New Centennial Review*, 33, 93–111.
- Lambert, R. D., et al. (1984). *Beyond Growth; The Next Stage in Language and Area Studies*. Washington, DC. Association of American Universities. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED249805.pdf>
- Ohmae, K. (1990). *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Harper Business, New York.
- Said, E. W. (2020). *Şarkiyatçılık*. İstanbul, Metis Yayınları.
- Scholte, J. (2004). "Civil Society and Democratically Accountable Global Governance". *Government and Opposition*, 39(2), 211-233.
- Scholte, J. A. (2001). "Globalisation, Governance and Corporate Citizenship". *The Journal of Corporate Citizenship*, 1, 15–23.
- Silvert, K. H. (1967). "Document Number 1". içinde I. L. Howoritz (Ed.), *The Rise and Fall of Project Camelot* (ss. 47-49). Cambridge, Mass. MIT Press.
- Stone Sweet, A., & Sandholtz, W. (1997). "European Integration and Supranational Governance". *Journal of European Public Policy*, 4(3), 297-317.
- Taylor, P. J. (2005). "New Political Geographies: Global Civil Society and Global Governance Through World City Networks". *Political Geography*, 24(6), 703–730.
- Wallerstein, I. (1997). "The Unintended Consequences of Cold War Area Studies". In *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of The Postwar Years* (pp. 195-231).
- Xiao, R., & Ming, L. (2020). Chinese Perspectives on International Relations in the Xi Jinping Era. *NBR Special Report*, No. 85.

TÜRKİSTAN VE ORTA ASYA KAVRAMLARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Esra SEZER*

*“Tanımı kontrol eden tartışmayı da kontrol eder.”
Aristoteles*

Özet

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’ı içine alan bölge geçmişten günümüze kadar olan süreçte birbirinden farklı şekillerde adlandırılmıştır. Yüzyıllardır Türkistan olarak bilinen bu topraklar, günümüzde emperyal bir bakış açısıyla oluşturulan “Orta Asya (Central Asia)” adı ile anılmaktadır. İlk kez 1843 yılında kullanılan bu kavramın, bölgeyi sahip olduğu coğrafi özellikler hasebiyle Asya kıtası içerisinde ayrı bir bölge olarak değerlendirme ihtiyacından doğduğu düşünülmektedir. 1924 yılına kadar resmi yazışmalarda dahi Türkistan kavramının kullanılmasında herhangi bir sakınca görmeyen Ruslar, 1924 yılından 1990’lara kadar olan süreçte Türkistan’ı, “Srednja Azija i Kazakhstan (Orta Asya ve Kazakistan)”, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ise “Zentralnaya Aziya (Merkezi Asya-Orta Asya)” olarak adlandırmışlardır. Hiç şüphesiz bölgenin adının değiştirilmesinin altında yatan asıl amaç “Türklerin yaşadığı yer” anlamına gelen Türkistan kavramını ortadan kaldırarak Türklük bilincinin önüne geçmektir.

Bu çalışmanın konusu, Orta Asya ve Türkistan kavramlarını yeniden ele almak ve her iki kavramın taşıdığı anlamları irdelemektir. Çalışmanın amacı, yapay bir kavram olan ve emperyal bir bakış açısı ile oluşturulan Orta Asya kavramının yerine Türkistan kavramının kullanımının daha doğru olacağını ortaya koymak ve bu konuda bir farkındalık yaratmaktır. Buradan hareketle çalışmada, Türkistan bölgesinin sınırları ve bölgenin dönemlere göre farklı adlandırmalarına değinildikten sonra Orta Asya ile Türkistan kavramları mercek altına alınacak, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan yüksek lisans ve doktora tezleri ile TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı’nda (SBBV) yer alan makaleler incelenerek yapılan araştırma ile söz konusu kavramların yazında nasıl karşılık bulduğuna değinilecektir.

Anahtar Kelime: Türkistan, Orta Asya, Merkezi Asya, Srednyaya Azija i Kazakistan, Zentralnaya Aziya

Rethinking the Concepts of Central Asia and Turkistan

Abstract

The region, which includes Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, has been named in different ways from past to present. These lands, known as Turkistan for centuries, are today known as “Central Asia”, which was created from an imperial perspective. It is thought that this concept, which was first used in 1843, arose from the need to consider the region as a separate region within the Asian continent due to its geographical features. Russians did not see any harm in using the concept of Turkistan even in official correspondence until 1924. From 1924 to the 1990s, Russians called Turkistan “Srednja Azija i Kazakhstan (Central Asia and Kazakhstan)”, and after the collapse of the Soviet Union, they called it “Zentralnaya Aziya (Central Asia)”. Undoubtedly, the main purpose behind changing the name of the region is to prevent awareness of Turkishness by eliminating the concept of Turkistan, which means “the place where Turks live”.

* Doktora Adayı, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, YÖK 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terör Bursiyeri, E-mail: esrasezer@trakya.edu.tr, ORCID No: 0000-0000- 5433-1783.

The subject of this study is to reconsider the concepts of Central Asia and Turkistan and to examine the meanings of both concepts. The aim of the study is to demonstrate that it would be more accurate to use the Turkistan concept instead of the Central Asia concept, which is an artificial concept and created with an imperial perspective, and to raise awareness on this issue. Based on this, in the study, after mentioning the borders of the Turkistan region and the different naming of the region according to periods, the concepts of Central Asia and Turkistan will be examined. The master's and doctoral theses in the National Thesis Center of the Council of Higher Education and the articles in TR Index Social and Humanities Database (SBBV) will be analyzed and how the concepts in question are reflected in the literature will be discussed.

Key Words: Turkistan, Middle Asia, Central Asia, Srednja Azija i Kazakhstan, Zentralnaya Azija.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsayan bölge günümüzde Orta Asya olarak anılmaktadır. Tarihte, Türklerin kadim yurdu olan bu topraklar, İranlılar ve Araplar tarafından Farsça kökenli bir kelime olan *“Türkistan”* kavramıyla adlandırılmıştır. *“Türk”* ve *“stan”* kelimelerinin birleşiminden oluşan bu kavram, Türklerin yaşadığı yer, Türklerin yurdu (eli) anlamlarına karşılık gelmektedir. İlk kez 5.yüzyılda kullanılan bu kavram, 1865 yılında Türkistan topraklarının Ruslar tarafından işgal edildiği dönemden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Coğrafi, siyasi ve aynı zamanda etnik bir kavram olan *“Türkistan”*, zaman içerisinde bölgede oluşturduğu ortak *“Türk”* kimliğinin yarattığı tehdit-güvenlik ikileminin yanı sıra Sovyetler Birliği tarafından bölgede uygulanan Ruslaştırma ve ayrıştırma politikalarının da etkisiyle Ruslar tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır. 1924 yılına kadar Türkistan olarak bilinen ve resmi yazışmalarda dahi Türkistan adıyla bahsi geçen bölge, ortak *“Türklük”* bilincini ortadan kaldırmak ve Türkleri kendi içinde ayırtırmak amacıyla Sovyetler Birliği tarafından 1924 yılından 1990'lara kadar *“Srednja Azija i Kazakhstan (Orta Asya ve Kazakistan)”*, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise *“Zentralnaya Azija (Merkezi Asya-Orta Asya)”* adını almıştır.

Bu çalışmanın konusu, Orta Asya ve Türkistan kavramlarını yeniden ele almak ve her iki kavramın taşıdığı anlamları irdelemektir. Çalışmada, Türkistan bölgesini nitelemek için kullanılan Yakın Doğu ve İç Asya kavramlarının değil de Orta Asya kavramının ele alınmasının sebebi, bu kavramın genel kabul görmüş ve bölge çalışmalarında en çok kullanılan kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada *“Neden gerçek adı Türkistan olan ve yüzyıllardır Türkistan olarak bilinen bölge, günümüzde Orta Asya olarak anılmaktadır?”* ve *“Türkistan ve Orta Asya kavramları yazında nasıl karşılık bulmaktadır?”* soruları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri, *“1924 yılında Ruslar tarafından Türkistan'ın adının Orta Asya olarak değiştirilmesi dünya genelinde kabul görmüş ve günümüzde de söz konusu bölgenin Orta Asya olarak anılmasına neden olmuştur”* ve *“Yazında her iki kavramın kullanılmasına rağmen bölge çalışmalarında çoğunlukla Orta Asya kavramı kullanılmaktadır”* şeklinde formüle edilebilmektedir. Çalışmanın hipotezi boyunca izlenilecek yol haritası, ilk olarak Türklerin yurdu Türkistan'ın ve bu bölgenin yeniden

adlandırılmasıyla ortaya çıkan Orta Asya kavramının incelenmesinin ardından söz konusu kavramların yazında nasıl karşılıklı bulunduğu analiz edilmesi olarak özetlenebilmektedir. Çalışmanın amacı, Türkistan ve Orta Asya kavramlarının anlamlarının örtüşmediğini dolayısıyla Türkistan'ın yerine Orta Asya kullanımının doğru bir kullanım olmadığını ortaya koyarak bu konuda bir farkındalık yaratmak ve gerek günlük dilde gerekse akademik çalışmalarda Türkistan kavramının kullanımını teşvik etmektir. Bu çalışmayı önemli kılan, Türkistan ve Orta Asya kavramlarının Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanında incelenmesidir. Yazın taramasında elde edilen veriler karşılaştırmalı analize, yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda elde edilen veriler ise metin içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

1. Türklerin Yurdu Türkistan

Coğrafi, siyasi ve etnik milliyetçilik olmak üzere farklı anlamları olan Türkistan kavramının tanımını yapmak oldukça zordur. En yaygın tanıma göre “*Türk*” ve “*stan*” kelimelerinin birleşiminden oluşan ve Farsça bir kelime olan Türkistan, Türklerin yaşadığı yer, Türklerin yurdu (eli) anlamına gelmektedir (Turkestan Etymology and Terminology, 2023). Tarih boyunca “*Türkistan*” adında kurulan herhangi bir devlet ya da hanlık bulunmamasına rağmen eski çağlardan beri Türklerin mesken olduğu topraklar, Türkistan adı ile anılmıştır (Yalçınkaya, 2006). 5. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bu kavramın (Türk, 2023) ilk kez İranlılar ve daha sonra Araplar tarafından Türklerin yaşadığı bölgeyi nitelendirmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Taşağıl, 2012).

Harita 1: Türkistan'ın Sınırları

Kaynak: (Brittanica, 2023)

Harita 1’de Türkistan’ın sınırları gösterilmektedir. Buna göre Türkistan, batıda Hazar Denizi ve Aşağı İdil’e, doğuda Moğolistan Altay Dağları’na, kuzeyde Aral ve Balkaş göllerini geçerek Kırgız bozkırlarına, güneyde ise Kopet-Hindukuş-Kunlun dağlarına kadar uzanan 6 milyon km² den daha geniş bir alana yayılmış olan tarihi ve coğrafi bir bölgedir (Gülsoy, 1983). Türkistan, günümüzde “*Orta Asya*” olarak anılan bölgenin tarihteki adlandırması (Duarte, 2014) ve bilinen en eski adıdır. Buradan hareketle bölgenin gerçek adının “*Türkistan*” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkistan bölgesi Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Kuzey Türkistan, Güney Türkistan ve İran Türkistanı olmak üzere beş bölgeden oluşmaktadır. Batı Türkistan,

Sovyet Türkistanı ya da Russsian Turkistan olarak anılan bölge, Sovyetler Birliği'nden bağımsız olan beş cumhuriyeti yani Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsamaktadır. Doğu Türkistan bir diğer adıyla Çin Türkistanı (Chinese Turkistan), Uygur Türklerinin yaşadığı topraklardır. Çinlilerin işgalinden sonra yeni fethedilmiş topraklar anlamına gelen “*Xinjiang*” adını alan bu bölge, günümüzde Sincan-Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinmektedir. Güney Türkistan, Afganistan Türkistanı ya da Afgan Türkistanı olarak anılan bölge, Afganistan'ın kuzey kısımlarını nitelendirmek için kullanılmaktadır. Aşkabat'a çok yakın bir coğrafyada yer alan ve Meşhed merkezli olan İran Türkistanı, İran'ın Kuzeydoğu kısımlarını ifade etmektedir. Türklerin asıl vatanı olarak kabul edilen Kuzey Türkistan ise Kazakistan'ın kuzey kısımlarına verilen addır. Kuzey Türkistan'ın sınırları içine Altay-Sayan bölgesi de dâhil edilmektedir (Türk, 2021).

Bu çalışmada Türkistan, Harita 1'de sınırları gösterilen ve günümüzde “*Orta Asya*” kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılan bölgeyi ifade etmektedir. Ne var ki Orta Asya, günümüzde yapılan çalışmaların çoğunda dar anlamı ile ele alınmakta olup Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı yani Türkistan'ın bir parçası olan Batı Türkistan'ı kastetmektedir. Daha açık bir ifadeyle günlük hayatta ve akademik çalışmaların çoğunda kullandığımız bir kavram olan Orta Asya kavramı, her ne kadar Türkistan kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılsa da her iki kavramın anlamları yeniden düşünüldüğünde ve yapılan çalışmalar incelendiğinde Orta Asya kavramının Türkistan'ın bir parçası olan Batı Türkistan ile örtüştüğü görülmektedir.

2. Türkistan Bölgesinin Yeniden Adlandırılması: Orta Asya Kavramı

1865 yılında bölgeyi ele geçiren Ruslar, 1924 yılına kadar bölgeyi tanımlamak için Türkistan kavramını kullanmışlardır. Söz konusu tarihten sonra etnik sebeplerle yani kavram Türk kimliğine işaret ettiği için Türkistan kavramının kullanımına son verilmiştir. Ruslar, 1924 yılından 1990'lara kadar olan süreçte bölgeyi, “*Srednja Azija i Kazahstan (Orta Asya ve Kazakistan)*” şeklinde adlandırmışlardır. Sovyetler Birliği dönemine ait ansiklopedilerde Srednja Azija (Orta Asya), Asya Kıtası'nın Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yer alan batıda Hazar Denizi, doğuda Çin, kuzeyde Aral İrtiş Havzası, güneyde İran ve Afganistan ile çevrelenmiş okyanus ile bağlantısı olmayan bir iç bölge olarak tasvir edilmiştir (Vishnevsky, 1996). Ruslar, Türkistan topraklarına Kazakistan'ın kuzey bölgelerinden girmiş ve ele geçirdikleri topraklara Rusları yerleştirmişlerdir. Kazakistan'ın bağımsız olmasından sonra ülkenin kuzey bölgelerinde yaşayan Rus nüfusun, Rus dilinin ve Rus kültürünün varlığı, Rus yazar Aleksandr İsayeviç Soljenitsin'in de aralarında bulunduğu birtakım Rus seçkini tarafından Kazakistan'ın kuzey bölgelerinin Kazakistan'dan ayrılarak Rusya'ya bağlanmasını istemelerine kapı aralamıştır. Rusların emperyal bakış açısının bir ürünü olan bu hareket istediği yankıyı uyandıramamış ve sonuçsuz kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ise Türkistan coğrafyası, Ruslar tarafından “*Zentralnaya Aziya (Merkezi Asya-Orta Asya)*” olarak adlandırılmıştır. Bu kavram, 1991 öncesi dönemde günümüzdeki Orta Asya ülkelerini değil Sovyetler Birliği sınırlarının dışında kalan ve Asya'nın merkezinde yer alan devletleri; Afganistan, Çin, Hindistan, Moğolistan ve Pakistan'ı nitelemek için kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız olan

Harita 2’de Orta Asya sınırlarına UNESCO, Sovyetler Birliği ve güncel Orta Asya tanımı olmak üzere üç farklı yaklaşım gösterilmektedir. Orta Asya’nın sınırları ile ilgili kesin ve net bir görüşe varılamamış olması, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu’nun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO), Genel Konferansı’nın 19. oturumunda Orta Asya Medeniyetleri Tarihini başlatma kararı aldığı bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Bunun üzerine 1978 yılında UNESCO tarafından Orta Asya’nın sınırları Afganistan, İran’ın kuzeydoğusu, Pakistan, Hindistan’ın kuzeyi, Batı Çin, Moğolistan ve eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri olarak belirlenmiştir (Dani & Masson, 1992, s.8). Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya’yı tanımlamak için “*Srednaja Azija i Kazakhstan (Orta Asya ve Kazakistan)*” kavramı kullanılmıştır. Ruslar, Kazakistan’ı kendilerine ait bir bölge olarak gördükleri için Kazakistan’ı Orta Asya sınırlarına dâhil etmemişlerdir. Rusların emperyal bakış açısını gözler önüne seren bu kavramda Orta Asya ile kastedilen bölge, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’dan oluşmaktadır. Orta Asya’nın güncel ve en yaygın tanımı ise, günümüzde eski Sovyet cumhuriyetleri olan beş “*stan*”ı yani Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ı içine alan bölgeyi ifade etmektedir (Wilson, 2017).

Bağımsızlık sonrası bölgenin tanımlanmasında birtakım kavramsal sorunlar gündeme gelmiştir. Asıl adı Türkistan olan bölgenin, Orta Asya (Central Asia-Middle Asia) başta olmak üzere bazı kaynaklarda İç Asya (Inner Asia) ve Yakın Doğu (Near East) olarak anılması söz konusu bölge için hangi kavramın doğru olduğu noktasında soru işaretleri yaratmıştır. Nasıl ki yapay bir kavram olan Orta Doğu kavramı “*Kimin doğusu?*” ve “*Kimin ortası?*” gibi sorularla eleştirilirken Türkistan bölgesine atfedilen kavramların da aynı şekilde eleştiriye açık olduğu görülmektedir (Karasar, 2014). Bu bağlamda Türkistan için kullanılan Orta Asya, Yakın Doğu ve İç Asya kavramları “*Kimin ortası?*”, “*Neyin ortası?*”, “*Kimin yakını?*”, “*Neyin yakını?*”, “*Kimin doğusu?*” “*Neyin doğusu?*”, “*Kimin içi?*” ve “*Neyin içi?*” soruları çerçevesinde tartışılmaktadır.

Tıpkı Orta Doğu kavramı gibi emperyal bir bakış açısıyla ortaya atılan yapay bir kavram olan Orta Asya kavramı, zaman içerisinde genel kabul görmüş ve Türkiye’nin de aralarında bulunduğu dünyanın farklı ülkelerinde Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü kurulmuş, birçok Türkolog ve tarihçi tarafından Türkistan toprakları Orta Asya kavramı ile adlandırılır olmuştur (Orta Asya Değil Türkistan, 2023). Bunun yanı sıra yazarların da 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılan “*Asia Centrale*” kavramını ön plana çıkararak, Türkistan ve Orta Asya kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaya başladıkları görülmektedir. (Karasar, 2014). Buradan hareketle, çalışmanın giriş bölümünde ortaya atılan “*1924 yılında Ruslar tarafından Türkistan’ın adının Orta Asya olarak değiştirilmesi dünya genelinde kabul görmüş ve günümüzde de söz konusu bölgenin Orta Asya olarak anılmasına neden olmuştur*” hipotezi doğrulanmaktadır.

3. Yazın Taraması “YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin”

Türkçe yazında Türkistan ve Orta Asya çalışmalarını analiz edebilmek ve söz konusu kavramlardan hangisinin yazında daha çok kullanıldığını ortaya koymak için TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBBV) ve Yükseköğretim Kurulu

Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan “Orta Asya” ve “Türkistan” başlıklı çalışmalar taranmıştır. Orta Asya çalışmalarında herhangi bir farklılık olmamasına rağmen Türkistan çalışmalarında, Doğu Türkistan, Güney Türkistan gibi Türkistan'ın parçaları, Kazakistan'ın güneyinde yer alan Türkistan şehri, Türkistan Sesi Dergisi başta olmak üzere dergi, gazete ve eser adları ve Türkistan Hamam Böceği gibi çok farklı kullanımlar olduğu görülmektedir.

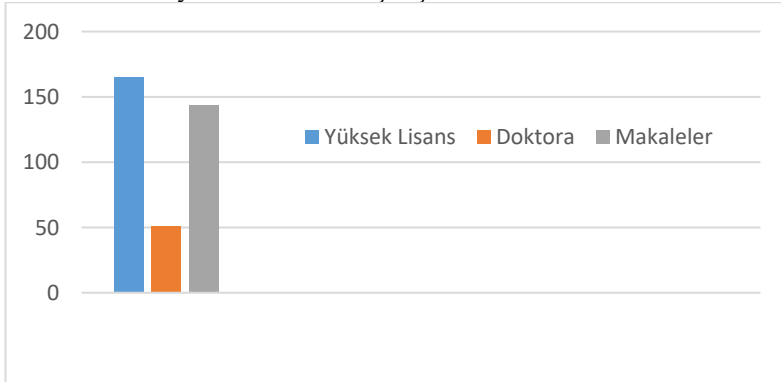
Grafik 1: Türkiye’deki Orta Asya Çalışmalarının Nicel Analizi

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır. (TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, 2023), (YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2023))

Grafik 1’de Türkiye’deki Orta Asya çalışmalarının nicel analizi yer almaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin veri tabanlarından yapılan tarama sonucunda, 297 yüksek lisans, 69 doktora tezi, 198 makale ve 1 tıpta uzmanlık ile 1 sanatta yeterlilik çalışması olmak üzere toplamda 566 çalışmaya ulaşılmıştır. Buradan hareketle Orta Asya çalışmalarının yüksek lisans ve makaleler bazında yoğunlaştığı görülmektedir.

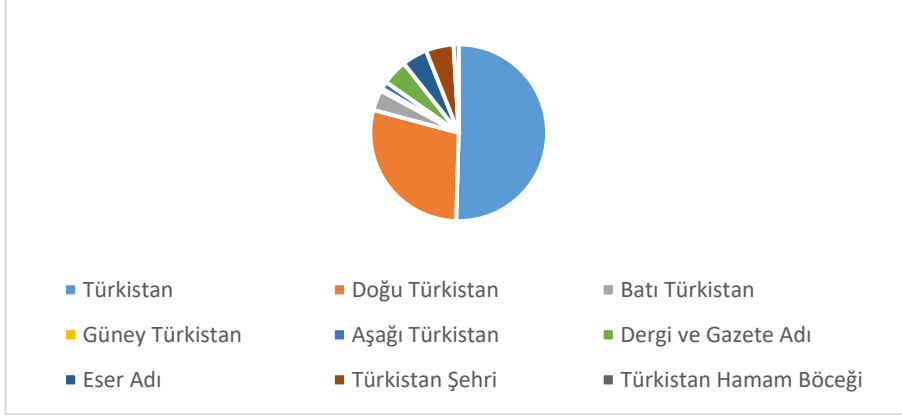
Grafik 2: Türkiye’deki Türkistan Çalışmalarının Nicel Analizi

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır. ((TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, 2023), (YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2023))

Grafik 2’de Türkiye’deki Türkistan çalışmalarının nicel analizi yer almaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin veri tabanlarından yapılan tarama sonucunda 165 yüksek lisans, 51 doktora tezi ve 144 makale olmak üzere toplamda 360 çalışmaya ulaşılmıştır. Tıpkı Orta Asya çalışmalarında olduğu gibi Türkistan çalışmalarında da ağırlığın yüksek lisans ve makalelerde olduğu görülmektedir.

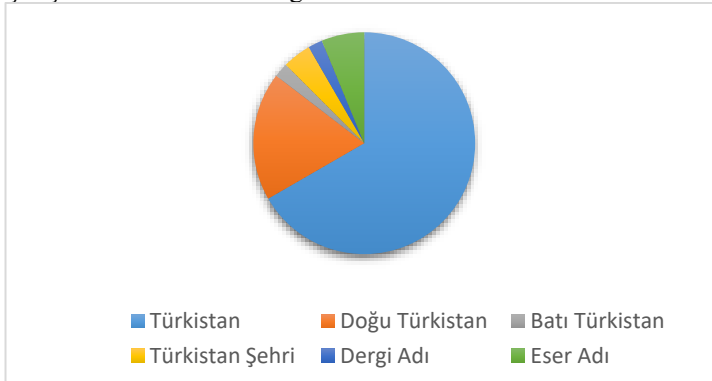
Grafik 3: Türkiye’deki Türkistan Tez Çalışmalarının Oransal Dağılımı (YÖK Ulusal Tez Merkezi)

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2023).

Grafik 3’te Türkiye’deki “*Türkistan*” çalışmalarının oransal dağılımı yer almaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde “*Türkistan*” başlıklı yüksek lisans ve doktora tezleri taranmıştır. Söz konusu veri tabanında 109 Türkistan, 62 Doğu Türkistan, 8 Batı Türkistan, 1 Güney Türkistan, 3 Aşağı Türkistan, 10 dergi ve gazete adı, 10 eser adı, 11 Türkistan şehri ve 2 Türkistan hamam böceği olmak üzere toplamda 216 tez çalışması mevcuttur. Görüldüğü üzere söz konusu akademik çalışmaların sadece yarısı Orta Asya ile eş anlamlı manada kullanılan Türkistan’ı konu alırken diğer çalışmaların çoğunluğu ise Türkistan’ın parçaları ve eser adlarından oluşmaktadır.

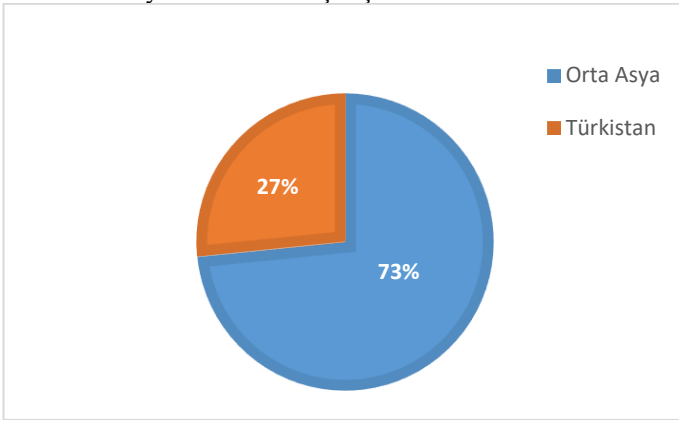
Grafik 4: TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı’nda Yer Alan Türkistan Çalışmalarının Oransal Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, 2023).

Grafik 4'te TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanında yer alan Türkistan çalışmalarının oransal dağılımı yer almaktadır. Söz konusu veri tabanında 96 Türkistan, 27 Doğu Türkistan, 3 Batı Türkistan, 6 Türkistan şehri, 3 dergi adı ve 9 eser adı olmak üzere toplamda 144 çalışma bulunmaktadır. Makalelerdeki dağılıma bakıldığında çalışmaların büyük çoğunluğunun Türkistan ağırlıklı olduğu görülmektedir. Türkistan çalışmalarının oransal dağılımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ise 360 çalışma; 205 Türkistan, 89 Doğu Türkistan, 11 Batı Türkistan, 1 Güney Türkistan, 3 Aşağı Türkistan, 13 gazete ve dergi, 19 eser adı, 17 Türkistan şehri ve 2 Türkistan hamam böceği çalışması şeklinde ayrılmaktadır.

Grafik 5: YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanında Yer Alan Orta Asya ve Türkistan Çalışmaları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 5'te YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanında yer alan Orta Asya ve Türkistan çalışmalarının birbirine oranı yer almaktadır. Buna göre yapılan araştırmalar sonucunda 566 Orta Asya ve 205 Türkistan çalışmasına rastlanılmıştır. Bir diğer ifadeyle söz konusu bölge üzerine yapılan çalışmaların %73'ü Orta Asya, %27'si ise Türkistan başlığını taşımaktadır. Bu sonuç, çalışmanın giriş bölümünde ortaya atılan *“Yazında her iki kavramın kullanılmasına rağmen bölge çalışmalarında çoğunlukla Orta Asya kavramı kullanılmaktadır”* hipotezini doğrulamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

“Türk” ve *“stan”* olmak üzere iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan Türkistan kavramı, Türklerin kadim yurdu olan topraklara verilen addır. Batıda Hazar Denizi ve Aşağı İdil'e, doğuda Moğolistan Altay Dağlarına, kuzeyde Aral ve Balkaş göllerini geçerek Kırgız bozkırlarına, güneyde ise Kopet-Hindukuş-Kunlun dağlarına kadar uzanan Türkistan, 1865 yılında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 5. yüzyıldan itibaren Türkistan olarak bilinen coğrafya, Sovyetler Birliği'nin bölgede uygulamış olduğu Ruslaştırma ve ayrıştırma politikalarının bir sonucu olarak 1924 yılından itibaren *“Srednja Azija i Kazakhstan (Orta Asya ve Kazakistan)”*, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise *“Zentralnaya Aziya (Merkezi Asya-Orta Asya)”* olarak

yeniden adlandırılmıştır.

Orta Asya kavramı, her ne kadar farklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilse de güncel ve en yaygın tanımıyla Sovyetler Birliği'nden sonra bağımsız olan beş stan'ı yani Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı içine alan bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Buradan yola çıkarak günümüzde Türkistan kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılan Orta Asya kavramının anlamlarının birebir örtüşmediğini, her iki kavramın anlamları yeniden düşünüldüğünde Orta Asya'nın Türkistan'ın bir parçası olan Batı Türkistan kavramına karşılık gelen bir ifade olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusların emperyal bakış açısıyla oluşturulan ve yapay bir kavram olarak ortaya atılan Orta Asya, tıpkı Orta Doğu kavramında olduğu gibi "*Kimin Ortası?*" "*Kime göre Orta?*" ve "*Neyin Ortası?*" gibi sorularla ve en önemlisi Türklerin yaşadığı coğrafyayı yansıtan bir kavram olmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Türkistan ve Orta Asya kavramlarının yazında nasıl karşılık bulduklarını analiz edebilmek için YÖK Ulusal Tez Merkezi ve TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanında söz konusu iki kavram üzerine tarama yapılmıştır. Orta Asya çalışmalarında herhangi bir farklılık olmamasına rağmen Türkistan çalışmalarının Türkistan'ın parçaları, Türkistan şehri, gazete, dergi ve eser adının yanı sıra Türkistan hamam böceği gibi bu çalışmada kastedilen coğrafik anlamdaki Türkistan kavramından çok farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Yazında 297 yüksek lisans, 69 doktora tezi, 198 makale ve 1 tıpta uzmanlık ile 1 sanatta yeterlilik çalışması olmak üzere toplamda 566 adet Orta Asya çalışmasına, 165 yüksek lisans, 51 doktora tezi ve 144 makale olmak üzere toplamda 360 adet Türkistan çalışmasına ulaşılmıştır. Türkistan çalışmalarının oransal dağılımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ise 360 çalışmanın 205 Türkistan, 89 Doğu Türkistan, 11 Batı Türkistan, 1 Güney Türkistan, 3 Aşağı Türkistan, 13 gazete ve dergi, 19 eser adı, 17 Türkistan şehri ve 2 Türkistan hamam böceği çalışması şeklinde ayrıştığı görülmektedir. Orta Asya ve Türkistan çalışmalarının birbirine oranı ise 566 adet Orta Asya'ya çalışmasına karşılık 205 adet Türkistan çalışmasıdır. Bir diğer ifadeyle söz konusu bölge üzerine yapılan çalışmaların %73'ü Orta Asya, %27'si ise Türkistan başlığını taşımaktadır. Bu sonuç, Ruslar tarafından ortaya atılan ve dünya genelinde bölge üzerine en çok kabul gören Orta Asya kavramının günümüzde de en çok kullanılan kavram olduğunu kanıtlamaktadır.

Orta Asya kullanımından önce bölgede yaşayan halk kendini Türkistanlı ya da Türk olarak tanımlarken Orta Asya kullanımı ile birlikte yıllar içinde halkın kendilerini "*Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Uygur*" şeklinde tanımlayarak kendi içlerinde ayrışmaya başladıkları görülmektedir. Bu son derece dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Aristoteles'in "*Tanımı kontrol eden tartışmayı da kontrol eder*" sözünden yola çıkarak Orta Asya kavramının yerine bölgenin gerçek adı olan Türkistan kavramının kullanımı, gerek akademik çalışmalar gerekse günlük konuşma dilinde artırılmaya çalışılmalı, Türkistan kavramının coğrafi bir kavram olmasının yanı sıra siyasi ve etnik bir kimliğe işaret eden birleştirici bir unsur olduğu unutulmamalı, Orta Asya gibi emperyal bir bakış açısının ürünü olan bölücü/ayırıştırıcı/yabancılaştırıcı yapay kavramların kullanımına bir son verilmelidir.

Bu çalışmada Türkistan kavramının yerine kullanılan Orta Asya kavramı ele

alınmıştır. Yapılacak olan diğer akademik çalışmalarda Türkistan kavramıyla eş anlamlı bir şekilde kullanılan İç Asya ve Yakın Doğu kavramlarının incelenmesi, söz konusu bölgenin neden birbirinden farklı şekillerde adlandırıldığının anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Britannica. *Turkistan Region Central Asia*, <https://www.britannica.com/place/Turkistan>, (Erişim Tarihi: 07.10.2023).
- Dani, A. H.. ve Masson, V. M. (1992). *History of Civilizations of Central Asia*. Paris, UNESCO Publishing.
- Duarte, Paul. (2014). “Central Asia: The Planet’s Pivot Area”. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4844079>.
- Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/>, (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Gülsoy, Cevat R. (1983). “Türkistan”. *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 32, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- Högselius, Per. (2022). “The Hidden Integration of Central Asia: The Making of A Region Through Technical Infrastructures”. *Central Asian Survey*, 41 (2), s.222-243, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02634937.2021.1953963>.
- Humbolt, Alexander von (1843). *Aise Centrale Recherches Sur Les Chaines Des Montagnes Et La Climatologie Comparée*. Paris.
- Karasar, Hasan Ali. (2014). Turkistan: A Conceptual Framework from the Reference Sources of the 20th Century. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 9 (18), s, 129-164. https://www.academia.edu/9861734/Turkistan_A_Conceptual_Framework_from_the_Reference_Sources_of_the_20th_Century.
- Peterson, Maya K. (2019). *Pipe Dreams Water and Empire in Central Asia’s Aral Sea Basin*. New York, Cambridge University Press.
- Stride, Sebastian. (2011). “Samarkand: The Peripheral Core of World History”, Editors: Andrew Dilley, Seija Jalagin, Susanna Tavera, *World and Global History: Research and Teaching*, Clionworld. https://www.researchgate.net/figure/The-ever-changing-borders-of-Central-Asia-Soviet-definition-current-definition-and_fig4_312041022.
- Taşagıl, Ahmet. (2012). “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41 s. 556-560.
- TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (2023). Orta Asya. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/ara?q=orta+asya>.
- TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı. (2023). Türkistan. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/ara?q=title%3A%28T%C3%BCrkistan%29%29&searchName=&order=year-DESC&page=1&limit=20>.
- Turkestan Etymology and Terminology*. https://academicaccelerator.com/encyclopedia/turkestan#google_vignette, (Erişim Tarihi: 14.10.2023).
- Türk, Fahri. (2021). *Türk Dünyası ile İlgili Kavramlar*. Youtube. https://youtu.be/ShDOQxV--Dk?si=.bx8Fxfjgjbab8C_YxI, (Erişim Tarihi: 14.09.2023).

- Türk, Fahri. (2023) *Türkistan Kavramı*. Youtube. https://youtu.be/waUl1zPaIG0?si=4yjXCN8Tr_Y2vFSF, (Erişim Tarihi: 15.10.2023).
- Vishnevsky, Anatoly Grigorievich. (1996). “Srednyaya Aziya: Nezavershennaya Modernizatsiya”. *Vestnik Yevrazii*, 131-153, <https://publications.hse.ru/articles/81022710>.
- Yalçinkaya, Alaeddin. (2006). *Sömürgecilik ve Pan İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*. İstanbul, Lalezar Kitabevi.
- Yeşilot, Okan & Özdemir, Burcu. (2021). “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi”. *Belleten Dergisi*, 85 (302), s.279-310. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/61372/916197>.
- YÖK Ulusal Tez Merkezi (2023). Orta Asya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- YÖK Ulusal Tez Merkezi. (2023). Türkistan. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Wilson, Josh. (2017). “Central Asia: Core and Periphery”. <https://geohistory.today/central-asia/#:~:text=Geographically%2C%20the%20Central%20Asian%20region,Caspian%20Sea%20on%20the%20west>.

TOPRAĞIN ALTINDAN BİRLİKTELİĞİN İNŞASINDA BİR DİSİPLİN OLARAK ARKEOLOJİ

Şenol DURGUN*

Özet

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrası Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bağımsız Türk Cumhuriyetleri kuruldu. Bu devletler, bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma ve edinmiş olduğu konumunu korumak için çeşitli arayışlara yöneldi. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Batılı büyük güçler olduğu gibi, bölgede tekrar hakimiyetini tesis etmeye çalışan Rusya Federasyonu ile süper güç olma yolundaki Çin Halk Cumhuriyeti de bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerini kendi nüfuz alanlarına dahil etme arayışına girdi. Türkiye post-Sovyet sonrası dönemde bölge ülkeleri ile yakın temas içinde olmaya gayret etmiş ve etmeye devam etmektedir. Zaten Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrası bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Türkiye bu ülkelerle kökensel ve tarihsel nedenlerle yakın ilişkiler kurmaya; siyasi, hukuki, iktisadi alanlarda ilişkiler geliştirmeye ve çeşitli ulus üstü teşkilatlar içinde birlikte olmaya veya birliktelikler oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak birliktelik oluşturmak çok boyutlu, meşakkatli bir iştir. Bu konuda yapılan teşebbüsler önemli olmakla beraber, devamlı güçlendirilmesi gerekmektedir. Çok geniş bir coğrafyaya dağılmış ve uzun yıllar ayrı kalmış olan Türk topluluklarının arasında gönül birlikteliğinin kurulması, bu bilincin tesisi; siyasi, hukuki, iktisadi vs gibi ortaklık kurma ilişkilerinden daha kalıcı sonuçlar doğuracaktır. Bu çalışmada, uzun yıllar ayrı düşmüş kökeni bir halkların unutturulan hafızasının canlandırılarak gönül birlikteliğinin tesisi için Arkeoloji disiplininin önemli rol oynayacağına dikkat çekmek istiyoruz. Çalışmamızın ana hareket noktası, Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç yıllarında uluslaşmak, ulusal kültür inşa etmek için arkeolojiye verilen rolün farklı bir halinin Sovyetler Birliği sonrası Türk Dünyası'nın birliği ve gönül birlikteliğinin inşası için etkili olacağıdır. Bu şekilde, yani arkeoloji sayesinde, Türk dünyasının asli coğrafyası belirlenebileceği gibi ortak kültürel hafızası da canlandırılmış olacaktır. Ancak bunun için mevcut arkeolojik yaklaşımın mantalitesinin değiştirilmesi ve bu konuda bir mantalite ortaklığının inşası önem kazanmaktadır. Bu durum Türkiye açısından olduğu gibi Türk cumhuriyetlerindeki arkeoloji mantalitesi için de geçerli olmakta ve bu konuda anlayış birlikteliğine geçiş için çalışmaların hızlandırılması aciliyet kazanmaktadır. Bu çalışmada, ortak bir kültürel hafızanın oluşturulmasında tarih boyunca coğrafi havzamız olan toprakların altından kültürün devşirilmesi için, Türkiye'de Arkeoloji disiplininin ortaya çıkışından günümüze takip ettiği anlayış seyrini vererek, Türk Dünyası ile ortak bir kültür edinme bağlamında Arkeoloji disiplinin sahip olması gereken yaklaşımı ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Türk Dünyası, Türk Tarih Tezi, Mavi Anadoluculuk, Teorik Boşluk

Archeology As a Discipline in the Building of Unity From Below Ground

Abstract

After the dissolution of the Soviet Union, the Turkic Republics gained their independence in Central Asia and the Caucasus. These states had turned to various quests for post-independence restructuring and to preserve the position they had acquired. There were Western

* Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

great powers who wanted to turn this situation into an opportunity, as well as the Russian Federation, which was trying to re-establish its dominance in the region, and the People's Republic of China, which was on the way to becoming a superpower, and sought to include the Turkish republics, which gained independence, into their spheres of influence. In the post-Soviet period, Türkiye has tried and continues to be in close contact with the countries of the region. Türkiye was the first country to recognize the Turkic Republics, which gained independence after the dissolution of the Soviet Union. Türkiye aims to establish close relations with these countries for origin and historical reasons; It tries to develop relations in political, legal and economic fields and to be together or to form associations within various supranational organizations. However, co-creation is a multidimensional and arduous task. Although the attempts made in this regard are important, they need to be continuously strengthened. Establishing the unity of heart among the Turkish communities scattered over a wide geography and separated for many years, the establishment of this awareness; political, legal, economic, etc. will result in more permanent results than establishing partnership relations. In this study, we would like to draw attention to the fact that the discipline of Archeology will play an important role in the establishment of the unity of the heart by reviving the forgotten memory of a people whose origins have been separated for many years. The main starting point of our study is that the role given to Archeology in the early years of the Republic of Türkiye for becoming a nation and build a national culture can be given a different function in terms of the unity of the Turkish World after the Soviet Union and will be effective in the construction of the unity of the heart. In this way, thanks to archeology, the original geography of the Turkish world will be determined as well as its common cultural memory will be revived. However, for this, it is important to change the mentality of the existing Archeological approach and to build a mentality partnership in this regard. This situation is valid for the archeology mentality in the Turkic republics as well as for Turkey, and it is urgent to accelerate the studies for the transition to a unity of understanding on this issue. This study aims to address the approach that the discipline of Archeology should have in the context of acquiring a common culture with the Turkish World, by giving the course of understanding that the discipline of Archeology has followed from the emergence of the discipline of Archeology in Turkey to the present, in order to collect the culture from under the lands that have been our geographical basin throughout history in the creation of a common cultural memory.

Keywords: Archeology, Turkish World, Turkish History Thesis, Blue Anatolianism, Theoretical Gap

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş Dönemi, 1989 yılına geldiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermişti. Bu zamandan sonra dünya artık iki süper gücün oyun sahası olmaktan çıkmıştı. Yeni durumda Amerika Birleşik Devletleri tek başına bir aktör olarak SSCB engelinden kurtulmuş ve dünya siyasetinde daha rahat hareket eder bir konuma kavuşmuştu. Sovyetler Birliği'nin dağılması sadece uluslararası siyasette değişiklikler ortaya çıkarmamış, aynı zamanda eski SSCB sınırları içerisinde yeni sınır bölgeleri, yeni devletler oluşturmuştu. Bunların bir kısmı eski SSCB'nin Batı kesimlerinde, diğerleri de Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeydi. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin büyük bir kısmı Türk soylu devletlerdi. Bu durum Türkiye açısından önemli bir gelişmeydi. Zira 1980 sonrası Neo-Liberal siyaset anlayışının dünya ölçeğinde

genişlemesi ve SSCB'nin öncülüğündeki Varşova Paketi'nin dağılmasıyla beraber, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminden kalma NATO ittifakı içerisinde güney cephesindeki rolünün önemi azalmaya başlamıştı. Batı ittifakı içerisindeki öneminin azalması, son derece rahatsız eden bir gelişme olup, Türkiye durumu tersine döndürme ve kendini önemsetme gayreti içerisindeydi. Bu arayışlara katkı sunan en önemli gelişme de Post-Sovyet sonrası bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıydı. Bu durum Türkiye açısından çok önemli bir fırsattı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren ontolojik güvenliğini Batı dünyası içerisinde gören ve bu doğrultuda siyasetler üreten ve de uygulamaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti için bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması, hayat verici gelişmelerdi. Nitekim Batı dünyası da bu gelişmeler sonrası, bir ara ilgisiz kaldığı Türkiye'ye karşı tekrar ilgi duymaya başladı. Zira bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletlerinin sahip olduğu ekonomik kaynaklar kadar, mevcut dünya sistemine entegre edilmesi de önemliydi. Bunun için soy, tarih, gelenek ve kültürel olarak Türkiye ile benzer olan Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurulması ehemmiyet arz etmekteydi. Bu amaçla Batılı ülkeler açısından NATO içerisinde de müttefikleri olan Türkiye, mevcut dünya sistemine bu ülkelerin entegre edilmesi için kolaylaştırıcı bir unsur olabilirdi. Aksi halde bölge, Batı açısından sorunlu bir alan haline gelecekti. Çünkü dönem içerisinde bölgede oluşacak boşluğu Batı karşıtı İran tarzında bir anlayış veya o dönem içerisinde iç karışıklıklar ve silahlı mücadele içerisinde bulunan Afganistan'daki bazı silahlı gruplar doldurabilirdi. Bunun için de Türkiye'ye önemli görevler düşmekteydi. Türkiye de ortaya çıkan bu gelişmelerden ve öneminin tekrar fark edilmesinden dolayı memnuniyet duymaktaydı. Nitekim bağımsızlığını kazanmış yeni Türk devletlerinin Batı dünya sistemine uyumlu yapılanmaları için Türkiye ilk adımını önce bu devletleri tanıyarak atmış, sonra onların seküler ve piyasa ekonomisi anlayışına uygun olacak şekilde yapılanmalarına yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak sonrasında Batılı ülkelerin giderek bölgeyle daha yakından temasa geçmeleriyle, Türkiye'yi aradan çıkararak doğrudan ilişki kurmaya çalıştıklarını görüyoruz. Durum böyle olsa da, yine de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri - inişli-çıkışlı olsa da - devam etmiştir. Burada önemli olan soy, kültür ve tarih birlikteliğine sahip olan bölge halkları ile menfaat ötesi birliktelikler oluşturabilmektir. Bu da Batılı ülkelerin bölge ile olan ilişkilerinin ötesinde bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Yaklaşık 70 yıl SSCB altında yaşamış, bu süre zarfında Türkiye ile doğru dürüst irtibatı kalmamış olan bölgenin Türkiye ile entegrasyon çalışmaları çok yönlü faaliyet alanlarını kapsadığından, siyasetten-ekonomiye, kültürden sanata birçok alanda ilişkiler geliştirme, Türk Devletler Teşkilatı gibi ulus-üstü organizasyonlar oluşturarak yakınlaşmalar sağlama çalışmaları devam etmektedir. Ancak bu çalışmaların sağlam bir hayatiyet kazanması, halklar arasında tesis edilecek ortak bilinci inşa etmekten geçmektedir. Bunun için şimdiye kadar çok yönlü çalışmalar yapılmış olsa da, yine de ihmal edilen, yeterince dikkate alınmayan veya önemi yeterince fark edilmeyen alanlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri de arkeoloji alanıdır. Şimdiye kadar olan gelişmelere baktığımızda Türk halkları arasındaki ilişkiler çoğunlukla siyaset, ekonomi, yazılı tarih, hukuk vs. üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığından, yani çoğunlukla toprağın üzerine odaklanılmış olduğundan, toprağın altında yatan kültürel hazineye pek dikkat

çekilmediği görülmektedir. Biz de bu çalışmada Türk halklarının birlikteliğinin inşasında en az öteki alanlar ve disiplinler kadar önemli gördüğümüz arkeoloji disiplinine dikkat çekmeyi amaçlamaktayız. Ancak bu disiplinin gerek Türkiye ve gerekse Türk dünyası açısından ortak bilincin inşası bakımından beklentileri karşılaması yönünden bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu, konunun üzerinde ciddiyetle durulmasını gerektirmektedir. Ele aldığımız çalışmada bunun üzerinde durmaya çalışacağız. Bunun için genel olarak bu disiplinin tarih yazımı, ortak bilincin tesisindeki önemi belirtildikten sonra, özellikle Türkiye bağlamında beklenen faydayı yaratmadaki yapısal sorunların üzerine odaklanarak, Post-Sovyet sonrası Türk halklar arasında ortaklık inşası için yapılması gerekenlerle ilgili bazı projeksiyonlarda bulunacağız. Bu anlamda çalışmamızın odak noktası, Türk dünyasına arkeoloji disiplininin katması muhtemel faydaya dönük olarak Türkiye'deki arkeoloji disiplininin yapılanması ve bu doğrultudaki sorunlarına dönük analizler ve öneriler olacaktır.

Genel Olarak Arkeoloji Disiplini ve Tarihe Yaklaşımı

Arkeoloji, maddi kalıntılar aracılığıyla geçmiş toplumların yaşayışlarını, zaman içindeki sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik değişim ve dönüşümlerini inceleyen, insan-doğal çevre ilişkilerini ortaya çıkaran ve açıklayan bir bilim dalıdır. Arkeoloji, bilimsel bir etkinlik alanı olarak Avrupa'da 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Diğer bilim dallarından farklı bir zamansal ve mekansal insanlık tarihi araştırma yaklaşımına sahiptir. Yerleşik yaşam öncesinden yerleşik yaşama geçiş, tarımsal üreticiliğinin başlaması, toplum yapılarının ve devlet mekanizmasının ortaya çıkışı, imparatorlukların kurulması, inançlar ve inanç alanındaki farklılıklar vs. gibi tarihin en önemli olayları arkeolojinin temel inceleme alanına girmektedir. Yani, arkeoloji, geçmiş zaman toplumlarını ortaya çıkaran, onlardaki değişim ve dönüşümleri açıklayan, en nihayetinde içinde yaşadığımız dünyayı, kazı ve yüzey araştırması gibi teknikler ve analizler kullanarak anlamamızı, tarih bilinci edinmemizi ve bilgilenmemizi sağlamayı amaçlayan bir disiplindir (Çilingiroğlu, 2013: 14). Dolayısıyla bilimsel bir disiplin olarak arkeoloji toplumsal, kültürel ve etnik süreçlerin yeniden kurgulanmasını içerdiğinden, birçok teorik yaklaşımlar ile birlikte tarihi yeniden öğrenebilmenin yollarını aramaktadır.

Modern öncesi dönemde geleneksel toplumlar tarihe sadece kendi kökenleri bağlamında ilgi duymuşlar ve başkalarının geçmişi bu yaklaşım içerisinde yer almamıştı. Ancak benimsedikleri geçmiş delillendirilemeyecek, sosyal hafızada yer edinemeyecek kadar eski olan anlatılara dayandırılmıştı. Genelde de bu söylencelere sorgulanmadan inanılmaktaydı. Modern zamanlarda ise Batı düşünce sisteminin geçmişe bakışı, geleneksel bakış açısından farklılaşmış ve ortaya iki farklı açılım getirmiştir. Bunlardan biri somut verilerle destekli bir geçmiş anlatımı, diğeri ise geçmişin küresel boyutta ele alınması olayıdır. Bu bakış açısının temelleri ise Rönesans ile birlikte atılmıştı (Özdoğan, 2011: 116). Yani Rönesans'tan Aydınlanma Çağı'na geçen süreç içerisinde geçmiş kavramı, giderek sorgulanan ve somut kanıtlara dayalı yeni bir biçim kazanarak, Avrupa'da çok farklı bir düşünce sistemi gelişmeye başlamış ve Avrupa devletleri de giderek bu yeni düşünce sistemine göre yapılanmıştır.

Meydana gelen gelişmelerle Avrupa'da arkeoloji Aydınlanma Hareketi'nin bir

sonucu olarak, Avrupa uygarlığının kökenlerinin belirlenmesi ve ortak bir tarih bilincinin oluşması bağlamında gerçekleşmiştir. Bu noktada, tarihöncesi dönem, arkeoloji açısından kendine özel bir alan açmıştır. Özellikle ulus devletlerin ve ulusal kimliklerin inşası için, içinde bulunulan zamandan geriye doğru giderek toprak taleplerini meşru kılmak açısından arkeolojinin kullanılabilmesi imkanı belirmişti. 1648 Westfalya Barış Anlaşması sonrası ortak bir tarih ve dil faktörüne dayalı ulusal kimlikler oluşturma arayışındaki Avrupalı devletler, tarihöncesi arkeoloji çalışmalarını kendi ulusal söylemlerini meşru kılmanın en önemli aracı olarak görmeye başlamışlardı. Nitekim Fransız Devrimi ile milliyetçilik düşüncesinin güçlenmesinde Prehistorik arkeoloji önemli rol oynamış, benzer durum Alman kimliğinin oluşumunda da geçerli olmuştur. Genelde Antik Yunan ve Roma’da kendi uygarlık temellerini arayan bir tarih anlayışı arayışının üzerine, Avrupalı ülkeler tarihöncesi ve ön tarih çalışmalarına önem vererek tarih bilincinin şekillenmesinde arkeoloji alanında yapılanmalara gitmişlerdi. Nitekim 1803’te Fransa’da III. Napolyon “Kelt Akademisi”ni (Académie Celtique) kurmuş, İngilizler de Neolitik ve Tunç Çağlarına kadar geri gidecek Druid kökenleriyle ilgili argümanlar geliştirmeye çalışmışlardı. Böylesi bir ortam içerisinde arkeoloji bir yandan hızla gelişirken, diğer taraftan siyasallaşmış, hatta ırkçı ideolojilere – özellikle Almanya açısından - alet edilme sürecini de yaşamıştır (Çilingiroğlu, 2013: 15).

Bu şekilde modern çağın ortak kültürel kimliklerinin oluşumunda ve rasyonalize edilmesinde, arkeoloji disiplini önemi giderek artan akademik bir alan olmuştur. Devletlerin ulusal varlıklarının uzun ve köklü bir geçmişe sahip olduğunun ortaya çıkarılması, iktidarın meşruiyeti ve otoritesini temin için bugünle geçmiş arasında bağlantı kurulması, ayrıca küresel ölçekte yeryüzü kültürünü bir bütün olarak sahiplenmenin ülke saygınlığını arttıracak düşüncesi, arkeolojik kalıntılara ya da verilere sıklıkla başvurulmasına/önem verilmesine neden olmuştur (Gökalp, 2014:70). Bu şekilde, ulusların geçmişte de var olduğunun kanıtlanması, ulus bilinci yaratmanın vazgeçilmez bir aracı durumuna gelmiş ve dolayısıyla tarihsel süreç içinde ulusu kanıtlayacak somut verilerin bulunması çok önemsenmiştir. Bu durum, yani arkeolojinin ulus bilinci oluşturma sürecinin vazgeçilmez bir aracı haline gelmesi ve geçmişin günümüz siyasi sorunlarına çözüm aramada kullanılması, aynı zamanda geçmişin politize edilmesini de doğurmuştur (Özdoğan, 2011: 117). Bu da farklı yaklaşımların ya da anlayışların ortaya çıkması demekti. Nitekim Rönessans sonrası yaşanan gelişmeler sonucunda, birbirinden farklı “arkeoloji alanları” ortaya çıkmıştır. Bunları kategorize edersek; ilki köklerinin geçmişteki görkemli kültürlerden geldiğini kanıtlama çabası içindeki “klasik arkeoloji”; ikincisi Avrupa’daki yeni ulus devletlerin tarihsel süreç içindeki varlığını ortaya koymaya çalışan “Avrupa arkeolojisi”; üçüncüsü de Tevrat ve İncil gibi dini kitaplarda anlatılanların somut izlerini bulma arayışlarında olan “Tevrat arkeolojisi” (Biblical archaeology) ya da “Yakındoğu arkeolojisi”dir. Her üç alanda da, farklı yöntemlerle, farklı amaçlar için geçmişe bakılmış ve ortaya çıkarmaya çalıştıkları bu geçmiş, Batı düşünce sisteminin temel taşlarından biri olmuştur (Özdoğan, 2011: 117).

Geleneksel Arkeoloji olarak adlandırılan ilk çalışmalar, geçmişte olanları anlamaktan çok, geçmişe ait nesnelerin toplanması şeklinde hareket etmiştir. Tevrat arkeolojisi çalışmalarıyla Batı dünyası, uzun süre Kitab-ı Mukaddes ve antik Roma

tarihçilerinin aktardıkları bilgiler doğrultusunda, metinlerde ve havarilerin mektuplarında adı geçen topluluklara ait kentlerin kalıntılarının aranması, klasik arkeoloji açısından bilgi birikimi sağlamıştı (Aydın, 2007: 409). Bu birikimle arkeoloji, kendi mirası ile Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan Yakın Doğu mirası arasında bir bağ kurmaya çalışmıştı. Özellikle 19. yüzyıl ile birlikte arkeoloji bilimi, bilimsel bir disiplin olma konusunda önemli aşamalar kaydederek, kendi teorik yaklaşımlarını inşa etmiştir (Özbilen, 2020: 47)

Arkeoloji disiplininin gelişiminde önemli bir diğer neden de müzecilik faaliyetleridir. Özellikle Batılı devletler kurdukları müzeler yoluyla hem kendi geçmişinin bir bütün halinde olmasının bilincine varmış hem de ötekine ait olanları da bir bütün halinde önüne koyarak, kendine olan güvenini tazelemiş, bu şekilde kendi gelişmişliğinin maddi izlenimini yaratmıştır. Ancak bu tutumları, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, dünyanın hem hayvanat ve nebatat türleri hem de taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının yağmalanmasına yol açmıştır (Aydın, 2007: 404). Bununla beraber Batılıların geçmişe bu şekilde bilinçli ve sistematik yaklaşımları, bir özgüven duygusu yaratmasının yanı sıra, çok çeşitli anıtsal yapılarla karşı karşıya kalmalarını sağladığı gibi, tarihte çok büyük işler yapmış bir ulus oldukları düşüncesini de doğurmuştur. Kısaca geçmişe ya da tarihe bakıştaki bu farklılaşma, arkeolojik eserleri popüler hale getirmiş, bu da ulusalcı duyguların güçlenmesine neden olmuştur.

Meydana gelen bu gelişmeler doğrultusunda Avrupalılar, Avrupa merkezci bir yaklaşım içerisinde biz ve öteki olarak kültürel hatları ayırarak, kendisini eski Yunan ve Roma dünyasına bağlı bir uygarlık hattının devamı olarak tarihe yerleştirmiş oldular. Bu uygarlık kurgusu, Yunan ve Roma dünyasını diğer hat/hatlardan çok farklı ve benzersiz kılacak şekilde öne çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle Avrupa, Aydınlanma Çağı sonrası, özellikle 17. yüzyılda kültürel kimliğini, Yunan ve Roma kültürüne bağlayarak, kendi kökenini Yunan ve Roma geçmişiyle özdeşleştirmiş oldu (Özbilen, 2020: 49; Aydın, 2007: 404). Bu durum, 19. ve 20. yüzyılda Batıda giderek daha da güçlenen dünyayı keşfetme duygusunun içine, toprak altından da bu uygarlığın kökenlerini bulup çıkarma arayışını katmıştı. Bu arayış, zaman içinde Batılı devletler arasında yaşanan rekabetin içine arkeolojik nüfuz alanları mücadelesini de katmıştı. Böyle bir atmosfer içerisindeki arkeoloji faaliyetleri, yavaş yavaş kendi company'sini de yaratarak akademik arkeolojinin temellerini de atmıştı. Bu durumun en çarpıcı örneği 1789'da Napolyon'un Mısır Seferi'ne katılan Bilim Heyeti'dir. Bu bilim heyeti, ejiptoloji'nin (Mısırbilimi) temellerini atarak arkeoloji alanındaki kurumsallaşmayı başlatmıştı (Aydın, 2007: 408).

Arkeoloji, Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik, sömürgecilik ve emperyalizmle olduğu kadar, 20. yüzyılda sömürgecilikten bağımsızlığa geçmiş çoğu yeni ulus devletlerin ideolojik şekillenişinde de vazgeçilmez bir araç olmuştur. Özellikle Avrupa'da ulusların görkemli bir tarihsel geçmişe sahip olduklarının belirlenmesinde ve yayılmacı siyasetlerine meşruiyet sağlanmasında, varlık kanıtlama aracı olarak hizmet görmüştür. Zira ülkelerin ulusal kültür ve tarih araştırmalarının başlıca amacı, ait olduğu ulusun/etninin uygarlık kurucu antik bir halkın yahut halkların devamı olduğu iddiasının temellendirilmesi olmuştur. Bu açıdan arkeoloji, tarih disiplininde olduğu gibi, başta milliyetçilik olmak üzere çeşitli ideolojiler ve ulus devletlerin siyasetleri

açısından araçsal rol oynamıştır. Nitekim bu durum, sadece Batı dünyasında değil, Batı dışı dünyada da, İslam coğrafyalarında da çok önemsenmiştir. Bu etkilerden ötürü İslam coğrafyalarında yaşayan bazı halklar, yeni bir tarih yazımı ve kimlik oluşturmak için, kendilerini İslam öncesi döneme göre konumlandırma ve yaşadıkları coğrafyayı ve tarihlerini İslam öncesi geçmişten hareketle oluşturma arayışlarına girişmişlerdi. Bu doğrultuda Lübnanlı Maruniler Fenikecilik, Iraklılar Babilcilik, İran Akmenidcilik yaparken, Türkiye de arkeoloji disiplini aracılığıyla bir Sümer-Eti Türkçülüğü geliştirmeye çalışmıştır.

Geç Osmanlı Dönemi’nde Arkeoloji Disiplininin Ortaya Çıkışı

Arkeoloji Türkiye’ye dışarıdan gelen bilim dallarından biridir Aynı şekilde arkeoloji, Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaşlaşma/uygarlaşma arayışının da parçası olmuş bir disiplindir ((Gölbaş, 2016: 303; Özdoğan, 2011: 113). Türkiye’ye arkeolojinin ilk gelişi Osmanlı döneminde Avrupalı gezginlerin, askerlerin, istihbaratçıların, amatör arkeologların sayesinde olmuştur. Bu durumun ortaya çıkışı da daha çok Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma dönemine denk düşmektedir.

Türkiye’nin modernleşme döneminde arkeoloji disiplininin gelişmesinde Batılıların etkisinin olmasının arkasında kendi köken araştırmaları yatmaktadır. Batılılar kendi tarihlerini araştırırken ilgilerini üstüne çeken coğrafyanın sahibinin Osmanlı Devleti olduğunu görmüşlerdi. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyıla kadar Batılı arkeologların ilgi duyduğu kendi kültür coğrafyasının hemen hemen neredeyse Osmanlı Devleti’nin hudutları dahilinde olması, Osmanlı Devleti’nin dünyadaki diğer Batı dışı devletlerden daha önce Batılı arkeolog ve araştırmacılarla tanışmasına vesile olmuştur (Özdoğan, 2011: 121). O dönemde Osmanlı’da görevli olarak bulunan Batılı diplomatlar, kültürel kökenleri ve değerleri bakımından kıymetli olan eserlere sahip çıkmak, bunları kendi ülkelerinde toplamak amacıyla hareket etmişlerdi. Bu yaklaşım 1840 ve sonraki süreçte daha da yaygınlaşmış ve Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde çok sayıda kazı çalışmaları başlatılmıştı (Gökalp, 2014: 60). Nitekim bu dönemde Osmanlı coğrafyası Yunan ve Roma kültürüne hayran onlarca profesyonel ve amatör gezgin, ajan, bilim adamının boy gösterdiği coğrafya olmuştu. Oysa bu zamana kadar Osmanlının eski eserlerle ya da arkeoloji ile ilişkisi yok denecek kadar azdı. Batılılaşmayla Osmanlı Devleti’nin İslami olmayan eski eserler ve arkeoloji bilimiyle ilgilenmesi artmaya başlamıştı. Bununla beraber arkeolojiye esas ilgi, Tanzimat döneminin ilk hükümdarı olan Abdülmecid (1839-1861) döneminde olmuştu. Nitekim modern anlamda ilk müzenin kuruluşu da bu döneme rastlamaktadır. Bu durum, yani geçmişte insanlığın yarattığı değerlerle ilgilenme ve onların kalıntılarını toplama pratiği, Batılılaşmaya çalışan Osmanlı devleti için “uygarlaşmanın” ölçütlerinden biri olarak da görülmüştü (Aydın, 2007: 411). O yıllarda Batı dünyasında Roma’nın öncülü olan Yunan (Helenistik) kültürüne yönelik özel bir ilgi ve hayranlığın olduğu ve “Yunancılık” olarak da adlandırılan bir dönem yaşanmaktaydı. Böylesi bir anlayışın kuvvetli olduğu bir zamanda, Batıya ve özellikle Fransa’ya eğitim için giden Osmanlı aydınları da ister istemez bu eğilimin etkisinde kalmış, Antik Yunan kültürünü Batılılaşma paketinin olmazsa olmaz bir öğesi olarak görmüşlerdi. Nitekim bu işteki öncüler, başta Osman Hamdi Bey olmak üzere, arkeoloji çalışmalarını Osmanlı

Devleti'ne taşıyarak, faaliyetlerini antik dönem Yunan kültürüne yoğunlaştırmış, bunu da Batılı ve uygar bir devlet olmanın vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirmişlerdi. Bu duruma en iyi örnek dönem içinde yapılan imparatorluk müzesidir. Yapılan İmparatorluk müzesi Antik Yunan dönemine ait bir mimari anlayışa uygun olacak şekilde inşa edilmiştir (Özdoğan, 2011: 123). Yani arkeoloji, daha başlangıç yıllarında Osmanlı'da ulusal çizgide değil, Batı'da ilgi duyulan çoğunlukla Yunan-Roma, biraz da Ön Asya ve Mısır kültürlerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Kapsamı ve gelişimi bu şekilde olunca, 19. yüzyıl Osmanlı arkeolojisinin dikkatini çeken konusu, Avrupa müzelerinde sergilenebilecek sanat eserlerini keşfetmek olmuştur. Bu şekilde yapılan kazılarla gün yüzüne çıkarılan eserlerin sergilenmesi için Türkiye'de arkeoloji kadar geçmişi olan müzecilik de gelişmeye başlamıştır (Özbilen, 2020: 50). Nitekim Bergama, Efes, Perge başta olmak üzere Anadolu, Suriye, Filistin gibi önemli kent ve bölgelerde, kazı faaliyetleri bu amaçla başlatılmıştı.

Osmanlı'nın son döneminde artan modernleşme hareketleriyle Osmanlı-Türk topraklarında ulusçuluk ve ulus-devlet söylemleri de giderek güçlenmekteydi. Ancak bu söylemlerin, arkeolojik kazılar üzerinden şekillendirilme durumu henüz mevzu bahis değildi. Yani Cumhuriyet dönemi öncesinde, Batı'daki ulusalcı söylemler üzerinden yürütülen arkeolojik çalışmaların bir benzerini Osmanlı döneminde görmek mümkün değildi. Yine de dolaylı yollardan da olsa etkilenmeler de yok değildi. Nitekim Batılı devletlerin Yunan ve Roma hayranlığı, Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan Yunanlıların ulusal bilincinin uyanışında etkili bir neden olmuştur. O zamana kadar böyle bir olayın farkında olmayan Yunanlı aydınlar, "muhteşem" olarak nitelendirilen kendi kökenlerine dair kalıntılar karşısında büyülenmişler ve Osmanlı Devleti'nin söz konusu eserleri bilinçli olarak üstünü kapattığı varsayımıyla, devlete karşı muhalif konumlarını daha da artırmışlardı. Diğer bir ifadeyle, Yunanlılar keşfedilen arkeolojik kalıntılar üzerinden kendi ulusalcı söylemlerini şekillendirmeye ve Megalo İdea hayallerinin peşinden gitmeye başlamışlardı. Nitekim sürdürülen kazılarla Antik Yunan kültürü açısından oldukça önemli bölge olarak görülen ve İzmir ve Aydın gibi illeri de içine alan Anadolu'nun Batı kıyılarında yer alan İonia bölgesi, Osmanlı'dan kurtarılarak Yunanistan'a katılması arayışlarına girişmişlerdi (Altunkayalar, 2018: 8). Buradan da anlaşılacağı üzere arkeoloji her yeni siyasi oluşumda olduğu gibi, Yunan ulusal bağımsızlığı ve kimliği için de vazgeçilmez araç olarak görülmüştü. Bu durum yakın çağlarda imparatorluklardan ayrılan ve kendini ulus olarak tanımlayan her devlet yapılanması için geçerli olmuş ve aynen Yunanlılarda olduğu gibi, yeni kurulan devletler de daha kurulduğu ilk yıllarda arkeoloji alanına yönelmiş ve kazı çalışmalarına başlamışlardı (Özdoğan, 2011: 124).

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin son yıllarında henüz kurumsallaşmış bir disiplin halini almamış olan arkeoloji, ülke topraklarında önce resmi izinlerle Avrupalı araştırmacılara açılmış olsa da, Osmanlı devlet ricali de dönemin güzel sanat eserlerini toplama arayışına katılmıştı. Ancak bu çalışmalar, siyasal boyuttan çok görsellik boyutunda kalmıştı. Avrupalı araştırmacılar ise yaptıkları kazı çalışmalarıyla, kısmen talana çevirdikleri bir koleksiyon biriktirme süreci ortaya çıkarmışlardı. Bu duruma ulusal bir tepki olarak, Müze-i Hümayun'un kurulması ve toprak altından çıkarılan eserlerin bu müzede sergilenmesi çalışmaları başlatılmıştı (Gölbaş, 2016: 307). Nitekim

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında İstanbul dışında Selanik, Kudüs, Sivas ve Konya'da müze kurmak için bazı girişimler olmuş, ancak bunlar sonuçlanmadan savaş çıkmıştı (Altunkayalar, 2018: 8). Bu çalışmaları ilk başlatan, aynı zamanda bir ressam da olan arkeolog Osman Hamdi Bey olmuştur. Bu zamandan itibaren Osman Hamdi Bey ve kardeşi Halil Edhem Bey dışında, Makridi Bey ve Macar kökenli Abdullah Efendi gibi arkeolojik kazı yapabilecek, az sayıda da olsa, dönem içinde uzman yetişmişti. Ayrıca Darülfünun'da bununla ilgili eski kültürlere yönelik bir ders okutulmaya da başlanmıştı. Yine de dönem içerisinde bu konuda ciddi bir alt yapının sağlandığını söylemek güçtür. Başka bir deyişle cumhuriyet kurulduğunda yetişmiş birkaç eleman dışında, arkeolojik altyapı çoğunlukla müzelerde görevli olan memur ve bekçi düzeyindeki personelden ibaretti (Özdoğan, 2011: 125).

Cumhuriyet Dönemi Arkeoloji ve Kimlik Oluşturma Arayışları

Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, her şeyden önce dönem içinde oluşan her yeni devlet gibi, ulus devlet modelini esas almıştı. Ancak anılan yıllarda kurulmakta olan devletin oluşturacağı kimlikle ilgili birbiriyle çelişen farklı görüşler bulunmaktaydı. Bunların biri dini hassasiyeti ön plana çıkaran yapılanmaydı. Bu anlayış Kurtuluş Savaşı sonrası terk edilmişti. İkincisi birçok aydın tarafından önerilen, Turancılık ya da Pan-Türkizm olarak da adlandırılan, Kafkasya ve Orta Asya'da Türk soylu ya da Türkçe konuşan uluslarla bütünleşmeyi öngören yaklaşımdı. Üçüncüsü ise Anadolu ile özdeşleşmiş bir Türk kimliği ve Türk ulusu kurmaktı. İkinci seçeneğin Balkan Savaşı ve akabinde I. Dünya Savaşı yenilgisi ile gerçekliği ortadan kalkmıştı. Üçüncü seçenek ise Balkan Savaşındaki yenilgiden sonra kısmen tanımlanmış ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber uygulamaya geçirilmişti. Bu amaçla yeni devlet ideolojisini oluştururken çözülmesi gereken sorunların başında bir yanda Türk kimliği ile yeni bir ulus kurmak, öte yandan da bu kimliği Anadolu ile bütünleştirmek vardı. Çünkü dönem içerisinde Batı dünyasında Türk kavramı, Anadolu'ya ait olmayan, Asya'dan Anadolu'ya gelerek zorla toprakları ele geçiren işgalci bir kavimin adı olarak görülüyordu. Bu iddialara karşın, kurulan yeni devlet tarafından Anadolu anavatan olarak tanımlanmıştı. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin, elinde kalan Trakya ve Anadolu'daki topraklarda işgalci değil, oranın asli sahibi olduğu mesajını vermek için siyaseten bu yaklaşımı öne çıkaracak şekilde hareket edilmiştir. Mekan'a atfedilen bu önemden dolayı bu bakış, geçmişe/tarihe farklı bir okuma getirmiş; soy, din, dil ya da kültür bağlamında seçici olmadan, mevcut toprakların tüm birikimini benimseyen farklı bir ideolojik yaklaşım ortaya çıkarmıştı (Durgun, 2014: 71). Nitekim Cumhuriyet döneminde bu yaklaşım doğrultusunda çalışmalar başlatılmıştı. Birçok ulus-devlette olduğu gibi, Türkiye'de de başta eğitim kurumları olmak üzere, cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında özel olarak oluşturulmuş çok sayıda kurum, buna dönük hizmet edecek biçimde yeniden örgütlenmişti. Bunların başında da Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gelmektedir. Özellikle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde prehistorik ve protohistorik arkeoloji bölümlerinin yanında, Hititoloji ve Sümeroloji gibi dünyada başka örneği olmayan bölümlerin kurulduğunu görmekteyiz. Dönem içerisinde devlet kimliği inşa etme çalışmalarının önemli bir faktörü olarak

görülen tarihe, bilhassa da tarih öncesi döneme özel bir önem atfedilerek, arkeoloji ve antropoloji bilimleri ön plana çıkarılmıştır. Bu disiplinlerle devletin yapmak istediği şeyler arasında İslam öncesi Türklüğün izleri sürülerek, geçmişte kurulan uygarlıklara dair bulgular toplanarak, Türklerin uygar/medeni yönlerinin yanı sıra, Avrupalılar ile ortak kökenlere sahip olduğunu göstermek ve Anadolu'nun da bir Türk toprağı olduğunu ispat etmek vardı. Bu şekilde Batının aşağılamaya çalıştığı Türk 'ırkı' antropoloji ve arkeoloji sayesinde aklanacaktı. Diğer bir ifadeyle, Kurtuluş Savaşı sonrasında elde kalan topraklarda işgalci değil de otokton ve uygarlık kurucu bir halk olduğunun ispatı ve onun çerçevesinde inşa edilecek Türk tarihi için antik dönem öncesine ait bir arkeoloji ve kültür tarihi yaklaşımı önemsenmişti. Nitekim daha sonra bu çalışmalar çerçevesinde "Türk Tarih Tezi" ortaya atılmıştır. Türk Tarih Tezi ile Orta Asya'ya dayanan etnik bir geçmişle, Anadolu topraklarına bağlı ulus devlet yaratma arasındaki çelişkiler çözülmeye çalışılmıştı. Diğer bir ifadeyle, "Türk Tarih Tezi" ile kısmen arka planda Orta Asya kökeni kullanılarak, ancak esas olarak Anadolu'yu merkeze alan seküler-Türkçü anlayış teorik anlamda inşa edilerek, Anadolu'nun en eski uygarlıkları ile Türk kimliği bağdaştırılmaya çalışılmıştır (Durgun, 2015: 11).

Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar Batı etkisinde şekillenen arkeolojik ilgi, hümanist eğilimin bir yansıması olarak var olmuştu. Her ne kadar Cumhuriyet döneminde ulusal çizgi benimsense de klasik düşünce ve kültür, çağdaş düşünce sisteminin temeli olarak görülmeye devam etmişti. Çünkü Batı'nın akılcı ve insancı düşünce sistemini ülkeye taşımak için bir uyanış hareketi (Rönesans) oluşturma yolunun klasik düşünceden geçtiği anlayışından dolayı, antik çağa inmenin gerektiğine inanılmıştı. Dolayısıyla klasik filoloji ve klasik arkeolojinin çağdaş uygarlık seviyesine çıkmayı hedeflemiş olan Kemalizm açısından da özel bir yeri vardı. Bu anlayış çerçevesinde önceki dönemden farklı olarak Batı, körü körüne taklit edilmeyecek, sadece Batı'nın bilim ve tekniği alınmayacak, bunların temelinde yatan hümanist bilinç de içselleştirilecekti. Klasik kültürü ihya hareketi ya da Hümanizm, çağdaş uygarlığa ait değerlerin düşünsel temellerini eski Yunan ve Roma dünyasında bulduğundan, Türkiye'de gelişen muasırlaşmak hareketi de bu anlayışı benimseyecekti. Çünkü Batı uygarlığı herhangi bir ırkın ya da dinin tekelinde değil, bütün insanlığın ortak malı olarak görüldüğünden, onunla irtibat kurmanın, ilerlemenin de yolunu açacağına inanılmaktaydı (Durgun, 2015: 7; Aydın, 2007: 417).

Yeni kurulan her ulus devletin kendisini tanımlama ihtiyacına bağlı olarak arkeolojinin klasik kültürü esas alan hümanist yaklaşımı, tamamen olmasa da Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında yerini belli ölçülerde ulusalcı bakışa bırakmıştı. Diğer bir ifadeyle, hümanist eğilimin başvurduğu *uygarlık* kavramı, özellikle Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarında *kültür* kavramıyla yer değiştirmişti. Bu şekilde hümanizme yaslanan arkeolojinin karşısında yavaş yavaş antropolojik temelli bir arkeoloji siyaseti öne çıkmaya başlamıştı. Yeni yaklaşım farkıyla artık kültürlerin tarihi, belirli bir "yazılı tarih" anına kadar izlenen "kültürden" daha da geri gidilerek, mevcut "kültürün" daha önceki köklerine inilecek ve o "kültürle" var olan ulusun tarihi yazılabilecekti. Bu şekilde, kültür tarihi arkeolojisinin yardımıyla, etnik ve ulusal toplulukların, içsel bir türdeşlik taşıyan, tarihsel olarak süreklilik arz eden bütünlükler şeklinde tasavvur edilerek inşası mümkün olabilecekti (Aydın, 2007: 412). Nitekim

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yapılan çalışmalar, daha çok bu minval üzere, kültür tarihi arkeolojisi yaklaşımı öne çıkarılarak ve de tarihöncesi döneme özel bir ilgi gösterilerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Gölbaş, 2016: 310).

Bu zamanda hemen hemen her ulusun, seçmeci bir yaklaşımla, bir geçmiş oluşturmaya ve kendi geçmişini tarihteki köklü uygarlıklardan biriyle özdeşleştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Geçmişe karşı seçmeci yaklaşımlar, yakın zamanlara kadar hemen hemen her ülkede “biz” ve “diğerleri”, bazen de “barbar” ve “uygar” olarak farklı boyutlarda izlenebilmiştir. Nitekim Batılı ülkeler Hint-Avrupa kökenli kültürleri diğerlerinden çok daha fazla önemseyerek ön plana çıkarmışlardı. Ayrıca 20. yüzyılın ilk yarısı, yani II. Dünya Savaşından önceki dönem, Batı dünyasında farklı dogmaların olduğu da dönemdir. Bunlardan biri de uygarlığın gelişim sürecinde tek çizgili bir anlayışın kabul edilmesidir. Nitekim bu yıllarda, Batı dünyasında, bilhassa Germen soyu öne çıkarılarak Hint-Avrupa kökeni çok önemsenmiş ve uygarlığın bu köken üzerinden geliştiği söylemi hakim olmuştu. II. Dünya Savaşı öncesindeki bu söylem, Almanya'nın sadece resmi ideolojisi haline gelmekle kalmamış, bir siyaset biçimi olarak da uygulanmaya çalışılmıştı (Özdoğan, 2011: 129-130).

Batının Hint-Avrupa kökenli arkeolojiye bakışındaki Yunan-Roma seçiciliğine karşın Cumhuriyetin kuruluş yıllarında benzer usullerle farklı bir ulusalcılık anlayışı temelinde Anadoluçuluk ya da Anatolizm olarak adlandırılan bir yaklaşım geliştirildiğini görüyoruz. Dönem içerisinde, özellikle Yunan-Roma Dönemi ile ilgili araştırmalar artarak sürse de Türk arkeolojisi Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusalcı temelde “Anadoluçuluğu” öne sürerek, Türk kültürünün geçmişini, bu toprakların ilk sahipleri olarak Anadolu uygarlıklarına bağlamayı öne çıkarmıştı. Bu şekilde tarihte Anadolu'da yaşamış bütün kültürleri sahiplenerek, bunların araştırılmasına önem vermişti. Bu doğrultuda kazı için seçilen yerlerin özellikle prehistorik ve protohistorik dönemlere ait yerleşim yerleri olduğu görülmektedir (Aydın, 2007: 415). Bu çalışmalara teorik arka plan oluşturan Türk Tarih Tezi de ilk olarak Afet İnan tarafından 1930'lu yıllarda Türk Ocakları Kurultaylarında tanımlanmıştı. O yıllarda dilleri henüz okunmadığı ya da tam olarak çözülemediği için belirli bir etnik grupla bağdaştırılamamış olan Hitit ve Sümer uygarlıkları, Türk sözcüğü ile özdeşleştirilmişti. Dolayısıyla Hititler, Anadolu'ya gelen ilk Türkler olarak tarihte Anadolu'da kurulan uygarlıkların ilk başlaticıları olarak kabul edilmişti. Bu anlayışın en temel dayanağını da arkeolojik kazılar oluşturmuştu. Bu çerçevede Türk arkeologları dönem içinde, özellikle İç Anadolu'da, kazı faaliyetlerine girişmiş ve bu kazılar için devletin imkanları azami ölçüde seferber edilmişti. Nitekim 1930'larda siyasi kaygılarla yürütülen arkeolojik kazı faaliyetleri, bizzat Atatürk tarafından himaye gördüğü ve zaman zaman kazı yerlerine giderek desteğini ve arkeolojiye verdiği önemi somut olarak göstermekten geri kalmadığı bilinmektedir. Arkeolojiye gösterilen bu resmi ilgiden dolayı 1930'lu yıllar, ‘Arkeologlar ve Arkeolojik Kazılar Dönemi’ olarak da tanımlanmaktadır (Karadaş ve Demir, 2013: 8; Aydın, 2007: 415).

Bu yıllarda, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi soya ve toprağa dayalı söylemlerle, Ankara ve çevresinde, bilhassa da Ahlatlıbel, Alacahöyük, Eti yokuşu, Karaoğlan gibi Hitit öncesi ve Hitit dönemine ilişkin yapılan kazılarla, Anadolu coğrafyasına dayalı Türk temelli bir ulus devletinin temellerini atma ve bu toprakların

ilk mukimi olarak kabul edilen Hititlerle Türkler arasında tarihsel bir akrabalık bağı kurma çalışmaları hızlandırılmıştı (Çilingiroğlu, 2013: 18). Hatta Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin ve devletin tüm kurumlarının burada bulunmasının temel gerekçesinin Hititler ile kurulan tarihsel/sembolik bağ olduğu ileri sürülmektedir (Altunkayalier, 2018: 9). Nitekim Anadoluculuk görüşünün yaygın olduğu 1930'lu yıllarda, Alacahöyük'te bulunan ve "Güneş Dil Teorisi" doğrultusunda Hitit Güneşi olarak adlandırılan buluntunun, devletin başkenti olan Ankara'ya anıtsal bir heykel olarak dikilmesi, yeni devletin yeni bir kültürel kimlik inşa etmek için bir zamanların güçlü devletinin ihtişamını yeniden canlandırma teşebbüsü olarak görülmüştür (Gölbaş, 2016: 311). Dönem içerisinde, özellikle Orta Anadolu'daki Alacahöyük, Alişar kazılarına ağırlık verilmesiyle, Orta Anadolu'nun 'Türk' geçmişi Hititler üzerinden işlendiği gibi, yazıyı kullanma ve uygarlığın oluşumu açısından ayrı bir öneme sahip olan Sümerlerin de Türk olduğu tezi kabul edilmeye/ettirilmeye çalışılmıştır (Özdoğan 2006: 54). Özetle bu doğrultuda yapılan kazı çalışmalarıyla Anadolu'da kurulan yeni devletin bu bölgedeki görkemli uygarlıkların (Hitit-Sümer) mirasçısı olarak tanımlanması amaçlandığı gibi, yine uygarlığın Orta Asya'da bulunan ve Türkçe konuşan toplulukların değişen çevre koşullarıyla dünyaya yayılmasıyla geliştiğini ileri süren anlatım öne çıkarılmış, bu şekilde hem Batı karşısında ezilmiş bir toplumun kimlik ve özgüven kazanmasına hem de Orta Asya-Anadolu ikiliğinin bağdaştırılmasına çalışılmıştır (Durgun, 2014: 115; Özdoğan, 2011: 129).

Buradan da görüleceği üzere resmi anlayışa göre yapılan çalışmalarda Türk Tarih Tezi teorik arka plan vazifesi görmüştü. Diğer bir ifadeyle, Türk Tarih Tezi bu süreçte Türkiye arkeoloji paradigmasının teorik boyutunu oluşturmıştı. Nitekim teorik desteğini Türk Tarih Tezinden alan Türkiye arkeolojisi 1930'lu yıllarda önemli bir atılım içine girmiş ve gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bulgularla da Türk Tarih Tezi desteklenmeye ve güçlendirilmeye çalışılmıştı (Karadaş ve Demir, 2013: 7). Bu zamanda Ön Asya arkeolojisi ile prehistorya, Türk Tarih Tezinin ana omurgasını oluşturmuşlardı. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında, değişen siyasal konjonktürün de etkisiyle, çalışmalar daha çok klasik arkeolojiye kaymış ve Hitit-Sümer gibi devirlere odaklanan Ön Asya arkeolojisi ile bu dönemlerin filolojisine olan özel ilgi giderek kaybolmaya yüz tutmuştur (Aydın, 2007: 417).

Benzer şekilde dönem içinde mevcut siyasi bakışların güçlü bir destek bulmasının, sadece Anadolu'ya gelen ilk halklar olan Hititler-Sümerler bağlamında değil, dönem içerisinde Türkiye'ye katılma tartışmaları yapılan Hatay ile de ilgili gerçekleştiğini görüyoruz. Hatay Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak düşünüldüğünden, gerek Fransa'ya bağlı kaldığı süre içinde, gerekse bağımsız bir devlet olduğu dönemde, bölgenin Türk vatanının bir parçası olduğu tezini kanıtlamak için çok sayıda arkeolojik kazı yapılmıştır. Dolayısıyla Hatay konusu, belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin arkeoloji bilimini bölgenin Türk kimliğini kanıtlamak amacıyla siyasi olarak kullandığı tek ve en çarpıcı örnek olmuştur (Özdoğan, 2011: 130-131). Bu örnekte meşhur Alman arkeolog Gustav Kossina'nın yaklaşımı yol gösterici olmuştur. Alman arkeolog Gustav Kossina'ya göre, "her nerede Alman maddi kültür unsurları varsa, orası eski Alman toprağıdır." Dolayısıyla buluntuların olduğu topraklarda modern Almanya'nın hakkı olduğunu ileri sürmüştür (Altunkayalier, 2018: 7). Yani

Kossina'nın yaklaşımına göre arkeolojik buluntu ile temellendirilen kültür bölgesi, buluntunun işaret ettiği etnik grubun ya da kültürünün yaşam alanıdır. Bu etkilenmeler doğrultusunda Türkiye'de arkeolojinin 1930-1940'lardaki devlet tarafından yapılandırılmasının, Almanya'daki anlayıştan çok farkı bir tarafının bulunmadığı görülmektedir. Birincisi, Ari ırka ait kuzey Avrupalı halkların tüm dünyaya uygarlığı getirdiğini iddia ederken, diğeri brakisefal kafa yapısına sahip, beyaz ırka mensup Orta Asyalı Türklerin dünyaya uygarlığı yaydığını belirtiyordu. Her iki yaklaşım da tarihöncesi çağlara yönelerek 'gurur duyulacak hayali bir geçmiş' yaratma tavrı içerisindeydi (Durgun, 2014: 116). Ayrıca Hatay örneğinde olduğu gibi, her ikisinde de maddi buluntuların olduğu toprakların ülke toprakları olduğu anlayışı vardı. Buradan da anlaşılacağı üzere dönem içerisinde, kültür ve etnogenesis yaklaşımının ağırlık kazanması, Türkiye arkeolojisinin kuruluşundaki hümaniter yaklaşımı biraz daha geri plana itmişti. Yine de Türkiye'de yönetici elitlerin siyasal tavrı, Almanya'da olduğu gibi, kuvvetli bir şekilde hümaniter anlayışı reddetmeye dayanmamıştır. Çünkü Cumhuriyet çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için siyasal bir hedef olarak önüne Batılılaşma çalışmalarını da koymuştu. Nitekim inkılap kanunlarının varlığı bu yoldaki en temel göstergelerdir (Ayдын, 2007: 416).

Buradan da görüleceği üzere Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin inşasında temel rol oynayan Türk Tarih Tezi, bir yandan yeni devletin temel yapılanmasında merkezi konumunda bulunan Anadolu'nun binlerce yıldır Türk olduğu, yeni kurulan 'Türk' Devletinin de bu toprakların doğal mirasçısı olduğu, Türklerle Avrupalıların ortak kökene sahip oldukları tezini kabul ettirme arayışı içerisindeydi. Çünkü dönem içerisinde Anadolu toprakları için benzer hak ve iddia talepleri içinde olan Ermeniler ve Rumlar da bulunmaktaydı. Türk Tarih Tezi ile Ermeni ve Rum tezleri geçersiz kılınmaya çalışılmıştı. Böyle bir ulusçu bir yapılanma doğrultusunda Türk halkının "geçmişinin ne kadar köklü ve gurur duyulacak kadar önemli olduğunu" ortaya çıkarmak en önemli gayeydi. Bu bağlamda yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan ve binlerce yıl önce kullanılan buluntular ile o yıllarda halk arasında hala kullanılmakta olan benzer alet-edavatın güncel halleri değerlendirilerek, Türklerin Anadolu'daki geçmiş dönem varlığı temellendirilmeye çalışılmıştır (Gölbaş, 2016: 307). Diğer bir ifadeyle, Türk Tarih Tezi temelinde ortaya konulmaya çalışılan yeni anlayışa göre, Batılı oryantalistlerin yüzyıllardır iddia ettikleri, 'Türkler Doğulu bir millettir' ve 'Batı uygarlığının temel değerleriyle uyuşmamaktadır' şeklindeki argümanlara da karşı çıkılarak, Türk ulusu Doğunun değil, Batının insan profili içine yerleştirilmeye çalışılmıştır (Karadaş ve Demir, 2013: 7). Yine de Türk Tarih Tezi etrafında örgütlenen arkeoloji faaliyeti, Batının temsil ettiği uygarlığın ortağı olmak ile onun temelinde de Türklerin olduğu iddiası arasında bir ikilem yaşamıştır. Bir diğer ifadeyle, Türk Tarih Tezi çalışmaları doğrultusunda arkeoloji bir taraftan ulusalcı anlayışın temellendirmesinin aracı olurken, diğer taraftan uygar dünya diye tanımlanan dünyanın uygarlık anlayışına katılma yönünden de bir araçtı. Bu durum ulusçuluk ve uygarlık yönünden ikilemli bir tavır içerisinde olunmasına yol açmıştı. Bununla beraber Türk Tarih Tezindeki baskın arayış, Herder'den bu yana dünyayı ulusların toplamı olarak gören ulusalcı anlayışa uygun olarak, Türk ulusunun diğer uluslarla eşitliğini, hatta üstünlüğünü kanıtlamaya ve Türk halkının Anadolu topraklarındaki otoktonluğunu

göstermeye ve bu topraklardaki varlığını meşru kılmaya dönük olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2007: 415). Özetle Cumhuriyetin ilk döneminde arkeoloji ve ulusalcılık ilişkisi, Türk Tarih Tezi ile Türklerin Anadolu üzerindeki varlığının meşrulaştırılması ve Batı uygarlığının bir parçası olduğunun kanıtlanmasına dönük olarak işlemiştir. Bu şekilde 1930'lu yıllarda, devletin sürdürdüğü Türk Tarih Tezi ile Anadolu'nun tüm tarihi bir bütün olarak görülmüş ve bu topraklar üzerinde tarihte var olan kültürlerin tamamı dışlanmadan benimsenmeye çalışılmıştır. Dönemin bakışına göre Batılılar tarafından Türklerin uygarlık hattının dışına bilinçli olarak itildiği ve görmezden gelindiği için, Anadolu'da kurulduğu kabul edilen ilk devletler olarak Hititler ve Sümerler sonrasında ortaya çıkan ve eski Yunan kültürünün temeli sayılan Miken ve Minos kültürleri de Anadolu kökenli kültürler olarak görülmüş ve bu kültürlerin esasını da 'Eti' ve 'Proto-Eti' kültürleri oluşturduğu ileri sürülerek, Batı uygarlığının temeli olarak kabul edilen eski Yunan kültürü otomatik olarak Türklükle ilişkilendirilmiştir (Durgun, 2015: 11). Ancak devam eden çalışmalarla Türklerle Hititler arasında ikna edici tarihi ve dilsel bağlar bulmak mümkün olmadığından, diğer bir ifadeyle arkeolojik veriler desteklemekte zorlandığı için, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi sessizce unutulmaya yüz tutmuştur. Sonraki dönemlerde bazıları tarafından Türk Tarih Tezi yoğun eleştiriye uğrasa da yine de Türkiye arkeoloji uygulamasına bir anlam kazandırmış olduğu da bir gerçektir (Gölbaş, 2016: 308). Nitekim Türk Tarih Tezinin etkisi ile yetişen ilk kuşak Türk arkeologları, uzun yıllar bu teorinin etkisi altında kalarak hareket etmişlerdi. Bu etki unutulmaya yüz tutsa da bu etkinin izlerini farklı biçimlerde de olsa görmek hala mümkündür. Bu durumun Türkiye'de arkeoloji uygulamasının teoriyle bütünleştiği tek dönemin 1931-1945 arası dönem olmasından kaynaklı olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira Türk Tarih Tezi her ne kadar eleştiri konusu yapılsa da Türkiye'deki arkeoloji pratiğine bir anlam, yorumlama ve teorileştirme imkanı sağlamıştı. Nitekim sonraki yıllarda arkeoloji pratiğinin giderek teorik bakıştan uzaklaşması ya da eleştirel bir bakış açısı geliştirememesiyle, arkeolojik alanın kazılara ve kazılar sonucunda ortaya çıkan ampirik verilere yoğunlaşmasına yol açtı. Bu durum, yani teorisizlik, 1950'lerden sonra görülen bir olgu olup, arkeoloji alanında teorik boşluk olarak adlandırılmıştır (Karadaş ve Demir, 2013: 12).

Bütün bu anlatılanlardan görüleceği üzere, geç uluslaşan dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de devletin programladığı modernleşme girişiminin temel taşlarını arkeolojinin gelişiminden izlemek mümkündür. Bu alan bir yandan Batılılaşma ve Batı ile ilişki kurmak ve geliştirmek yönünden ideal bir alanken, öte yandan ulusçu yapılanma yönünden tarihsel-kültürel özgüllüğü vurgulamanın aracı olmuştur.

Cumhuriyet döneminin başında arkeolojiye yüklenen bu çifte misyon, özellikle Atatürk'ün vefatından sonra zayıflamış ve Milli Şef devrinde tekrar hümanizma temelli bir arkeoloji anlayışı öne çıkmaya başlamıştı. Milli Şef devrinde, hümaniter kültürün etkisiyle Anadolu arkeolojisi, artık Türklerin bulundukları Anadolu topraklarındaki varlıklarını ispat etmek üzere önem gösterdikleri bir faaliyet alanı değildir. Anadolu'da yaşamış eski bazı halkların Hint-Avrupa kökleri, Truva gibi Batı uygarlığının kökeni sayılan temel ören yerlerinin ve ilk Hristiyanlığın kutsal mekanlarından bazılarının Türkiye toprakları üzerinde bulunması gibi etkenler (Durgun, 2015: 13), Türklerden çok daha önce sistematik arkeoloji çalışmalarını başlatmış olan Batılıların zaten ilgisi

dahilindeydi. Bu ilgi Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamış ve Cumhuriyet ile birlikte devam etmiştir. Nitekim bu ilgiye binaen Batılı ülkelerin arkeolojik sahada başka disiplinlerde olmayan bir yapılanma arayışları vardı. Başka bir ifadeyle, Batılı ülkeler Osmanlı döneminde başlayan kazıların yanında, kurumsal yapılanmalara da giderek, çok daha erken tarihlerden itibaren enstitüler kurmuşlar ve ilgilerini Anadolu'nun eskiçağ araştırmalarına yöneltmişlerdi. Daha 1895'de, yani Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da bir Rus Arkeoloji Enstitüsü ve 1917'de yine İstanbul'da Macar Arkeoloji Enstitüsü kurulmuştu. Benzer durum Cumhuriyet dönemi için de geçerli olmuştur. Nitekim Cumhuriyet döneminde 1930'da Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1930'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü, 1948'de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve 1958'de Hollanda Arkeoloji Enstitüsünün kurulduğunu görüyoruz. Burada dikkat çekici nokta, arkeoloji alanının dışında, Türkiye'de enstitü seviyesinde çalışan başkaca yabancı bilim kuruluşları bulunmamasıdır. Özetle, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında Anadolu arkeolojisi hem antikacılık merakıyla hem de siyasi nedenlerle uluslararası camiada ilgi noktası olmuştu (Aydın, 2007: 418).

1950'li yıllar Almanya'da olduğu gibi, Türkiye arkeolojisinde de yayılmacı, soya dayalı söylemlerin etkisinin azaldığı yıllar olsa da arkeoloji yine de devlet ile yakın ilişkilerde bulunarak çalışmalarına devam etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türk Tarih Tezinin çöküşü ile kültürcü bakış açısı ve ona bağlı prehistorya ve protohistorya alanları giderek marjinalize olmuş ve klasik arkeolojik yaklaşım tekrar güçlenmişti (Aydın, 2007: 418; Çilingiroğlu, 2013: 18). Bu zamanda Türkiye arkeolojisi bambaşka bir mecrada olsa da hem ulusal hem de uluslararası ilginin de desteğiyle varlığını ve önemini sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de genel siyasetin aldığı eğilim, arkeoloji alanındaki dönüşümlerde belirleyici olmuştur. Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası iktidara gelmesiyle, iktidarın ideolojik meşruiyetini sağlayan genel siyasette bir değişim meydana gelmişti. Bu değişimle siyasal iktidar, diğer bilim dallarına, 'yeni anlayışını' belli ölçülerde de olsa yansıtmıştı. Ancak, bu tutumunu arkeoloji sahasında gösterememişti. Başka bir deyişle, Türk Tarih Tezi terk edilmesine rağmen, muhafazakar sağ iktidarların arkeoloji sahasına yeni bir anlayışı yansıtmaması mümkün olmamıştı. Bahsedilen bu gelişmelerin etkisiyle, bundan sonraki süreçte genel siyasetin yaratmış olduğu boşluktan dolayı, yapılan kazılardan elde edilen malzemenin ampirik veriye dönüştürülmesi, arkeolojinin yegane faaliyeti olarak öne çıkmış oldu (Karadaş ve Demir, 2013: 13-14).

Türk Tarih Tezinin gündemden düşmesinden sonra, Anadolu'yu merkez yaparak hareket eden tarih, kimlik vs. okumaları, diğer bir ifadeyle Anadolucu (Anatolizm) eğilim, resmi devlet örgütlenmesinin dışında bir grup edebiyatçı entelektüel tarafından oluşturulan Mavi Anadolucu akım tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda, Anadolucu görüşün Türk Tarih Tezi dışında farklı bir şekilde kullanımı Cevat Şakir Kabaağaçlı, Azra Erhat ve Sebahattin Eyüboğlu gibi edebiyatçı-entelektüellerin geliştirdiği Mavi Anadolucu akım tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hareket edebiyatla sınırlı kalmamış, belli ölçülerde de olsa arkeoloji dünyasını etkilemiştir. Cevat Şakir, Sebahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat gibi romantiklerin öncülük yaptığı akım, etnik argümanlar yerine, insanlığın ortak değerlerinin yaratılmasında Anadolu'nun oynadığı esas rolü öne çıkaran ve bugünkü Türk ulusuna mal eden bir tür kültür milliyetçiliği

arayışında bulunmuştur (Aydın, 2007: 406). Onlara göre Yunan efsaneleri aslında birer Anadolu mitiydi, dolayısıyla klasik Yunan dönemi esasında Anadolu’da olanın bir aynasıydı. Diğer bir ifadeyle Mavi Anadoluculuk hareketi, Batıyı Batıda aramak yerine Batıyı Anadolu’da bulma arayışına girerek, tarihin bir başka bakışla yeniden yazılması çabası içinde olmuştu. Dolayısıyla, Mavi Anadolucu akım ile Kemalizm’in Anadolu topraklarının öne çıkarılması yönünden belli bir örtüşme yaşadığından söz edilebilir. Ancak bu örtüşmeye rağmen, resmi anlayışın tesisine çalıştığı Türk kimliği ile çelişen yönleri de vardı. Her şeyden önce tarihe yaklaşım yönünden farklılıkları vardı. Mavi Anadolucular Kemalizm’den farklı olarak, Türklük üstü bir tarihselleştirme çabasıyla Batı ile çelişebilecek bütün sorunları aşmaya çalışıyordu. Bu yaklaşımlarıyla Türkler ile antik Anadolu kültürleri arasında etnik bir akrabalık olduğunu iddia eden resmi retorikten farklılaşmaktaydılar (Durgun, 2015: 21). Ancak bu hareket Türk Tarih Tezi gibi resmi bir anlayışı temsil etmemiş ve devletin siyasi gücü arkasında olmadığından yönlendirme gücü de zayıf kalmıştır. Bununla beraber Mavi Anadolucular etkilerini sadece ortaya çıktığı dönemde değil, sonrasında da belli ölçülerde de olsa göstermiştir. Bu bakış açısında Anadolu biricik, eşsiz ve paha biçilemez bir yer olarak görülmektedir. Bu nedenle, kazılarla topraktan çıkarılan her “eser”, Anadolu’nun eşsiz kadim kültürlerinin bir tezahürü olduğu için değerli kabul edilmiştir (Gölbaş, 2016: 309).

Genel olarak baktığımızda Türkiye’de arkeoloji, kuruluş aşamasından itibaren resmi ideolojiyle, siyasi ve bürokratik yetkililerle çok sıkı bağlar içinde olmuş ve bu bağlara her zaman çok önem vermiştir. Resmi ideolojiyle var olan sıkı bağlar, 1950’lerden sonra şekil değiştirse de arkeolojik çalışmaların resmi izinle ve kamu kaynaklarıyla yapıyor olması, devlet ve arkeoloji arasındaki ilişkilerin hala çok özel bir yere sahip olduğunu öne çıkarmaktadır. Bu durum arkeologlar için varlıklarını gerekçelendirmenin adresinin toplum değil, devlet olduğunu göstermektedir. Nitekim devletin gözünde “gerekli ve faydalı” görüldüğü ölçüde, arkeolojiye kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır. 1950 öncesinde tarih tezlerine sağladığı verilerle ayrıcalıklı konumunu koruyan arkeoloji, şimdilerde ülkeye turist ve döviz çekme potansiyeli yarattığı için, yine devlet desteğini arkasına almaya çalışmaktadır. Yalnız yeni dönemde devlet kurumlarının arkeolojiden beklentisi, tek partili yıllardaki gibi siyasi ve tarihi bilinç yaratması değil, daha fazla sütunu ayağa kaldırıp, görsel etkileyciliği olan antik tiyatro gibi kalıntıların öncelikli olarak kazılarak “turizme kazandırılması” yönündedir (Çilingiroğlu, 2015: 56). Yeni durumla, bir anlamda Türkiye akademisindeki arkeologlar, bilimsel aktiviteyi, kazı-nesne bulmaya indirgeyen ‘nesne fetişizmi’ anlayışına dönüştürmüş oldular. Diğer bir ifadeyle, genelde arkeologların çabaları, daha çok teşhir edilebilir, estetik yönden güzel olan eserleri gün yüzüne çıkararak teorik bakıştan yoksun bir biçimde tanımlamaya ve tanıtmaya dönüktür. Dolayısıyla arkeologlar tarafından yapılan kazıların büyük bir bölümü, çoğunlukla katalog bilgisi içerecek şekilde müzeler için teşhir edilecek malzeme arayışında olup, sosyal hayata, toplum kültürüne ve ekonomik yapıya ilişkin bilgi vermekten uzak bulunmaktadır (Karadaş ve Demir, 2013: 11). Bu nedenle Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrası öne çıkan klasik arkeoloji, bir türlü sosyal bilimci yaklaşımı benimseyememiş, tamamıyla “tekilin” incelemesine dönük tanımlayıcı bir faaliyet olarak kalmıştır. Haliyle Türkiye’deki müzeler genelde bir kültür tarihi bilinci veren, araştırmacılara dönük birer

akademik örgüt olmaktan çok, güzel eserlerin teşhir edildiği birer depo halinde bulunmaktadır. Teşhir edilmeye layık bulunan nesnelere eser denilmesi de buradan kaynaklanmaktadır (Aydın, 2007: 421). Diğer bir ifadeyle, Türkiye'deki akademik arkeolojinin paradigması siyasal ve toplumsal itkiler bağlamında oluşmuş olsa da II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal ve sosyal alandaki dönüşümlerden çok etkilenmeden kazı-nesne şeklinde yoluna devam etmiştir (Karadaş ve Demir, 2013: 3).

Cumhuriyet tarihine baktığımızda genelde arkeologların devletle ilişkilerinin zayıfladığı dönemler, muhafazakar ya da Türk-İslamcı iktidarların olduğu dönemlerdir. 1950 sonrasında muhafazakar sağ iktidarların iş başına gelmesiyle sosyoloji, iktisat, tarih ve bir ölçüde antropoloji gibi disiplinlerde bir anlamda yaşanan paradigma dönüşümleri arkeoloji alanına yansımamıştır. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı ve İslam'ı ötekileştiren, İslam öncesi Türklüğü yücelten Kemalist anlayışın yerine, 1950'lerden sonra genel siyasette Demokrat Parti ile yavaş yavaş benimsenmeye başlanan Türk-İslam Sentezi anlayışının arkeolojiye pek yansımadağı görülmektedir. Muhafazakar sağ iktidarların olduğu dönemlerde geleneksel Türk-İslam döneminin yer aldığı sanat tarihi alanları öne çıkmaya başlamış olsa da karşılıklarına çıkan, öteki olarak klasik arkeoloji, prehistorya ve protohistorya alanları değil, daha çok Bizans sanatı çalışmaları olmuştur (Aydın, 2007: 422). Bunun bir nedeni Cumhuriyet dönemi arkeoloji çalışmalarında öncü bir isim olarak öne çıkan Ekrem Akurgal'dan başlayıp bugüne kadar gelen arkeolojik geleneğin yerleşik etkisidir. Benzer bir durum diğer siyasal akımlar için de geçerlidir. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra etkili olan Marksizm, Liberalizm, İslamcılık, Milliyetçilik vs. gibi siyasi akımların da etkisinin arkeolojiye pek yansımadağı görülmektedir.

Modernleşme/Batılılaşma hareketlerinin başladığı ilk yıllardan günümüze kadar geçen sürede, resmi yetkililerin vermiş olduğu kazı izinlerine ve parasal desteklere bakıldığında, her zaman en yoğun olarak çalışılan dönemin Yunan ve Roma dönemi ile Bizans dönemi olduğu, buna karşılık uzun yıllar neredeyse hiçbir bilimsel çalışmanın yapılmadığı dönemin ise Türk-İslam Dönemi olduğu görülmektedir. Bu durum üniversitemizdeki arkeoloji programlarına bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Hemen hemen her üniversitede esas olan arkeoloji dalının Yunan ve Roma Dönemlerini kapsayan klasik arkeoloji olması, Hitit ve Mezopotamya uygarlıklarını ele alan kürsülerin ise bir elin parmaklarını geçmediği, tarihöncesi arkeolojinin yalnızca iki üniversitede olduğu, Selçuk-Osmanlı Dönemleri arkeolojisinin ise neredeyse son yıllara kadar hiçbir üniversitemizde yer almadığı açık ve acı bir gerçektir (Özdoğan, 2011: 128). Yakın zamanlara kadar hiçbir üniversitemizde Osmanlı ya da Selçuklu arkeolojisine yönelik bir birim olmadığı gibi, son dönemde koruma yasalarında yapılan değişikliklerle bu döneme ait kalıntıların birçoğunun eski eser olarak değil, etnografik eser olarak tanımlandığı görülmektedir. Oysa son yıllarda dünyanın birçok yerinde Osmanlı Dönemi arkeolojisinin ayrı bir alan olarak geliştiğini görüyoruz. Yunanistan ve Bulgaristan'da bile Osmanlı arkeolojisi bir alan olarak kabullenilmiş, İsrail bütün dönemleri sahiplenir hale gelmiş durumdayken, Türkiye'de bu eksikliğin en açık göstergelerinden biri, bu konuyu kapsayacak Türkiye kaynaklı araştırmaların genellikle yapılmayıdır (Özdoğan, 2011: 124). Genel siyasi söylem, Anadolu'nun Türklüğü ve Müslümanlığı ve Anadolu'da Türk olan herkesin aynı zamanda Müslüman olduğu

iddiası üzerine bina edilse de bütün bunların daha çok sanat bağlamına indirgenerek incelendiği, tarihsel, kültürel ve toplumsal özellikler üzerine çalışmalardan uzak kalındığı görülmektedir (Karadaş ve Demir, 2013: 13).

Kısaca Türkiye’de Türklük, İslam ve Osmanlı’yı birleştiren anlayışın her geçen gün giderek daha fazla kabul görmesi ve bu kabulün yansımalarının sosyal bilimlerde görülmesine rağmen, bu etkinin arkeoloji sahasında kendini gösterebilmesi henüz yeterince ortaya çıkmış durumda değildir.

Sonuç ve Öneriler

Arkeoloji, geçmiş dönem toplumlarının yaşayışlarını ortaya çıkaran, onların siyasal-sosyal değişim ve dönüşümleri açıklayan, böylece içinde bulunduğumuz dünyayı anlamamızı, tarih bilinci edinmemizi ve bu doğrultuda bugünün sorunlarına katkı ve çözümler üretmemizi sağlayan bir bilim dalıdır. Arkeoloji biliminin tarihi eski olmakla beraber esas gelişimi, ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Arkeoloji disiplininin temelinde toprak altında veya sualtında kalmış buluntuları gün yüzüne çıkararak, günümüz dünyasındaki ulus-devletlerin kendilerine dayanak yaptıkları ulusların üstünlüğüne delil teşkil edecek uygarlık belirtilerini çıkartma çabaları yatmaktadır.

Ülkemizde Cumhuriyet öncesi dönemde Osman Hamdi Bey’in öncülüğünde başlayan arkeoloji çalışmaları, Rönesans ideallerine bağlı antik Yunan ve Roma uygarlıklarına dayalı olarak başlamıştır. Her ne kadar ithal bir disiplin olan arkeolojinin ülkemizdeki başlangıcı Batıdaki çıkış koşullarına benzeyerek oluşsa da daha sonra yine Batıda 19. yüzyıl sonlarında gelişen Alman Romantizmi akımından etkilenecek yoluna devam etmiştir. Bu etkilenmeyle yerli ve biricik olanın bilinmesine önem veren kültür tarihçi yaklaşımın bir benzerinin oluşumu, Türkiye’de 20. yüzyılın ilk yarısında tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yeni kurulan Cumhuriyetin ideolojisine bağlı olacak şekilde üniversitelerde ilk arkeoloji kürsüleri açılmış ve birinci nesil Türk arkeologları yurt dışına, özellikle Almanya’ya doktora yapmak üzere gönderilmiştir. Dolayısıyla üniversitelerde verilen eğitim bazında ele alındığında, Türk arkeolojisinin daha çok Alman arkeolojisinin temelleri üzerinde yükseldiği görülmektedir. Her ne kadar siyasal mahiyetleri farklı olsa da soya dayalı siyasal yaklaşımların her iki ülke de de öne çıkması, 1930 ve 1940’lı yıllarda Almanya’da üretilen teorik yaklaşımların ülkemizde de kolayca karşılık bulmasına yol açmıştı. Nitekim “Türk Tarih Tezi” de bu çerçevede doğrultusunda şekillenmişti. Zira Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’ndan sonra dönemin icapları doğrultusunda, çok kültürlü, çok dilli ve çok uluslu bir imparatorluktan ulusçu anlayış doğrultusunda kurulan yeni bir devlet vardı. Bu devlet Batılıların tahkir edici söylemlerine karşılık, özgüvenini kazanabilmek ve güçlü bir uygarlık geçmişine sahip olduğunu gösterebilmek için çeşitli arayışlarda bulunmuş ve Türk Tarih Tezi de bu amaçla geliştirilmişti. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi, 1950’li yıllara kadar, diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi, Türk arkeoloji disiplininin de teorik arka planını oluşturmuştu. Nitekim arkeoloji disiplininin gelişimiyle ön tarih ve tarih öncesi döneme olan ilgi artmış, bu da geçmişe farklı bir okuma/yaklaşım getirmişti. Bu gelişmelerle, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda, prehistorik arkeoloji ve Ön Asya arkeolojisi gibi alanlar; toprağa ve soya bağlı hayali bir geçmişin inşası ve üzerinde bulunan toprakların

meşrulaştırılmasında öne çıkmıştı. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi dönem içinde ileri sürülen teorik yaklaşımlar da buna dönük olarak işlev görmüş ve arkeolojik kazılar da yoğunlukla bu doğrultuda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Anadolu tarihinin görkemli geçmişiyle irtibat için yeni başkent Ankara ve çevresinde başlatılan Hitit Dönemi kazıları, Türklerin Hititlerle olan sürekliliğini vurgulamak yönünden önem taşıyordu. Benzer şekilde Hatay ve Trakya gibi siyasi olarak toprak taleplerinin olduğu bölgelerde hızlıca kazılar gerçekleştirilmesi ve bu bölgelerin kadim Türk kökenlerinin ispatlanmaya çalışılması, arkeolojik açıdan en çarpıcı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan da görüleceği gibi Türkiye’de arkeoloji pratiğinin teoriyle bütünleştiği dönem, Güneş-Dil Teorisi ile Türk Tarih Tezinin ortaya atıldığı 1931-1945 arası Tek Parti iktidarı zamanıdır. Ancak bu anlayış, kısa süreli olarak etkili olsa da daha çok akademik olarak değil de siyaset kurumunun istemleri doğrultusunda geliştiğinden, 1940’ların sonlarında çok partili siyaset anlayışına geçişle, yani siyaset kurumundaki anlayışın değişmesiyle birlikte, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi de kendiliğinden terk edilmiştir. Bahsedilen teoriler, arkeologlar tarafından eleştirisi dahi yapılmadan unutulmuş olsa da yine de Anadolu’yu merkeze alan toprağa bağlı vatan söylemleri, arkeolojik kazıları belli ölçüde de olsa etkilemeye devam etmiştir. Bunlardan biri de “Mavi Anadolu” akımı olarak bilinen görüştür. Mavi Anadolucular, hümanist bir çabayla, Anadolu’nun Antik Yunan’dan daha kadim bir geçmişe sahip olduğu iddiasında olup, Anadolu üzerinde yaşamış tüm uygarlık ve kültürlerin bugünkü Türk toplumu tarafından benimsenmesi ve korunması gerektiğini ileri sürmekteydiler. Yani Mavi Anadolucular tarih okumasında Anadolu topraklarına özel bir önem atfetmekte ve Anadolu’yu yüksek uygarlıkların filizlendiği ve buradan Avrupa’ya ve Asya’ya yayıldığı coğrafya olarak görmekteydiler.

Türkiye’de arkeoloji alanındaki en önemli gelişmelerden biri de II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası’ndan kaçarak Türkiye’ye yerleşen Alman profesörlerin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde kurdukları kürsülerdir. Bu kürsüler sahip olduğu anlayışıyla bugün de ülkemizde yer alan bütün arkeoloji bölümlerinin beslenme kaynağı olmaya devam etmektedir. Bugün Türkiyeli arkeologlar açısından en önemli eksiklik, diğer sosyal bilimlerin ürettiği teori, kavram ve çalışmalardan fazla haberdar olmamaları, arkeolojik bulguyu toplumsal tarih olarak yorumlamaya imkân verecek analitik araçlarla çoğunlukla tanışmamış olmalarıdır. Türkiye’de birçok arkeoloğun, bırakın arkeoloji dışındaki antropoloji, sosyoloji, psikoloji, toplumsal tarih veya felsefe gibi düşünce eksenli disiplinlerle temas kurulmasının gerekliliğini kavraması, arkeoloji disiplini içinde değişen teorik yaklaşımları ve yürütülen tartışmaları takip edecek kadar istekli olmadıkları söylenmektedir. Diğer bir ifadeyle, teori karşısı yerleşik anlayış nedeniyle, Türkiye’de bir arkeoloğun yetkinliği ve başarısı, ne kadar malumata hakim olduğuyula doğru orantılı olarak ölçüldüğünden, Türkiye arkeolojisinde, “dar çerçeveli sorunlar üzerinde eşi görülmemiş bir uzmanlık, geniş çerçeveli sorunlarla uğraşmakta da eşi görülmemiş zayıflık” bir arada görülmektedir (Çilingiroğlu, 2015: 53). Yani, sosyal bilimlerinin kullandığı kavram ve teorik yaklaşımlardan yoksun olduğundan ötürü arkeoloji bir teknisyenlik işi olarak yapılmaktadır. Eğer arkeolojinin gerçek potansiyelini gerçekleştirmesi ve başkalarının dayattığı paradigmalara yaşamaya

mahkum olmamasını istiyorsak, onun olgu toplayıcılığından fazlasını yapması gerekmektedir.

Bugün Türkiye'nin 81 iline üniversiteler açılmış bulunmaktadır. Hatta bazı illerdeki üniversitelerin sayısı da birden fazladır. Bu durum ülkemizdeki arkeoloji lisans programlarının sayısında da artış yaşanmasına yol açmıştır. Bununla beraber açılan bölümlere rağmen, Türk tarihi ve kültürü noktasındaki araştırmalar hala çok eksik durumdadır. Çoğunlukla yapılan arkeolojik kazıların, Yunan-Roma uygarlık misyonu doğrultusunda gerçekleştirildiği, kültürcü arkeolojik kazı çalışmalarının eksik kaldığı görülmektedir. Ayrıca kazılarla ortaya çıkarılan bulguların kendi toplumumuza kazandırılmasına yönelik teorik açıklama arayışının olmayışının yanında, hala arkeolojik kazı zenginliğimizi görsel çekiciliği olan bulgular üzerinden tanıtmaya, "pazarlamaya" yönelmemiz de bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temelinde, bu alanların çağdaşlaşma ya da Batılılaşma bakımından dünyayla ilişki kurma aracı olarak görülmesi bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'de genel olarak yapılan kazılarla, Batı uygarlığının temeli sayılan kültürel alanlar sergilenmekte ya da bu tarz sergiler öne çıkarılmak istenmektedir. Elbette bu durumun dünyayla ilişki kurmak kadar, Türkiye'nin genel siyasetiyle de ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü İslami döneme ait olmayan kültürel varlıkları teşhir etmek suretiyle, aynı zamanda siyaseten seküler yurttaşlar yaratma projesine dolaylı da olsa katkıda bulunma durumu söz konusudur.

Genel olarak gelişim sürecini göz önünde bulundurarak bakarsak arkeolojinin, ana hatlarıyla seçkinci, Batıcı ve Türk Tarih Tezine bağlı birinci kuşak sonrasında, ağırlıklı olarak kazı raporu üreten, obje tanımlamacılığıyla temayüz etmiş ve teoriden yoksun kataloglanmış malzeme yığınları içerisinde bir bakış açısıyla hareket ettiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de hiçbir akademik alanın arkeoloji alanı kadar devlet yetkililerinin ilgisini çekmiş olmadığını görüyoruz. Bu özel ilgiden olsa gerek, genelde devletle yakın ilişkiler içinde bulunmayı biraz da kendi iktisadi faaliyetlerinin gereği olarak gören Türk özel sektörünün öncü kuruluşları da arkeologlarla iyi ilişkiler kurma arayışı içinde olmuştur. Koç, Sabancı, Eczacıbaşı gibi, Türkiye'nin en güçlü ve etkili ailelerinin ve holdinglerin gerek müzeler kurarak gerek özel koleksiyonlarıyla gerekse çeşitli kazılara -Assos, Metropolis ve Troya gibi- verdikleri açık mali desteklerle, kurdukları ilişkilerin ne tür bir boyutta olduğu da ortadadır.

Gelinen noktada ülkemizde arkeoloji, genel olarak eser tasnifi ve envanterlenmesinin ötesine çok fazla geçememiş durumdadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye arkeolojisi, sosyal bilim mantığına sahip olmadan, daha çok çalışma biçimini devletle olan ilişkisine göre ayarlayarak, gelişme dinamikleri oldukça kısıtlanmış bir şekilde etkinliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı şimdiye kadar oluşan Türkçe literatürün büyük çoğunluğu, obje tanımlamasına dönük tarihlendirmeye dayalı kronolojik tablolar ile nesne gruplarının oluşturduğu varsayılan kültürlerin coğrafi sınırlarını belirlemeye dönük çalışılmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye arkeolojisi bir malumatlar arkeolojisi olarak karşımızda durmaktadır. 19. yüzyılda olduğu gibi bugünkü Türkiye arkeolojisi de hala çoğunlukla olgu toplayıcılığı yapmakta ve genelin bilgisine ulaşmayı bir türlü gerçekleştirilememekte ve toplumsallaşma sorunu yaşamaktadır. Oysa Türkiye arkeolojisinin teorik arka plansız kalmaması gerekmektedir, aksi halde yarım kalmış olacaktır.

Türkiye genel olarak dünya kültür mirasının önemli bir kısmına sahip olmasından dolayı, geçmişin mirası olarak görülen kültür varlıklarını, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda daha çok turizmin bir ögesi olarak görmekte, devletin arkeolojiye bakış açısı da kültür varlıklarının turizm açısından sağlayacağı potansielle ölçülmektedir. Bunların kültürel ve düşünsel zenginliğine yapacağı katkı çoğunlukla arka plana atılmış bulunmaktadır. Ayrıca dünya ve Türkiye 20. yüzyılın ilk çeyreğinde olduğu gibi aynı yerinde durmamaktadır. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı ile bir anlamda hayal alemine karışmış olan Türk Dünyası ya da dış Türkler konusu, 20. yüzyılın son çeyreğinde bir realite olarak karşımıza çıktı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında soy, din, dil ve kültür bağlamında seçmeci olmayan, Anadolu coğrafyasının tüm geçmiş tarihini kucaklayan ulusal kimlik ve kültür arayışı, SSCB sonrası Türk devletlerinin ortaya çıkışıyla birlikte, özgül ağırlığını yitirmeye başladı. Yine cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi Anadolu'nun bir Türk toprağı olduğunu ispat çalışmalarına gerek olmadığı gibi, bir Orta Asya-Anadolu ikilemi yaşamayı gerektirecek durum da kalmamıştı. Yine Batı dünyasına/Batı uygarlığına bakış da değişmişti. Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında "tek uygarlık Batı uygarlığı" mottosu da geçerliliğini kaybetmiş ve onun çerçevesinde bir kültürücü uygarlık arayışı çalışmaları da neredeyse kalmamıştı. Artık Türk-İslam uygarlığı konuşulmaya başlanmıştı. Zira Post-Sovyet sonrası meydana gelen gelişmelerle bir Türk Dünyası oluşmuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Türk kültür havzası ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla diğer disiplinlerde olduğu gibi, arkeoloji alanının da Türk tarihi ve kültürüne dönük olacak şekilde yeniden bir yapılanmaya tabi tutulması gerekmektedir. Bu amaçla yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Türkiye'deki arkeoloji çalışmaları, Cumhuriyet öncesi uygar (Hümanist) yaklaşımdan Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültürücü yaklaşıma ağırlıkla geçmiş olsa da Yunan-Roma uygarlığını tahkim etmeye dönük çalışmalar, kesintisiz olarak devam etmiş, sonraki yıllarda da bir aksama olmaksızın günümüze kadar gelmiştir. Oysa en az Yunan-Roma kadar benzer çalışmalar Türk Dünyası açısından Türk kültürünün tarihsel, sosyal ve kültürel kökenleri üzerine yapılmalıdır.

Çok geniş bir coğrafyası bulunan Türk dünyasının arkeolojik bulgu bağlamında çalışılması zor görülebilir. Ancak benzer durum Roma İmparatorluğu için de geçerlidir. Dolayısıyla geniş bir coğrafyaya dağılmış olmak, Yunan-Roma örneğinde olduğu gibi çalışılması güç olmakla beraber imkansız değildir.

Türkiye'de Arkeoloji çalışmaları II. Dünya Savaşı sonrası teorik bir boşluk içerisinde. Tek Parti dönemi içerisinde Türk Tarih Tezinin yönlendirdiği arkeolojik çalışmalar, II. Dünya Savaşı sonrası böyle bir yönlendirme anlayışından yoksun kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de arkeoloji alanındaki çalışmalar, adeta müzelere eser kazandırma ve turistik gelir getirme faaliyetine dönmüş olsa da benzer çalışmalar Türk kültür havzasını dahil edecek şekilde genişletilmeli ve yeniden yapılandırılmalıdır. Bunun için Türk Dünyası eksen alınarak, bütün inanç, kültür yönünden farklı eğilimlere sahip olanları kapsayacak şekilde maddi buluntular üzerinden Türk tarihinin hem yazılı tarih öncesine hem de yazılı tarih döneminin geçmişine ışık tutacak bir anlayışla hareket edilmelidir.

Selçuklu-Osmanlı geçmişine yönelik arkeoloji çalışmaları Türkiye'de yok

denecek kadar az olsa da ve bu alandaki çalışmalar daha çok sanat tarihi alanına hapsedilse de bu çalışmalara arkeolojinin yoğunlukla eklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak mevcut arkeoloji anlayışı bağımsızlığını kazanmış Türk devletleri ve topluluklarını da kapsayacak bir anlayış içerisinde şekillenmelidir. Bunun için, yeni anlayış doğrultusunda Türk devletleri arasında ortak Türk kültürünün izleri ve tarihine yönelik ortak çalışmalar yapılmalı, enstitüler kurulmalıdır. Bu amaçla değişim programları ve araştırma projelerinin sayıları çoğaltılmalıdır. Batı kültür sahası açısından önemli olan ören yerlerine Türk özel sektörünün yapmış olduğu katkıların bir benzeri Türk kültür kaynaklarının ortaya çıkarılmasına dönük olarak da teşvik edilmelidir. Ayrıca Türkiye’de arkeoloji sahasında ihmal edilen, neredeyse uzmanı hiç olmayan bir alan olarak görülen Batıdaki Biblical arkeoloji çalışmaları gibi alan çalışmaları da geliştirilmeli ve Batılıların Tevrat ve İncil üzerinden yapmış olduğu arkeolojik çalışmaların bir benzerinin de Türk halklarının sahip olduğu din ve inanç türleri üzerinden gerçekleştirilmesi yoluna gidilmelidir.

Kaynakça

- Altunkayalar, Handan Bilici (Kış 2018). “Ulus-Devlet Kavramının Ortaya Çıkış Sürecinde Arkeoloji”. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 2-11.
- Aydın, Suavi (2007). “Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları”. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *Modernleşme ve Batıcılık*, 4. Baskı, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çilingiroğlu, Çiler (2015). “Kültür Tarihçiliği Kısacasında Türkiye Arkeolojisi: Arkeolojiye Kanatlarını Verebilir miyiz?”. Yayına Hazırlayanlar: Çiler Çilingiroğlu ve N. Pınar Özgüner, *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu, Türkiye Toplantısı Bildirileri 9-10 Mayıs 2013*, Ege Yayınları, İzmir.
- Çilingiroğlu, Çiler (Temmuz 2015). “Collingwood’un İzinde Türkiye Arkeolojisinde Malûmatçılık ve Pozitivizm Üzerine”. *Modus Operandi*, Sayı: 2.
- Durgun, Şenol (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, A Kitap, Ankara.
- Durgun, Şenol (Aralık 2015). “Türkmerkezli Yaklaşımdan Avrupamerkezli Yaklaşım Geçişte Hümanizma”. *Akademik Hassasiyetler*, Y. 2, Sayı 4.
- Gölbaş, Alper (Ekim 2016). “Türk Arkeolojisinin Kuramı”. *Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 46.
- Gökalp, Latif (2014). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Atatürk’ün Arkeoloji Disiplinine Katkıları”. *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz – Aralık, 2014/2, ss. 173–187.
- Karadaş, Yücel ve Demir, Timur (2013). “Türkiye’de 1930-1970 Arası Arkeoloji Paradigmasının Bilim Sosyolojisi Açısından Bir Betimlemesi”, *İnsanbilim Dergisi* 2(2): 1-16.
- Özbilen, Serdar (2020). “Arkeoloji: Geçmiş, Zaman ve Kuram”. OANNES- *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi-International Journal of Ancient History* 2/1, Mart – March, 41–65.
- Özdoğan, Mehmet (2011). *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

TÜRK DÜNYASININ POTANSİYEL ORTAKLARI

Nasuh USLU*

Özet

Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendi aralarında değişik alanlarda birlik oluşturma çabası içine girmişler, ancak özellikle Rusya'nın onları kendi oluşturduğu bölgesel oluşumlara katılma konusunda yönlendirmesiyle bu çabalardan vazgeçmek durumunda kalmışlardır. Bu ülkelerin coğrafi olarak kendilerine yakın iki büyük devlet olan Rusya'nın ve Çin'in öncülük ettiği bölgesel oluşumlardan uzak durmaları gerçekçi bir alternatif olmamıştır. Biri dışında söz konusu oluşumlar içinde yer almayı tercih eden bölge ülkeleri, yeni bağımsızlığını elde etmiş devletler olarak belli faktörlerin etkisi altında kalmış ve oluşumlar içindeki davranış ve politikalarını belli hassasiyetlerin ve ilkelerin etkisi altında şekillendirmişlerdir. Ayrıca Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri bölgesel oluşumlar içinde yer alırken belli ulusal çıkarlarını gerçekleştirme ve belli dış politika hedeflerine ulaşma gayreti içerisinde olmuş ve bu oluşumları kendilerinin iç ve dış politikalarının aracı olarak görmüşlerdir. Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin bölgesel oluşumlarla ilgili olarak sergiledikleri başka bir davranış, denge politikaları izleyerek zayıflıklarını güce çevirmeye çalışmak olmuştur. Bu çerçevede onların Batılı oluşumlarla bağlantılarına da bakmak gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türk Dünyası ülkelerinin potansiyel işbirliği ortaklarını değerlendirerek Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde gerçekleştirebilecekleri işbirliklerine ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Bölgesel Örgütler, Rusya, Çin, ABD, Avrupa Birliği

Potential Partners of the Turkic World

Abstract

After gaining their independence, the Central Asian countries tried to establish unions among themselves in various fields, but they had to give up these efforts, especially when Russia directed them to join the regional organizations it had created. It was not a realistic alternative for these countries to stay away from the regional structures led by Russia and China, the two big states which are geographically close to them. The countries of the region that preferred to take part in these formations, except for one, were influenced by certain factors as newly independent states and shaped their behavior and policies within the organizations under the influence of certain sensitivities and principles. In addition, while participating in regional organizations, Central Asian countries have endeavored to realize certain national interests and achieve certain foreign policy goals, and have seen these organizations as instruments of their domestic and foreign policies. Another behavior of the Central Asian countries in relation to regional organizations has been to try to turn their weaknesses into strengths by pursuing balancing policies. In this framework, it is also necessary to look at their connections with Western-oriented groupings. The aim of this study is to evaluate the potential cooperation partners of the countries that can be seen within the Turkic World and to shed light on the cooperation they can realize within the framework of the Organization of Turkic States.

Keywords: Central Asia, Regional Organizations, Russia, China, USA, European Union

* Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk etnik kökenine mensup yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, bu köken temelinde işbirliği yapılarının oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede ortaya konan çabalar, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kurulmasıyla ciddi bir noktaya ulaşmış bulunmaktadır. Ancak bundan sonra cevabı merak edilen soru, TDT'nin çatısı altında gerçekleştirilecek işbirliklerinin hangi boyutları içereceği ve hangi noktalara ulaştırılabileceğidir. Bu soruyu yetkin bir şekilde cevaplandırabilmek için Türk Dünyasına mensup devletlerin hali hazırda ilişki içinde bulundukları ortaklık adaylarını (örgütler, devletler, devlet grupları) değerlendirmek ve analiz etmek gerekmektedir. Türk devletlerinin ilişki içinde oldukları yapılar hakkında bilgi sahibi olmak ve bu yapılardaki mevcut durumları ve olası gelişmeleri bilmek, TDT çerçevesindeki işbirliği potansiyelini daha iyi kavramayı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, Türk devletlerinin kendi aralarındaki işbirliği perspektifinden ilgili temel örgütleri ve yapıları analiz etmektir.

Bağımsız Devletler Topluluğu

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1991 yılında bazıları hariç olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetlerinin katılımıyla kurulmuştur. Şu anki üyeler Rusya, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Ermenistan, Belarus, Özbekistan ve Moldova'dır. Kuruluş amacı, Sovyetler Birliği'nin dağılışını yönetmek ve üyeler arasında normal, sivil ilişkilerin kurulmasını ve devam etmesini sağlamaktır. Baştan beri örgütün amacı ekonomik ve başka alanlarda bütünleşme olmamış ve örgüt bölgesel bütünleşmenin bir aracı olarak görülmemiştir. Örgüt üyeleri bütünleşme hedefi taşımadıkları için baştan itibaren bütünleşme yolunda adımlar atılması ve ulus-üstü bir yapı ortaya çıkarılması imkan dahilinde olmamıştır (Konopelko, 2014: 218). O yüzden de örgüt, önemli işlevler yerine getirmemiş, uluslararası alanda aktif bir tutum takınmamış ve dünya gelişmelerine kendisini adapte edemediği gibi gelişmelere ciddi tepkiler de verememiştir. Birçok zirve toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu toplantılarda belli belgeler kabul edilmiş olsa da hiçbirini uygulamaya geçirilmemiş, kağıt üzerinde kalmıştır. Örneğin vergilerin, harçların, gümrüklerin kaldırılmasını öngören serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalanmış, fakat üye devletler kendilerinin gümrük prosedürlerini uygulamaya devam etmişlerdir (Rakhimov, 2018: 7).

Baştan itibaren sömürgeciliğin mirası, tekrar Rus hakimiyetine girme endişesi ve yeni bağımsız devletlerin egemenlikleri konusunda aşırı hassasiyet göstermeleri örgütün gelişmesi ve bütünleşmenin aracı haline dönüşmesinin önünde temel engeller olarak yer almıştır. Üyelerin hassasiyetleri bilindiği için örgütün işleyişi konusunda esneklik benimsenmiş, belli spesifik konularda kararlar alınırken üyelerin karara katılmaları ve kararı uygulamaları zorunlu tutulmamıştır. Üyelerin işine gelen ve üyeliklerini devam ettirmelerini sağlayan bu özellik, lider konumundaki Rusya'nın tutumunda da yansımaları bulmuş ve Rus yetkililer de örgüt içinde pasifliği benimsemiş ve örgüt bünyesinde ortaya çıkacak çok taraflı ilişkiler yerine örgüt üyeleriyle ikili ilişkiler geliştirmeyi tercih etmişlerdir (Good, 2019: 95-96). Buradan çıkan sonuç, Rusların örgütten ciddi beklentilerinin olmadığı ve bölge ülkeleri nezdinde ilişkileri

geliştirmek, çıkarlarını korumak ve onları etkin bir şekilde kendi etraflarında toplamak için başka örgütlere yöneldikleridir. Örgüt, Rusya açısından daha çok bir yumuşak güç ve propaganda aracı olarak gözükmektedir. Örgüt aracılığıyla Rusya, bölge ülkelerine sıcak mesajlar iletebilmekte ve daha çok onları Rusçanın değişik toplumsal ilişkilerde ve yapılarda konuşulmaya devam edilmesini sağlamaya ikna etmeye çalışmaktadır (Dubnov, 2018: 3).

Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü

Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (OGAÖ), 1992 yılında Taşkent'te Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan tarafından imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşmasına dayanmaktadır. Anlaşma Rusya'nın davetiyle eski Sovyet cumhuriyetleri arasında güvenlik alanında işbirliği gerçekleştirmek amacıyla imzalanmıştır. 1993 yılında Gürcistan, Azerbaycan ve Belarus tarafından da imzalanmış ve 1994'te yürürlüğe girmiştir. 1999 yılında anlaşma 5 yıllığına yenilenirken Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan anlaşmadan çekilmiştir. Rus lideri Putin, iktidara geldikten sonra Batının Rusya karşısında ilerlemesine cevap vermek üzere komşu ülkelerle güvenlik işbirliğini derinleştirmek gerektiğine inanmış ve onun girişimiyle 2002 yılında Ortak Güvenlik Anlaşması Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın kurucu olarak attıkları imzalarla Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütüne (OGAÖ) dönüştürülmüştür. Özbekistan 2006 yılında örgüte dahil olmuş, daha sonra 2012 yılında tekrar örgüt üyeliğini sona erdirmiştir.

Örgütün kurucu anlaşmasına göre üyelerinden birine karşı gerçekleştirilen saldırı tümüne yapılmış saldırı olarak görülecektir. Üyeler birbirlerine karşı güce ya da güç kullanma tehdidinde başvurmayacak ve başka askeri ittifaklara katılmayacaktır. 2011 yılında üye devletlerin diğer üye devletlerde yabancı güçlere ait yeni askeri üslerin kurulmasını veto edebilmeleri konusunda üyeler anlaşmaya varmıştır. Üyeler 2007 yılında örgütü etkinleştirme niyeti çerçevesinde Birleşmiş Milletlerin talebiyle ya da onun talebi olmaksızın üye devletlerdeki çatışma bölgelerinde görevlendirilmek üzere (örneğin Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'da görevlendirilmiştir) bir barışı koruma gücü oluşturmayı ve üye devletlerin Rusya'dan Rusya fiyatlarıyla silah ve askeri malzeme almasını kararlaştırmıştır. 2009 yılında şu an üye olan devletler askeri saldırıları püskürtmek, terörizmle mücadele operasyonları gerçekleştirmek, ulus-ötesi suç ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmek ve doğal afetlere hızlı tepki vermek için Ortak Hızlı Tepki Gücü oluşturulması konusunda anlaşmıştır.

Rusya'nın örgütteki tek büyük güç olması, diğerlerinin Rusya'nın desteğine aşırı derecede bağımlı olması ve Rusya'nın örgütün tepki vereceği gelişmelere nasıl tepki verileceği konusunda kendisinin tek taraflı bir şekilde karar vermesi örgütü zayıflatan bir unsurdur. Rusya kendi çıkarı çerçevesinde örgütü kullanmamayı tercih ettiğinde o zaman Rusya'nın örgütten nasıl bir beklentisi olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya verilen cevap da örgütü uluslararası alandaki prestijini artırmanın bir başka aracı ve büyük devlet olduğunu gösteren bir sembol olarak gördüğü olabilmektedir. Bu durumda üye devletler yardım bekledikleri zaman yardım gelmediğinde rahatsız oldukları gibi Rusya'nın başkalarına müdahalesini nasıl değerlendirecekleri konusunda ikilemde kalabilmektedir. Rusya, büyük güç olarak başka devletlere müdahalede

bulunduğunda üye devletler nasıl tepki verecekleri konusunda zorluk çekmiş, hatta benzer şeylerin kendi başlarına gelebileceğini düşünerek endişe duymuşlardır. Üye devletler Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'daki müdahalelerine açıktan destek vermekten kaçınmış, Kazakistan sahip olduğu Rus azınlık nedeniyle benzer şeyin kendi başına gelme ihtimali nedeniyle tedirginlik yaşamıştır (Talka, 2018: 64-65).

Rusya'nın OGAÖ içinde askeri açıdan diğerlerine göre çok daha üstün olduğu kesindir. Örgüte bağlı kuvvetler büyük oranda Rus askerlerinden oluşmakta ve Rusya örgütü ilgilendiren durumlarda işleri ikili şekilde yönetmektedir. Rusya, barışı koruma misyonlarına öncelik vermekten çok iki taraflı askeri ilişkilerle bölge devletlerindeki rejimleri korumaya odaklanmakta, bu da örgüt içindeki ilişkilerin ikili düzeyde kalmasına katkıda bulunmaktadır. Rusya'nın örgüt içindeki askeri hakimiyeti ve onun tek taraflı tutumları örgütün askeri açıdan uygun ürünler ortaya çıkarmasını ve üye devletlerin örgüt içinde özgürce hareket etmesini sınırlandırmaktadır (de Haas, 2017: 13). Diğer taraftan Rus yönlendiriciliğine rağmen üye devletlerin örgüt içerisinde güçlü bir birlik oluşturduklarını, uluslararası gelişmelere ortak tepki verdiklerini ve birbirlerinin uluslararası alandaki girişimlerine destek olduklarını söylemek de pek mümkün değildir.

OGAÖ, Şanghay İşbirliği Örgütü'yle karşılaştırıldığında bölgesel olarak ciddi düzeyde kabul görmüş bir örgüt izlenimi vermemektedir. Bütün Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerini ya da bütün Orta Asya devletlerini içermemektedir. Türkmenistan tarafsızlık gereği başka örgütlere olduğu gibi buna da dahil olmamıştır. Özbekistan, anlaşma halindeyken baştan katılmış, uzatması geldiğinde ayrılmış, örgüt haline geldiğinde sonradan katılmış ve ayrılmış, böylece örgütün gücü konusunda soru işaretlerinin doğmasına neden olmuştur (Good, 2019: 96). OGAÖ, krizlere güçlü tepki verecek şekilde yapılandırılmamıştır ve güçlü bir iç birliği ve bütünlüğü bulunmamaktadır. Küçük adımlar atmakta, fakat büyük atılımlar gerçekleştirememektedir. Üyelik benzerliklerine rağmen ŞİÖ'yle güçlü ilişkilere sahip değildir. Çok sayıda tatbikat gerçekleştirmekte, fakat bu tatbikatlar vitrin vazifesi görmenin ötesine geçememektedir. Devlet içi ve üye devletler arasındaki gerginlik ve çatışmalara müdahale etme kapasitesinin olduğunu gösterememiştir.

Avrasya Ekonomik Birliği

Avrasya Ekonomik Birliğini (AEB) kuran anlaşma Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında 29 Mayıs 2014'te imzalanmıştır. Kırgızistan ve Ermenistan birliğin resmen ortaya çıktığı yıl olan 2015'te AEB'ye katılmıştır. BDT'den farklı olarak AEB ciddi finansal taahhütler altına girmiş ve AB'yi model alarak ulus-üstü kurumlara sahip olmayı hedeflemiş bir örgüttür. Genel olarak üye devletlerin egemenliklerine düşkün ve yetki devri konusunda isteksiz olmalarının ulus-üstü yapıların gelişimini ve etkinliğini engellediği söylenebilir. Diğer taraftan AEB'ye bağlı Avrasya Kalkınma Bankasının finansal ve ekonomik sektörlere yapılan yatırımlar bakımından önemli katkı sağladığı ve bu katkının Rus, Kazak ve Özbek yatırımlarında kendini gösterdiği belirtilmektedir (Konopelko, 2014: 219).

AEB güçlü kurumlara sahip olsa ve iddialı söylemler benimsemiş olsa da göreceli olarak parçalanmış bir örgüt izlenimi vermektedir. Neredeyse saldırganca bir genişleme

çabası içine giren örgüt, heterojen üyelerin dahil olması olasılığı bağlamında karar verme problemleriyle ve sıkı şekilde yapılandırılmış bir örgüt içerisinde birlik eksikliğiyle karşılaşabilecektir (Talka, 2018: 67). Aslında AEB, baştan itibaren liberal ekonomistler ve iş çevrelerinin uygulamaya koymak istedikleri teknik bir proje ve siyasetçilerin ve stratejistlerin Rusya'nın bölgedeki etkinliğini güçlendirmek ve nihai olarak çok kutuplu sistemin ortaya çıkışını sağlamak için uygulamak istedikleri jeopolitik bir proje olarak ikili bir karaktere sahip olmuştur (Lewis, 2018: 12). Buna göre Rusya, AEB'yi İkinci Büyük Oyun çerçevesinde başta Çin olmak üzere olası rakiplere karşı konumunu güçlendirmenin önemli bir aracı olarak görmektedir (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 349). Rusya'nın amacı, örgüt aracılığıyla bölge ülkeleriyle ilişkilerini iyice sıkılaştırarak ve parçalanmışlıkları ortadan kaldırarak kendi liderliği altında güçlü bir birlik oluşturmak ve böylece dünya politikasında ciddi bir ağırlık elde etmektir. AEB Avrasya birliği bağlamında teknik ve kurumsal anlamlar yanında siyasi, ekonomik ve kültürel anlamlar çağrıştırmış, hatta aşırı sağcı Rus milliyetçileri Avrasya kavramını liberal uluslararası düzen karşısında ayrı bir hegemon birlik oluşturma bağlamında kullanma yoluna gitmiştir (Lewis, 2018: 13).

AEB'nin amacı üye devletlerin ekonomilerinin bütünleşmesini ileri düzeylere taşımak ve ekonomilerinin modernleşmesini ve gelişmesini ve ticaretlerinin artmasını sağlayarak onların dünyanın diğer ekonomik aktörleri karşısındaki rekabet gücünü artırmaktır. Ayrıca AEB kurulurken bölge içindeki ayırımların ve ticaret önündeki engellerin ortadan kaldırılması, üye devletler arası gümrük vergilerinin lağvedilmesi ve dışarıyla olan ticarete ortak gümrük tarifelerinin benimsenmesi öngörülmüştür. AEB'nin AB, NAFTA ve ASEAN örneğinde güçlü bir örgüt olması hedeflense de hiyerarşik bir yapıya sahip olmuş ve karar verme mekanizması bütüncül hale getirilememiştir. Alınan kararların üyeler açısından bağlayıcı olması öngörülmüş olsa da çözüm ve yaptırım mekanizmaları oluşturulmamış ve kararların oybirliğiyle alınması kuralı gelecekte işbirliği yapılmasını karmaşık hale getirmiştir (Talka, 2018: 66). Bir taraftan sınırlarda gümrük kontrolleri kaldırılarak ticaret kolaylaştırılırken diğer taraftan gümrük birliğinin sınırlarının belirlenmesi çerçevesinde yeni yüksek tarifeler ve yeni düzenleyici engeller ortaya çıkarılmıştır (Lewis, 2018: 12-13). Son olumsuz bir husus olarak Çin örgüte üye olmaya ciddi bir ilgi göstermemiş ve bölgenin bütünleşmesi konusunda kendi planlarına odaklanmıştır.

Şanghay İşbirliği Örgütü

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Orta Asya'da eski beş Sovyet cumhuriyeti bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölge devletleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları potansiyel çatışma nedeni olarak varlığını koruyordu. Bu gerginlik kaynağını ortadan kaldırmak üzere Çin ile Rusya kendi aralarındaki sınır sorununu hallettikten sonra Çin, sınır komşusu olan üç Orta Asya cumhuriyetiyle ayrı ayrı sınır düzenlemeleri yapmıştır. Ortaya çıkan anlaşmaları güçlendirmek ve belki de kurumsal hale getirmek üzere 1996 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sınır Bölgesinde Askeri Alanda Güven İnşa Etme Hakkındaki Şanghay Anlaşmasını imzalamıştır. Aynı devletler arasında 1997 yılında da Sınır Bölgelerinde Askeri Kuvvetlerin Karşılıklı Azaltılması Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte

daha sonra Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) dönüşecek olan Şanghay Beşlisi ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde beş devlet zirve toplantıları gerçekleştirmiş, ortak bildiriler yayınlamış, güvenlik stratejilerini koordine etmek üzere savunma bakanlarının düzenli toplantıları gerçekleştirilmiş ve silahsızlanma önlemleriyle ilgili belgeler üretilmiştir. Özbekistan'ın beşli gruba dahil olmasıyla da 13 Haziran 2001'de ŞİÖ'yü kuran Deklarasyon taraflarca imzalanmıştır. (Mayer, 2021: 218-219)

ŞİÖ üyeleri 2015 yılında üyelikleri 2017'de başlamak üzere Hindistan ve Pakistan'ı tam üye olarak örgüte almayı kararlaştırmıştır. İran Temmuz 2023'te tam üye olarak örgüte dahil olmuştur; Moğolistan, Belarus ve Afganistan örgütte gözlemcilik statüsüne sahiptir; ayrıca ŞİÖ'nün 13 tane diyalog ortağı bulunmaktadır. Örgütün biri dünyanın en kalabalık ülkesi olmak üzere iki önemli ülkeyi alarak ciddi bir genişleme gerçekleştirmesi derinlemesine analiz edilmesi gereken, ancak henüz yeni bir olgu olduğu için hakkında bir hükme varılması zor olan bir husustur. Elbette daha fazla üye daha fazla kaynak ve uluslararası alanda artan prestij anlamına gelebilmektedir. Ayrıca yeni iki büyük devletin katılımının, önceden örgüte hakim olan iki büyük devlet rekabetini yumuşatması ve iki devletin aracı olma algısını kırarak örgütü daha bölgesel bir yapı haline getirmesi olasılığı bulunmaktadır. Daha fazla taşıma ve ulaşım araçlarının ve yollarının ortaya çıkarılması ve üyeler arasında ticaretin kolaylaşması ve artması da beklenebilecek sonuçlardan bir tanesidir. Diğer taraftan geleneksel düşmanlar olan Hindistan ve Pakistan'ın rekabet ve çatışmalarının örgüt içine taşınması, zaten sorgulanan örgüt içi uyumu daha da sorunsal hale getirebilecektir. Örgütün daha heterojen hale gelmesi, mevcut karar verme mekanizmasının zayıf olduğu dikkate alındığında örgütün gündemini sulandırabilecek ve karar verme sürecini daha da karmaşıklatabilecektir. (Talka, 2108: 72-73) İran'ın katılmasının örgüte daha Batı karşıtı bir aktör izlenimi vereceği uyarısında bulunulsa da İran'ın tam üye olarak kabul edilmesi, birçoğu tam üyeliği düşünen çok sayıda diyalog ortağının bulunması ve Suudi Arabistan gibi Amerikan yanlısı bir devletin tam üyelik başvurusunda bulunacağını söylemesi, örgütün kısa zamanda nasıl bir gelişme kat edebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Soğuk Savaş sonrasında komşu devletler arasında sınır sorunlarını çözmeye yönelik olarak ortaya çıkarılan Şanghay devletler grubu, örgüt haline döndükten sonra da üyeler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasını ve bölgede barış, istikrar ve güvenliğin garanti ve muhafaza edilmesini hedeflemiştir. Bu şekilde temelde ittifak düzeyine varmayan bir güvenlik yapısı olarak oluşturulan örgüt çerçevesinde daha sonra ticaret ve ekonomi, bilim ve teknoloji, kültür, eğitim, enerji, ulaşım, turizm ve çevrenin korunması alanlarında işbirliği yapılması da öngörülmüştür (Peyrouse and Nicharapova, 2018: 9). Genel olarak değerlendirildiğinde ŞİÖ'nün geleneksel bir güvenlik örgütü yapısı değil daha çok bölgesel bir forum hüviyeti kazandığı söylenebilir. Örgüt günümüz itibarıyla de askeri bir yapıya kavuşmamıştır, kendisini NATO'ya benzer bir savunma ittifakı olarak sunmamıştır ve çok taraflı asker ya da polis birimleri kurmak için çaba göstermemiştir (Peyrouse ve Nicharapova, 2018: 11). Örgütün stratejik alandaki faaliyetleri ortak bildiriler yayınlamakla ve açıklamalarda bulunmakla sınırlı kalmıştır.

Başka örgütlerle karşılaştırıldığında ŞİÖ'nün üyeleri zorlayan kapsamlı

mevzuatının ve kurallarının olmadığı görülmektedir. Örgüt, üyelerin aralarında ikili düzenlemeler, ilişkiler ve diyalog geliştirmesine izin veren, onlara çıkarlarını ifade etmede ve korumada ileri derecede hareket özgürlüğü sağlayan ve gündemi ve hedefleri gevşek ve esnek olan bir kuruluştur (de Haas, 2017: 15). Örgütün başlangıçtan itibaren iki büyük güç olan Rusya ve Çin'i içermesi de üyeler açısından olumlu görülebilecek bir faktördür. Örgüt içinde iki büyük gücün birbirini kollaması ve dengelemesi güçleri görece olarak daha az olan diğer devletlerin hakimiyet ve kontrol altına girme korkularını bir derece zayıflatmış ve onların örgüte dahil olmalarında ve örgütte kalmaya devam etmelerinde rol oynamıştır. Rusya ya da Çin tek başına örgüte liderlik edememekte, bu durum diğer devletlerin iki büyük güç arasında denge kurmalarına, bölgeyle sınırlı kalmayan küresel nitelikli yaklaşımlar benimsemelerine ve dış politikalarını çeşitlendirmelerine imkan tanımaktadır. Buradan hareketle farklı hedefleri olan ve farklı özellikleri bulunan ülkeleri barındıran bir örgütte karar vermenin karmaşık olacağı söylenebilir de bu, üyelerin olumsuz gördükleri bir husus değildir. Onlar zaten bağlayıcı ve zorlayıcı kararlara muhatap olmak istememektedirler.

Çin'in Kuşak-Yol Girişimi

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2013 yılında Kuşak Yol Girişimini (KYG) bütün dünyaya duyurmuştur. Girişimin amacı, Çin'den Orta Asya üzerinden Avrupa'ya, Afrika'ya ve ters yönde Güney Asya'ya uzanan karayolları, demiryolları ve enerji boru hatları inşa edilerek ve yine Çin'i Güneydoğu Asya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika'ya bağlayan deniz yolları geliştirilerek Çin mallarının dünyanın uzak bölgelerine ulaştırılmasıdır (Liao, 2021: 504). Doğal olarak hatlar üzerindeki bütün ülkeler de mallarını dünya piyasalarına ulaştırma ve dünya piyasalarından mallar alma imkanına kavuşacaktır. Girişim çerçevesinde yollar ve hatlarla birlikte her tür ulaşım ve taşıma altyapı unsurları da inşa edilecek, sınırlar ve karmaşık ticaret rejimleri engel olmaktan çıkarılacak, sınır ötesi ticaret kolaylaştırılacak, gümrük prosedürleri etkin hale getirilecek, tarife dışı engeller kaldırılacak ve sonuçta hatlar boyunca birbirine güçlü şekilde bağlanmış bir uyumlu topluluklar bölgesi oluşturulacak, ayrıca Çin içindeki Han Çinlileri ve Uygur Türkleri bölünmesi kaldırılarak Çin de bütünleştirilmiş olacaktır. (Lewis, 2018: 14-15; Peyrouse ve Nicharapova, 2018:9) Çin'in Marshall Planı, Asya Rüyası, dünyayı yeniden şekillendirme projesi ve yeni büyük oyunu gibi isimler takılan, fakat Çinliler tarafından çok taraflı işbirliği projesi olarak nitelendirilen (Liao, 2021: 504) girişim çerçevesinde başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere 60 ülkede 900 proje uygulanması ve toplamda 890 milyar Amerikan doları yatırım yapılması öngörülmüştür. Çinli yetkililere göre projeye hedeflenen çok sayıda ülke arasında malların, hizmetlerin ve insanların dolaşımının kolaylaştırılması ve hızlandırılması, ticaretin artırılması, güçlü bir altyapı üzerinde ekonomilerin birbirine bağlanması, karşılıklı işbirliğinin derinleştirilmesi, ülkelerin ekonomik kalkınmalarına destek verilmesi ve sonuç olarak Avrasya boyunca güvenlik ve istikrarın sağlanmasıdır (Kolpakova ve Kuchinskaya, 2015: 113).

Çin, Yol Kuşak Girişimini Avrasya Ekonomik Birliğine (AEB) ve onun öncü lideri Rusya'ya taşıma koridorları yaratarak ekonomileri canlandıracak ve bölgesel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak tamamen ekonomi odaklı bir proje olarak

sunmuştur (Lo ve Dutkiewicz, 2018: 43). Buna tepki olarak Rusya, bölgedeki istikrara ve kendisinin bölgedeki etkisine katkısı olacağını düşündüğü için hem AIIB'ye katılmış ve hem de Kuşak Yol Girişimine destek vermeye başlamıştır (Good, 2019: 92). Bu arada Çin'in bu girişimle bölgedeki ve dünyadaki etkisini artırması, Rusya açısından uzun vadede dikkatle takip edilmesi gereken, ileride kendini zor durumda bırakacak bir olguya dönüşmesi olasılığı mevcuttur.

ABD'nin Türk Dünyası Stratejisi

Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetler kurulduktan sonra ABD'nin bu bölgeye yönelik temel stratejisi bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak, İran'ın bölgede ekonomik, ticari ve siyasi güç merkezi haline dönüşmesini engellemek ve Türkiye'yi temel stratejik ortak olarak bölgeye yönelik girişimlerinde desteklemek olmuştur (Duarte, 2018: 76-77). 1992 yılında ABD Kongresinde kabul edilen Özgürlük Destek Yasası, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde demokratikleşmenin ve piyasa ekonomilerine geçişin önemine vurgu yaparak bu doğrultuda bölge ülkelerine çok boyutlu yardımların yapılmasını öngörmüştür (Rakhimov, 2018: 9). Ancak 1990'lı yıllar boyunca ABD'nin genel stratejisi uygulamada yansımaları bulamamış, ABD'li yetkililer bölgede gerçek anlamda fark yaratacak proje ve yatırımlar gerçekleştirilmemişler ve özellikle enerji alanında Türkiye'yle birlikte bölge ülkelerinin desteğini alacak somut adımlar atamamışlardır. 1999 yılında Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen İpek Yolu Stratejisi Yasası ise Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine insani ve ekonomik alanlar yanında göç, kalkınma, sınırların kontrolü ve demokrasi inşası konusunda yardımcı olunmasını öngörmekteydi. Buna göre ABD söz konusu bölgelerde egemenliği, bağımsızlığı, demokratik yönetimi, insan haklarına saygıyı, bölgesel çatışmaların çözümünü, ticaret önündeki engellerin kaldırılmasını, temel alanlarda altyapının inşasını, ekonomik işbirliğini ve piyasa temelli ilkeleri destekleyecekti. Bu yasa da daha çok kağıt üzerinde kalmış ve ABD bölgede gerçek anlamda etki doğuracak girişimler içinde olmamıştır. 2001'deki 11 Eylül saldırılarından sonra ise ABD'yle Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin en önemli boyutu güvenlik ve terörizmle mücadele olmuştur.

2009 yılında ABD, Kuzey Dağıtım Ağı yoluyla Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik Yardımı Gücü askerlerine ihtiyaç malzemeleri sağlamak üzere Orta Asya ülkelerinin taşıma altyapısını kullanmaya başladığında Amerikalı yetkililerin kafasında bölgeye yönelik yeni bir strateji şekillenmeye başlamıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Yeni İpek Yolu projesi adı verilen stratejiyi 2011 yılında yaptığı konuşmayla duyurmuştur. Konuşmadan anlaşıldığına göre yeni strateji çerçevesinde Orta ve Güney Asya'nın ülkeleri tarihsel sorunlar ve anlaşmazlıklar bir yana bırakılarak otoyollar, demiryolları, Türkmenistan'dan Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ulaşacak doğal gaz hattı (TAPI) ve bu yollar üzerindeki enerji altyapısıyla güçlü şekilde birbirine bağlanacaktı. Hatlar boyunca halklar arasındaki malların ve fikirlerin serbestçe akışı sağlanırken, ticaret artırılırken ve bölge içi bölünmeler ortadan kaldırılırken Orta Asya bölgesi eski sömürgeci güç Rusya'dan kopararak Güney Asya'yla bütünleştirilecek, İran ve Çin gibi rakip güçler de bölgeden dışlanacaktı. Oluşturulacak ortak bölgede hep ticaretin serbestleştirilmesi, ticaretin önündeki

engellerin kaldırılması, güçlü bir taşıma ve ulaşım altyapısının oluşturulması, bölgesel enerji piyasalarının geliştirilmesi, sınır ve gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması ve uyumlaştırılması, bölge devletlerinin dünya piyasalarına ulaşmalarının sağlanması, halklar ve iş çevrelerinin arasındaki bağlantıların güçlendirilmesi ve bölgenin su kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi gözetilecekti. (Lewis, 2018: 10-11; Peyrouse ve Raballand, 2015: 406) Bu şekilde kırılğan olan bölgede ulusal ekonomilerin kalkındırılması ve barış ve istikrarın kökleştirilmesi düşünülüyordu. Proje çerçevesinde Amerikalılar, aynı zamanda ayrılmayı düşündükleri Afganistan'ın istikrarsızlığa yuvarlanmaması için onu daha geniş bir bölgeyle bütünleştirmeyi ve Hindistan'ı Hint Okyanusu üzerinden Orta Asya'ya ulaşmanın kapısı olarak kullanmayı hedefliyorlardı (Duarte, 2018: 77).

Yeni İpek Yolu stratejisiyle ilgili olarak bazı sorunlar gündeme getirilmiştir. Buna göre bölgesel ticaretin önünde Kuzey Dağıtım Ağının iyileştirmekten çok daha da kötüleştirdiği yolsuzluk gibi engeller varlığını korumuştur. Stratejinin bir parçası olarak geliştirilen bir elektrik ağı, bölgesel bütünleşmeyi güçlendirme bir yana özellikle Özbekistan ve Tacikistan arasında su ve enerji kullanımı nedeniyle görülen gerginlikleri daha da derinleştirmiştir. Daha da önemlisi 2000'li yıllarda ABD'nin bölgeye yönelik artan ilgisi ve onunla bağlantılı olarak Batı destekli renkli devrimlerin bölge siyasi elitlerinde neden olduğu korku, Rusya ve Çin'in karşı projeler ortaya koymasına neden olmuş, bu da bölge çapındaki jeopolitik rekabeti daha da yoğunlaştırmıştır (Lewis, 2018: 11). Bunun yanında ABD, stratejiyi uygulamaya koymak üzere yatırımlarda bulunmaktan çekinmiş ve yeterince fon ayırmamıştır. Stratejinin uygulamaya konmasının önündeki lojistik, bürokratik ve güvenlikle ilgili engelleri aşmak üzere ciddi çaba gösterilmemiş ve Orta Asya ülkelerinin ticaretinin artırılmasının temel hedeflerden biri olduğu yerel yöneticilere hissettirilememiştir. ABD'nin İran, Çin ve Rusya'yı dışlamaya çalışması bölge yöneticilerine pek gerçekçi gelmemiş ve onların hoşuna gitmemiştir. Sonuçta Amerikan stratejisinin uygulanmasıyla ilgili pek bir ilerleme olmayınca Amerikan yetkilileri Yeni İpek Yolunun bir strateji olmaktan çok bir vizyon ve zihniyeti yansıttığını söylemek zorunda kalmıştır. (Duarte, 2018: 77)

ABD'nin Orta Asya ülkelerine olan ilgisini kaybetmediğini ve onları kendi başlarına bırakmadığını göstermek üzere 2015 yılından beri beş Orta Asya ülkesi ile ABD'nin dışişleri bakanları C5+1 adıyla her yıl düzenli olarak toplantılar gerçekleştirmektedir. 2015 Semerkant toplantısından sonra Amerikan Orta Asya Yardım Programları ilan edilmiştir. Bu programlar rekabetçilik, eğitim ve istihdam, Orta Asya Ticaret Forumu, Aral Denizi Havzası İklim Adaptasyonu Programı, Akıllı Sular ve başka unsurları içermektedir. Ancak C5+1'in başarılı olabilmesi için ihtiyaç duyulan şey, ABD ile Orta Asya ülkeleri arasında ekonomi, ticaret, enerji, iletişim, turizm, eğitim ve başka alanlarda somut ve uzun vadeli projelerin ve programların uygulanmasıdır. (Rakhimov, 2018: 9-10) Rusya ve Çin'in bölgede sergilediği hareketliliğe benzer bir hareketlilik henüz Amerikalılar tarafından sergilenmemiştir.

ABD ve NATO'yla Türk Dünyası Arasında Askeri İşbirliği

11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen saldırılardan sonra Amerikan yönetimi saldırıların örgütünü ve elemanlarını barındıran Afganistan'a müdahale

kararı aldığı andan itibaren operasyon için ve sonrasında terörizmle mücadele gerçekleştirmek için desteğine fazlaca ihtiyaç duyulan Orta Asya ülkeleri ile ABD arasında çok sayıda savunma anlaşması imzalanmıştır. Özellikle Kırgızistan ve Özbekistan topraklarında Amerikalılara askeri üs kurma ve kullanma hakkı tanıyarak bu çabalarda ciddi destekçi olmuşlardır. Barış için Ortaklık gibi programlarla ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle askeri bağları daha da güçlendirilmiştir. Ancak 2005'teki Şanghay İşbirliği Örgütü zirve toplantısında Çin devlet başkanının Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın ABD'yle askeri işbirliğini sona erdirmeye konusunda ortak bir bildiriye imza atmaları gerektiğini söyledikten sonra üye devletler Afganistan'a yönelik terörizmle mücadele operasyonunun sona erdiğini ve ŞİÖ üyesi devletlerdeki geçici üslerin kullanılmasına gerek kalmadığını bildirmiştir. Doğal olarak ABD'nin söz konusu ülkelerdeki üsleri kapatılmış ve askeri varlığı sona ermiştir (Ali, 2021: 229-230).

Aslında Orta Asya ülkelerinin Batılı ülkelerle askeri işbirliği NATO üzerinden daha eski tarihlere uzanmaktaydı. Doğu-Batı ayrımı sona erdikten sonra NATO, Aralık 1991'de eski Varşova Paketi üyelerine ulaşabilmek için bir diyalog forumu olarak Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyini kurduğunda beş Orta Asya cumhuriyeti de bu yapıya dahil olmuştur. Bu yapının yerine daha sonra 1997 yılında Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi geçmiştir. Eski Doğu Bloku üyeleriyle daha yakından askeri işbirliği yapmak üzere NATO 1994 yılında Barış İçin Ortaklık projesini uygulamaya geçirdiğinde dört Orta Asya devleti buna dahil olmuş, Tacikistan ise 2002'de katılmıştır (Shukuralieva, 2019: 46). Eski Doğu Bloku ülkelerine belli askeri eğitimler verme yanında Batılı normları aktarmayı hedefleyen bu proje Orta Asya ülkeleriyle Batılı devletler arasında belli bir yakınlaşma sağlamış olmalı ki bu ülkeler NATO'nun ve ABD'nin Afganistan'a yönelik operasyonlarına destek sağlamışlar ve Kazakistan 2003-2008 döneminde NATO'nun Irak'taki faaliyetlerine katılmıştır (Good, 2019: 99).

Türk Dünyasının Avrupa Birliği'yle Bağlantıları

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları zamandan beri Avrupa Birliği, bölgeyle stratejik ve jeopolitik açıdan pek fazla ilgilenir gözükmemiş ve bölgeye yönelik etki yarışında AB'nin adı fazla geçmemiştir. Ancak AB, dünya politikasının önde gelen aktörlerinden biri olarak hep Orta Asya'ya yönelik projeler geliştirmiş ve uygulamış ve bölgeye belli oranlarda fon aktarımında bulunmuştur. Söz konusu projelerden biri Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlaması öngörülen ve eski İpek Yolunu canlandıracağı düşünülen Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridorudur (TRACECA). Hala uygulamada olan bu proje için 2019 yılı itibarıyla 160 milyon dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 8). Ancak proje 1993 yılında uygulamaya konmaya başlandığı andan itibaren yolun geçtiği devletler arasında ortak politika oluşturulması ve devletlerin ortak tutum benimsemesi bakımından belli zorluklarla karşılaşmıştır (Rakhimov, 2018: 9). Ayrıca projeye dahil olan ülkeler arasındaki güvensizlik, siyasi çatışmalar ve ekonomik rekabet yanında sınırlı bütçe olanakları ve seçilen yolun ekonomik açıdan kazançlı olmaması gibi faktörler nedeniyle TRACECA'nın hedeflerine ulaşamadığı belirtilmiştir. Benzer bir proje 1996-2016 yılları arasında uygulamaya konan, beş Orta Asya devleti ile altı Doğu Avrupa devletini ve Kafkasya'yı içeren ve AB'nin teknik yardım sağlamasını öngören Devletler Arası

Avrupa'ya Petrol ve Doğal Gaz Taşıma (INOGATE) projesidir. Bu kapsamlı projenin uygulanması aşamasında AB, 70'den fazla proje için 150 milyon avro tahsis etmiştir. (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 8-9).

AB'nin Orta Asya'ya yönelik iki önemli projesi 2003'te başlatılan Orta Asya Sınır Yönetimi (BOMCA) ile 2001'de başlatılan Orta Asya Uyuşturucu Eylem (CADAP) programıdır. BM'nin de aracılık ettiği projeler çerçevesinde Orta Asya ülkelerine fon, teçhizat ve eğitim sağlanmış ve taraflar arasında bilgi paylaşımı gerçekleştirilmiştir. 2020 itibarıyla bu programlar için sağlanan toplam fon 90 milyon avro olup yıllık bazda sağlanan para ortalama 4.5 milyon avro civarında gerçekleşmiştir. 2010'dan beri CADAP, 2015'ten beri BOMCA AB üyesi devletlerin konsorsiyumları tarafından koordine edilmektedir (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 5).

Programlar sınırlı gözüktü de Orta Asya ülkelerine kendilerinin benzer ortak yapılarını oluşturma, ortak hedeflere ulaşmak için işbirliği yapma ve sorunlarla ilgili ortak etkin uygulamalar gerçekleştirme bağlamında dışarıdan fon elde etme imkanı sunmuşlardır (Good, 2019: 100; Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 5; Mayer, 2021: 221). Ancak bu programların da yeterli fon sağlayamadığı ve ciddi etki doğurmadığı ve AB'nin şeffaflığı sağlamak ve sonuç odaklı işbirliği gerçekleştirmek için ikili ilişkileri ve projeleri tercih ettiği belirtilmiştir (Talka, 2018: 60-61). Yine programlar yoluyla sınır geçiş noktaları inşa edilip teçhiz edilse ve ilgili eğitimler verilse de AB programlarının sınır siyasetini yanlış anladığı ve temel oyuncularını hedef almayıp önemsiz kaçakçıları ifşa ettiği ve böylece zor durumdaki kesimlerin zorluklarını daha da artırdığı iddia edilmiştir (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 7).

AB'nin Orta Asya'ya yönelik diğer iki projesi AB Su Girişimi (EUWI) ile AB-Orta Asya Bölgesel Çevre, Su ve İklim Değişikliği Programıdır (EURECA). 2002'de başlatılan EUWI, su kaynakları yönetimi konusunda bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesini sağlayarak içme suyu ve genel halk sağlığıyla ilgili durumların iyileştirilmesini amaçlamaktadır. EUWI, bir fon sağlama mekanizması olmayıp bir koordinasyon ve tecrübe paylaşma platformu olarak hizmet görmektedir. Yine de Orta Asya bölgesinde 2012-2016 arasında programın uygulanmasını sağlamak üzere 3.2 milyon avro sağlamıştır. 2009'da uygulamaya konan EURECA'nın hedefi, Orta Asya ülkeleriyle AB arasında sürdürülebilir kalkınma, çevre, su ve iklim değişikliği konusunda diyalog ve işbirliğini geliştirmek ve Orta Asya ülkelerinde bu alanlarda AB standartları çerçevesinde uygun politikalar benimsenmesine ve uygulanmasına katkı sağlamaktır. Programın unsurlarının uygulanması için Orta Asya ülkelerine 2011-2015 döneminde 9.2 milyon avro ve 2016-2020 döneminde 13 milyon avro sağlanmıştır. (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 10-11)

Rusya ve Çin gibi aktörler bölgeyle ilgili girişimlerinde jeopolitik rekabet ve etki kurmaya öncelik verirken ve girişimlerinin tepki çekmemesi için egemenlik ve içişlerine karışmama ilkelerine vurgu yaparken AB Orta Asya'ya yönelirken demokrasi ve insan haklarını her zaman önem verilmesi gereken değerler olarak dolaylı şekillerde gündemde tutmakta, bu arada bölge ülkelerinde şeffaflık ve iyi yönetim yolunda tedrici reformlar gerçekleştirilmesinin önemine dikkat çekmektedir. AB'nin Orta Asya ülkeleriyle bağlantıda temel yaklaşımının sürdürülebilirlik çerçevesinde taraflar arasında çok çeşitli bağların kurulması ve bağlantı araçlarının geliştirilmesi olduğu

söylenbilir. Bu bağlamda AB yetkilileri, Çin'in sağladığı altyapı ve yolların inşa edilmesiyle ilgili desteğin uzun vadede borç tuzağı yaratabileceğini ve temelde sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya hizmet etmeyebileceğini hatırlatmış olmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin temel ticaret ortaklarından biri olan AB, bölgeyle ilgili ekonomik ve ticari konulara ve enerji ve taşımayla ilgili meselelere ilgi duymuştur. Bu çerçevede AB, bölgeye yönelik ilgisini göstermek üzere belli dönemleri kapsayan genel Orta Asya stratejileri oluşturma yoluna da gitmiştir. 2007-2013 dönemini kapsayan Avrupa Topluluğu Orta Asya'ya Yardım Bölgesel Strateji Belgesi, AB'nin Orta Asya ülkelerine 750 milyon avroluk finans desteği sağlamasını öngörmüştür. Almanya kendi AB başkanlığı döneminde Orta Asya ülkeleriyle çok sayıda ikili ve çoklu ortaklıklar başlatmıştır. 2014-2020 dönemini içeren Yeni Avrupa Orta Asya Strateji Programının bir gereği olarak da AB ikili temelde ve bölgesel programlar çerçevesinde Orta Asya ülkelerine 1 milyar dolarlık kalkınma desteği sözü vermiştir (Konopelko, 2014: 222-223; Rakhimov, 2018: 9). AB, Asya ülkeleriyle ilişkilerinde sürdürülebilirlik temelinde bağlantılar kurulmasını önemsendiğini göstermek üzere 2018 yılında AB Avrupa ve Asya'yı Birbirine Bağlama Stratejisini kabul etmiş ve aynı anlayışı 2019'da ilan ettiği Orta Asya stratejisine de yansıtmıştır. Bu tutum, bir anlamda Çin'in Kuşak Yol Girişimiyle ilgili kuralları ve standartlarına ve şeffaflık eksikliğine AB'nin verdiği bir tepki olarak da ortaya çıkmıştır. (Krivokhizh ve Soboleva, 2022: 8).

Sonuç

Çalışmada Türkiye dışındaki Türk devletlerinin ilişki içinde olduğu ve üye olarak katkı sağladıkları uluslararası yapılar genel olarak değerlendirilirken söz konusu yapılar içinde etkin olan büyük devletlerin yaklaşım ve stratejilerine de değinilmiştir. Ortaya çıkan sonuç şudur ki, Türk devletleri, güvenlik ve ekonomik kalkınmayı da içeren uluslararası çıkarları çerçevesinde değişik uluslararası yapılar içinde bulunmak ve büyük devletlerle ilişkilerini dikkatli şekilde yönetmek zorundadır. Söz konusu uluslararası yapılar, Türk devletleri için önemli fırsatlar sundukları gibi dış politikaları ve ekonomik kalkınma politikaları bakımından sınırlamalar da ortaya koymaktadır. Türk devletleri açısından bu noktada önemli olan şey, değişik yapılarla ilişkilerini çıkarlarına en ileri derecede hizmet edecek şekilde yönetmektir. Bunu yaparken yapıları ve devletleri birbirleriyle ilişkilendirebilecek ve akıllı denge politikasıyla aktörleri birbirlerine karşı kullanabileceklerdir. TDT'nin de Türk devletleri açısından ekstra fırsatlar ve işbirliği olanakları sunduğu açıktır. TDT çatısı altında işbirliği gerçekleştirirken ilgili yapılar hakkında bilgi sahibi olmak, onları dikkate almak ve işbirliklerini onlarla ilişkilendirmek, ulusal çıkarları sağlama bakımından elde edilecek faydaları artıracabilmektedir.

Kaynakça

- Ali, Hashim; Muhammadi, Muhammad; Masood, Yasir; Ali, Sarfaraz (2021). "The Grand Strategy of China Towards Central Asia: An Assessment of Chinese New Regionalism Strategy and its Geopolitical Implications for US in the Post 9/11 Era". *Journal of South Asian Studies* 9(3), 225-233.
- de Haas, Marcel (2017). "Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation

- Organization and the Collective Security Treaty Organization". *The Journal of Slavic Military Studies*, 30(1), 1-16.
- Duarte, Paulo (2018). "Which Regionalism for Central Asia? The Challenges of China's, the U.S.' and Russia's Integration Projects in Central Asia". Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, Bishkek: USAID.
- Dubnov, Arkady (2018). *Reflecting on a Quarter Century of Russia's Relations with Central Asia*. U.S.-Russia Insight, Carnegie Endowment for International Peace.
- Good, Richard Alexander (2019). *Can Regionalism Provide Stabilization to Central Asia and thus Afghanistan?* Master Thesis, Plymouth University.
- Kolpakova, Tatyana V.; Kuchinskaya, Tatiana N. (2015). "China's "New Regionalism" as a Mechanism to Strengthen the Influence of China in the Global Integration Processes: An Example of Eurasian Economic Union". *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (Special Issue) 109-115.
- Konopelko, Agnieszka (2014). "Bases and Mechanisms of Regionalism in Post-Soviet Central Asia". *International Business and Global Economy*, 33, 214-226.
- Krapohl, Sebastian and Vasileva-Dienes, Alexandra (2020). "The Region that isn't: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia". *Asia Europe Journal*, 18, 347-366.
- Krivokhizh, Svetlana and Soboleva, Elena (2022). "The EU and China: How Do They Fit in Central Asia?". *Central Asian Survey*, 41(4), 715-733.
- Lewis, David G. (2018). "Central Asia: Fractured Region, Illiberal Regionalism". Ohanyan, Anna (ed.) *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond*, Georgetown University Press, 119-134.
- Liao, Janet Xuanli (2021). "China's Energy Diplomacy towards Central Asia and the Implications on its "Belt and Road Initiative", *The Pacific Review*, 34(3), 490-522.
- Lo, S. Andrew and Dutkiewicz, Piotr (2018). "The EEU and OBOR: Economics, Security, or Both?" Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, Bishkek: USAID.
- Mayer, Sebastian (2021). "Cooperation from Outside: Security Regionalism in Central Asia and Its Limits". *Central Asian Affairs*, 8, 203-228.
- Peyrouse, Sebastien and Raballand, Gaël (2015). "Central Asia: the New Silk Road Initiative's Questionable Economic Rationality". *Eurasian Geography and Economics*, 56 (4), 405-420.
- Peyrouse, Sebastien and Nicharapova, Jildiz (2018). "Introduction". Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, Bishkek: USAID.
- Rakhimov, Mirzokhid A. (2018). "Complex Regionalism in Central Asia: Local, Regional, and Global Factors". *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, 2, 1-13.
- Shukuralieva, N. (2019). "Activities of International Organisations on Security Issues in Central Asia". Chabal, Pierre; Nicharapova, Jildiz and Baizakova, Kuralay (eds), *Cross-border Exchanges: Eurasian Perspectives on Logistics and Diplomacy*, Peter Lang PIE, Frankfurt am Main, 39-50.

Talka, Santeri (2018). *Open Regionalism in a Global System: The Political Economy of Central Asian Regional Integration*, University of Helsinki, Faculty of Social Sciences, Master Thesis.

DÜNYA GENELİNDE BÖLGESELLEŞME VE BÜTÜNLEŞME EĞİLİMLERİ VE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN GELECEĞİ

Resul YALÇIN*

ÖZ

Bu çalışma Dünya genelinde bölgeselleşme ve bütünleşme eğilimleri bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortaya çıkışını ve onun gelecekte bölgesel ve küresel siyaset içindeki yerini ve etkinliğini inceleyecektir. Bu bağlamda, bölge (*region*), bölgencilik (*regionalism*), bölgeselleşme (*regionalization*) ve bölgesel bütünleşme (*regional integration*) kavramlarını tanımlayarak, bölgencilğin, bölgeselleşmenin ve bölgesel bütünleşmenin Türk Dünyası için ne anlama geldiğini, gelmesi gerektiğini ifade edecektir. Türk Dünyası için büyük bir öneme sahip Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolda kavramsal olarak bölge, bölgencilik, bölgeselleşme ve bölgesel bütünleşme kavramlarının hangilerinin etkin rol oynadığını belirttikten sonra Türk Devletleri Teşkilatı'nın hangi yöndeki bütünleşme çalışmalarının daha sağlıklı gelişebileceği hakkında görüşler ifade edecektir. Bunu yaparken, dünya genelinde önemli bazı bölgeselleşme ve bütünleşme çabalarına kısaca değinerek bunlardan hangilerinin Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğini etkileyebileceği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Bölgencilik; Bölgeselleşme; Bölgesel Bütünleşme; Küresel Siyaset; Türk Devletleri Teşkilatı.*

Regionalization and Integration Trends Around the World and the Future of the Organization of Turkic States

Abstract

In the context of the worldwide regionalization and integration trends, this study examines the emergence of the Organization of Turkic States and its place and influence in regional and global politics in the future. In today's system of international relations, where regionalization is experienced together with globalization, these two phenomena on the one hand are claimed to be complementary rather than contradictory, on the other hand, it is argued that rising regional formations are replacing globalization. Some social scientists even argue that globalization is a myth, that in reality the world is truly regionalized. For example, in her latest book *"The Myth of Globalization: Why Regions Matter"*, Shannon O'Neil argues that 'Globalization is not the only, even not the true story of the national economy in the last four decades'. Shannon O'Neil states "Yes, the world has internationalized, but it has not been globalized as we understand it, it has become regionalized." In this context, this study attempts to briefly define the concepts of region, regionalism, regionalization, and regional integration to explain what these concepts mean or should mean for a possible regional integration of Turkic States.

After indicating whether any of these concepts played a determining role in leading to the establishment of the Organization of Turkic States, which is of great importance for the Turkic World, the paper gives an opinion about the direction in which the integration efforts of the Organization of Turkic States can develop fruitfully. In doing so, the paper briefly touches upon some important regionalization and regional integration efforts around the world and pinpoints

* Doç. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
resul.yalcin@asbu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-2580-0226.

which one of these can impede the integration processes of the Organization of Turkic States. In this context, the regionalization and regional integration organizations and movements such as the Shanghai Cooperation Organization, China's Belt and Road Initiative, Commonwealth of Independent States, Common Security Treaty Organization, Eurasian Economic Union, BRICS, MIKTA, and most importantly the European Union will briefly be discussed and their possible impacts on the future of the Organization of Turkic States will be indicated.

Keywords: Regionalism; Regionalization; Regional Integration; Global Politics; Organization of Turkic States.

1. Giriş

Küreselleşmeyle birlikte bölgeselleşmenin de yaşandığı günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde bu iki olgunun bir yandan birbirine zıt değil tamamlayıcı olduğu, diğer yandan ise yükselen bölgesel oluşumların küreselleşmenin yerine geçtiği iddia edilmektedir. Hatta bazı sosyal bilimciler küreselleşmenin bir efsane olduğunu, gerçek anlamda Dünya'nın bölgeselleştiğini ifade etmektedir. Örneğin, Shannon O'Neil son kitabı "*Küreselleşme Efsanesinde Bölgeler Neden Önemlidir*" de 'küreselleşme son kırk yılda uluslararası ekonominin tek, hatta gerçek öyküsü değildir' demektedir. Shannon O'Neil "Evet dünya uluslararasılaştı, ancak anladığımız anlamda küreselleşmedi, bölgeselleşti" (O'Neil, 2022) ifadelerini kullanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma bölge (*region*), bölgencilik (*regionalism*), bölgeselleşme (*regionalization*) ve bölgesel bütünleşme (*regional integration*) kavramlarını tanımlayarak, bölgencilğin, bölgeselleşmenin ve bölgesel bütünleşmenin Türk Dünyası için ne anlama geldiğini, gelmesi gerektiğini ifade edecektir. Bu çalışma ayrıca Türk Dünyası için büyük bir öneme sahip Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolda kavramsal olarak yukarıda değinilen kavramların hangilerinin etkin rol oynadığını belirttikten sonra Türk Devletleri Teşkilatı'nın hangi yöndeki bütünleşme çalışmalarının daha sağlıklı gelişebileceği hakkında görüşler ifade edecektir.

Bunu yaparken, dünya genelinde bölgeselleşme ve bütünleşme çabalarına kısaca değinerek bunlardan hangilerinin Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğini etkileyebileceği irdelenecektir. Bu kapsamda incelenecek bölgeselleşme ve bütünleşme örgütleri ve hareketleri şunlardır: Şanghay İş Birliği Örgütü, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, BRICS ülkeler gurubu, MIKTA ülkeler gurubu ve en önemlisi de Avrupa Birliği. Bu oluşumların bütünleşme ve bölgeselleşme hareketlerine kısaca göz atılarak bunların Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğine olası etkileri belirtilecektir.

2. Bölgesel Entegrasyon

Bölgesel Entegrasyon derken, İngiltere'nin İskoçya ile ya da Rusya'nın Tataristan ya da Özbekistan'ın Jizzak vilayeti ile olduğu gibi ulus-altı bölgelerle entegrasyonu kastetmiyoruz. Burada kastettiğimiz Amerika, Asya, Avrupa gibi Dünya'nın farklı bölgeleridir. Öncelikle bölgenin ne olduğunu tanımlayalım. Sonrasında da bölgencilik ve bölgeselleşmenin ne olduğunu açıklamaya çalışalım.

Joseph S. Nye Jr & Robert O. Keohane, (1971) bölgeyi "coğrafi bir ilişkiyle ve bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılıkla birbirine bağlı sınırlı sayıda devletlerin bir

araya gelmesi” olarak tanımlamaktadır. Burada ‘sınırlı sayıda devlet’ vurgusu önce çıkmaktadır. Yani tüm dünyaya bir bölge diyemiyoruz, zaten bu da pek bir anlam ifade etmez. Burada önemli öge coğrafi bir ilişkinin bulunmasının gerekli olmasıdır. Yani sınırlı sayıda devletin aynı coğrafi alanda olması ve aralarında bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılık bulunması gerekmektedir. Mesela Hint Okyanusu çevresinde 5 ülkenin bulunması, bir coğrafi alan bulunsu bile, bölge oluşturma açısından yeterli değildir. Bu ülkeler arasında bir miktar karşılıklı bağımlılığın, bir ilişkinin de olması gerekmektedir.

3. Dünya Bölgeleri

Dünya bölgelerini Mikro-bölgeler ve Makro-bölgeler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Daha önce, makro bölgeler ve alt bölgeler (*Sub-regions*) uluslararası ilişkiler disiplininin ana odak noktasıydı. Mikro bölgeler ve sınır ötesi bölgeler (*Cross-border regions*), son zamanlarda uluslararası ilişkilerdeki tartışmanın bir parçası haline gelmiştir (Söderbaum, 2018). Mikro-bölgeciliğin geleneksel biçimi tamamen ulus-altıdır ve bir ulus-devletin parametreleri içinde gerçekleşmektedir; bu da en azından kısmen uluslararası ilişkiler alanında neden bu kadar az ilgi gördüğünü açıklamaktadır. Bu bölgeler, genellikle merkezi hükümet ile mikro-bölgesel idari veya siyasi güçler arasındaki ilişkiyle şekillenir. Bölgeler, ekonomik kalkınma, ekoloji ve mekân, kolektif kimlik oluşumu gibi hayati değerlerin elde edilmesi ve korunması amacıyla ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, bölgeler bir dizi karmaşık nedenden dolayı ortaya çıkar ve derinleşir. Tarihsel ve siyasal bağlamları önemlidir. Bölgeler, mevcut yapıları korumak veya dönüştürmek amacıyla (devlet ve devlet dışı) aktörler tarafından tasarlanan politik ve sosyal yapılar olarak da bilinmektedir (Söderbaum, 2011).

Makro-bölgeler ise:

- a) Ulusal ve küresel arasındaki birimler olarak tanımlanır,
- b) Coğrafi olarak bitişik ülkeler olmalıdır,
- c) Devlet değildir, ancak devletlere benzer bazı özellikler taşınmalıdır,
- d) Bir tür karşılıklı bağımlılık (siyasi, ekonomik veya sosyal) olmalıdır.

Makro bölgelerin birimler olduğu, ulusal seviyenin arasında bir yerde olduğu fakat aynı zamanda küresel seviyenin de altında olduğu, dolayısıyla bir anlamda dünyanın alt bölümleri olmaları gerektiği söylenebilir. Coğrafi olarak bitişik ülkeler olmalıdırlar. Yani aslında hepsi birbirine temas etmelidir, bir anlamda hepsinin yan yana olması gerekmektedir. Aralarında bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılık da olmalıdır. Yukarıdaki tanıımı göz önüne alıp, Muson yağmur ormanlarının olduğu bütün ülkeleri düşünelim. O zaman dünyanın Ekvator bölgesi akla gelecektir. Ekvatordaki ülkelerin pek çok ortak yönleri olabilir. Aralarında bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılık bile olabilir, ancak bunların hepsi yan yana olan ortak sınırlara sahip devletler değildir. Örneğin: Güney Amerika, Güney Afrika ve Asya gibi dünyanın farklı bölgelerine yayılmışlardır. Normalde coğrafi olarak bitişik olmaları ve sınırları paylaşmaları gerekir. Nye Jr.’ın tanımında belirtildiği üzere bu ülkeler arasında siyasi, ekonomik veya sosyal açıdan bir ilişki olması gerekir.

Yeryüzünde her bölge boyunca doğal ayırıcı çizgileri olsaydı, her şey çok daha kolay olurdu ancak böyle doğal bir bölünme söz konusu değildir. O halde hangi ülkenin

hangi bölgeye gireceğine, sınırların nerede olacağına bir dereceye kadar kendimiz karar vermek zorundayız. Örneğin, en ünlü vakalardan biri Türkiye olabilir. Türkiye bir Avrupa ülkesi mi, Orta Asya ülkesi mi, Orta Doğu'nun bir parçası mı? Burada bir ülkeyi kendi isteklerinize bağlı olarak az çok farklı kategorilere ayırabilirsiniz. Aynı şey Güney Asya'daki diğer bazı ülkeler için de geçerlidir. Örneğin, Amerika kıtasını bütün bir bölge gibi ele alalım, ya da Kuzey Amerika'yı Güney Amerika'dan ayırsak, bundan ne kazanırız? Bu, büyük ölçüde siyasi aktörün ait olduğunu hissettiği bölgelere ilişkin algı ve yorumlarına bağlıdır. Yani devletler bazen hangi bölgelere ait olmak istediklerine çok bilinçli bir şekilde kendileri karar verirler. Kendilerini bilinçli bir şekilde ait olduklarını hissettikleri bölgelere bağlamak isterler. Yani bölge sosyal bir yapıdır. Bölgelerin sınırlarının nerede olduğu, nereden geçeceği belli değildir. Bölgeselleşme sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği, bütünleşme ve uyum sağlamak amacıyla bölgesel alan yaratma sürecini ifade eder (Kozub-Karkut, 2019; Ghica. 2013). Bölgecilik ise bölge oluşturma/bölgesel iş birliğini geliştirme projesi olarak tanımlanır (Söderbaum, 2011). Burada resmi siyasi/yasal düzenlemeler kurumsallaşmayı ön plana çıkarır. Bunun yanında gayri resmi bölgecilikten de bahsetmek mümkündür. Gayri resmi bölgecilik iş dünyası ve sivil toplum gibi devlet dışı aktörler tarafından desteklenen bölgeci projeleri tanımlar. Her zaman aynı doğrultuda olmayan bölgecilik (siyasi projeler) ve bölgeselleşme (Sosyal/kültürel bütünleşme süreçleri) farklı zamanlarda farklı alanlar oluştururlar. Peki, bu iki şey temelde ne anlama gelmektedir? Bölgeleri siyaset bilimciler olarak bizim için ilginç kılan, bölgelerle ilgili iki farklı süreç olmasıdır. Bunlardan biri Bölgeselleşme (*regionalization*) diğeri de Bölgecilik/bölgeselcilik (*regionalism*)'tir.

4. Bölgeselleşme ve Bölgecilik: Entegrasyon ve Uyum İş Birliği Süreçleri

Entegrasyon ve uyum iş birliği süreçleri bir bölge içindeki coğrafi alanda gerçekleşen ilişkilerdir. Bu durumda tüm süreçler bölgesel bir alan yaratabilir. Örneğin Avrupa, hatta Batı Avrupa bile kendisini tek bir bölge olarak görmemiştir. Bu oluşum aşamalı bir süreç neticesinde meydana gelmiştir. Aynı şey dünyanın diğer bölgelerinde de görülmektedir. Örneğin, Afrika, tüm Afrika'nın bütünleşme iş birliği süreçleriyle birlikte büyük bir bölge olduğu fikri nispeten yeni bir olgudur. Mesela yüz yıl öncesine baktığımızda durum böyle değildi. Yani mevcut bulgular, insanların, malların ve sermayenin sahada nispeten serbest dolaştığını, siyasi iş birliklerinin biçimlendiğini ve buna benzer bir dizi başka oluşumun ortaya çıktığını göstermektedir. İşte burayı bölgesel bir alana dönüştüren tüm bu şeylerdir. Buna ek olarak bölgecilğe sahip olabilirsiniz ya da olmayabilirsiniz. Bölgecilik projesi kararlı, tutarlı çözüm odaklı siyasi bir sürecin sonucunda oluşur. Yani bu süreç, bölgeleri kendi varlıkları olarak inşa etmeye ve bununla birlikte gelecekte iş birliğine yönelik gerçek siyasi projelerden oluşur. Böyle bir oluşum çoğunlukla siyasi veya resmi yasal bir dizi düzenlemeleri beraberinde getirir. Bunun en bariz örneği elbette Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği proje olarak bölgeciliğin bir sonucudur; Avrupa Birliği siyasi aktörleri, bu bölgeselleşme süreçlerinin yeterince güçlü hale geldiğine, ülkelerin yeterince iç içe geçtiğine kanaat getirerek ayrıca bölgesel bir siyasi proje oluşturulması gerektiği fikrine karar vermiştir.

Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz bütünleşmenin sosyal ve kültürel süreçleri olarak **bölgeselleşme** ve bunun siyasi tarafı, siyasal çalışması olan **bölgecilik** her zaman aynı süreçler değildir. Mesela bölgeciliğin, bölgesel siyasi projelerin pek fazla olmadığı, fakat **bölgeselleşmenin** çok daha yüksek olduğu, karşılıklı değişimin olduğu, değişimin devam ettiği **bölgeler** olabilir. Örneğin Orta Asya gibi. Öte yandan aslında pek fazla bölgeselleşme olmaksızın bölgeciliğin olduğu bölgeler de olabiliyor (Vayrynen, 2003). Yani iki süreç olarak gördüğümüz **bölgeselleşme** ve **bölgecilik** her zaman birbiriyle birebir örtüşmez.

Bugün dünyada belki de yüzü aşkın bölgesel örgüt vardır. Ancak dünyanın her bölgesinde aynı sayıda bölgesel organizasyon bulunmamaktadır. Bölgesel farklılıklara bağlı olarak dünyanın çeşitli bölgeleri farklı bölgesel organizasyonlara sahiptir (Hurrell, 1995). Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra daha fazla bölgesel örgütün oluştuğunu görüyoruz. Dünyada mevcut başlıca bölgesel örgütlerin bazılarını örnek olarak şunları verebiliriz: Afrika Birliği, Pasifik Adaları Forumu, Latin Amerika'daki Mercosur, Kuzey Amerika'da NAFTA, Asya'da ASEAN, OCSE, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ortadoğu'da Körfez İşbirliği Teşkilatı, Arap Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı. İslam İşbirliği Teşkilatı bir bölgenin dini tanımına dayanan bir kuruluştur. Bu, devletlerin bölgesel olarak birbirine sınır oluşturmadığı kuruluşlardan biridir. Bu aslında bir bölgenin dini tanımıdır. Arap Birliği belirli bir coğrafya unsuruna dayanmayan, dilsel benzerlikler üzerine kurulu bir organizasyondur. Arap Birliği, 1945 yılında BM'den önce dilsel temel üzerine kurulmuş, 21 üye devleti olan bir örgüttür. Pan-Arabizm temeline dayanan Arap dünyasının tek bir bölge olduğu düşüncesinin hâkim olduğu, Arapların ortak dil, tarih ve kültüre sahip ayrı bir halk olduğu düşüncesiyle tüm Arap ülkelerinin tek bir ulusta birleşmesini talep eden bir harekettir. Böylece tek bir siyasi ve bölgesel birim olarak kurulmuştur. Pan-Arabizm ideolojik bir hareket veya akım olarak kurulmuştur. Dolayısıyla bu akım, Asya ve Afrika'daki tüm Arap ülkelerinin aynı bayrak altında birleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece siyasi ve sosyal özellikleri benzersiz ve ortak olan devasa bir oluşum olmakla birlikte, bölge ve dünya siyasetinde pek etkili olamamıştır.

5. Bölgesel Bütünleşme

Bölgesel bütünleşme (*regional integration*), komşu devletlerin ortak kurallar ve ortak kurumlar aracılığıyla iş birliklerini derinleştirme konusunda anlaştıkları bir süreci ifade etmektedir. Bölgesel bütünleşme, iki veya daha fazla egemen devletin barış, istikrar ve ekonomik refaha katkıda bulunmak üzere bir araya gelerek yakın iş birliğine girmeyi kabul ettikleri bir süreci tanımlar (Söderbaum, 2011). Genellikle bütünleşme, iş birliği alanlarını ayrıntılı olarak açıklayan bir veya daha fazla yazılı anlaşmanın yanı sıra ilgili ülkeleri temsil eden bazı koordinasyon organlarını da içerir. Bu iş birliği genellikle ekonomik bütünleşme ile başlar ve devam ettikçe bir dizi siyasi bütünleşmeye ulaşır. Bölgesel bütünleşme, uluslar-üstü kurumsal yapılar aracılığıyla, hükümetler-arası karar alma yoluyla ya da her ikisinin birleşimi yoluyla organize edilebilir (Söderbaum, 2018). Bölgesel ekonomik bütünleşme ise ülkelerin serbest ticaret bölgeleri veya gümrük birlikleri oluşturmak üzere bir araya gelerek üyelerin birbirlerinin pazarlarına tercihli ticaret erişimi sunması durumuyla ortaya çıkar.

Ekonomik bütünleşme, farklı ülkelerin aralarındaki ticari engelleri kaldırmayı kabul ettiği süreçtir. Ticari engeller tarifeler (bir ülkeye yapılan ithalata uygulanan vergiler), kotalar (ithal edilebilecek ürün miktarına ilişkin bir sınır) ve sınır kısıtlamaları olabilir. Ortak pazar, siyasi ve ekonomik bütünleşme arasındaki entegrasyon ölçeğinin orta noktasını oluşturur. Bu, iş birliği yapan devletlerin ekonomilerinin emek, mal ve sermaye hareketliliğinin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı noktadır. Bu aşamada, bütünleşmeyi sağlayan devletler diğer ülkelerden gelen mallara ortak bir dış gümrük vergisi koyarlar; buna gümrük birliği denir. Ekonomik bütünleşme sürecinde bir sonraki adım, birliğin merkez bankası tarafından düzenlenen para politikasıyla ortak bir para biriminin benimsenmesine kadar varır. İş birliği yapan ülkelerin ekonomileri ortak bir pazarda tamamen bütünleşmiş hale geldikçe, sosyal politika (eğitim, sağlık hizmetleri, işsizlik yardımları ve emeklilik gibi alanlarda) ve ortak siyasi kurumlarda ortak politikalara ihtiyaç duyulur ve bu da siyasi bütünleşmeye gidecek yolu açar.

6. Güvenlik Odaklı Bütünleşme Örgütlenmeleri

Bütünleşme örgütlenmeleri bölge devletlerinin güvenlik çabalarını koordine etmelerine yardımcı olmak için tasarlanır. Ancak güvenlik odaklı bütünleşme süreçleri genellikle sorunlu alanlardır ve koordine edilmesi en zor olan süreçlerdir. Çünkü güvenlik alanı, devletlerin yetkilerini uluslar üstü kurumsal örgütlere devretme ihtimalinin en düşük olduğu alandır. Mesela Orta Doğu'da kültürel ve ekonomik konularda iş birliği oldukça kolaydır ama aslında bölgenin temel sorunlarından biri güvenlik olmuştur. Arap Birliği'nin pek çok kurumu mevcuttur, ancak çok sayıda başarı öyküsü bulunmamaktadır. Çünkü her ne zaman bölgesel anlaşmazlıklarla ilgili çatışmalara müdahale etmede veya çatışmaya verilecek tepkiyi koordine etmede aktif bir rol almaya çalışsalar da Arap Ligi'ni oluşturan devletler, kararlı adımlar atmadan ve daha fazla bütünleşmeden her zaman kaçınmışlardır. Bu durumda bölgeyi ilgilendiren güvenlik sorunu konularında pek bir şey yaptıklarını söylemek mümkün değildir.

Bir güvenlik örgütü olan NATO'nun caydırıcı bir güç olarak üyelerinin güvenliğini dikkate almada başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu da çoğu zaman ABD'nin çıkarlarına hizmet eden hükümetler arası bir kuruluş olmaktan öteye gidememiştir. Öte yandan Ermenistan, Kazakistan, Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan askeri ittifak niteliğindeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ise otuz yıllık tarihinde ilk kez 6 Ocak 2022 tarihinde bir üye devletin yardım çağrısına yanıt vererek kısa sürede ülkenin güvenliğini ve anayasal düzenini sağlamada başarılı bir sonuç elde etmiştir. Bunun dışında bölgesinde ya da uluslararası alanda etkili bir güç olduğu söylenemez. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra KGAÖ'ye üye ülkeler arasında Rusya'ya karşı güvenlerinin azaldığını ve bu nedenle de Özbekistan'ın bu örgüte üye olma olasılığının zayıfladığını söylemek mümkündür. Üye ülkelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla ileride TDT içerisinde askeri bir ittifak oluşturma gereğinin doğacağı söylenebilir. Türkiye, TDT içerisinde askeri bir ittifak yaratma olasılığını şimdiden dikkate almaktadır. Ancak Türkiye'nin NATO üyesi olması, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da KGAÖ üyesi olmaları böyle bir ittifakın oluşmasını engellemektedir. NATO, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini içerisine alacak şekilde Çin sınırına kadar genişleyemeyeceğine göre, Rusya ile stratejik bir ittifak oluşturarak yeni

bir bölgesel güvenlik örgütü tesis etmesi TDT'nin ileriye dönük bütünleşme sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri, Türk Dünyası askeri bloğunun oluşması ihtimalinden şimdilik pek söz etmeseler de askeri ve savunma alanlarında mevcut ortak proje çalışmalarının olduğunu söylemek mümkündür. Bunların derinleştirilerek geliştirilmesi gelecekte Türk Devletleri Teşkilatı'nın güvenlik boyutu açısından elzemdir.

7. Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyası'nın şemsiye kuruluşudur, aynı zamanda Türk Dünyasının kurumsal lideridir.

Bu çalışmada Türk Dünyası Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ile Çin sınırları içindeki –Doğu Türkistan olarak bilinen- Uygur Otonom bölgesi ile Osmanlı İmparatorluk toprakları ve dahi dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki Türk topluluklarına atfen kullanılmıştır. Türk Toplulukları ifadesi de dünyanın çeşitli bölgelerinde göçmen olarak veya yerli nüfus olarak yaşamakta olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, Türk soydaşlar ve kökeni Türk olanlara atfen kullanılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ise Teşkilatı oluşturan üye ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye ile Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan'ın gözlemci statüsünde yer aldığı Türk ve akraba devletlerinden oluşur. Türk Devletleri Teşkilatı ortak dil, kültür, tarih ve dayanışma temelinde inşa edilmiş olsa da bugün bölgesel ve uluslararası iş birliğinin etkin bir teşkilatı olmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı'nın birinci hedefi üye ülkeler arasındaki ilişkileri stratejik kardeşlik ve dostluk üzerine inşa ederek üye ülkeler arasında bütünleşmeyi sağlarken üye ülkelerin bölgesel ve uluslararası ilişkiler alanında ortak karar alma mekanizmalarının gelişmesine de öncülük etmektir.

Ortak kültür ve geleneklere rağmen tarih, Türk Dili konuşan insanları yalnızca coğrafi ve dilsel olarak değil, özü itibarıyla de ayırmıştı. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanana Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk devletleriyle son 33 yılda kademeli bir yakınlaşmaya girerek önemli gelişmeler elde etmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı, Macaristan'dan Kırgızistan'a kadar 6.149 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır, 175 milyonun üzerinde toplam nüfusa ve 1,5 trilyon doların üzerinde toplam Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya (GSMH) sahiptir.

TDT'nin kuruluşunu üç aşamaya ayırabiliriz (Akçapa, 2023). İlk olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türk cumhuriyetleri bağımsızlığını kazandığında 1992 yılında Türkiye'nin öncülüğünde Ankara'da “Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi” toplandı. İkinci aşamada, Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi), belirli bir coğrafya unsuruna dayanan, ortak dil, kültür ve tarih üzerine kurulu halkların birliğini hedefleyen bir yapı olarak Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından 3 Ekim 2009 yılında Nahcivan anlaşmasıyla kuruldu. Bu bağlamda, ekonomi, eğitim, ulaştırma, kültür, turizm ve dış politikaya yönelik kayda değer projeler elbirliği ile hayata geçirildi (Akçapa, 2023). Özbekistan, Macaristan'ın gözlemci statüsünü almasından bir yıl sonra, 14 Eylül 2019 yılında Teşkilata tam üye olarak katıldı. Daimi tarafsızlık politikası izleyen Türkmenistan, 11

Kasım 2021’de İstanbul Zirvesi’ne gözlemci üye olarak katıldı. Üçüncü aşamada, 12 Kasım 2021’de İstanbul’da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi’nin yedi üyesi (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan ile gözlemci olarak Macaristan ve Türkmenistan) tarihi bir karara imza atarak kendilerini Türk Devletleri Teşkilatı olarak yeniden adlandırdılar. İstanbul zirvesinde sadece organizasyonun adında değil aynı zamanda içeriğinde de değişiklikler yapıldı. 2040 yılı için Türk Dünyası Vizyonu adıyla stratejik bir belge kabul edildi. Bu belgedeki hedefler dört ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar, siyasi, ticari-ekonomik, halklar arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk devletlerinin uluslararası toplumla ilişkileridir (Türk Dünyası Teşkilatı, 2022). 11 Kasım 2022’de Semerkant’ta gerçekleştirilen son zirvede Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) Teşkilatın yeni gözlemci üyesi olmasının yolu açıldı. Üye devletler, ekonomilerini çeşitlendirmek, bölge içi ticareti artırmak, küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemek ve Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın kurumsal çerçevesini güçlendirmek amacıyla bir yatırım fonu kurdu.

İstanbul’da bir araya gelen liderler, derin köklere, akrabalığa, kardeşliğe ve siyasi dayanışmaya dayalı bir ittifakın ekonomik kalkınma, ticaret ve yatırım alanlarında iş birliğine yön vereceğini vurgudular. Üye ülkeler kültürel ve insani bağların güçlendirilmesine özel önem gösterme sözü verdiler (Kızıltoprak, 2022; Akçapa, 2023). Türk Devletleri Teşkilatı’nın yeni gündemi üye ülkeler arasında ticaret ve yatırımların artırılması şeklinde belirlendi. İstanbul zirvesi birçok açıdan Türk dünyası için önemli bir dönüm noktası oldu. Üye ve gözlemci devletlere ekonomik ve siyasi destek sunulurken, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret engellerinin azaltılmasına katkı sağlamak amacıyla Türk Devletleri arasında iş birliğinin artırılması önerildi.

Türk Devletleri Teşkilatı’nın uzun vadeli planının büyük bir kısmı Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesiyle tescil edilmiştir (Kızıltoprak, 2022). Belgede Türk Devletleri Teşkilatı’nın üye devletlerin kolektif kaynaklarından nasıl yararlanacağı ve küresel siyasette dikkate alınması gereken bir güç haline nasıl geleceği özetlenmektedir. Bu vizyonun başarılı olup olmayacağını zaman gösterecektir. Semerkant zirvesinin dikkat çekici kararlarından biri de Türk Yatırım Fonu’nun (TIF) kurulması oldu (Kızıltoprak, 2022). TIF’in amacı, küçük ve orta ölçekli işletmelere finansman sağlanması yoluyla üye devletlerin ekonomik büyümesinin desteklenmesidir. Üye devletlerarasındaki ilişkileri güçlendirmek için önerilen bir diğer strateji de dini konuların önceliklendirilmesidir. Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyasında İslam’ı etkileyen konuları tartışmak üzere üye devletlerin dini kurumlarının başkanlarını yılda dört kez bir araya getirmektedir. 20 Ekim 2022 tarihinde Türk devletlerinin dini liderleri Bakü’de bir toplantı yaparak Türk Dünyası Dini Liderler Konseyi’ni kurdular. Konseyin amacı, Türk Dünyasında İslamofobi ve her türlü aşırıcılıkla mücadelede ortak duruş sergilemektir. Türk Devletleri aynı zamanda ortak bir siyasi duruş sergileme üzerinde de durmuştur (Kızıltoprak, 2022).

Avrupa ve Asya arasında alternatif ticaret yollarından daha ekonomik ve daha hızlı olan Hazar Denizi üzerinden Doğu-Batı-Orta Ulaşım Koridoru boyunca liman otoriteleri arasındaki iş birliğini artırmaya yönelik girişim dâhil olmak üzere, üye devletler arasındaki ulaşım bağlantılarının iyileştirilmesine yönelik çabalar da sürmektedir. Böyle bir rota Türkiye için sadece Azerbaycan’la kara bağlantısı sağlamak

değil, aynı zamanda Hazar havzasına ve Orta Asya'ya açılan bir kapı anlamına da gelecektir. Ankara, ileriye dönük ulaşım, iletişim ve altyapı projelerinde önemli ekonomik potansiyeli olan bu güzergâhı, Türk Devletlerini bir araya getirecek ve Trans-Hazar Denizi Doğu-Batı-Orta ulaşım koridorunun önemini artıracak kilit yol olarak görmektedir. Türk Keneşi, ortak kültür ve ortak gelecek umutları temelinde ortaya çıkmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsallaştırılmasıyla Türk Devletleri ortak çıkarlarını gerçekleştirme ve koruma potansiyeline ulaşabilirler. Önümüzdeki dönem ancak kültürel, ekonomik ve bir ölçüde de siyasi bütünleşmeyi başarmış uluslar arasındaki güçlerinin birleşmesiyle aşılabılır.

8. Dünya Geneline Bölgeselleşme ve Bütünleşme Çabaları ve Bunların Türk Devletleri Teşkilatı'nın Geleceğine Etkileri

Dünya geneline bölgeselleşme ve bütünleşme çabalarını kısaca irdelediğimizde bunlardan bazılarının Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğini etkileyebilecekleri görülmektedir. Türkiye ve/veya Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin içerisinde yer aldığı ya da tam üyelik süreçlerinin devam ettiği önemli bazı bölgeselleşme ve bütünleşme örgütleri ve hareketler şunlardır: Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ), Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, BRICS, MİKTA ve Avrupa Birliği.

Kısaca bir göz atılarak bunların Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğine olası etkileri belirtilmeye çalışılacaktır. Bunlardan ŞİÖ, 2001 yılında Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan tarafından, Orta Asya'daki güvenlik, terörle mücadele ve iktisadi konuları tartışmak ve ticari bağları güçlendirmek amacıyla kuruldu. Üyeleri ortak askeri tatbikatlar yapmış olsa da grup ne NATO gibi resmi bir savunma ittifakı, ne de AB gibi resmi bir ekonomik birliktir. Örgüt, ilk başlarda Çin, Orta Asya ülkeleri ve Rusya'nın komşuluk ilişkilerini yönetebilecekleri bir forum olarak öngörülmüştü. Ancak Örgütün son zamanlardaki genişlemesi bu görevi karmaşık hale getirdi (Kussainova, (2023). Hindistan ve Pakistan'a 2017'de tam üyelik verilirken, 2023'te İran, dokuzuncu üye ülke olarak Örgüte resmen katıldı. Afganistan, Belarus ve Moğolistan'ın gözlemci statüsü olduğu ŞİÖ'nün aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok diyalog ortağı bulunmaktadır. Üyeleri arasındaki çelişkili vizyonları, çakışan ulusal çıkarları ve farklı dünya görüşleri olması münasebetiyle ileride etkili bir birlik olma olasılığı oldukça zayıftır.

2013 yılında hayata geçirilen “Bir Kuşak, Bir Yol” girişimi, kısa sürede Deng Xiaoping'in Çin Halk Cumhuriyeti için belirlediği bir dış politika felsefesi olan “yeteneklerinizi gizleyin ve zamanınızı bekleyin. Asla liderliği ele geçirmeye çalışmayın” çizgisinden Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in ayrılmak isteme kararlılığının net bir ifadesi haline gelmiştir (Heydarian, 2014). Bu girişim Avrasya'yı (Çin'in hâkimiyetinde) Transatlantik (Amerika'nın hâkimiyetinde) ile rekabet edebilecek bir ekonomik ve ticari alan haline getirmeyi amaçlamaktadır. Jinping, altyapıya yatırım yaparak, yüksek hızlı demiryolu firmaları gibi Çinli şirketler için yeni pazarlar yaratmayı ve ülkesinin çimento, çelik ve diğer metallerdeki devasa kapasitesinin fazlasını ihraç etmeyi ummaktadır. Çinli lider, Orta Asya'daki dinamik ülkelere yatırım yaparak, Çin'in kendi huzursuz batı bölgeleri olan Sincan (Doğu

Türkistan) ve Tibet için daha istikrarlı bir çevre yaratmaya çalışmaktadır. Girişim, Güney Çin Denizi çevresinde daha fazla Çin projesini teşvik ederek Çin'in bu bölgedeki taleplerini ("kuşak ve yol'daki "yol" deniz yollarını ifade eder) desteklemeyi amaçlamaktadır. Jinping'in en iddialı dış politika programı olan Kuşak ve Yol Girişimi, 2024 yılına kadar Çin'in Avrasya ve Afrika'daki karayolları, demiryolları ve diğer altyapılara milyarlarca dolarlık yatırımı finanse etmesini içermektedir. Bununla Çin'in 420.000 kişiye istihdam sağladığını ve 40 milyon insanı yoksulluktan kurtardığını iddia etmektedir. Ancak Batıdaki pek çok kişi, bunun gerçek amacının, 'kötü rejimlerin' gelişebileceği, Çin liderliğindeki bir dünya düzeni inşa etmek olduğunu düşünmektedir (The Economist, 2023). Çin'i bu ekonomik ve ticari oluşumun merkezine oturtmaya çalışan bu girişim, dünyanın farklı bölgelerini nüfuzu altına almaya çalışan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya üzerinde de etkili olmaya çalıştığı bir göstergesidir.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), 1991 yılında bir dizi eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında siyasi, ekonomik, çevresel, insani, kültürel ve diğer konularda iş birliğine odaklanan bölgesel bir hükümetler arası kuruluştur. Üye ülkeleri arasında malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak için koordinasyon sağlayan bir ortaklık anlaşmasından oluşur. Bağımsız Devletler Topluluğu, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus ve Moldova'nın yanı sıra "ortak" olarak Türkmenistan da dâhil olmak üzere eski Sovyetler Birliği'nin çoğunluğunu kapsamaktadır. Başlangıcından bu yana BDT'ye katılan Ukrayna, sözleşmenin Rusya'yı Sovyetler Birliği'nin tek yasal halefi devlet olarak konumlandırmasına karşı çıkararak, sözleşmeyi hiçbir zaman fiilen onaylamadı. Kiev, 2014 yılında BDT ile olan ilişkilerini büyük ölçüde durdurdu ve 2018 yılında temsilcilerini resmen geri çekti (Putz, 2023). Bu bakımdan BDT sembolik bir birliği temsil etmektedir ve gerek bölgesinde gerek uluslararası alanda etkili bir birlik olması beklenmemektedir.

KGAÖ), Avrasya'da Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ı içine alan hükümetler arası bir askeri ittifaktır. 2002 yılında kurulan ittifak, üye ülkelerin askeri birlikleri arasında koordinasyonu geliştirmek ve iş birliğini pekiştirmek amacıyla her yıl düzenli askeri komuta tatbikatları düzenlemektedir. Ancak Örgüt, ülkelerin ittifaka katılıp sonradan ayrılmasına bugüne kadar herhangi bir engel koyamamıştır. Örneğin, Özbekistan 2006 yılında ittifaka katıldı, altı yıl sonra 2012 yılında ittifaktan çekildi. Bununla birlikte KGAÖ'nün artan yeteneklerini de göz ardı etmemek gerekir. KGAÖ 2009 yılında bir hızlı müdahale gücü kurdu. Aralık 2010 yılında müdahalelere ilişkin yeni kurallar kabul ederek ittifakın üye ülkelerde meydana gelecek muhtemel iç kargaşalara müdahale etmek için barış güçlerinin görevlendirilmesini kabul etmiştir (Borduzha, 2011). Bunun en bariz örneği Ocak 2022'de Kazakistan'daki iç ayaklanmalara müdahalesinde görüldü. Görünüşte askeri bir örgüt olan KGAÖ, görüldüğünden daha büyük bir role sahiptir. Ancak gelecekte bu ittifakın neye everileceği Rusya'nın Ukrayna savaşı sonrasında Örgütü nasıl yönlendireceğine bağlıdır. Bu ittifakın gelecekte Tür Devletleri Teşkilatı'nın gelişimi üzerindeki etkisi de bu yönden değerlendirilmelidir.

Vladimir Putin iktidarının öncelikli dış politika hamlelerinden biri de "Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun" (AET) kurulması olmuştur. 10 Ekim 2000 tarihinde

Kazakistan'ın başkenti Astana'da Belarus Rusya, Kazakistan, Rusya, Tacikistan ve Kırgızistan Devlet Başkanları tarafından AET'in kurulmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Moskova inisiyatifli “Ekonomik Birlik” ve “Gümrük Birliği” oluşumlarının ortak hedeflerini pekiştirmek ve ilerletmek amacıyla kurulan ve Ermenistan, Moldova ve Ukrayna'yı da *gözlemci devlet* statüsünde bünyesinde barındıran AET'in örgütsel amaç ve hedeflerinden bazıları şu şekilde sıralanmıştır: Üye devletler arasında serbest ticaret işleyişinin tamamlanması, ortak gümrük tarifesinin oluşturulması, tarifersiz ortak sisteme geçilmesi, sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, ortak finans pazarının oluşturulması, Tek para birimine geçiş için şartlar ve ilkelerde uzlaşıya varılmasının sağlanması, mal ve hizmet ticaretinin ve onların iç pazarlara girişinin genel kurallarının oluşturulması, ortak bir gümrük düzenlemesi sisteminin oluşturulması, devletler arası ortak hedeflere ilişkin programların oluşturulması ve uygulanması, üye devletlerin pazarlarına yabancı sermayenin erişimi için eşit koşulların oluşturulması, üye devlet vatandaşlarının topluluk içerisinde serbest dolaşımının sağlanması, ortak iş gücünü öngören sosyal devlet yapılarının oluşturulması amacıyla sosyal politikaların belirlenmesi, ortak eğitim sisteminin kurumsallaştırılması, sağlık ve iş göçü sorunlarının çözümünde ortak yaklaşımların geliştirilmesi ve ulusal yasaların uyumlaştırılması, hukuk alanında ortak bir işleyişin oluşturulması amacıyla üye devletler arasında işbirliğinin geliştirilmesi (Temur, 2020).

2014 yılında Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Batılı ülkeler Rusya'ya bir dizi siyasi, ekonomik ve askeri yaptırım kararı aldı. Rus ekonomisini zorlayıcı Batılı yaptırımların gölgesinde Kremlin yönetimi eski Sovyet coğrafyasında hedeflenen ekonomik bütünleşmeyi büyük ölçüde sağlayamayan *Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu* feshederek yerine, 5 daimî üyeden oluşan *Avrasya Ekonomik Birliği'ni* (AEB) kurdu. Astana'da 29 Mayıs 2014 tarihinde Belarus, Rusya ve Kazakistan liderleri tarafından imzalanan AEB kuruluş anlaşmasına, 10 Ekim 2014 tarihli Minsk Devlet Başkanları Zirvesi'nde Ermenistan ve 23 Aralık 2014 tarihli Moskova Devlet Başkanları Zirvesi'nde de Kırgızistan katılmıştır. Üye devletlerin her birinin onayı ve ortak uzlaşısı çerçevesinde karar mekanizması işleyen AEB bünyesindeki ekonomik bütünleşmenin sağlanması aşama aşama hedeflenmektedir. 2016 yılı sonuna doğru ortak ilaç ve tıbbi cihazlar sektörünün, 2019 yılında ortak elektrik enerjisi sektörünün, 2018-2020 yılları arasında ortak ulaşım sektörünün, 2025 yılında ortak petrol, petrol ürünleri ve doğalgaz pazarının oluşturulması hedeflenmiştir (Temur, 2020). Bunlar, Rusya-Ukrayna Savaşı öncesinde düşünülmüş hedeflerdi. Savaş sona erdiğinde bu stratejinin devam edip etmeyeceği belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca AEB mevcut durumda gerçek bir ortak pazarın kurumsal özelliklerinden yoksundur ve bu eksiklikleri gidermeye yönelik her türlü girişim bugüne kadar boş vaatlerden öteye gitmemiştir.

Bunun yanında, Rus dış politikası kapsamında Kremlin'in bölgesel ve küresel çıkarlarını kısaca irdeleyecek olursak öncelikle, Soğuk Savaş sonrası Rus dış politikasının temel stratejik hedefinin, oluşan tek kutuplu Amerikan dünya düzeninde yeni Rusya'nın SSCB'nin yaşadığı *jeopolitik çöküşün* benzerine maruz kalmaması üzerine dayandığı söylenebilir (Temur, 2020). Dolayısıyla Rusya yönetimi, yeni bir jeopolitik küçülmeye uğramadan Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla bir taraftan SSCB mirası olan ekonomik, siyasi, askeri ve

kültürel kazanımlarını Moskova merkezli yeni bir bölgesel oluşum çatısı altında pekiştirmek istemektedir. Diğer taraftan Çin, Hindistan, İran, Venezüella, Brezilya, Güney Afrika gibi ülkelerle ikili ve çok boyutlu ittifak biçimleri geliştirerek ABD üstünlüğüne direnebilme yönünde süreklilik arz eden bir yüksek politika oluşturmaya amaçlamaktadır. Bu bakımdan Rusya'nın yakın çevre havzasında yeniden etkin bir güce dönüşme projesi olan AEB de SSCB'nin dağılmasının ardından oluşan jeopolitik boşluğun yine Rusya tarafından doldurularak bu ülkenin eski birlik ülkeleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmesini hedeflemektedir. AEB aracılığıyla Kremlin yönetimi, eski Sovyet ülkelerinin hem yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Rusya'ya rakip ülkelerin eline geçmesini önlemiş olacak hem de Moskova merkezli bölgesel ekonomik kalkınma sürecine bu ülkeleri yeniden dahil ederek Rusya'nın güvenlik ve istikrarını tehlikeye atabilecek her türlü olumsuz gelişmeye karşı "*dış kalkan*" oluşturmuş olacaktır (Temur, 2020). Özbekistan'ın 11 Aralık 2020 tarihinde AEB'ye gözlemci üye ülke olarak katılması ve tam üyeliğe giden yolda ciddi adımlar atmaya çalışması, son yıllarda Azerbaycan'ın AEB ile yakından ilgilenmesi, bu birliğin Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri için de önem taşıdığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Rusya, Ukrayna savaşı sonrasında AEB'yi yeniden canlandırmak için girişimlerde bulunacaktır. Rusya bunu başarabilirse, tüm eksikliklerine rağmen, AEB'nin Tür Devletleri Teşkilatı'nın gelişimi üzerinde olumsuz etkisi olabilecektir. Bu bakımdan Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelişimi pekiştirilirken Rusya'yı bütünüyle dışlar bir politika güdülmemesi gerekmektedir.

Yükselen güçleri temsil eden BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika), kulübü ilk olarak ekonomik hedeflerle bir araya gelmiştir. Bu hedefler doğrultusunda BRICS grubunun gelişmekte olan ülkeleri desteklediği bir bankası ve fonu oluşturulmuştur. Ancak 21. yüzyılda değişen küresel zorluklar BRICS grubunu politik ve sosyal alanlarda da iş birliği yapmaya yöneltmiştir (Duggan et al, 2022). BRICS liderler zirvelerinin ele aldığı konular arasında G20 ve BM gibi uluslararası organizasyonlarla iş birliğini artırmak, ekonomik iş birliğini güçlendirmek, küresel ekonomik organizasyonların daha adil ve şeffaf olmasını sağlamak, güvenlikle ilgili başlıklar ve sürdürülebilir gelişme gibi konular bulunmaktadır. BRICS sadece bir ekonomik iş birliği grubu değil aynı zamanda Batı'ya karşı güçlenen, Küresel Güneye destek olmayı da hedefleyen bir gruptur.

MIKTA (Meksika, Endonezya, Kore, Türkiye, Avustralya) orta güçler grubunu temsil etmektedir. MIKTA grubunun tek ve özele indirgenecek bir hedefi yoktur. Orta güçlü devletler grubu olarak uluslararası iş birliği, istişare ve diyalog grubu olmayı hedefledikleri görülmektedir. MIKTA grubunun öncelikli olarak ele aldığı yedi başlığı vardır. BRICS ve MIKTA grupları akademik, ticari ve diplomatik iş birliklerini artırmak için alt gruplar da kurmuşlardır (İslam, 2019).

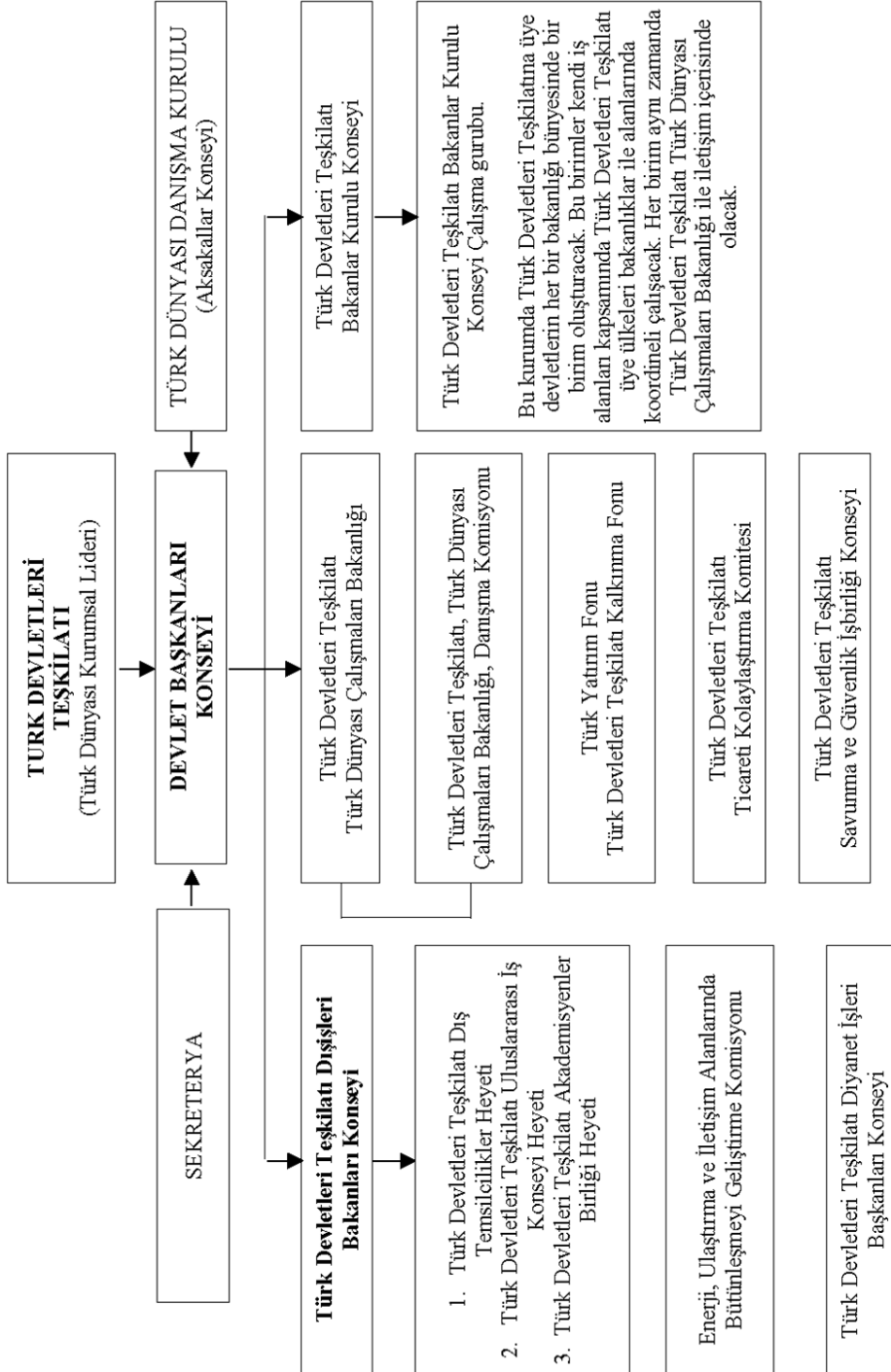
BRICS grubu üyeleri arasında bazı çıkar çatışmaları bulunmaktadır. Çin ve Hindistan arasındaki bölgesel gerilimler, Rusya'nın uluslararası yaptırımlara maruz kalması ve Hindistan'ın Amerika'ya yakın dış politika sürdürmesi grubun kırılganlığını artırmıştır. Öte yandan grupta ekonomik ve politik olarak Çin baskın durumdadır, bu baskın durum gruptaki dengeleri negatif yönde etkilemektedir. MIKTA grubunda daha dengeli ilişkiler olduğunu söylemek mümkündür. BRICS ve MIKTA gruplarının

küresel düzeni değiştirmek gibi bir hedefleri yoktur, kendi aralarındaki iş birliğini artırarak küresel yönetiminde var olmayı amaçlamaktadırlar. Gönüllü gruplar olmaları nedeniyle BRICS ve MIKTA gruplarının aldığı kararlar bağlayıcı değil, tavsiye niteliğindedir. Bu iki gurubun Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceği üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin olması beklenmemektedir.

Avrupa Birliği, esasen komşular arasında sık sık yaşanan ve İkinci Dünya Savaşıyla sonuçlanan kanlı savaşlara son vermek amacıyla kurulmuştur. Avrupa'nın Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci, bölgesel bütünleşmenin en belirgin ve en kapsamlı örneğidir. Avrupa bütünleşmesi, kısmen veya tamamen Avrupa'da olan devletlerin endüstriyel, siyasi, hukuki, iktisadi, sosyal ve kültürel bütünleşme sürecidir. II. Dünya Savaşından sonra Avrupa Birliği'nin başarısı diğer bölgelere de yayılmıştır. Burada temel fikir, bir bölgenin belli alanlarda sınırları kaldırması ile tüm bölgenin kalkınacağı/gelişeceği düşüncesidir. Avrupa Birliği, ekonomik ve politik bir blok olarak faaliyet gösteren 27 ülkeden oluşan bir birliktir. Avrupa Birliği, kanun yapan, dış işleri ve ticareti koordine eden ve ortak bir bütçeyi yöneten yedi büyük kurumun yanında düzinelerce farklı küçük organlardan oluşur. Avrupa Birliği, içerisinde ortak pazarın ve gümrük birliğinin olduğu bir siyasi ve ekonomik birliktir. Avrupa Birliği kurumlarında alınan kararlar tüm üye ve aday üye ülkeleri üzerinde bağlayıcıdır. Avrupa Birliği üyeleri, birliğin ve AB üyesi 27 ülkenin çıkarlarına veya AB müktesebatına (*EU Acquis* prensiplerine) ters düşecek herhangi bir anlaşma ve çalışmayı birlik dışındaki herhangi bir ülke ya da uluslararası kuruluş ile yapmazlar. AB Gümrük Birliğine tabi olup AB'ye tam üye olmamış ülkeler de üçüncü bir ülke ile yapacakları herhangi bir gümrük birliği anlaşmasını AB Gümrük Birliği kapsamında yapmakla yükümlüdürler. Bu nedenledir ki Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle onların hak ve hukukunu koruyacak şekilde gümrük birliği anlaşması yapamamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci ve mevcut durumda AB ile imzalamış olduğu gümrük birliği anlaşması, Türk Devletleri Teşkilatı'nın bütünleşme sürecinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.

Dünya genelinde bölgeselleşme ve bütünleşme eğilimleri bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelecekte bölgesel ve küresel siyaset içindeki yerini ve etkinliğini güçlü bir şekilde alması için çok katmanlı olarak bütünleşme sürecini sürdürmelidir. Bunu bir model olarak Türk Dünyası Kurumsal Şeması ile şekillendirerek aşağıda sunuyorum.

TÜRK DÜNYASI

9. Sonuç

Sinerjiler, Türk Devletleri arasında çeşitli düzeylerde sinerjik bir etkileşimi, yatay olarak toplumsal düzeyde ve devlet olarak kimliklerini korumayı kolaylaştıracak bir kurumsallaşmayı gerektirmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsallaşmasının amacı Rusya'ya ya da Çin'e meydan okumak değildir. Türkiye'nin Türk Dünyası'nın lokomotif olması fikrinin, bölgeyi hâkimiyet altına alması anlamında değil, lokomotif olarak bölgeyi ticari ve ekonomik kalkınmanın ve siyasi uyumun içine çekmede faydalı bir araç olabileceği anlamında kullanıldığının bilinmesi önem arz etmektedir. Realist bir yapıya sahip olan Recep Tayyip Erdoğan, Türk Devletlerini Türkiye'ye yönlendirmeye çalışmakla Türkiye'ye ayrıcalıklı bir liderlik kazandırmayı değil, daha çok bölgesel nüfuz elde etmeyi hedeflemektedir. Yani, Türk Devletleri'nin birlik içinde bölgelerinde önemli bir güç olmalarını ve uluslararası alanda önemli bir nüfuza sahip olmalarını sağlamaya çalışmaktadır.

İttifakın bir diğer önemli hedefi de Trans-Hazar Doğu-Batı-Orta ulaşım Koridorunu güçlendirip Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile birleştirerek Türk devletleri arasında lojistik bağlantıyı güçlendirmek olacaktır. Bu hedef doğrultusunda üye devletler, Pekin'in Orta Asya'daki etkisine meydan okuyabilecek kolektif siyasi ve ekonomik nüfuza sahip olacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın birliğini tamamlaması için Türkmenistan ve KKTC'nin teşkilata tam üye olması önem arz etmektedir. Bunun yanında Türk Devletleri Teşkilatı'nın ileriye dönük gelişimi Tacikistan ve Moğolistan'ı dışarıda tutmamalı, bir şekilde onları da kapsamalıdır. Ayrıca Rusya Federasyonu da görmezden gelinmemelidir, çünkü Rusya ile tesis edilmiş mevcut dostane ilişkilerin kurumsallaştırılıp sürdürülebilir bir zeminde tutulması Türk Devletleri Teşkilatı ve Türk Dünyasının geleceği için elzemdir.

Türk Dünyası için büyük bir öneme sahip Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolu kavramsal olarak yalnızca yukarıda değindiğimiz *bölgecilik*, *bölgeselleşme* ve *bölgesel bütünleşme* süreçleri ile açıklamak eksik kalır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolun, aynı zamanda Asya kıtasının büyük bir coğrafi bölgesinde tarihin farklı zamanlarında farklı etkilerinin olduğu bir bütünleşme çabasının yeniden tezahürü olarak da tanımlanması gerekir. Yaklaşık beş bin yıllık Türk tarihine baktığımızda tarihin farklı zamanlarında farklı isimler ve farklı kavramsal tanımlar içerisinde Türk halklarının Asya kıtasında büyük bir coğrafi unsura dayanan ortak dil, tarih, kültür ve devlet yapısı üzerine kurulmuş ekonomik ve siyasi birlik çabaları hep olmuştur. Ancak bunlar tarihin farklı evrelerinde farklı konjonktürel faktörler sebebiyle sekteye uğramıştır. Bugün Türk Devletleri Teşkilatı'nı, tarihsel süreç içerisinde vuku bulmuş birlik çalışmalarının yeniden şekillenişini gösteren bir bütünleşme süreci olarak görmek gerekir. TDT Asya Hun İmparatorluğu'ndan Gök Türk Devletine, Göktürklerden Selçuklular ve Altın Orda'ya, Altın Orda'dan Timur Devleti'ne, Timur Devleti'nden Özbek, Kazak ve Osmanlı devletlerine kadar varlıklarını sürdüren Türk devletlerinin, bugün Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olarak yedi egemen Türk devleti olarak yeniden otak bir zeminde buluşma çabasıdır. 10. Yüzyılda Orta Asya bölge olarak Türkistan (*Land of Turks*-Türklerin Yurdu) olarak adlandırılmıştır. Çok uzun zaman önce buralar bölgeselleşmiş ve birçok bölgesel

bütünleşme çabalarına sahne olmuştur. Ancak bu çabalar tarihin farklı zamanlarında farklı bölgesel ve uluslararası konjonktürlerden etkilenecek sekteye uğramış, istenilen sonuca ulaşamamıştır. Dolayısıyla, Türk Dünyası için büyük bir öneme sahip Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolu, mevcut *bölgecilik*, *bölgeselleşme* ve *bölgesel bütünleşme* kavramlarıyla açıklamak yeterli olmamaktadır. TDT'yi ve oluşum sürecini yeni bir kavramsal çerçeveye oturtmak gerekmektedir. Bu bağlamda farklı çalışmaların yapılması elzemdir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın hangi yöndeki bütünleşme çalışmalarının daha sağlıklı gelişebileceği hakkında görüşler ifade edecek olursak, burada Türk Devletleri Teşkilatı'nı oluşturan ülkelerin birbirleriyle olan mevcut ilişkilerine, iç dinamiklerine ve uluslararası ilişkilerine odaklanmamız gerekir. Bu ülkelerin mevcut siyasi, iktisadi, ticari, kültürel ilişkilerini, iç dinamiklerini ve uluslararası ilişkilerini incelediğimizde iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi iktisadi, ticari ve kültürel ilişkilerin öncelikle derinleştirilerek geliştirilmesidir. İkincisi ise üye devletlerin egemen devletler olarak varlıklarını sürdüreceği şekilde güvenlik ve savunma alanlarında iş birliklerinin geliştirilmesidir. Bunların yanında iktisadi, ticari, kültürel ve siyasi ilişkileri de içine alacak şekilde kurumlar arası çok katmalı ilişkilerin geliştirilmesi bütünleşme sürecini kısa vadede olmasa da uzun vadede kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını.”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (34), s.473-491.
- Bordyuzha, N. (2011). “The Collective Security Treaty Organization: A Brief Overview”, in: IFSH (eds), *OSCE Yearbook 2010*, Baden-Baden 2011, pp. 339-350.
- Duggan, N., Bas, H., Marek, R., & Ekaterina, A. (2022). “Introduction: ‘The BRICS, Global Governance, and Challenges for South–South Cooperation in a Post-Western World’”. *International Political Science Review*, 469-480.
- Ghica, L. A. (2013). “Beyond Regional Integration? Social Constructivism, Regional Cohesiveness and the Regionalism Puzzle”. *Romanian Political Science Review*, vol. XIII, no. 4, pp. 733-752.
- Heydarian, R. J. (2014). ‘Hide Your Strength, Bide Your Time’, *Al-Jazeera*, (21 Kasım 2014)
- Hurrell, A. (1995). “Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics.”, *Review of International Studies*, Vol. 21, No. 4, pp. 331- 358.
- İslam, M. N. (2019). “BRICS, MIKTA, SCO and IBSA: Emerging Global Organizations and Groups -A Paradigm Shift for New World Order”. *Adam Akademi*, 9(2), 471-490.
- Kızıltoprak, S. (2022). “Türk Dünyasında Bütünleşmeye Doğru: Türk Devletleri Teşkilatı”, *Anadolu Haber Ajansı*, (11/11/2022).
- Kozub-Karkut, M. (2019). “Between Realism and Social Constructivism — “Region” in Regional Security Complexes Theory and Security Communities Theory”, in Andrzej Mania & Marcin Grabowski (eds) *Global Politics in the 21st Century*:

- Between Regional Cooperation and Conflict*, Peter Lang Verlag, Berlin. pp. 25-41.
- Kussainova, M. (2023). “Shanghai Cooperation Organisation holds Regional Anti-Terrorist Structure Council meeting in Kazakhstan”, *Anadolu Ajansı*, (09.09.2023).
- Nye, J. S. Jr & Keohane, R. O. (1971). “Transnational Relations and World Politics: An Introduction.” *International Organization*, Vol. 25, No. 3, pp. 329-349.
- O’Neil, S. K. (2022). *The Globalization Myth: Why Regions Matter*. Yale University Press.
- Putz, C. (2023). “Another Summit to Watch: Commonwealth of Independent States Heads to Gather in Kyrgyz Capital”, *The Diplomat*, (12 Ekim, 2023).
- Söderbaum, F. (2018). “Rethinking the Links Between Micro-Regions and Macro-Regions”, in Elisabetta Nadalutti & Otto Kallscheuer (eds). *Region-Making and Cross-Border Cooperation: New Evidence from Four Continents*, London: Routledge, pp. 30-44.
- Söderbaum, F. (2011). “Regionalism”, in Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino (eds). *International Encyclopedia of Political Science*. SAGE. pp. 1-7.
- Temur, F. (2020). “Kremlin’in Yeni Mini- SSCB Projesi: Avrasya Ekonomik Birliği”, *Görüş Gazetesi*.
- The Economist*, (2023). “How China’s Belt and Road Initiative is Changing”, (18 Ekim 2023).
- Türk Dünyası Teşkilatı, (2022). “Türk Dünyası 2040 Vizyonu”, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>
- Vayrynen, R. (2003). “Regionalism: Old and New”, *International Studies Review*, Cilt 5, No.1, s.25-51.

TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI'NIN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER İÇİNDEKİ YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Demet Şefika MANGIR*
Ediliia ABDYKADYROVA**

Özet

Günümüzde uluslararası örgütler birçok bakımdan ulusal devletlerden daha zayıf olmakla birlikte, kendilerine sağlanan olanaklar ve tanınan yetkilerle karşılaştırıldığında, önemli işler başararak varlıklarını güçlendiren çalışmalar yapmaktadırlar. Bu örgütler arasında uluslararası sistemde önemli konuma sahip olan BM ve onun çatısı altında oluşmuş diğer kurum ve ajanslar ile AB, ASEAN vs. gibi bölgesel örgütler de örnek olarak öne çıkarılabilir. Bu devlet dışı aktörler günümüzde, üye ülkeler arasındaki iş birliğini artırmayı ve küresel sorunlarla mücadele etmeyi amaçlayan hayati bir rol oynarlar. Bunların yanında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'nin üye olduğu Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) da dikkat çekmektedir. Bu örgüt, Türk kökenli ülkeler arasındaki tarih, dil, kültür, ticaret, ekonomi, ulaşım, enerji, çevre ve güvenlik gibi birçok alanda iş birliğini artırmayı ve ortak hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. TDT, Türk kültürüne sahip ülkeler arasında ticaret, yatırım, kültürel değişim ve yatırımı artıran bir platform olarak Asya'nın ve Avrupa'nın arasında köprü görevi görürken uluslararası örgütler içindeki yeri ve rolü oldukça önemlidir. Bu makale, Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası örgütler kapsamında formel kurumsal analiz açısından ayrıntılı bir değerlendirme sunacaktır. Bu çerçevede uluslararası örgütlerin tanımı, gelişimi ve ilgili kuramsal yaklaşımlarının açıklanmasının yanında TDT'nin oluşum süreci, faaliyet ve amaçları üzerinde durularak uluslararası örgütler kapsamında uluslararası sistemdeki yerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Örgütler, Türk Devletler Teşkilatı, Bütünleşme, İşbirliği, Kurumsal Analiz.

The Place of the Organization of Turkic States Within International Organizations and its Assessment

Abstract

Nowadays, international organizations are weaker than national states in many respects, but compared to the opportunities and powers granted to them, by implementing important activities, they strengthen their assets and position. The UN, which occupies an important position in the international system, and its other institutions and agencies, such regional organizations as the EU, ASEAN, etc. can stand out as examples. These non-state actors play a vital role, aiming to increase cooperation between member states and fight against global threats and issues. Among these organizations, the Organization of Turkic States (OTS), whose members are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkey, also attracts attention. This organization aims to increase cooperation between countries of Turkic origin and to achieve common goals in many areas such as history, language, culture, trade, economy, transportation, energy, environment and security. While OTS serves as a bridge between Asia and Europe as a platform that increases trade, investment and cultural exchange between countries with Turkic roots and origins, its place and role within international organizations is

* Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, demetacar@selcuk.edu.tr.

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, ediliya.abdikadirova@manas.edu.kg.

very important. This article will provide a detailed assessment the Organization of Turkic States in terms of formal institutional analysis within the scope of international organizations. In this context, along with examining international organizations in terms of definition, development and related theoretical approaches, this study aims to examine the place of OTS within international organizations and international system as a whole, focusing on the process of its formation, activities and goals.

Key Words: International Organizations, Organization of Turkic States, Integration, Cooperation, Institutional Analysis.

Giriş

Dünya politikasının tarihi genel itibariyle ulus-devletin ortaya çıktığı zamandan itibaren, onların arasında ortaya çıkan olaylar ve ilişkilerin kronolojisinden ibarettir. Dolayısıyla, o zamanlardan itibaren dünya arenasında temel aktörler olarak egemen devletler kabul edilmektedir. Devletlerin çıkarları, kapasiteleri ve amaçları dünya politikasını şekillendirici güçler olarak hizmet görmektedir.

Günümüzde de egemen devletler uluslararası alanda ve dünya politikasında temel aktörler olma niteliğini hala korumaktadır. Ancak, son yıllarda ulus-devletin üstünlüğü uluslararası alanda yeni güçlü oyuncuların ortaya çıkışı ile tartışma konusu haline gelmiştir. Söz konusu yeni oyuncular arasında sınırları aşarak BM gibi küresel ya da AB gibi bölgesel kapsamda faaliyetlerini sürdüren hükümetler arası ve uluslararası örgütlerin yanı sıra çok uluslu şirketler ile bazı sivil toplum kuruluşları da yer almaktadır. Hızla gelişen, kapsam ve amaç açısından çeşitlilik gösteren bu devlet dışı örgütler kendi gündemleri doğrultusunda çalışmalar yaparak dünya politikasını ve uluslararası ilişkileri etkileyebilecek hale gelmişlerdir. Bu bağlamda Türk Dünyası da daha örgütlü bir halde ve daha fazla birlikte hareket etmeye ve iletişim içerisinde olmaya başlamıştır.

Türk Dünyasının birbirine yakınlaşma ve entegrasyon çabaları ekonomik ve kültürel ilişkiler boyutunda önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun en belirgin göstergesi Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kurulmasıdır. Bu durum üye devletlerin ve gözlemci devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğini derinleştirme konusundaki ilgisini göstermektedir. TDT'nin himayesinde siyasi entegrasyona yol açan sosyal ve kültürel entegrasyon süreci göz önüne alındığında, ortak Türk kimliği ve ortak kültürel değerler, entegrasyonun ana itici gücü olarak kabul edilmektedir. TDT, Türk kökenli ülkeler arasındaki tarih, dil, kültür, ticaret, ekonomi, ulaşım, enerji, çevre ve güvenlik gibi birçok alanda iş birliğini artırmayı ve ortak hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. TDT, Türk kültürüne sahip ülkeler arasında ticaret, yatırım, kültürel değişim ve yatırımı artıran bir platform olarak Asya'nın ve Avrupa'nın arasında köprü görevi görürken uluslararası örgütler içindeki yeri ve rolü gittikçe önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası ilişkiler kapsamında uluslararası örgüt kavramı ele alındıktan sonra TDT'nin oluşum süreci, faaliyet ve amaçları incelenerek, örgütün uluslararası örgütler kapsamında uluslararası sistemdeki yerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Uluslararası İlişkilerde Uluslararası Örgütler Kavramı

Geçmişte uluslararası aktör niteliği taşıyan tek aktörün devlet olduğu iddia edilmiştir. Ancak uluslararası ilişkiler, hem uygulama hem de disiplin olarak geliştikçe

devlet dışı aktörlerin de önemi kabul edilmeye başlanmıştır. Devlet dışı aktörler, devletin taşıdığı özellikleri taşımamakla birlikte uluslararası alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlardır (Sağdıç ve Araz, 2014: 28). Söz konusu devlet dışı aktörler kendi aralarında hükümetler arası örgütler ve hükümet dışı örgütler olarak ayrılmaktadır.

Hükümet dışı uluslararası örgütler, değişik uyruktan özel ya da kamu kişilerinin birleşmesinden oluşan ve çalışmalarını uluslararası düzeyde gerçekleştiren, ama herhangi bir anlaşmaya bağlı olmayan örgütlenmelerdir. Hükümetler arası uluslararası örgütler deyince, devletlerin anlaşma aracılığıyla oluşturdukları, üye devletlerden ayrı hukuki kişiliği, kendi yasa ve organları olan birleşmeler anlaşılmaktadır. Uluslararası hukukta kısaca uluslararası örgüt denildiği ve herhangi bir başka sıfat eklenmediği zaman yalnızca bu hükümetler arası uluslararası örgütler kast edilmektedir. Bu çalışmada da bu dar anlamdaki uluslararası örgütler kavramı ele alınacaktır.

Uluslararası örgütlerin çeşitliliğinden dolayı ortak ve net bir tanımın bulunması zordur. Ama uluslararası örgütün oluşmasındaki temel kriterleri ele aldığımızda uluslararası örgüt kavramı, iki veya daha fazla devletin bir araya gelerek uluslararası hukuk normlarına uygun bir şekilde, siyasi, iktisadi, kültürel vs. alanlarda faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları antlaşma ile kurulmuş ve üye devletlerden ayrı hukuki kişiliği, kendi yasa ve organları olan birleşmeler olarak tanımlanmaktadır. Bu örgütlerin faaliyet alanları, yapısı, karar ve yürütme organları, işleyiş biçimleri, söz konusu antlaşma ile belirlenmektedir. Devletler tarafından kuruldukları için amaçları, yetkileri ve mali kaynakları kurucu devletler tarafından belirlenmektedir (Sağdıç ve Araz, 2014: 28). Örneğin, BM, AB, ASEAN ve diğerleri en tanınmış uluslararası örgütler arasında yer almaktadır.

Uluslararası ilişkilerde gözlemlenen en temel olgu, değişen koşulların ve bunun yarattığı yeni ihtiyaçların devletler arası ilişkileri derinden etkilemesidir. Ortaya çıkan yeni koşullar ve onlara bağlı gelişen yeni ihtiyaçlar, devletleri artan şekilde iş birliğine zorlamakta ve aralarındaki fiziki ve diğer görünmeyen sınırları giderek yok etmektedir. Bu olgu, uluslararası örgütlerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde temel belirleyici olmuştur (Archer, 2014: 25-28). Böylece, uluslararası örgütler güvenlik ve ticaretten insan hakları ve demokrasinin yayılmasına kadar, çatışmaların önlenmesi ile devletlerin inşasından çevrenin korunmasına kadar pek çok siyasi alanda çoğalmışlardır. Günümüzde küresel veya ulus-ötesi boyutta uluslararası örgütlerin dahil olmadığı herhangi bir konu yoktur.

Siyasi ekonomi ve uluslararası ilişkiler uzmanı Robert Gilpin uluslararası politikanın doğasındaki değişimi büyük devletlere bağlamaktadır. Büyük devletlerin çıkarları ve onların arasındaki güç dengesinin değişmesi sonucunda uluslararası sistem ve politikada değişim yaşanacağını belirtmektedir (Gilpin, 1981: 13-23). Söz konusu değişim, sonuç olarak uluslararası politikayı değiştirerek, uluslararası sistemin uluslararası kurum ve kurallar ağı içinde işleyen birleşik bir sisteme dönüşmesine neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni örgütsel ağ ve onunla birlikte gelişen uluslararası meşruiyete sahip küresel ve evrensel kurallar, doğal olarak uluslararası politikanın işleyiş mekanizmaları üzerinde etkilidir. Günümüzde, uluslararası ilişkiler sistemi içinde önemli yere sahip olan uluslararası örgütleri anlamak ve açıklamak için bu

değişimin dinamiğini ve onunla birlikte ortaya çıkan küresel birleşik kurum ve kurallar ağını, kolay bir şekilde ifade etmek gerekirse uluslararası bütünleşmeyi anlamak gereklidir (Özen, 2012: 6-7).

Entegrasyon, farklı ulusal bağlamlardaki siyasi aktörlerin, bağılıklarını, beklentilerini ve siyasi faaliyetlerini, önceden var olan ulus-devletler üzerinde yargı yetkisine sahip organları bulunan yeni ve daha büyük bir merkeze doğru kaydırma eğiliminde olduğu süreçtir. Çoğunlukla entegrasyonlarla tanımlanan nesnel ekonomik, sosyal ve iletişim faktörlerinin mevcut siyasi topluluğa özgü koşullar olduğu unutulmamalıdır. En iyi ihtimalle entegrasyonun ilerlemesini değerlendirmek için yardımcı göstergeler olabilmektedir (Haas, 1961: 366-367). Barışçıl dönüşümü ve devletler arası iş birliğini esas alan uluslararası bütünleşme anlayışı, uluslararası ilişkilerde liberalizm yaklaşımının içinde gelişmiştir. Liberalizm, bir yandan bireyin hak ve özgürlüklerini savunurken, öte yandan devlet dışı, ulus-ötesi aktörlerin güç kazandığı ve bireyin hak ve çıkarlarını esas alan bir siyasal yapının uluslararası ölçekte yaygınlaştığı bir düzeni tasarlamaktadır. Uluslararası normlar, kurumlar ve doğal olarak örgütler bu yeni düzenin en önemli unsurlarıdır (Özen, 2012: 7).

Uluslararası örgütlere ilişkin ilk çalışmaların çoğu, formel kurumsal analiz bağlamında yapılmıştır. Bu kurumsal yaklaşım, belirli uluslararası örgütler içerisinde olup bitenlere, özellikle de uluslararası örgütlerin resmi yapısına, organizasyonuna ve bürokratik hiyerarşisine bakmaktadır. Bu tür bir analizin başlangıç noktası, genellikle uluslararası bir anlaşma halini alan kuruluşun tüzüğüdür.

Tüzükte, uluslararası örgütün ne zaman ve neden ortaya çıkacağı, adının ne olacağı ve hangi ülkelerin veya diğer aktörlerin üye olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca örgütün bürokratik yapısının nasıl olacağı ve hangi yetkilere sahip olacağı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Genellikle de karar alma süreçleri ve oylama yapısı belirtilmektedir. Son olarak da örgütün nasıl finanse edileceği konusunda bilgiler olmalıdır. Çoğu zaman da ülkelerin örgütten ayrılmasına yönelik sürecin nasıl işlenmesi gerektiği hakkında ve bazen, nadiren de olsa, örgütün işlevini yerine getirdikten sonra feshedilmesine yönelik bir mekanizma hakkında bilgiler bulunmaktadır (Barkin, 2006: 27-28).

Bir uluslararası örgütün bürokratik yapısını anlamak, kuruluşun neleri yapıp neleri yapamayacağını anlamak açısından önemlidir. Bu, belirli bir organizasyonun yapısının boyutunu, bileşimini ve bileşenlerini incelemeyi içermektedir. Bu bağlamda, boyut meselesi nispeten basittir. Bir örgütün boyutu denildiğinde genellikle sayısal olarak çalışanlar açısından büyüklüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, 1000 civarında tam zamanlı çalışanı olan bir bürokrasi, 2 çalışanı olan bir bürokrasiden farklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Büyük kadroya sahip olan herhangi bir organizasyon faaliyetler açısından büyük potansiyele sahip olmakta ve çalışanları aynı anda mesela kapsamlı raporlar yayınlatabilmekte ve politika üretebilmektedirler. Bunun tersine, çalışan kadrosu sadece birkaç kişiden oluşan bir organizasyonun faaliyetlerinin kapsamı sınırlı kalmaktadır. (Barkin, 2006: 28).

Örgütün bürokratik bileşimine bakarken akılda tutulması gereken önemli bir ayrım, idari çalışanlar ile siyasi olarak atananlar arasındaki farktır. Çoğu uluslararası örgütün bürokratik yapısında hem idari hem de siyasi bir unsur vardır. İdari çalışanlar

organizasyonun kendisi için çalışanlar ve onların öncelikli sadakati organizasyona ve onun hedeflerine yöneliktir. Siyasi olarak atananlar örgüt ile çalışır, ancak asıl sadakatleri bağlı oldukları ülkelerin hükümetlerine yöneliktir. Genel kural olarak, uluslararası örgütler için yasama organları olarak hareket eden ve geniş politika oluşturan organlar (konseyler gibi) siyasi olarak atananlardan oluşurken, politikaları uygulayan bürokrasiler olan yürütme organları idari çalışanlardan oluşmaktadır. (Barkin, 2006: 28)

Farklı uluslararası örgütlerin bürokratik yapılarında farklı bileşenler bulunmaktadır. Neredeyse tüm uluslararası örgütlerin, merkezi idari organı niteliğinde faaliyetlerini sürdüren sekreteryası vardır. Sekreteryanın kesin idari işlevlerinin ötesinde, uluslararası örgütler bilimsel araştırma, teknik standartlar, anlaşmazlıkların çözülmesi ve üye ülkelerle etkileşimlerle ilgilenen diğer kurumlara da sahip olabilmektedir. Bu kurumlar sekreterliğe bağlı veya ondan ayrı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bilimsel araştırmalarla ilgilenen kurumlar, ulusal araştırma toplulukları tarafından üstlenilen araştırmalardan ayrı olarak, ilgili olaylara yönelik araştırma programları geliştirmekle görevlidir. Uluslararası örgütlerin bu tür bir araştırma yeteneğine sahip olmasının iki nedeni vardır. Birincisi, bu tür araştırmaların halihazırda mevcut olmadığı alanlarda araştırma yapılmasını sağlamaktır. İkincisi de örgütün üye devletleri tarafından siyasi açıdan tarafsız ve dolayısıyla diğer devletlerin çıkarlarından bağımsız olarak görülen bir bilimsel uzmanlık organı oluşturmaktır. Bu da devletlerin, kurallar ve ulusal yükümlülüklerle ilişkin tartışmalara dayanak oluşturacak ortak bir kabul edilmiş gerçekler bütününe sahip olmalarına olanak tanımaktadır. Teknik standartlarla ilgilenen kurumlar, bağımsız araştırmalardan ziyade belirli teknik standartlar belirlemeye odaklanmaları dışında bilimsel kurumlara benzemektedir. Hukuki olaylarla veya uyuşmazlıkları karara bağlamakla ilgilenen kurumların işlevi ise hukuki anlamda danışmanlık ve devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne odaklı faaliyetler gerçekleştirmektir. Günümüzde pek çok örgütün, hem sekreteryaya hem de üye devletlere, faaliyet alanına ilişkin hukuki konularda tavsiyelerde bulunan bir hukuk departmanı ya da komitesi bulunmaktadır (Barkin, 2006: 29-30).

Bürokratik yapılarındaki bir diğer bileşen ise “doğrudan uygulama” olarak adlandırılabilir bir unsurdur. Pek çok uluslararası örgütün, özellikle de kalkınma ve insani konularla ilgilenenlerin, üye devletlerin topraklarında hükümlere yardım eden veya hükümetlerin normalde üstlenebileceği faaliyetleri üstlenen temsilcilikleri bulunmaktadır. Yani, uluslararası örgütler kendi doğrudan uygulamalarını bu temsilcilikler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Böylece, üye devletlerde belirli projelerin uygulanmasına odaklanan uluslararası örgütler, ülke içinde temsilcilik bulundurarak projelerin doğrudan uygulanmasına katkıda bulunmaktadır.

Bürokratik yapının son bileşeni fon sağlamadır (fund-raising). Uluslararası örgütlerinin genellikle üye devletler tarafından finanse edildiği düşünülür ve bu önemli ölçüde doğrudur. Çoğu örgütün yasal belgeleri ya fon mekanizmasını ya da finansman mekanizmasına ulaşma kurallarını belirtmektedir. Ancak örgütlere yönelik finansmanın tamamı üye devletlerin zorunlu katkılarından gelmemektedir. Birçok uluslararası örgüt, hem üye devletlerden gelen gönüllü fonlar hem de özel kişilerden gelen bağışlar yoluyla fon toplamaktadır. Programlarını sürdürebilmek için sürekli küçük bağışlara bağımlı

olan çok sayıda örgüt mevcuttur (Barkin, 2006: 30-31).

Formel kurumsal analiz, bir uluslararası örgütün ne yaptığını, kurulma ve organize edilme şekliinden öğrenebileceğimiz önermesine dayanmaktadır. Ancak statiktir. Bir örgütün belirli bir zaman nerede olduğuna dair bir fikir verebilir, ancak onun nasıl ve ne zaman değişeceği hakkında bilgi sağlamamaktadır. Ancak uluslararası örgütler değişmektedirler. Formel kurumsal analizin uluslararası örgütlerdeki işlevsel değişimle başa çıkma konusundaki yetersizliği, 1950’lerde uluslararası örgütlerinin incelenmesine yönelik işlevselcilik olarak bilinen bir yaklaşımın geliştirilmesine yol açmıştır.

Bir uluslararası bütünleşme teorisi olarak işlevselciliğin en önemli yazarı olan David Mitrany, uluslararası örgütleri “karşılıklı bağımlılık” olgusunun bir sonucu olarak görmektedir. Mitrany’e göre, gelişen teknoloji, iletişim ve artan kitlesel üretim insanın ve insan topluluğundan oluşan devletlerin ihtiyaçlarını arttırmıştır. Uluslararası örgütler de artan teknik ihtiyaçlara uluslararası düzeyde cevap verilebilmek için teknik işlevleri yerine getirmektedirler. Dolayısıyla gelişen teknoloji ihtiyaçlar yaratmaktadır, bu ihtiyaçlar da uluslararası örgütlerin yerine getireceği işlevleri belirlemektedir. Bu ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak işlevlerin uluslararası düzeyde iş birliği yapılmaksızın yerine getirilebilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda işlevselcilik teorisine göre, devletler yeni ihtiyaçların ortaya çıkardığı işlevleri yerine getirmek için bir araya gelerek örgütler kurmakta ve söz konusu işlevle ilgili egemenlik yetkilerini bu örgütler içinde birleştirmektedirler (Mitrany, 1966: 26).

Ancak 1960’lara gelindiğinde uluslararası iş birliğinin uluslararası örgütler yoluyla büyümesinin tamamen teknik olmaktan ziyade büyük ölçüde siyasi olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Böylece, neo-işlevselcilik adı verilen bir işlevselcilik türü, artan küresel yönetişime yönelik teknik olduğu kadar siyasi talepleri de hesaba katmak için geliştirilmiştir. Bu teori, herhangi bir alandaki başarılı iş birliği faaliyetlerinin, diğer ilgili alanlardaki iş birliğinin yararlarını artıracaklarını ve aynı zamanda iş birliğinin genişletilmesi doğrultusunda yerli çıkar grupları ile uluslararası yetkililerin ortak baskı oluşturmalarına neden olacağını ileri sürmektedir. Böylece, “spillover etkisi” sonucunda daha geniş kapsamlı uluslararası ve özellikle bölgesel entegrasyon ortaya çıkarılacaktır. Bu konuda bir örnek olarak Avrupa Topluluğu’nun gelişmesini ele alabiliriz. Başka bir şekilde ifade edersek, daha çok teknolojiyi hesaba alan işlevselcilik teorisinden farklı olarak, neo-işlevselcilik uluslararası örgütlerin analizine siyasi boyut katmaktadır (Thompson & Snidal, 2017: 699-700).

Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı’nın Uluslararası Sistemdeki Yeri

3 Ekim 2009’da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Türk Konseyi’nin kurulmasına ilişkin Nahcivan Anlaşması’nı imzalanmış ve dolayısıyla Türk Dünyasının iş birliği alanında önemli bir adım atılmıştır. Bu anlaşma sonucunda Türk devletlerini tarihi kökler, ortak dil, din, kültür ve gelenekler temelinde birleştiren bir iş birliği mekanizması oluşturulmuştur.

Günümüzde Türk Dünyasının birbirine yakınlaşma ve entegrasyon çabaları ekonomik ve kültürel ilişkiler boyutunda önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun en

belirgin göstergesi, 12 Kasım 2021’de Türk Konseyi’nin adının değiştirilerek TDT’nin kurulmasıdır. Bu durum üye devletlerin ve gözlemci devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğini derinleştirme konusundaki ilgisini göstermektedir. TDT’nin himayesinde siyasi entegrasyona yol açan sosyal ve kültürel entegrasyon süreci göz önüne alındığında, ortak Türk kimliği ve ortak kültürel değerler entegrasyonun ana itici gücü olarak kabul edilmektedir (Demir, 2022, ss. 44-45). TDT’nin, üye devletler arasında iş birliğini teşvik etme yönünde amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Bu amaçlar Türk Konseyi’nin kurulmasına dair Nahcivan Anlaşmasında yer almaktadır. Zira söz konusu anlaşma, TDT’nin kuruluş prensiplerini belirleyen hükümleri içeren temel yasal belge olarak yürürlükte. TDT’nin Nahcivan Anlaşması’nda belirtilen temel amaç ve görevleri şunlardır: Taraflar arasında karşılıklı güveni güçlendirmek; bölge içinde ve dışında barışın korunmasını sağlamak; dış politika konularında ortak tutumlar benimsemek; uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık ve sınır ötesi suçlarla mücadeleyle yönelik eylemleri koordine etmek; ortak hedeflerle ilgili tüm alanlarda etkili bölgesel ve ikili işbirliği geliştirmek; ticaret ve yatırım için uygun koşullar yaratmak; kapsamlı ve dengeli ekonomik büyümeyi, sosyal ve kültürel kalkınmayı hedeflemek; hukukun üstünlüğü, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konuları üzerinde tartışmak; bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimi genişletmek; kitle iletişim araçlarıyla etkileşimi ve daha yoğun iletişimi teşvik etmek; yasal konularda bilgi alışverişini ve hukuki alanda işbirliğini teşvik etmek (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahcivan Anlaşması, 2009).

Buna ek olarak Türk iş birliğinin gelişmesinde bir dönüm noktası olarak görülebilecek olan “Türk Dünyası Vizyonu 2040” belgesi Teşkilatın yasal çerçevesini güçlendirmektedir. Bu belge, Türk Dünyasında gelecekteki iş birliğinin temellerini atan ilk stratejik vizyon belgesidir. Buna göre üye devletlerin gelecek hedefleri, bilgi ve iletişim teknolojisi alanındaki politikaları koordine etmek, e-devlet ve e-hizmetler alanında projeler oluşturmak, uzay alanındaki iş birliğine önem vererek ve bilimsel anlamda iş birliğini teşvik ederek araştırma, ticaret, ulaştırma, sağlık ve eğitim vb. alanlarda iş birliği kurmak ve güçlendirmektir. Aynı zamanda uluslararası kurumlarla iş birliğini, insani yardım ve kalkınma iş birliklerini ve üçüncü taraflarla iş birliğini geliştirmeyi öngörmektedir (Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 2022). Böylece, bu kurucu belgelerin varlığı uluslararası örgüt faaliyetlerini ve çalışmalarını güçlendirmektedir ve aynı zamanda TDT’nin gelişimi ve yakın gelecekteki planları ile ilgili bilgi vermektedir.

Bunun doğrultusunda TDT’nin faaliyet alanları belirlenmektedir. TDT’nin işbirlikçi doğası, resmi sitesinde yer alan on bir işbirliği alanında açıkça görülmektedir. Bunlar siyasi iş birliği, eğitim, ekonomi, ulaşım, gençlik ve spor, gümrük, sağlık, turizm, diaspora, bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgi ve medyadır. Genel olarak siyasi, sosyal-kültürel ve ekonomik olmak üzere üç iş birliği alanına odaklanmak mümkündür. Diğer alanlar genellikle bu üç ana alanın altında yer almaktadır.

TDT, siyasi iş birliği kapsamında, üye devletler arasında bölgesel entegrasyonu, karşılıklı güveni ve dostluğu teşvik etmeyi, dış politika konularında ortak pozisyonlar geliştirmeyi, uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık ve sınır ötesi suçlar ile mücadeleye yönelik eylemleri koordine etmeyi ve hukuki iş birliğini güçlendirmeyi

hedeflemektedir. Sosyal ve kültürel açıdan TDT, bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, kültür, spor ve turizm alanlarında etkileşim kapsamını genişleterek ve Türk Dünyası ülkeleri arasında medya ve diğer iletişim araçları arasındaki etkileşimi teşvik ederek teknoloji ve iletişim alanına büyük önem vermektedir. Ekonomik alanda iş birliğine ilişkin olarak TDT faaliyetleri, ekonomi politikaları ile ilgili düzenleyici çerçevelerin yakınlaştırılmasını, tam ticaret entegrasyonunu, tek bir yatırım alanı yaratılmasını ve küresel politikada ortaya çıkan üye devletler için dijital entegrasyonun sağlanmasını zengin enerji kaynakları, büyüyen ekonomiler, dinamik nüfus, stratejik konumlar ve artan ekonomik yetenekler aracılığıyla elde etmeyi amaçlamaktadır (Al Shaher, 2022: 399-401).

Yukarıda belirtildiği gibi TDT, Türk Konseyi'nin devamı ve gelişmiş halidir, iç yapısı da aynı şekilde Türk Konseyi'nin devamı ve yenilenmesidir. TDT'nin organları, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryadan oluşmaktadır. Devlet Başkanları Konseyi, önemli kararları ve politika belgelerini gözden geçiren ve kabul eden ana karar alma organıdır. Burada belirtilmesine fayda olan bir nokta, TDT kapsamında kararların oy birliğine dayalı olması ve her üye devletin karar alma sürecinde eşit söz hakkının olmasıdır. Diğer organlar, çeşitli alanlarda belirli iş birliği konularının planlanması ve organize edilmesinden ve belirli programların uygulanmasından sorumlu yardımcı organlar niteliğinde olan organlardır. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanları Konseyi, Türk Devletleri arasındaki siyasi iş birliğinin temel mekanizmasıdır. Aksakallar Konseyi, Türk halklarının en köklü töresi "ataya" ve "akıl" kişiye danışma geleneğinin Teşkilat kapsamında tesis edilmiş karşılığıdır ve TDT'nin himayesinde faaliyet gösteren daimi bir danışma organıdır. TDT üye devletlerinin dışişleri bakanlıklarından üst düzey yetkililer ile ilgili bakanlık ve makamların temsilcilerinden oluşan heyetlerin katıldığı Kıdemli Memurlar Komitesi sekreteryanın faaliyetlerini koordine etmektedir. Sekreterya ise TDT'in amaç ve görevlerinin icrasına yardımcı olan daimi bir yürütme organıdır. TDT'nin tüm faaliyetleri, Nahcivan Anlaşması'na uygun olarak İstanbul'da bulunan Genel Sekreterlik tarafından koordine edilmekte ve izlenmektedir (21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). Bu ana organların yanı sıra yardımcı kurumlar da bulunmaktadır. Bu kurumlar arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Akademisi, Türk Dünyasını Araştırma Merkezi, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Türk İş Konseyi, Türk Üniversiteler Birliği, Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Türk Kütüphanesi, Türk Müzesi vb. bulunmaktadır.

Sekreteryanın bütçesine ilişkin olarak, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryasının, Mali Kurallarına İlişkin Anlaşma uyarınca oluşturulan ve yürütülen kendi bütçesi bulunmaktadır. Anlaşmaya göre sekreteryanın bütçesi, Aksakallar Konseyi giderleri de dahil olmak üzere, mali yılın nakit ve/veya diğer şekillerdeki tüm gelir ve giderlerini karşılamaktadır. Sekreteryanın bütçesi, Kıdemli Memurlar Komitesi tarafından onaylandıktan sonra Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından da onaylanmaktadır. Genel olarak bütçe geliri, temel gelir olarak üye devletlerin zorunlu katkılarından oluşmaktadır (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreterliği Mali Kurallarına İlişkin Anlaşma, 2012). Özbekistan'ın TDT'ye katılımı ile Mali Kurallarına İlişkin Anlaşma'nın yeni projesine göre üye devletler

arasında ödemelerinin dağılımı, Azerbaycan - 2/18; Kazakistan - 4/18; Kırgızistan - 1/18; Türkiye - 8/18, Özbekistan - 3/18 şekilde olmuştur (www.report.az).

Formel kurumsal analiz, uluslararası örgütlere yönelik kurumsal araştırmalar için önemli bir başlangıç noktasıdır. Bu yaklaşıma göre, uluslararası alanda uluslararası bir örgütün oluşumunda temel belirleyici faktörlerin yanı sıra, bir örgütün bürokratik yapısını anlamak, örgütün neleri yapıp neleri yapamayacağını anlamak açısından da aynı derecede önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi bu, belirli bir organizasyonun boyutunu, bileşimini ve yapısının bileşenlerini incelemeyi içermektedir. Bu bağlamda TDT'yi analiz etmekte fayda vardır.

Boyut açısından TDT'nin sekreteryası 27 kişilik kadrosuyla hem izleyebildiği faaliyet yelpazesi hem de raporlayabildiği derinlik açısından sınırlıdır (www.turkicstates.org). Ancak, TDT'nin TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı ve Türk Akademisi gibi diğer Türk iş birliğinin gelişmesini teşvik eden kurumlarıyla birlikte aynı anda birçok spesifik konuyu takip edebilir, araştırabilir, kapsamlı raporlar yayınlatabilir ve politika üretebilir. Bürokrasisinin bileşimi açısından akılda tutulması gereken önemli bir ayrım, idari personel ile siyasi olarak atananlar arasındaki farktır. Bu konuda TDT'nin özel bir ayrımı söz konusu değildir ancak sekreteryanın personelinin idari personel niteliğinde olduğu, kurumun kendisi için çalıştığı ve öncelikli bağlılıklarının TDT'ye ve onun hedeflerine olduğu açıktır. Böylece örgütün geniş politika oluşturan diğer organları siyasi olarak atanan kişilerden oluşmaktadır. Uluslararası örgütlerin bürokratik yapısındaki bileşenler sekreteryanın, bilimsel araştırmalarla, teknik standartlar ve anlaşmazlıkların çözümü ile ilgilenen kurumlarının, doğrudan uygulama ve son olarak fon sağlama faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Sekreterya açısından TDT güçlü bir yönetime sahiptir. Sekreteryanın görevleri arasında Devlet Başkanları Konseyi, Dış İlişkiler Başkanları Konseyi ve Kıdemli Memurlar Konseyi'nin toplantıları ile teşkilat bazında gerçekleştirilecek diğer toplantıların düzenlenebilmesi amacıyla ihtiyaç duyulacak idari, örgütsel, protokoller ve teknik önlemlerin alınması; taslak belgelerin hazırlanması; belgelerin tasnif ve arşivlenmesi; taraflar ve diğer uluslararası örgütler ile forumlar tarafından iletilen belge ve bilgilerin takas bürosu olarak faaliyet göstermesi; Teşkilat ile ilgili genel bilginin yayımlanması; TDT'nin Konseyleri tarafından verilecek diğer görevlerin yerine getirilmesi; görevlendirilecek personelin tespit edilerek Kıdemli Memurlar Konseyi'nin onayına sunulması; gerçekleştirilen mali faaliyetlerle ilgili olarak Kıdemli Memurlar Konseyi'ne rapor sunulması bulunmaktadır (21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). Böylece, TDT kapsamında her yıl yer alan Zirve Toplantılarının gerçekleşmesi, alınan kararların hızlı bir şekilde uygulanması, üye devletler ve üçüncü aktörler ile çeşitli işbirliği alanlarında önemli ilerlemelerin kaydedilmesi, yönetim koşullarının sağlanması, herhangi bir gerilemenin önlenmesi, derinleştirme ve çeşitlendirmeye yönelik tedbirlerin alınması Sekreteryanın güçlü bir idari organ olduğunun göstergeleridir.

TDT'nin sekreteryasından ayrı faaliyet sürdüren bilimsel araştırma, teknik standartlar ve anlaşmazlıkları karara bağlayan kurumlar mevcuttur. Bu bağlamda TDT'nin TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Türk Akademisi gibi diğer Türk işbirliği kurumlarıyla birlikte şemsiye kuruluş olarak üstlendiği rol, Türk işbirliğinin

parlamentar, kültürel, akademik ve bilimsel düzeylerde genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Dikkat edilmesi gereken husus, TDT'nin hukuki konulara ilişkin ayrı bir kurumunun bulunmamasıdır. Pek çok örgütün, hem sekreteryaya hem de üye devletlere, örgütün görev alanına ilişkin hukuki konularda danışmanlık yapan bir hukuk departmanı veya bürosu bulunmaktadır. Ancak TDT'nin böyle bir ayrı kurumu bulunmamakla, bu işlev bir dereceye kadar Aksakallar Konseyi tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle, devlet ve akademi dünyasında büyük deneyime sahip bireylerden oluşan Aksakallar Konseyi, TDT çerçevesinde Türk devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi için diğer organlara görüş, tavsiye, program, proje ve teklifler sunabilmektedir. Ayrıca TDT'nin devam eden projelerinin uygulanmasını kolaylaştırmakta veya deneyimleriyle bazı sorunlu noktaların aşılmasına yardımcı olabilmektedirler.

Bürokratik yapılarındaki bir diğer bileşen ise doğrudan uygulama olarak adlandırılabilir. Bu açıdan bakıldığında TDT'nin üye devletlerin toprakları üzerinde temsilcilikleri bulunmamaktadır. Ancak, bu bağlamda TDT tekrardan yardımcı kurumları üzerinden yola çıkmaktadır. TÜRKSOY ve TÜRKPA gibi kuruluşların sekreteryalrı üye devletlere dağıtılmıştır. Mesela, TÜRKPA Sekreterliği Bakü'de, TÜRKSOY Ankara'da, Türk Akademisi ise Astana'dadır.

Bürokratik yapının son bileşeni fon sağlamadır. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, bütçe geliri üye devletlerin zorunlu katkılarından oluşmaktadır. Söz konusu gelir sekreterliğin birçok giderini karşılamaktadır. Dolayısıyla TDT, programlarını ve projelerini sürdürmek için sürekli olarak başka bağışlara bağımlı değildir. Ancak daha farklı konular ve alanlarda çeşitli projeler uygulayabilmesi açısından ve böylece TDT'nin uluslararası alana açılarak gelişmesi ve üçüncü taraflarla ilişkilerinin pekiştirilmesi açısından fon sağlama bileşeni üzerinde odaklanmak faydalı olacaktır.

Sonuç

Böylece TDT kapsamında kurumsallaşma süreci 1990'lı yıllardan bu yana yürütülen çabalarla sağlanmıştır. TDT, Türk coğrafyasında iş birliği kurallarının oluşturulması, yönetim koşullarının sağlanması, herhangi bir gerilemenin önlenmesi, bütünleşmenin derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesine yönelik tedbirlerin alınması bakımından ideal bir uluslararası örgütü temsil etmektedir. Üye devletlerin devam eden siyasi iradesiyle desteklenen bu güçlü temel, kısa sürede örgüt içindeki çeşitli iş birliği alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmesine olanak sağlamıştır. Böylece TDT uluslararası alanda etkin bir örgüte dönüşmeyi istemektedir. Tabi uluslararası alanda etkin bir konuma sahip olma yolunda TDT'nin önünde çok sayıda içsel ve dışsal engeller mevcuttur. Ancak bu engellerin kaldırılması yönünde çalışmalar yürütölüp başarılı olursa TDT'nin isteğı yalnızca Orta Asya bölgesinde değil, Avrasya bölgesinde önde gelen platformlardan biri olma yönünde önemli mesafe kat edecektir. Bu bağlamda örgütün çok sayıda fırsatla karşı karşıya olduğı söylenebilir. Başarı, enerji kaynaklarına sahip olma, nüfusun büyüklüğü, Türk devletlerinin önemli stratejik konuları gibi faktörlerle de desteklenebilecektir. Aynı zamanda TDT, kalkınma perspektifleriyle sadece üye devletlerin ve gözlemci ülkelerin değil, tüm Türk Dünyasının ilgilendiğı yerleşik, istikrarlı bir entegrasyon yapısı olma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Al Shaher, S. I. (2022). "Organization of Turkic States: Old Turkish Ideas with Modern Templates". *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 19(1), 394-412.
- Archer, C. (2014). *International Organisations*. Routledge.
- Barkin, J. Samuel. (2006). *International Organizations: Theories and Institutions*, Palgrave Macmillan.
- Demir, C. (2022). "The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (Special Issue), 39-71.
- Gilpin, R. (1981). *War and Changes in World Politics*, Cambridge University Press.
- Haas, E. B. (1961). International Integration: The European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), 366-392.
- Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*, Quadrangle Books.
- Nye, Joseph S. Jr. (2004). *Power in a Global Information Age: From Realism to Globalizaion*, Routledge.
- Özen, Ç. (2012). *Uluslararası Örgütler*, Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Sağdıç, E. ve Araz, Z. (2014). *Uluslararası İlişkiler*, MEB Devlet Kitapları.
- Turkic World Vision-2040, Organization of Turkic States, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması (2009), Türk Devletler Teşkilatı, <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>.
- Thompson, A. and Snidal, D. (2017). "International Organizations", *Encyclopedia of Law and Economics*, <https://ru.scribd.com/document/239498/International-Organizations#>.
21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Соглашение о финансовых правилах секретариата Совета сотрудничества Тюркоязычных государств (2012) (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreterliği Mali Kurallarına İlişkin Anlaşma), Эділет (Информационно-правовая системанормативных правовых актов Республики Казахстан), <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000178#z2>
- "ОТГ изменила пропорции выплат государств-участников в бюджет секретариата" (TDT, Üye Devletlerden Sekreterlik Bütçesine Yapılan Ödemelerin Oranlarını Değiştirdi), Информационное агенство Report, 5 апреля 2022, <https://report.az/ru/milli-mejlis/opredeleno-novoe-raspredelenie-razmera-platezh-v-organizaciyu-tyurkskih-gosudarstv/>.

SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Burcu TEMÜR*
Cihan BİLGİLİ**

Özet

1980’li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplininde önemli hale gelen bir yaklaşım olan sosyal inşacılık, maddi kavramlar yerine kültür, kimlik, din ve toplumsal normlar gibi kavramları kullanarak devletler arası konjonktürü açıklamaya çalışır. Sosyal inşacılık, uluslararası sistemin aktörler tarafından etkileşimle inşa edildiği fikri üzerine odaklanır ve devletlerin şekillenmesine ve soyut unsurların uluslararası sistem üzerindeki etkisine dikkat çeker. Uluslararası sistemin bir parçası olan devletler diğer devletlerle ortak paydalar doğrultusunda bir araya gelerek ittifaklar oluşturur ve bu ittifaklar vasıtasıyla uluslararası sistemi şekillendirirler. Günümüzde sistemin şekillenmesi toplumsal normlar, inanç sistemleri, kurallar, fikirler gibi soyut ve sosyal unsurların etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ortak kültür, dil, tarih gibi çeşitli unsurlara dayalı olarak kurulan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), kendi aralarındaki birliği güçlendirmenin yanı sıra Türk devletlerinin uluslararası platformdaki varlığını tanıtmak amacıyla çeşitli projeleri hayata geçirmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı Türk dünyasını bir araya getirme ve Türk soylu devletler arasında daha sağlam bağlar oluşturma amacı taşımaktadır. Bu bağı gelecek nesillere aktarma hedefinin yanı sıra TDT, bir hükümetler arası kuruluş olarak uluslararası toplumla ilişkilerinin kurumsal bir çerçevede şekillenmesini ve gelişmesini sağlamaktadır.

Kuruluşundan bu yana teşkilatın attığı adımlar göz önüne alındığında uluslararası toplum açısından büyük öneme sahiptir. Coğrafi konumları itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Türk soylu devletler bölgedeki istikrar ve güvenliğin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı’nın varlığının diğer bölgesel ve uluslararası güçlerle ilişkilerin şekillenmesine de etkisi olduğu söylenebilir. Türk soylu devletlerin ortak değerlere sahip olmaları aralarındaki iş birliğini destekleyen bir unsur olarak kabul edilebilir. Kuruluşundan bu yana TDT sadece kapsadığı coğrafyayı değil aynı zamanda uluslararası sistemi çeşitli yollarla şekillendirmede rol oynamıştır. Üye devletler tarafından belirlenen kurallar ve normlar ile bu bağlamda oluşturulan kimlik, Türk Devletleri Teşkilatı’nın uluslararası sistemdeki varlığını her geçen gün daha da güçlendirmektedir.

Kısacası uluslararası sistemi inşa eden ve şekillendiren aktörlerden biri olan örgütler, üye devletlerin fikirleri, ideolojileri, kimlik ve kültürleri gibi toplumsal faktörleri bünyelerinde barındırmaktadırlar ve bu doğrultuda temsil ettikleri değerler çerçevesinde bulundukları sistemi etkileme ve yeniden yapılandırma gücüne sahiptirler. Bu bağlamda kuruluşundan bu yana giderek kurumsallaşan ve güçlenen TDT sadece etkileşimde bulunduğu bölge ve aktörleri değil aynı zamanda tüm uluslararası sistemi etkileyen bir güçtür.

Anahtar Kelimeler: TDT, Sosyal İnşacı Yaklaşım, Kimlik, Uluslararası Sistem, Norm.

* Khazar Üniversitesi, Doğa Bilimleri, Sanat ve Teknoloji Yüksek Öğrenim Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, burcu.temur@khazar.org, ORCID: 0000-0002-9149-2236.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bilgili.cihan@hbu.edu.tr, ORCID: 0009-0006-6517-3895.

The Organization of Turkic States Within the Framework of Social Constructivism

Abstract

Social constructivism, an approach that has gained significance in the discipline of international relations since the 1980s, attempts to explain the interstate conjuncture by utilizing concepts such as culture, identity, religion, and social norms instead of material concepts. Social constructivism focuses on the idea that the international system is constructed through interactions among its actors and draws attention to the formation of states and the impact of their intangible elements on the international system. States, as part of the international system, come together with other states based on common interests and shape the international system through these alliances. In the contemporary context, the shaping of the system occurs under the influence of intangible and social elements such as social norms, belief systems, rules, and ideas. In this context, the Organization of Turkic States (OTS), which was established based on various elements such as common culture, language, and history, has both strengthened the unity among themselves and promoted their existence on the international platform by implementing various projects across the Turkic states. The Organization of Turkic States aimed to bring the Turkic world together and to create stronger ties between the Turkic states. In addition to the goal of solidifying this bond for future generations, OTS, as an intergovernmental organization, has also ensured that its relations with the international community are shaped and developed within an institutional framework.

Considering the steps taken by the organization since its establishment, it is of great importance for the international community. The Turkic states, which have a strategic significance due to their geographical location, play a critical role in ensuring stability and security in the region. It can also be said that the existence of the Organization of Turkic States has an impact on the shaping of relations with other regional and international powers. The fact that Turkic states share common values can be considered as a factor that supports cooperation among them. Since its establishment, OTS has played a role in shaping not only the geography it covers, but also the international system in various ways. The rules and norms determined by the member states and the identity created in this context strengthen the presence of the Organization of Turkic States in the international system day by day.

In short, organizations, which are one of the actors that build and shape the international system, incorporate social factors such as the ideas, ideologies, identities, and cultures of member states, and in this sense, within the framework of the values they embody, have the power to influence and restructure the system they are in. In this context, OTS, which has been increasingly institutionalized and strengthened since its establishment, is a power that affects not only the region and the actors it interacts with, but also the entire international system.

Keywords: OTS, Social Constructionist Approach, Identity, International System, Norm.

Giriş

Uluslararası sistemde devletler arasındaki ilişkiler belli normlar, değerler ve kimlikler temelinde şekillenmekte ve devletler ortak paydada bir araya gelip iş birliklerini çeşitli kurum ve kuruluşlar çatısı altında sürdürme niyeti göstermektedir. Oluşturulan bu örgütler devletlerin kimliklerini yansıtmakta ve bu kimlik doğrultusunda uluslararası sistemi şekillendirme, etkileme gücüne sahip olmaktadır. Sosyal inşa yaklaşımı bağlamında ele alındığında Türk dünyasının sahip olduğu ortak değerler temelinde inşa edilen Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), uluslararası platformda Türk dünyasının tanınması ve sahip olduğu değerlerin tüm dünyaya tanıtılması açısından

önem arz etmektedir. Bu noktada TDT'nin, Türk soylu devletlerin kimliklerini ve sahip oldukları değerleri dünyaya duyurması açısından başarılı olduğu söylenebilir.

Türk halkları yüzyıllardan beri süregelen ilişkiler çerçevesinde din, kültür ve gelenekler bağlamında ortak bir geçmişi paylaşmaktadır. Öyle ki Türk halkları Arap, Moğol ve Rus egemenliklerinde dahi kendilerine özgü kültürel özelliklerini koruyabilmiştir (Mustofaev, 2022). Bugün ise Türk halkları çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Günümüz Avrasya coğrafyasında yer alan Türk dili konuşan devletler büyük bir stratejik önem taşıyan Türk Devletleri Teşkilatı'nın bir parçası olmuştur. TDT uluslararası sistemin dinamiklerine bağlı olarak bölgesel bütünleşme girişimlerinin belirgin önem kazandığı bir noktada konumlanmaktadır. Avrupa halkları Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi çeşitli uluslararası kuruluşlar aracılığıyla devletler sistem içinde kendilerine yer edinmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı da Türk Dünyası için hayati bir yapılanma olarak öne çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Dünyası ülkeleri arasındaki sınırlı adımlarla başlayan etkileşim günümüze kadar artarak devam etmiş ve ilişkiler çok taraflı bir boyut kazanarak kurumsal bir yapıya oturmuştur. Uluslararası sistemdeki yapısal değişimler ve bölgesel gelişmeler göz önüne alındığında TDT'nin önemi de giderek artmaktadır. Çünkü TDT tek başına 300 milyondan fazla bir nüfus, 1,3 trilyon dolardan fazla milli gelir, 560 milyar dolardan fazla dış ticaret hacmi ve 250 milyar dolardan fazla yatırım hacmi ile önemli bir sosyoekonomik aktör olarak öne çıkmaktadır (Yüce, 2022).

Sosyal İnşa Yaklaşımı

Temelde uluslararası ilişkiler disiplini yaklaşımı, olmayan sosyal inşacı yaklaşım birçok bilim dalında kullanılmış ve özellikle 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içinde değerlendirilmeye başlanmış bir yaklaşımdır. Özsoy ve Kobak'ın (2019) ifadesine göre uluslararası ilişkileri anlamlandırmada kullanılan teoriler üç büyük tartışma çerçevesinde ele alınmaktadır: idealizm-realizm tartışmasının akabinde gelen davranışsalılık-gelenekselcilik ve son olarak pozitivizm-post pozitivizm tartışması sosyal inşacılığın ortaya çıkış noktasını teşkil etmektedir. Sosyal inşacılık, bu alanı çalışanlar arasında bir kuram değil bir yaklaşım olarak ele alınmakta ve kabul görmektedir. Materyal olandan ziyade sosyal olanla ilgilenen sosyal inşacılık yaklaşımı diğer teorilerin vurgu yaptığı anarşi, güç, çıkar gibi unsurların varlığını yok saymamakla birlikte bunları ele alışı şekliyle diğer teorilerden ayrılmaktadır. Davut Ateş'e (2009) göre bu yaklaşım, uluslararası ilişkiler kuramlarında temelde değerlendirilen kavramlar olan "anarşi, güç, çıkar, dış politika, norm ve kurum" gibi kavramların sosyal gerçeklik çerçevesinde tekrar yorumlanarak uluslararası ilişkilerin daha iyi ifade edilmesine katkı sağlama hedefi edinmiştir.

Uluslararası politikanın temel yapısı katı bir şekilde materyal olmaktan ziyade sosyaldır ve bu yapı aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını şekillendirmektedir (Wendt, 1995). Yani başka bir deyişle, sosyal inşacılar göre uluslararası gerçekliğin yapıtaşları materyal olduğu kadar düşünseldir, bu düşünsel faktörlerin araçsal olduğu kadar normatif boyutları da vardır, sadece bireysel değil kolektif amaçları da ifade ederler ve bu düşünsel faktörlerin anlam ve önemi zaman ve mekândan bağımsız değildir (Ruggie, 1998). İnşacı yaklaşımı savunanlar, aktörlere ait fikirlerin, inanç ve değerlerin yapısal

birtakım özellikler gösterdiğini ve bu sebeple de sosyal ve siyasal faaliyetler hususunda belirleyici rolleri olduğunu belirtmişlerdir (Yesevi, 2021). Sosyal inşa yaklaşımı normlara özel önem atfetmiştir. Bu hususta Adler'in (2002) de ifade ettiği şekliyle normlar sosyal kimlikleri inşa eder ve ulusal çıkarlara içerik ve anlam verir.

İnşacıların toplumsal hayata dair üç ana varsayımı söz konusudur. İlk olarak toplumsal ve siyasi aktörlerin davranışları yapılar tarafından şekillendirilir. İkincisi ise maddi olmayan yapıların belirlediği devlet kimliklerinin, bu söz konusu kimlikleri nasıl belirlediği hususunun elzem olduğudur. Son olarak ise sistem içindeki yapı ve yapan karşılıklı olarak birbirlerini oluşturur (Arı, 2013, aktaran Özsoy & Kobak, 2019.). Bu hususta uluslararası ortam, birbirlerini etkileyen ve birbirleri tarafından etkilenen aktörler tarafından şekillendirilmektedir. Uluslararası aktörlerin birbirlerini etkilemesi sonucunda oluşan kimlikler sosyal inşacı yaklaşımda merkezi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Adler'e (2002) göre kimlik ulusal ve ulus ötesi çıkarların merkezinde yer alır. Sonuç olarak uluslararası davranış, uygulamalar, kurumlar ve değişimin anlaşılması bakımından büyük öneme sahiptir.

Uluslararası sistem, sadece öznel olarak devletlerin inşa ettiği bir ortam olmamakta, aynı zamanda ortak çıkar ve amaçlara sahip olan devletler, bir araya gelerek örgütler oluşturmakta ve bu örgütler vasıtasıyla uluslararası sisteme etki etmektedirler. Viotti ve Kauppi'ye (2012) göre inşacılar yalnızca amil ya da aktör olarak devletlerle ilgilenmezler aynı zamanda ulus-ötesi kuruluşlar ve uluslararası örgütlerle de ilgilenmektedirler. Örgütleri oluşturan devletlerin sahip olduğu fikirler, normlar ve kimlikler gibi kavramlar temelinde oluşan örgütlerin de uluslararası sistemi etkileme gücü yadsınamaz. Bunun yanı sıra Viotti ve Kauppi'ye (2012) göre devletler devlet dışı aktörleri benzer şekilde etkileyebildiği gibi, devlet dışı aktörler uluslararası normların, kimliklerin ve devlet davranışlarının oluşmasını etkileme potansiyeline sahiptirler. Böylece devlet ve devlet dışı aktörlerin karşılıklı etkileşimi sistemin inşası bakımından önem arz etmektedir.

Kimlik ve Norm

Uluslararası sistemdeki aktörlerin davranışları kimlikleri ve çıkarları bağlamında şekillenmektedir. Viotti ve Kauppi'ye (2012) göre inşacı açıdan kimlik sosyal ilişkilerde, paylaşılan anlamlar, kurallar, normlar ve uygulamalardan oluşan yapıdır fakat zaman içinde ve bağlamlarına göre kimlikler değişebilir. Kimlikler üretilmiştir ve verilmiş değildir. Sosyal inşacılara göre devletlerin çıkarlarını şekillendiren kimlik onların davranışlarının temelinde yatan en mühim unsurdur (Ercan & Altındağ, 2023). Devletlerin birbirleri ile etkileşimi kimliklerinin onlara yüklediği anlam doğrultusunda gerçekleşmekte ve uluslararası sistemi de bu doğrultuda etkilemektedirler.

Ercan ve Altındağ'a (2023) göre kimlik, aktörü inşa eden ve o aktöre has özelliklerden meydana gelen örgütsel/kişisel kimlikle birlikte aktörün sistemdeki diğer unsurlarla münasebetlerinde kendisine atfettiği anlamlar bütünü şeklinde ifade edilebilecek sosyal kimlikten oluşmaktadır. Özneler arası sosyal kimlikler işbirlikçi ya da çatışmacı olabilir ve etkileşim süresince sosyal kimlik ve çıkarlar daima değişim halindedirler (Wendt, 1994). İnşacılar, devletler arası iş birliğine bağlı olarak çeşitli kolektif kimliklerin şekillenmesini olası görmektedirler ve devletler oluşturdıkları bu

kimliklerle “biz” olarak davranabilecekleri kurumlar meydana getirebilirler (Kaya, 2008).

Kimliklerle birlikte sisteme etki eden diğer bir unsur normlardır. Kabul edilmiş davranış şekilleri olarak isimlendirilen normlar, devletler tarafından uyulması gerekli olan kurallardır (Yesevi, 2021). Norm, genellikle sosyal yapıyla etkileşim halinde olan aktörün/amilin davranış, tutum sürekliliğini ve değişimini, izlemesi ve benimsemesi umulan değerleri, fikir ve zihni çerçeveleri ve bunlara ek olarak davranış kalıpları ile sosyal kuralları benimseme/benimsetme sürecini açıklamayla ilgili önemli bir kavramdır (Tabak, 2017). Üç aşamalı bir süreç olarak ortaya çıkan norm etkisinin birinci basamağının, karakteristik mekanizması norm girişimcileri tarafından iknadır. İkinci aşama daha çok taklit dinamiği olarak ifade edilir. Norm liderleri diğer devletleri norm takipçileri olarak sosyalleştirme girişiminde bulunurlar ve bu basamağın sonunda norm içselleştirmesi meydana gelir (Finnemore & Sikkink, 1998). Uluslararası politikanın sosyal doğası devletler arasında değerleri, beklentileri ve davranışları koordine eden normatif anlayışlar yaratır. Çünkü normlar farklı aktörler üzerinde benzer davranışsal iddialar ortaya çıkarmaktadır (Katzenstein, 1996).

Özetle, devletlerin sahip olduğu kimlikler ile oluşturdukları normlar birbirlerinden ayrı düşünülemez. Bu hususta devletlerin kimlikleri doğrultusunda oluşan çıkarlar uluslararası sistemin şekillenmesinde başat rol oynamaktadır. Bu doğrultuda uluslararası sistem, norm ve kimlikler temelinde şekillenmekte ve ilerlemektedir. Adler’e (2002) göre kimlik kavramı, inşacılar için uluslararası davranışları, uygulamaları, kurumları ve değişimi anlamlandırma bakımından önem arz etmektedir. Kimlik, uluslararası çatışma ve savaşın anlaşılması için olduğu kadar iş birliğinin anlaşılması için de önemlidir. Aktörlerin ortak paydada buluşup ortak çıkarlar çevresinde bir araya gelmeleri, uluslararası platformda ortak davranış sergileyebilecekleri kurumların oluşmasına vesile olmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)

Türk dili konuşulan coğrafyalarda yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasındaki kurumsal ilişkilerin temeli, 1992 yılında atılmıştır. Zirveler süreci olarak bilinen süreç, Devlet başkanlarının bir araya gelmesiyle gerçekleştirilen 10 zirveden oluşan toplantıları kapsamaktadır. Bu zirveler neticesinde bir dizi ortak kuruluş faaliyete geçirilmiştir. 21. yüzyıldan itibaren Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’nin liderler düzeyinde gerçekleştirilen zirve toplantıları devam etmiştir. Türk devletleri ortak kurumlar bağlamında kültürel, toplumsal, entelektüel, bilimsel, ekonomik, siyasi, diplomatik ve hukuki ilişkilerinde önemli aşamalar kaydetmiş ve bu süreçte önemli deneyimler kazanmıştır (Bıyıklı, 2018).

TDT bu süreçte ortak amaçların yerine getirilmesi hususunda bir takım kurum ve kuruluşlarla iş birliği içine girmiştir. Ortak amaca hizmet eden bu kuruluşlar içinde Türksoy, Türkpa, Türk İş Konseyi Türk Kültür ve Miras Vakfı, Uluslararası Türk Akademisi ve Türk Konseyi gösterilebilir. Bu başlıkta ele alınan Türk Konseyi (Türk Keneşi) ise 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Anlaşması ile oluşturulmuş ve daha sonra 12 Kasım 2021’de İstanbul’da imzalanan anlaşma çerçevesinde Türk Devletleri

Teşkilatı adını almıştır. Bu isim değişikliği teşkilatın üye devletleri tek bir varlık halinde birleştirme amacını değil, her birini ayrı ayrı, eşit statüde, ortak hedefler etrafında bir araya getirme bilincini yansıtmaktadır (Topsakal & Zengin, 2021).

TDT'nin kurucu üyeleri arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye yer almaktadır. Birliğin 7. Zirvesinde Özbekistan teşkilata tam üye olmuştur. KKTC, Macaristan ve Türkmenistan'ın gözlemci üye statüleri devam etmektedir. Nahçıvan Anlaşması'nı temel alan birlik üyeleri, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaç ve ilkelerine olan bağlılıklarını doğrulayarak Teşkilatın asıl amacını Türk Devletleri arasındaki kapsamlı iş birliğini güçlendirmek ve hem bölgesel hem de küresel barışa destek olmak olarak açıklamışlardır. Üye ülkeler ayrıca, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve etkin yönetim gibi temel prensiplerine olan bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Teşkilat çerçevesindeki iş birliği üye ülkeler arasındaki ortak dil, kimlik, tarih ve kültür birliğini esas alan özel dayanışma esasına göre inşa edilmiştir (TDT, 2021).

Birliğin 2021 yılında gerçekleştirdiği 8. Zirve Bildirisi üye devletlerin 2040 vizyonunu da ortaya koyması açısından önemlidir. Emrah Kaya bu zirve sonrasında TDT'nin daha sağlam bir kurumsal kimlik kazandığını ifade etmektedir. Bu zirvede hem gözlemci üyelik kriterleri hem de teşkilatın diğer devletler veya kurumlar ile olan ilişkilerinin çerçevesi belirlenmiştir. Bu önemli gelişme, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelecekte daha etkili bir aktör haline geleceğini göstermektedir. Türk devletleri artık yalnızca tarihsel ve ekonomik bağlar üzerinden değil aynı zamanda ortak çıkarlar ve değerler temelinde de ilişkiler kurmaktadır. Bu ortak çıkarlar arasında Doğu-Batı arasındaki Türk Dünyası'nın hem bölgesel hem de küresel bir çekim merkezi olmasını teşvik etme önceliği oluşturmaktadır (TDT, 2021 & Kaya, 2021).

Birçok zirvede ele alınan ortak hareket etme bilincinin 8. Zirve Bildirisi'nde de görülmesinin yanında liderlerin vermiş olduğu mesajlarda karşılıklı saygı, ortak çıkarlar, barışçıl tutum, güvenlik sorunlarının ortak bir şekilde çözülmesi ve ileriye dönük ortak stratejiler belirlenmesi üzerinde durulduğu gözlemlenmiştir. Bu bilgiler ışığında Türk Dünyası ülkelerinin sadece köklü bir geçmişe dayanan birikimle değil aynı zamanda ortak bir gelecek vizyonu ile hareket ettikleri iddia edilebilir (Kaya, 2021).

TDT'nin Türk halkları üzerindeki çalışmalarını çok daha iyi anlayabilmek için Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaya koyduğu görüşün de önemini belirtmek gereklidir. Çünkü TDT'nin oluşumundan on yıllar önce onun ortaya koyduğu görüş Türk halkları arasındaki bağı açıkça ortaya koymaktadır. Sovyetler Birliği'ni müttefik olarak gören Atatürk gelecekte neler olacağını tahmin etmenin zor olduğuna vurgu yaparak SSCB için;

...Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprüleri sağlam tutarak. Dil bir

köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir. diye belirtmiştir (Aktaran Amanoğlu, 2008).

Dolayısıyla 8. Zirve Bildirisi bu çerçevede ele alındığında sonuçları açısından kültürel, akademik ve parlamenter alanlarda iş birliğini geliştirmek için Türksoy, Türkpa, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Akademisinin varlığı daha da fazla önem kazanmıştır. Uluslararası alanda bağımsız olarak hareket eden bu kurumlar her şeyden önce üye ve gözlemci ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedirler (Mustofaev, 2022). Özellikle 1993 yılında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında Almatı'da 12 Temmuz 1993'te Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma imzalanmış ve ortak kimlik değerlerinin korunmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır (Resmi Gazete, 1994). Türksoy gibi kurumlar sayesinde Türk dilli halkların sözlü gelenekleri (masal, destan, halk hikayeleri vb.), gösteri sanatları (tiyatro, meddah, kukla vb.), Nevruz ve anma günleri gibi ritüelleri geleneksel yemekleri ve el sanatları becerileri gibi kültürel öğelerin gelecek nesillere miras bırakılması kolaylaşacaktır (Gocuk, 2022).

Ortak kuruluşlardan olan Türkpa da bu tür uygulamalara önemli destekler sağlamaktadır. Türk Dünyası Kültür Başkenti uygulamasının yanında Türk halklarının ortak geçmişini yansıtan önemli tarihler ve şahsiyetler için düzenlediği anma yılları ve nevrüz kutlamaları ortak kimlik öğelerine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Unesco'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerinde yer alan göçebe oyunlarının oluşturduğu ortak kimlik duygusu da göz ardı edilmemelidir (Türkpa, 2022). 2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin bu listede 30 adet kayıtlı unsuru bulunmaktadır. Bunların arasında diğer Türk devletleri ile ortak katılımlı olanlar ise şunlardır:

- Nevruz,
- İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği (Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka),
- Dede Korkut-Korkut Ata Mirası (Kültürü, Efsaneleri ve Müziği),
- Minyatür Sanatı,
- Geleneksel zekâ ve strateji oyunu (Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme),
- Çay Kültürü (Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembölü),
- İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi,
- Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği,
- Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik,
- İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri,
- Balaban/Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı,
- Sedef Kakma İşçiliği (Unesco, 2023).

Görüldüğü üzere TDT üye devletlerinin sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan sahip olduğu bu miras unsurları Unesco bünyesinde tüm insanlığa sunulmuştur. Ortak hazine olan dil, kültür, tarih ve folklor öğeleri ile birlikte TDT üye devlet ilişkilerinin daha da güçlenmesi kurumun bölgesel anlamdaki rolüne kuşkusuz katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Uluslararası platform devletlerin sahip oldukları kültür, normlar, kimlikler ve çıkarlar gibi unsurlar tarafından şekillenmektedir. Sahip oldukları ortak çıkarlar devletlerin birbirine yakınlaşmasına ve aralarında iş birliği süreçlerinin başlamasına vesile olmaktadır. Bu sayede ortak paydada buluşan devletlerin bir araya gelmesiyle oluşturdukları örgütler uluslararası ve sistemi etkilemekte ve ondan etkilenmektedir. Bu bağlamda ortak değerler etrafında bir araya gelen Türk soylu devletlerin oluşturduğu uluslararası örgüt olan TDT de bünyesindeki devletlerin kimliklerini, norm ve çıkarlarını uluslararası platformda tanıtmaya ve varlığını kabul ettirme adına önem arz etmektedir.

Ayrıca Türk dili konuşan ülkelerin ve halkların arasındaki duygusal birlikteliğin sağlanması için gerekli altyapısını hazırlayan kurumlar sayesinde TDT'nin varlığının ve vizyonunun daha fazla önem kazandığı açıktır. Ortak kültürün korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunan bu kurumlar sayesinde Türk medeniyetinin değerlerini hem korumak hem de gelecek nesillere aktarmak kolaylaşmıştır.

Kaynakça

- Adler, E. (2002). "Constructivism and International Relations". Carlsnaes, W. & Risse, T. & Simmons, B. A. (Ed.), *Handbook of International Relations*. Sage Publication. <https://omnilogos.com/constructivism-and-international-relations/> (Erişim tarihi: 09.11.2023).
- Amanoğlu, E. (2008). *İsmail Hacıyev-İsa Habibbeyli, Atatürk ve Nahçıvan*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/18764> (Erişim tarihi: 11.12.2023).
- Ateş, D. (2009). Konstrüktivizm, "Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5(20), 79–103.
- Bıyıklı, M. (2018). "Ortak Kuruluşlar İlişkiler ve İşbirlikleri". Gürbüz Y. E. (Ed.), 25 *Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Konseyi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Etkinlikler ve İş Birlikleri*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Ercan, M., & Altındağ, N. (2023). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Konstrüktivizm Teorisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 152–161.
- Finnemore, M. & Sikkink, K. (1998). "International Norm Dynamics and Political Change". *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>
- Gocuk, Y. (2022). "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşınmasında Türk Dünyası Vakfı Örneği (Eskişehir)". *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), ss. 432-448.
- Katzenstein, P. J. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press.
- Kauppi, M. V., & Viotti, P. R. (2012). *International Relations Theory*. Pearson Education.
- Kaya, E. (2021). *Türk Dünyası'nın Yenilenen Yüzü: Türk Devletleri Teşkilatı*. <https://www.ankasam.org/turk-dunyasinin-yenilenen-yuzu-turk-devletleri-teskilati/> (Erişim tarihi: 09.12.2023).
- Kaya, S. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar". *Ankara*

- Üniversitesi SBF Dergisi, 63(3), 83–111.
https://doi.org/10.1501/sbfder_0000002074.
- Mustofaev, M. (2022). “The Organization of Turkic States: A New Approach To Global and Regional Challenges”. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 105-120.
- Özsoy, N. K., & Kobak , Ö. (2019). “Yugoslavya’daki Kimlik Çatışmalarının Sosyal İnşacılık Teorisi Kapsamında İncelenmesi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 207–219.
- Resmî Gazete, (1994). *Türksoy’un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*. Sayı 21860.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*. Taylor & Francis.
- Topsakal, İ. & Zengin A. K. (2021). “Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar”. *Kriter Dergisi*, Yıl 6, Sayı 63. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar> (Erişim tarihi:10.12.2023).
- Tabak, H. (2017). “Normlar, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika”. Efeğil, E. (Ed.) *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi* içinde ss. 139-175, Gündoğan Yayınları.
- TDT (2023). *Türk Devletleri Teşkilatı resmi internet sitesi*. [https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=Türk%20Devletleri%20Teşkilatı%20\(eski%20adıyla,%2C%20Kırgızistan%20ve%20Türkiye%60dir](https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=Türk%20Devletleri%20Teşkilatı%20(eski%20adıyla,%2C%20Kırgızistan%20ve%20Türkiye%60dir). (Erişim tarihi: 13.12.2023).
- TDT (2023). *Türk Devletleri Teşkilatı resmi internet sitesi*. 8. Zirve Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Erişim tarihi: 13.12.2023).
- Türkpa, (2022). *Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi Çolpan-Ata Bildirgesi*. <https://turkpa.org/files/plen%2011%20tr.pdf>. (Erişim tarihi: 10.12.2023).
- Unesco, (2023). *Unesco somut olmayan kültürel miras listeleri*. <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-Kültürel-Miras-Listeleri>. (Erişim tarihi: 10.12.2023).
- Wendt, A. (1994). “Collective Identity Formation and the International State”. *American Political Science Review*, 88(2), 384–396. <https://doi.org/10.2307/2944711>
- Wendt, A. (1995). “Constructing International Politics”. *International Security*, 20(1), 71–81. <https://doi.org/10.2307/2539217>
- Yesevi , Ç. G. (2021). “Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında Sosyal İnşacılık Yaklaşımının İncelenmesi”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 52–74.
- Yüce, M. (2022). *Türkiye’nin Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleriyle İkili İlişkileri*. Seta Yayınları.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN ÖNEMİNİ ANLAMAK

Serdar YILMAZ*

Özet

Bu çalışmanın temel hedefi, Türk devletlerinin kurdukları Türk Devletleri Teşkilatı'nı, kendi aralarındaki farklı ulusal çıkar tanımlamalarını da göz önüne alarak incelemektir. Bu çalışma, Türk devletleri arasındaki kültürel, dilsel, dinsel, tarihsel ve ekonomik bağların bu devletler için en önemli dayanak noktası olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca bu çalışma, Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesine ve Türk devletlerini bekleyen bölgesel ve küresel fırsatların neler olduğu konularına da değinecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Bütünleşme Girişimleri, 2040 Vizyon Belgesi

Understanding the Importance of the Organization of Turkish States

Abstract

The main target of this study is to examine the cooperation efforts of the Turkish states taking into account the different national interest definitions of these states. This study claims that the cultural, linguistic, religious, historical and economic ties between the Turkish states are the most important pillars for these states. In addition, this study will also touch on the Turkish World 2040 Vision document and the possible regional and global opportunities for Turkish states.

Key Words: Organization of Turkish States, Integration Attempts, 2040 Vision Document

Giriş

Bu çalışma Orta Asya Türk devletleri ile Türkiye ve Azerbaycan'ın 1991'den günümüze gerçekleştirdikleri işbirliği girişimlerinin sonuncusu olan Türk Devletleri Teşkilatı'nı incelemektedir. 2040 Vizyon Belgesi'ne ve bu Belge'nin Türk devletleri için taşıdığı öneme de ayrıca değinecek olan bu çalışma, Türk devletlerinin ne birbirlerinden çok uzaklaştıklarını ne de birbirlerine çok yaklaştıklarını, zamanla aralarında var olan mevcut mesafeyi bularak bu mesafeyi koruduklarını, bu devletler arasındaki kültürel, dilsel, dinsel, tarihsel ve ekonomik bağların bu devletlerin ilişkilerini sürdürmedeki en önemli dayanak noktası ve motivasyon kaynağı olduğunu varsaymaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı: Bir Bayrak, Sekiz Devlet

29 Nisan – 1 Mayıs 1992 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı olarak Kazakistan'ı ziyaret eden Süleyman Demirel, “Türk Devletleri Birliği” fikrini ortaya atmış ve Türk devletlerinin askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliği yapma zamanının geldiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2016: 197). Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise

* Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Muğla-Türkiye. E-Mail: serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392.

yüzyıllarca birbirlerinden ayrı yaşamak zorunda bırakılan Türk devletlerinin bir araya gelme ve bütünleşme imkânının ortaya çıktığını belirtmiştir (Özal, 1992: 13). Özal, 30-31 Ekim 1992 tarihli Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde, Türk devletleri arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaşım, haberleşme ve küresel ekonomiye entegrasyon konularında kapsamlı bir iş birliğinin tüm Türk devletleri için faydalı olacağını dile getirmiştir (TÜRKON, 2022). 18-19 Ekim 1994 tarihlerinde İstanbul'da tüm devletlerin katıldığı ikinci zirvede imzalanan İstanbul Bildirgesi ile Türk devletlerinin kendi aralarında geliştirecekleri güvenlik, ekonomik ve kültürel iş birliğinin Avrasya'nın kalkınmasına ve refahına hizmet edeceği açıklığa kavuşturulmuştur (İstanbul Bildirgesi, 2022).

28 Ağustos 1995'de Bişkek'te düzenlenen 3. Zirvede bölgesel bütünleşme çabalarına hız vereceklerini dile getiren liderler, 21 Ekim 1996'da Taşkent'te düzenlenen 4. Zirvede Taşkent Deklarasyonunu imzalayarak Türk devletleri arasında bir Daimi Sekreterlik kurulmasına karar vermişlerdir (Taşkent Bildirisi, 2022). 9 Haziran 1998'de Astana'da beşinci kez bir araya gelen Türk devletlerinin liderleri, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun AGİT Lizbon Zirvesi ilkelerine göre çözülmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Astana Bildirisi, 2022). Bunun üzerine Bakü'de 8-9 Nisan 2000 tarihinde yapılan altıncı Zirvenin ardından 27 Nisan 2001'de İstanbul'da düzenlenen yedinci Zirvede Türkçe Konuşan Ülkeler Parlamenterler Meclisi'nin (TÜRKPA) kurulması fikri ortaya atılmıştır (İstanbul Bildirisi, 2022). Bu Zirve ile son on yılda istenilen hedeflere ulaşamadığı ve ticaret rakamlarında gerileme olduğu gözlemlenmiştir (Yılmaz, 2016: 199).

Sekizinci Zirve 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da yapılmıştır. Özbekistan'ın katılmadığı ve Türkmenistan'ın büyükelçi gönderdiği bu Zirve, TÜRKPA ve Aksakallar Meclisi'nin önerilerinin kabul edilmesiyle sona ermiştir (Egemen Kazakistan, 2006: 1). Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan liderlerinin yer aldığı Türk Konseyi dokuzuncu Zirvesi 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da yapılmıştır. Nahçıvan Anlaşması 10 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiş ve başlayan bölgesel entegrasyon çalışmaları önemli bir ivme kazanmıştır (Nahçıvan Anlaşması, 2022). Türkçe Konuşan Ülkeler Başkanları Zirvesi bu isimle son kez 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş, bayrak, teşkilat şeması, amaç ve hedefler ortaya konulmuştur (TÜRKON, 2023). O zamandan beri yedi Türk Konseyi ve iki Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) zirvesi düzenlenmiştir.

1. Türk Konseyi Zirve Toplantısı “Ekonomik ve Ticari İşbirliği” temasıyla 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı'da yapılmıştır. Bu zirve vesilesiyle üye ülkelerin iş çevrelerini bir araya getirmek üzere Türk İş Konseyi kurulmuştur. İkinci Zirve “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasıyla 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Bişkek'te düzenlenmiştir. Türk Konseyi çatısı altında Astana'da Türk Akademisi ve Bakü'de Türk Kültür ve Miras Vakfı kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Üçüncü Zirve “Ulaşım” temasıyla 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde Azerbaycan'ın Gebele şehrinde, dördüncü Zirve “Turizm Alanında İşbirliği” temasıyla 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum'da ve beşinci Zirve “Medya ve Bilişim İşbirliği” temasıyla 11 Eylül 2015 tarihinde Astana'da gerçekleştirilmiştir (TurkicStates, 2023). Altıncı. Zirve 3 Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Çolpon Ata kentinde düzenlenmiştir. Uzun bir aradan sonra ilk

kez Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ve Macaristan Başbakanı Viktor Orban bu zirveye katılmışlardır (TURKKON, 2023). Yedinci Zirve, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) Desteklenmesi” temasıyla 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü’de düzenlenmiş ve Özbekistan’ın teşkilata tam üyeliğine karar verilmiştir (TurkicStates, 2020). Türk Konseyi 8. Zirvesi “Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler” temasıyla 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da düzenlenmiştir. Görüşmeye Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Macaristan’ın liderleri ile Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Baghdad Amreyev katılmıştır. Liderler Zirve’de, Konsey’in adının “**Türk Devletleri Teşkilatı**” (TDT) olarak değiştirilmesi başta olmak üzere, kurumun geleceğini ilgilendiren bir dizi önemli konuda kararlar almışlardır. Zirve, hem Türkmenistan’ın teşkilata gözlemci üye olarak katılması hem de Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinin (TurkicStates, 2021) onaylanması bakımından büyük bir önem arz etmiştir. 11 Kasım 2022 tarihinde Türk Dünyası Medeniyet Başkenti ilan edilen Semerkant’ta düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi’ne katılan liderler, “Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru” başlıklı oturumda, Türk entegrasyonuna ve Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesine (TDT, 2022) yönelik güçlü bir birliktelik örneği göstermişlerdir (Yılmaz, 2023: 10-11).

Zirveler, ticari iş birliğinden eğitim ve kültür iş birliğine, ulaşımdan turizme, medyadan bilgi teknolojilerine, gençlik çalışmalarından milli sporlara kadar geniş bir çalışma alanını kapsamıştır. Buradaki en önemli konu Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesidir. Bu 17 sayfalık belge, TDT’nin geçmiş başarılarının, taahhütlerinin ve kuruluşunun bir özetidir. “Türk Dünyası 2040 Vizyon” belgesi ile Teşkilatın kuruluşunun arka planı, amaç ve değerleri, iş birliği alanları, genişleme süreci, uluslararası aktörlerle iş birliği ve faaliyetleri ve de alınması gereken bölgesel ve küresel tedbirler hakkında ipuçları sunmaktadır. Belgedeki temel amaç ise Türk iş birliğini güçlendirmek ve bölgeler arası iş birliğini geliştirmektir. Belge, Türk devletleri arasındaki iş birliğini sürdürmek için uzun vadeli bir yaklaşım vizyonunu ortaya koymaktadır.

2040 Vizyon Belgesi: Bir Rüyanın Gerçeğe Dönüşmesi

2040 Vizyonu dört ana ilkeye dayanmaktadır. Birinci ilke “Siyasi ve Güvenlik İşbirliği” dir. Bu ilke, üye devletlerin farklı alanlarda ortak hareket etmesini istemektedir. TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve TÜRKPA gibi Türk iş birliği kuruluşları ile etkin iş birliği ve koordinasyon sağlamayı amaçlamaktadır. Radikalleşme, İslamofobi, yabancı düşmanlığı, terörizm, uyuşturucu ticareti, düzensiz göç, insan kaçakçılığı, silah ticareti, ekonomik ve siber suçlar ve sınır güvenliği ile mücadele etmek için üye devletler arasında iş birliği ve bilgi paylaşımı için bir ağ oluşturma hedefine sahiptir (TurkicStates, 2022). İkinci ilke “Ekonomik ve Sektörel İşbirliği” ile ilgilidir. Malların, sermayenin, hizmetlerin, teknolojinin ve insanların üye devletler arasında serbest dolaşımını sağlamaya yönelik çabaları kapsamaktadır. Ayrıca, özel sektörü desteklemek, ekonomik büyümeyi ve sosyoekonomik kalkınmayı teşvik etmek için ilgili finansal ve yatırım araçlarını geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Ekonomik iş birliği, ulaşım, gümrük, bilgi ve iletişim

teknolojileri, enerji, turizm, sağlık, çevre ve tarım gibi temel konulara odaklanmaktadır. 2040 Vizyonunun üçüncü ilkesi “Halkların İşbirliği” temasıdır. Kültür, eğitim, bilim, gençlik, spor, diaspora, bilgi, medya ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliğini hedeflemektedir. Buradaki temel amaç, Türk Devletleri Teşkilatı’na üye ülke halklarının birbirini tanımaya yardımcı olmaktır. Dördüncü ve son ilke ise “Üçüncü Taraflar ile İşbirliği”dir. Türk Devletleri Teşkilatı’nın güvenilir bir uluslararası aktör olarak görünürlüğünün ve etkisinin artırılması için üçüncü ülkeler ile uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla iş birliklerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (TurkicStates, 2022; Yılmaz, 2023: 12-13).

TDT devletleri siyasi, ekonomik ve insani boyutlarıyla Türk iş birliğinin itici gücü olma görev ve sorumluluğunu üstlenmiştir. Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesi, Teşkilat bünyesinde ortaya konulan ilk stratejik belgedir. Bu belge bir bütün olarak hem bölgesel hem de küresel çağın gerekliliklerini yakalamakta ve bu yönde atılması gereken somut adımları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 2040 Vizyonunu ortaya koymak jeostratejik bir hamledir. TDT projelerinde mümkün olan en verimli, kapsayıcı ve etkili sonuçları üretmek için her türlü sorumluluk alınmalıdır. Söz konusu iş birliği alanları ne olursa olsun hesap verebilirlik (accountability), hazırlıklı olma (preparedness), uyum sağlama (conformance) ve sorumluluk (responsibility) gibi ilkeler iş birliğinin temel direkleri olmaya devam etmelidir. Elbette bu Vizyon Belgesi için sihirli bir değnek bulunmamaktadır. Bu nedenle belirli aralıklarla hayata geçirilecek Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinin beş yıllık stratejik yol haritası uygulanmalıdır. Vizyonda öngörülen taahhütlerin uygulanmasına yönelik yöntem ve araçlar, belgenin kendisi kadar önemlidir. Bu nedenle Vizyon’da belirtilen taahhütlerin makul bir gecikmeyle de olsa hayata geçirilmesi elzemdir.

Sonuç Yerine

Türk devletleri arasındaki ortak tarih, dil, kültür ve kimlik gibi temel değerler, TDT’nin bölgesel/küresel barış ve istikrara katkı sağlama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. TDT artık uluslararası bir organizasyondur. TDT üyeleri arasındaki her türlü işbirliğini kademeli olarak kurumsallaştırmalı ve üye devletleri ve halkları birbirine yaklaştırmalıdır. 2040 Vizyonu belgesinde ortaya konulan ortak faaliyetlerin sürdürülmesi önem arz etmektedir. Üye ülke halklarının birbirine yakınlaştırılması, daha çok ortak projelere imza atılması, ulaşımın ucuzlatılması ve ulusal kapasitelerin uyumlaştırılması elzemdir. Küresel tehditlerin ve bölgesel istikrarsızlığın arttığı bu dönemde, TDT üyelerinin ulaşması gereken temel çıktılar şunlardır: demokratik değerleri geliştirmek, halkların talep ve beklentilerine cevap vermek, rejimi kişiselleştirme hastalığından vazgeçmek (Uslu, 2010: 233) ve birbirine güven duymaktır.

Türk dünyasını oluşturan devletler arasında tarih, dil, soy, kültür, din gibi pek çok değer bulunmasına rağmen Türk halkları arasında güçlü ve sürekli bir bağdan söz etmek güçtür. Türk halkları arasında Çarlık Rusya’sı ile başlayan, Sovyetler Birliği ile gelişen ve şimdi Rusya Federasyonu korkusuyla devam eden bir kopuş olmuştur. TDT’den en büyük beklenti ise bu kopuşu onarmasıdır. Bu kopuşu onarmak için ortak değerlere sahip olmanın yanı sıra TDT’nin coğrafi avantajları da vardır. 21. yüzyılın Asya yüzyılı olacağı mantığından hareketle, Türk devletlerinin Doğu-Batı ve Güney-Kuzey ticaret

yollarının ortasında yer alması onlara çok önemli jeopolitik avantajlar sağlamaktadır. Türk devletlerinin bulunduğu coğrafya son derece zengin yer altı ve yer üstü doğal kaynaklara sahiptir. Bu coğrafya, TDT üyesi ülkelerin ve Batılı ülkelerin enerji sorunlarına çözüm olabilir. Böylece TDT hem üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri geliştirebilir hem de küresel sistemde vazgeçilmez bir aktör haline gelebilir. TDT'nin bu potansiyeli vardır. TDT, bu potansiyeli ileriye taşıyabilecek ve üyelerini küresel sistemde tercih ettirebilecek önemli bir uluslararası projenin paydaşıdır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2013 yılında başlattığı Kuşak ve Yol projesinin “Orta Koridoru” projesi, TDT üyesi ülkelerin refahını artırmanın yanı sıra TDT'nin uluslararası rolünü pekiştirecek ve güçlendirecek imkânlar sunmaktadır.

21. yüzyılda TDT'nin önünde tarihi bir fırsat durmaktadır. Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan, bölgesel ve küresel ilişkilere siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda katkı sağlayacak bir potansiyelle karşı karşıyayız. Bu bağlamda 2040 Vizyonu belgesinin iddialı ve umut verici olduğunu belirtmekte fayda vardır. Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesi, uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde stratejik bir bakış açısına sahip olmanın günümüzde bir zorunluluktan daha fazlası olduğuna işaret etmektedir. Türk devletlerinin yapabileceği olumlu katkılara atıfta bulunan 2040 Vizyonu belgesi, mevcut uluslararası taahhütlerine hâle getirmeksizin ve hiçbir ülkeyi karşı karşıya getirmeden, TDT üyesi ülkelerin ulusal bazda ve grup olarak daha güçlü hale getirilmesini amaçlamaktadır. Bunu yaparken, egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı dâhil olmak üzere uluslararası hukukun evrensel ilkelerine olan bağlılığını yinelemektedir. Ayrıca bu Vizyon belgesi genelinde hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, dayanıklılık, sürdürülebilirlik, kapsayıcılık, hesap verebilirlik, verimlilik, şeffaflık gibi terimlere de sıklıkla rastlanmaktadır. 2040 Vizyon Belgesi'nin Avrupa Birliği'ni oluşturan kurucu metinler gibi küresel bir bakış açısıyla bölgesel gerçekler üzerine inşa edildiğini söylemek doğru olacaktır.

Kaynakça

- Astana Bildirisi, Kazakistan,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/07_AstanaBildirisi1998_5.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103743.pdf (17.12.2022).
- İstanbul Bildirisi, Türkiye,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/10_IstanbulBildirisi1994_2.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103924.pdf (02.12.2022).
- İstanbul Bildirisi, Türkiye,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/05_Istanbul2001_7.Devle_BaskanlariZirvesiBildirisi_20140418_103624.pdf (06.12.2022).
- Nahçıvan Anlaşması, Azerbaycan, <http://www.turkkon.org/tr-TR/nahcivan-bildirisi-%282009%29/4/911/911/290> (28.12.2022).
- Özal, T. (1992). “Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 19, s. 13.
- Taşkent Bildirisi, Özbekistan,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/08_TaskentBildirisi1996_4.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103822.pdf (18.12.2022).

- Tugel bol, Turki Tildes Tuıstar (Birlik Olun, Aynı Dilli Kardeşler), Egemen Kazakhstan Gazetesi, No: 284 (24537), 18.11.2006, s. 1.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Keneşi Zirve Bildirileri, <http://turkkon.org/tr-TR/bildiriler/4/56> (26.12.2022).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Zirveler Tarihçesi, http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler_sureci_bilgi_notu/4/52 (01.01.2023).
- Türk Konseyinin Temel Amaç ve Görevleri, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10 (06.01.2023).
- Türk Konseyi Altıncı Zirve Toplantısı Basın Duyurusu, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 3 Eylül 2018, <http://www.turkkon.org/tr-TR/turk-konseyi-altinci-zirve-toplantisi-basin-duyurusu/54/4873> (15.01.2023)
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Organizasyon Yapısı”, 2022. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi>
- Türk dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Yedinci Zirve Bildirisi, 2020. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf (21.01.2023).
- Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi, 2021. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (24.01.2023).
- Uslu, N. (2010). “Orta Asya Ülkeleri Arasında İşbirliği ve Örgütlenme Çabaları”, (Der) Tayyar Arı, *Orta Asya ve Kafkasya*, MKM Yayıncılık, Bursa, s. 230.
- Yılmaz, S. (2016). *Kazakistan’ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 197.
- Yılmaz, S. (2023). A theoretical Explanation for the Success of the Organization of Turkish States’ 2040 Vision Document, (Eds). Yılmaz Ulvi Uzun ve Hakan Kaya, *Organization of Turkic States, Politics, Economics, Cultural Collaborations and 2040 Vision*, Nobel Yayınları, Ankara, ss. 3-19.

MERKEZİ ASYA'DA TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN BÜTÜNLEŞMESİNİN ÇİN, RUSYA, ABD VE AB'YE YANSIMALARI

Burulkan PALA*

Özet

Bu bildiri, Merkezi Asya'daki Türk devletlerinin Türk Devletleri Teşkilatı ile bütünleşmesinin Çin, Rusya, ABD ve AB'ye nasıl yansıdığını analiz etmek için hazırlanmıştır. Bildiride, bu doğrultuda söz konusu Çin, Rusya, ABD ve AB ülkelerinde Türk Devletleri Teşkilatı ile ilgili yansımalar birincil kaynaklardan toplanarak analiz etmeye çalışılacaktır. Çalışmanın araştırma sorusu, Türk devletlerinin bütünleşmesinin ABD, AB ve özellikle Pekin ve Moskova için ciddi bir tehdit oluşturup oluşturmayacağıdır.

Anahtar Kelime: *Merkezi Asya, ABD, AB, Rusya, Çin*

Reflections of the Integration of the Organization of Turkic States in Central Asia on China, Russia, the US and the EU

Abstract

This paper is prepared to analyze how the integration of the Turkic states in Central Asia with the Organization of Turkic States is reflected in China, Russia, the US and the EU. In this direction, the paper will try to analyze the reflections written about the Organization of Turkic States in China, Russia, the US and the EU countries by using qualitative research method by collecting primary sources. The research question of the study is whether the integration of Turkic states would pose a serious threat to the US, the EU and especially Beijing and Moscow.

Keywords: Central Asia, USA, EU, Russia, China

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Oluşum ve Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış

Soğuk Savaş dönemi boyunca Türk Dünyasının birbirleriyle iletişim kurmaları imkânsız olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) içerisinde bulunan Merkezi Asya ve Kafkasya'daki Türk devletleri hem birbirleriyle hem de Türk Dünyasının önemli aktörü olan Türkiye ile doğrudan ilişki kuramamıştır. SSCB'nin dağılması ile hem uluslararası sistem hem de özellikle Türk Dünyası yeni bir görünüme kavuşmuştur. Dördü Merkezi Asya'da biri Kafkaslarda olmak üzere beş Türk Dili Konuşan ülke bağımsızlığını ilan etmiştir. Uluslararası sistemin yeni bir döneme girdiği 1990'lı yıllar Türkiye ve bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan için büyük bir heyecanın söz konusu olduğu bir dönem olmuştur (Erol; Çelik, 2017).

Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde gerçekleşen Türk dili konuşan ülkelerin Nahçıvan zirvesine Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanları ile Türkmenistan Devlet Başkanı Yardımcısı katılmıştır. Zirvenin sonunda, Türkmenistan dışındaki tüm katılımcı Türk devletleri, 3 Ekim 2009 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Keneşi daha sonra Türk Devletleri Teşkilatı) kurulmasına dair Nahçıvan Anlaşması'nı imzalamıştır. Nahçıvan Anlaşması,

* Dr. Öğretim üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-4836-5837.

imzacı ülkelerde onay sürecinin tamamlanmasının ardından 17 Kasım 2010 tarihinde imzacılar arasında yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan tarafsızlık ilkesini gerekçe göstererek Nahçıvan Anlaşmasını imzalamamıştır. Özbekistan'ın Anlaşmaya Katılım Belgesi, Nahçıvan Anlaşması'nın tevdi ülkesi olan Türkiye'ye 14 Eylül 2019'da ulaşmıştır. Özbekistan, 14 Ekim 2019'da tam üye statüsüne kavuşmuştur (http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10).

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Sekizinci Zirvesi'nde, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Keneşi) adını Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirme kararını resmen açıklamasıyla bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bu duyuru, Ankara'nın örgütü uyuşuk bir ittifaktan güçlü bir siyasi birliğe dönüştürme arzusunu yansıtıyordu (http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10).

İstanbul zirvesi birçok açıdan Türk dünyası için önemli bir dönüm noktası oldu. Üye ve gözlemci devletlere ekonomik ve siyasi destek sunarken, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret engellerinin azaltılmasına katkı sağlayacak şekilde Türk devletleri arasında iş birliğinin artırılması önerildi. TDT'nin uzun vadeli planının büyük bir kısmı Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinde kodlanmıştır. Belgede, Türk örgütünün üye devletlerin kolektif kaynaklarından nasıl yararlanacağı ve küresel sahnede dikkate alınması gereken bir güç haline nasıl geleceği özetlenmektedir (http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10).

İstanbul zirvesinden ve TDT'nin kurulmasından sonra 11 Kasım 2022'de Özbekistan'ın Semerkant kentinde düzenlenen son zirvede Türkmenistan, örgütün tam üyesi olarak kabul edildi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) de TDT'nin en yeni gözlemci üyesi oldu. Ayrıca Türk Yatırım Fonu (TYF) kuruldu. Fonun amacı, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ'ler) finansman sağlanması yoluyla üye devletlerin ekonomik büyümesini hızlandırmaktır. Bunun yanı sıra TDT ortak bir siyasi duruş sergileme planları da yaptı. Üye ülkeler, Afganistan krizi, Kazakistan huzursuzluğu, Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları ve Kırgız-Tacik sınır sorunu gibi çeşitli bölgesel meselelere ilişkin ortak bir bakış açısı benimsemiştir. TDT'nin bir diğer önemli hedefi de Trans-Hazar Doğu-Batı-Orta Koridorunu güçlendirerek ve Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile birleşerek Türk devletleri arasında lojistik bağlantı kurmaktır. Bu hedef doğrultusunda üye devletler, Pekin'in Merkezi Asya'daki etkisine meydan okuyabilecek kolektif siyasi ve ekonomik nüfuza sahip olmaktadır (http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10).

TDT, Macaristan'dan Kırgızistan'a kadar 6.149 kilometre (3.821 mil) uzanmaktadır, 170 milyonun üzerinde toplam nüfusa ve 1,3 trilyon doların üzerinde toplam GSYİH'ye sahiptir. Örgüt liderleri, derin köklere, akrabalığa, kardeşliğe ve siyasi dayanışmaya dayalı bir ittifakın ekonomik kalkınma, ticaret ve yatırım alanlarında iş birliğine yön vereceğini ilan ettiler. Ülkeler, kültürel ve insani bağlarını güçlendirmeye özel önem verme sözü verdiler.

Ekonomik alanda TDT üyeleri, Çin ile Avrupa'yı birbirine bağlayan en kısa ve en ekonomik güzergâh olan Merkezi Asya, Kafkaslar ve Türkiye arasındaki ulaşım koridorlarının iyileştirilmesine odaklanacaktır. Burada kuruluşun coğrafi konumu çok değerli olabilir.

Benzer şekilde, TDT ülkeleri arasında gelecekteki potansiyel enerji işbirliği de önemli bir jeopolitik ağırlığa sahip olma potansiyeli taşımaktadır. Yedi üyeden dördünün (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) önemli hidrokarbon rezervleri mevcuttur. Türkiye ise enerji kaynaklarının Rusya ve Kafkaslardan Avrupa'ya ulaştırılmasında kendisini bir merkez olarak konumlandırmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Merkezi Asya'daki Oluşumunun Çin, Rusya, ABD ve AB'ye Yansımaları

Türk kökenli devletlerin bütünleşmesi, tarihsel olarak Avrupalı ülkelere menfaatlerine ters görülmüştür. Almanya, I. Dünya Savaşında Türkiye'nin müttefiki olmasına rağmen, 1918 yılında Osmanlı ordularının Bakü'ye girmesini önlemek için Gürcistan'a asker çıkarmış, hatta iki ordu arasında ufak çarpışmalar olmuştur (Yerasimos, 1979: 26'dan aktaran Kuru: 1999: 198). Almanya'nın bu eyleminin amacı, Bakü petrollerini ele geçirmektir. Ayrıca Almanlar Türklerin Azerilerle kaynaşmasını engellemeye çalışmıştır. Günümüzde bile Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinin durumu bazı Avrupa ülkelerini rahatsız etmektedir. İngiltere ve Fransa eskiden beri güçlü bir Türkiye'yi (o dönemki Osmanlı'yı) Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki menfaatleri için tehlikeli görmüşlerdir (Karpas, 1992-94: 2-3'ten aktaran Kuru, 1999: 198). Bazı Amerikalı yazarlar Türk Birliği fikrini pan-Türkizmin yeniden doğuşu olarak görmek ve tedirginlikle karşılamaktadır. Örneğin, Alvin Toffler "Kıbrıs'tan Çin sınırındaki Kırgızistan'a kadar Türkçe konuşan halkları yeni bir Osmanlı İmparatorluğunda toplama hayali kuran bazı Türkleri" dünya akışını etkileyecek aktörler arasında saymaktadır (Alvin ve Hedi Toffler, 1997: 209'dan aktaran Kuru, 1999: 199).

Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu Merkezi Asya bölgesi jeopolitik ve jeoekonomik açıdan çok önemli bir bölgedir. Söz konusu bölge ABD, AB, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin ilgisini çeken ve onların rekabet alanı olan bir toprak parçasıdır. Bölgenin bu öneminden ve ekonomik anlamda büyük bir pazar olarak kabul edilmesinden dolayı Çin, bölgeye ilgi duymaktadır. Çin eski Sovyet devletlerinin üzerinden batıya doğru açılma isteğinin yanı sıra bu devletlerle ekonomik açıdan bütünleşmeyi arzulamaktadır. ABD, Çin ve Rusya'nın bölgedeki artan etkisini sınırlandırmak, Orta Asya devletlerinin Rusya'dan bağımsız olarak kendi politikalarını oluşturmalarını teşvik etmek ve anti-Amerikan niteliğinde ortaya çıkan Rusya ve Çin arasındaki ittifakın oluşturulmasını engellemek için Merkezi Asya'da kendi etkisini korumaya çalışmaktadır (Abdykadyrova, 2016: 206). ABD, müttefiklerine yardımı kendisine bağımlılıktan kurtulmalarını engelleyecek bir denge içinde yapmaktadır. Güney Pasifik'te kendi dışında bir gücün oluşmasını engellemek için Kanada'nın da içinde bulunduğu APEC'i (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği - *Asia-Pacific Economic Cooperation*) kullanarak bu alanda inisiyatif elinde tutmaya çalışması bu politikasına bir örnektir. Bu yüzden ABD, Türkiye'nin kendi kontrolünden çıkmasını, özellikle de Orta Asya üzerinde etkili olmasını kabul etmeyecektir. ABD açısından Türkiye "Türk Cumhuriyetlerine model olma", "Orta Asya ile Batı arasında köprü olma" gibi rollere sahip olabilir. Ancak "Türk Dünyasına lider olma" kabullenilecek bir rol olarak görünmemektedir (Kuru, 1999: 200).

Rusya da Türkiye'nin "Türk Birliği'ni", "Turan Birliği'ni" kurmasından çekinmektedir. Örneğin, Rus siyasetçi Vladimir Jirinovski katıldığı tüm televizyon programlarında ve toplantılarda, Türkiye'nin Rusya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri ve bölgeleri bir araya getirerek (bunlar eski SSCB'den ayrılan ve bağımsızlıklarını kazanan Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Altay, Tuva, Hakasya ve Yakutistan'a kadar uzanmaktadır) Turan Birliği'ni kurmak istediğini ileri sürmüştür/sürmektedir. Türkiye'nin bir Türk hâkimiyeti kurarak dünya ülkelerine hükmetme hayalinde olduğunu söyleyen Jirinovski, "Türkiye'nin, Rusya'dan Türk Cumhuriyetleri alıp Turan Birliği'ni kurmayı hedeflediğini" ileri sürmektedir (Jirinovski'nin konuşması için bkz., <https://www.youtube.com/watch?v=q5uZomtvZTg&feature=share&app=desktop>).

Rusya'da Türkolog olarak çalışan Kazak asıllı bir akademisyenin "Türkiye belki Turancılık idealini ütopya olarak görmektedir, Türk halkının büyük çoğunluğunun böyle bir isteği ve görüşü yok! Lakin son zamanlarda Rus televizyonlarında ve yayınlarında Türkiye'nin olası bir Turancılık hareketi içine girip Rusya'nın bir nevi müttefiki olan Kazakistan, Kırgızistan ile diğerleri Özbekistan, Türkmenistan ve hatta Azerbaycan gibi Türk Cumhuriyetleriyle "Turan" ideali etrafında bir paktın içine girebileceği endişesi vurgulanıyor ve bunun nasıl bertaraf edileceği üzerinde duruluyor!", söyledikleri de manidardır (Sinan, 2015).

Türk Birliği oluşmaması için Rusya, bağımsız Türk cumhuriyetlerini sürekli kontrol altında tutmaya çalıştığı gibi aynı zamanda kendi içinde bulunan özerk cumhuriyetler ve Türk topluluklarını da sıkı şekilde kontrolü altında tutmaya çalışmaktadır. Rus Avrasyacılığı hareketinin önderi Aleksandr Dugin ise "Jeopolitik'in Temelleri" adlı eserinde Turancılığın üzerinde durmuştur. Eserde Dugin: "Kazakistan'ın Rusya ile bütünleşmesinde bütün kıta politikasının temeli mevcuttur. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgeye olan herhangi bir etkisini kesmek ve herhangi bir Turan bütünleşmesini engellemek çok önemli bir husustur" ifadelerine yer vermektedir (Dugin, 2000: 202-205'den aktaran Talıdybayeva, 2015). Rus siyaset bilimcisi N. Nartov'a göre Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik aktif politikasını Ruslar hep tehdit olarak algılamışlar ve Pantürkizm emelleriyle özdeşleştirmişlerdir. Nartov, bunun nedeni konusunda iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine vurgu yapmıştır. Özellikle iki ülke arasındaki ilişkilerini Osmanlı döneminde bozulmaya başlamasıyla, hem Türkiye Rusya'yı hem Ruslar Türkiye'yi düşman ve tehdit olarak algılamıştır. Tarihte oluşan bu düşmanlık fikrinin pekişmesiyle günümüzde her iki devlet birbirlerinin eylemlerini tehdit olarak algılamaya devam etmektedir. Nartov, Jeopolitik adlı eserinde, Pantürkizm'i, temeli Türk milliyetçiliği teorisyenleri İ. Gaspıralı ve Y. Akçura tarafından atılan politik İslam'ın bir türü olarak adlandırmaktadır (Nartov, 2004: 452'den aktaran Talıdybayeva, 2015). Sonuç olarak, hakkında "İpek Boru Hatlarını kontrol eden dünyayı kontrol eder" şeklinde teoriler üretilen bir bölge olan Orta Asya'da Türk Birliği'nin kurulması diğer güçlerin çıkarına değildir ve böyle bir oluşumun kendilerini rahatsız edeceği kesindir.

Türk Devletleri Teşkilatı İsmi Benimsenmesinden Sonra Kaynak Taraması

Konu ile ilgili özellikle örgütün isminin Türk Devletleri Teşkilatı ismiyle değiştirilmesinin (kurumsallaşmasının) ardından ilgili tüm yazılı ve sözlü kaynaklara baktığımızda şu sonuca ulaşmak mümkündür: “Rusya, Çin ve Batı, yedi üyeli Türk Devletleri Örgütü hakkında şu ana kadar nispeten az şey söylemiştir. Ancak büyük güç rekabeti kızıştıkça Avrasya satranç tahtası giderek daha önemli hale gelirken, uzun süre sessiz kalmaları pek olası değildir”.

Türk Konseyi’nin Türk Devletleri Örgütü’ne dönüştüğünün açıklanmasından kısa bir süre sonra Çin Komünist Partisi’ne bağlı *Global Times* gazetesi, bu değişikliğin örgütün siyasallaştığını ve pan-Türkizm eğilimli siyasi bir ittifaka dönüştüğünü gösterdiğini yazdı. Yorumuna göre TDT, etnik çatışmaları yoğunlaştırabilecek, bölgesel istikrar ve güvenliğe darbe vurabilecek ve aşırı milliyetçiliğin yükselişine neden olabilecektir. Yorumda Çin’in kuzeybatısında yaşayan Uygurların Türk etnik kökenine sahip olduğu reddedilirken, Çin’e pan-Türkizm ve Çin’i bölmeye çalışan ayrılıkçı güçlere karşı uyanık olma çağrısında bulunulmuştur (<https://www.globaltimes.cn/page/202111/1239128.shtml>).

Macaristan Başbakanı Viktor Orban, Macaristan’ın, Türk Devletleri Örgütünü barış forumu olarak gördüğünü ifade etmiştir. Çünkü Rusya–Ukrayna krizinde Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Türkiye, gıda krizinin önlenmesine yönelik başarılı arabuluculuk işlevini gerçekleştirmiştir. Orban, en büyük sorunun Avrupa’da barış isteyenlerin sesinin gerilimi tırmandırmak isteyenlere göre çok daha zayıf kalması olduğunu dile getirmiş ve Macaristan’ın hedefinin Ukrayna’da ateşkes sağlanması ve barış görüşmelerinin bir an önce başlatılması olduğunu ve enerji krizini sonlandırmanın tek yolunun bu olduğunu ifade etmiştir (<https://hungarytoday.hu/pm-orban-hungary-sees-the-organization-of-turkic-states-as-a-forum-for-peace/>).

Emerging Europe haber sayfasında “Macaristan’ın Türk Devletleri Teşkilatı’nda Ne İşi Var?” başlıklı yazıya yer vermiştir. Yazıda Macaristan’ın başta Başbakan Orban olmak üzere Turancılığı desteklediği, bunun sebebi olarak da Macarların Orta Asyalı Türklerin soyundan geldiği, “Macarların kendilerini Hun-Türk kökenli Attila’nın geç torunları olarak gördükleri ve Macarcanın Türk dillerinin akrabası” olduğu fikrine katıldıkları belirtilmiştir. Buna tepki olarak Avrupa Parlamentosunun Macaristan’ı tam bir demokrasiden ziyade “melez bir seçim otokrasisi rejimi” olarak niteleyen bir raporu ezici bir çoğunlukla kabul ettiği yazılmıştır (<https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/>). Yazıda Macaristan’ın, Batı liberalizmi ile Doğu illiberalizmi arasındaki bağlantıyı merkeze alan ideolojik yaklaşımla uyumlu bir dış politika ve ticaret stratejisi izlediğinden bahsedilmiştir. AB, Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik saldırısını ve Türkiye’nin kuzeydoğu Suriye’deki Kürtlere yönelik saldırılarını kınamaya çalışırken, Macaristan Başbakanı Orbán’ın AB’nin bu misilleme tedbirlerine direndiği yazılmıştır. Yazıda pek çok Avrupa ülkesinin Merkezi Asya’da büyükelçiliği bile bulunmazken, Macaristan’ın Avrupa’nın Merkezi Asya bölgesine yönelik bağlantısının lideri olarak ortaya çıkmasının Avrupa Birliği’ni rahatsız edebileceği belirtilmiştir.

Rusya’ya gelince, Türkiye’nin müttefiki Azerbaycan’ın İkinci Karabağ

Savaşı'nda (27 Eylül - 9 Kasım 2020) kazandığı zaferin ardından Rus gözlemciler, Ankara'nın kendi otoritesi altında bir Türk devletleri birliği oluşturma çabalarından endişe duymuştur. Bu endişe, Türkiye'nin Türk Devletleri Örgütü'nü kurmasıyla daha da artmıştır. Özellikle de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daha "radikal" bir vizyona sahip olduğu görüşünde olduğunu yazan Rus akademisyen Dmitry Rodionov'a göre, Erdoğan "sadece Türk devletlerinin değil, aynı zamanda Rusya Federasyonu gibi diğer ülkelerin sınırları içinde olanlar da dâhil olmak üzere daha geniş bir Türk halkları grubunun ittifakını" öngörmektedir. Rodionov, Ankara'nın "Moskova'nın Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki etkisini azalttığını", ayrıca "Moskova'nın Rusya Federasyonu'nun mevcut sınırları içindeki Türk toprakları üzerindeki kontrolünü tehdit ettiğini" yazmıştır. Rus akademisyene göre Türk lider, kendisini Türk olmayan devletlerin topraklarındaki "Türkçe konuşan halkların hamisi" olarak gördüğünü defalarca göstermiştir. Örneğin Rodionov, Erdoğan'ın Bakü'ye yaptığı bir ziyaret sırasında "İran'daki etnik Azerilerin" durumuyla ilgili endişelerini dile getirdiğini söylemiştir. Rus akademisyen, Erdoğan'ın milyonlarca Azeri'nin yaşadığı İran'ı ya da Sincan'da Türkçe konuşan Müslümanların "siyasi yeniden eğitim kamplarında" tutulduğu Çin'i doğrudan tehdit etmediğini, ancak "Ankara'nın kendi devletleri olmayan Türk halklarına dikkat çektiğini ve bu iki tür Türk birliğinin birbirine bağlı olduğunu" düzenli olarak açıkça belirttiğini ifade etmiştir (Dmitriy Rodionov).

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov TDT ile ilgili olarak "eğer burada kültürel süreçlerden, dilsel geleneklerin desteklenmesinden, insani ve eğitimsel değişimden bahsediliyorsa, bunda garip bir şey görmüyorum, ancak burada işbirliğinin askeri yönleri uygulanırsa, bu elbette işin lehine olmayacaktır, bunun ne Türkiye'nin ne de kurulan TDT'deki ortaklarının çıkarına olacağını düşünmüyorum" ifadesini kullanmıştır (<https://zerkalo.az/lavrov-my-normalno-otnosimsya-k-sozdaniyu-organizatsii-tyurkskih-gosudarstv/>).

Genelde coğrafi açıdan yakın devletler komşularında olan gelişmeleri daha sıkı takip etmektedir. Dolayısıyla, coğrafi açıdan ABD ve AB'nin Merkezi Asya'ya uzak olmasından dolayı konuyla ilgili olarak genelde Rusya ve Çin'de daha çok konuşulduğunu ve yazı yazıldığını görmek mümkündür. Bu yüzden genelde taradığımız literatüre baktığımızda yukarıda görüldüğü üzere Çin ve Rusya'daki tepkiler öne çıkmıştır.

Türkiye'nin Merkezi Asya'daki Potansiyeli

Otorbayev'e göre, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'yi önemli bir bölgesel oyuncuya dönüştürmek istediği bir sır değildir. Bu hedefi gerçekleştirmek için ülke üç modelden birini izleyebilir: Pan-İslamcılık, Neo-Osmanlılık veya Pan-Türkizm (<https://www.project-syndicate.org/commentary/organization-of-turkic-states-great-power-reaction-by-djoomart-otorbaev-2021-12>).

Pan-İslamcılık konusunda Türklerin Suudi Arabistan ve İran'da ciddi rakipleri vardır. Neo-Osmanlılık savunulamaz, çünkü Türkiye eski Avrupa ve Asya topraklarındaki nüfuzunu kaybetmiş durumdadır. Ancak Pan-Türkizm söz konusu

olduğunda ülkenin rakibi yoktur. Örneğin Türkiye, yakın zamanda Azerbaycan'la olan özel ilişkisini, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'la 2020'de yaptığı savaşta Azerbaycan'ı aktif olarak destekleyerek pekiştirmiş oldu. Şu ana kadar Türkiye'nin Türk dünyasına hâkim olmaya çalıştığına dair bir işaret yoktur. Türkiye bunu istese bile Merkezi Asya devletlerinin jeopolitik manevra alanı çok fazladır. Bölge artık üç küresel gücün (Rusya, Çin ve ABD) oyun alanı olduğundan, Merkezi Asyalılar onları birbirlerine karşı oynayabilmektedir.

Bütün devletler kendi iç ve dış önceliklerini desteklemek için ortaklıklar kurarlar. Merkezi Asya ülkeleri çoklu vektör yönelimlerine değer verdikleri için diplomatik yumurtaların hepsini aynı sepete koymayacaktır. Bunun yerine tarihi nedenlerden dolayı Rusya'yla, ekonomik yatırım konusunda Çin'le ve güvenlik konusunda ABD'yle işbirliğine devam edeceklerdir. Dolayısıyla büyük güçler dediğimiz Rusya, Çin, ABD ve AB gibi aktörler açısından Merkezi Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Türk Devletleri Teşkilatı ile bütünleşmesi tehdit oluşturmayacaktır (<https://www.project-syndicate.org/commentary/organization-of-turkic-states-great-power-reaction-by-djoomart-otorbaev-2021-12>).

Sonuç

Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin TDT ile bütünleşmesi kuramsal açıdan bakıldığında ortak tarihsel ve kültürel bağların yeterli düzeyde olduğu ve günümüzde de geliştirildiği görülmektedir. Ortak kimlik ve zihni yakınlık gibi özelliklerin de bütünleşme için yeterli düzeyde sayılabileceği, ekonomi, siyaset ve diğer alanlarda güç birliği yapmanın her iki tarafın çıkarına olduğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ilişkilerin yeterli düzeyde olmasa da giderek güçlendiği ve toplumlar arası etkileşimin giderek arttığı görülmekte ve bu gerçekler bütünleşme ihtimalini güçlendirmektedir.

Ülkeler için ortak bir tehdit söz konusu olmasa da Rusya ile çıkar rekabeti ve Ermenistan gibi yerel saldırganlara karşı koyma bağlamında güç birliğinin faydalı olacağı, bütünleşmeyi temin edecek ulus-üstü örgütlerin bulunmadığı, ancak toplumlararası kaynaşmayı sağlayacak olan sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlar gibi devlet dışı örgütlerin etkisinin arttığı görülmektedir. Siyasiler ve toplumlar arasında bütünleşmeye istekliler bulunduğu gibi isteksizlerin de varlığı gibi hususlar yanında ortak tehdit, ulus-üstü/devlet-dışı kurumlar, kamuoyu gibi faktörler belirsizliğini korumaktadır. Coğrafi uzaklık ve kopukluk, dış ülkelerin karşı çıkacak olmaları, kilit durumda olan Türkiye'nin yeterli güce sahip olmayışı ve Türk Cumhuriyetlerinin sivil toplum, katılımcı demokrasi gibi konularda henüz işin başında olmaları da bütünleşmeye engel olacak faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak, Türk Cumhuriyetlerinde ve Türkiye'de uzun yıllardan beri konuşulan Türk Birliğine doğru giden bu proje artık bir hayal olmayıp, nihayet bir "devlet siyasetine" dönüşmesi gerekir. Bu amaca ulaşmak için bu konunun devletlerin zirvelerinde baş gündem olması gerekir. Tüm Türk cumhuriyetlerinde Türk Birliği için her şeyini ortaya koyabilecek bir kadro iktidara gelirse oradan hareketin başlaması kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

- Al Shaher, Shaher Ismael (2022). "Organization Of Turkic States: Old Turkish Ideas With Modern Templates". *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology* 19 (1), 394-412.
- Demir, Can (2022). "The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, TDT Özel Sayısı: 39-71.
- Frappi, Carlo (2023). "Central Asia's Place in Turkey's Foreign Policy", Analysis No. 225, December.
- Haas, Devin (2023). "Explainer: What is Hungary doing in the Organisation of Turkic States?". January 18, 2023, <https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/> (Erişim tarihi: 20.11.2023).
- Goble, Paul (2021). "Moscow Worried by Ankara's Expansive Vision of 'Turkic World'", *Eurasia Daily Monitor* Volume: 18 Issue: 174, <https://jamestown.org/program/moscow-worried-by-ankaras-expansive-vision-of-turkic-world/> (Erişim tarihi: 15.12.2023).
- Gupta, Pravesh Kumar (2022). "Organization of Turkic States: An Instrument of Turkey's Central Asia Policy", August 29, 2022. <https://www.vifindia.org/article/2022/august/29/organization-of-turkic-states-an-instrument-of-turkeys-central-asia-policy> (Erişim tarihi: 10.11.2023).
- "Lavrov: My normal'no otnosimsya k sozdaniyu organizatsii tyurkskikh gosudarstv", <https://zerkalo.az/lavrov-my-normalno-otnosimsya-k-sozdaniyu-organizatsii-tyurkskikh-gosudarstv/> , (Erişim tarihi: 15.12.2023).
- "National Interest: Why China Fears the Emerging Turkic Alliance", 02.11.2022, <https://news.am/eng/news/728228.html> (Erişim tarihi: 10.12.2023).
- Nefyodov, Dmitriy. "Tyurkskiy mir" pytayetsya "rasshirit' gorizonty", <https://kavkazgeoclub.ru/content/tyurkskiy-mir-pytaetsya-rasshirit-gorizonty> (Erişim tarihi: 12.12.2023).
- Otorbaev, Djoomart (Aralık 2021). "A More Perfect Turkic Union?", <https://www.project-syndicate.org/commentary/organization-of-turkic-states-great-power-reaction-by-djoomart-otorbaev-2021-12> (Erişim tarihi: 12.12.2023).
- "PM Orbán: Hungary Sees the Organization of Turkic States as Forum for Peace", MTI-Hungary Today, 11.11. 2022. <https://hungarytoday.hu/pm-orban-hungary-sees-the-organization-of-turkic-states-as-a-forum-for-peace/> (Erişim tarihi: 12.11.2023).
- "Regional Countries Have Reasons To Guard Against the Organization of Turkic States", Global Times, 16 November 2021, <https://www.globaltimes.cn/page/202111/1239128.shtml> (Erişim tarihi: 12.12.2023).
- Rodionov, Dmitriy (Temmuz 2021). "Erdogan nastoychivo stroit Velikiy Turan". <https://svpressa.ru/politic/article/303012/> (Erişim tarihi: 10.12.2023).
- "Tyurkskiy sovet pereimenovan v Organizatsiyu Tyurkskikh Gosudarstv" (Kasım 2021), <https://www.turantoday.com/2021/11/organization-turkic-states.html> (Erişim tarihi: 12.12.2023).

- “Turtsiya v Tsentral’noy Azii uzhe vystroila bazu dlya integratsionnykh proyektov – mneniye”, <https://stanradar.com/news/full/47280-turtsiya-v-tsentralnoj-azii-uzhe-vystroila-bazu-dlja-integratsionnyh-proektov-mnenie.html> (Erişim tarihi: 11.12.2023).
- “Velikiy Turan rvotsya v Yakutiyu: Chto propovedniki “tyurkskogo mira” zabyli v russkoy Sibiri” (Kasım 2021), <https://life.ru/p/1448929> (Erişim tarihi: 15.12.2023).
- Yuyan, Zhang (2023). “Organizatsiya Tyurkskikh Gosudarstv (OTG): Proiskhozhdeniye, Motivy, Osobennosti i Vliyaniye”. Perm University Herald. *Political Science*. Vol. 17. №1.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI BÜNYESİNDE SAVUNMA SANAYİ ALANINDA İŞ BİRLİĞİ

Emrah KAYA*

Özet

Güvenlik, sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm halindedir. Buna karşı devletlerin ve çeşitli uluslararası aktörlerin güvenliği sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirdiği bilinmektedir. Devletlerin güvenliklerini sağlama ve çeşitli örgütler üzerinden ulusal, bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunmalarının en etkili yolunun bağımsız bir savunma sanayi olduğu söylenebilir. Güçlü bir savunma sanayi ayrıca ekonomik gelir ve yeterli askeri kapasite demektir. Günümüzde çeşitli tehditlerle mücadele eden Türk Dünyası ülkelerinin komşu olması ve yakın coğrafyalarda bulunmaları ortak bir güvenlik ve savunma anlayışını zaruri hale getirmektedir. Bu noktada Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bünyesinde savunma sanayi alanına dair iş birliği üye devletler ve TDT için büyük bir önem kazanmaktadır. Bu amaçla çalışmada TDT bünyesinde savunma sanayi iş birliği konusu ele alınacak ve olası etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyası, Güvenlik, Savunma, Savunma Sanayi.

Cooperation in the Field of Defense Industry within the Organization of Turkic States

Abstract

Security is in a constant state of change and transformation. It is known that states and various international actors have developed various strategies to ensure security. It can be said that the most effective way for states to ensure their security and contribute to national, regional and global security through various organizations is through an independent defense industry. A strong defense industry also means economic income and sufficient military capacity. The fact that the Turkic World countries are neighbors and located in close geographies, which are struggling with various threats today, makes a common security and defense understanding essential. At this point, cooperation in the field of defense industry within the Organization of Turkic States (OTS) becomes of great importance for member states and OTS. For this purpose, in the study, the issue of defense industry cooperation within OTS will be discussed and its possible effects will be examined.

Keywords: Organization of Turkic States, Turkic World, Security, Defense, Defense Industry.

Giriş

Güvenlik, insanların, toplumların, devletlerin ve küresel sistemin en önemli ihtiyaçlarından biri olmakla birlikte sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir. Ancak değişmeyen şey güvenlik ihtiyacıdır (Kaya, 2022, s. 12). Tehditlerin arttığı ve küreselleştiği günümüzde güvenliğin tesis edilmesi zaruri bir hal alırken bunun nasıl gerçekleştirildiği önem taşımaktadır. Devletler ve güvenlik amacıyla kurulan uluslararası örgütler, savunma sanayi alanında yatırımlar yaparak kendi öz kaynakları ve teknolojileriyle güvenliği sağlamayı hedeflemektedir. Bu, daha bağımsız bir süreci

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ankara, e-mail: dremrhkaya@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6873-8309>.

beraberinde getirirken, dış politikadaki hedeflerine ulaşma ve çeşitli tehditleri caydırma konusunda daha etkili aktörler olmalarına ve gerekli araçları edinmelerine imkan tanımaktadır. Elde edilen imkanlar ile stratejik özerklik kavramı ilişkilidir (Lewander, 2021, s. 5; Lippert, von Ondarza ve Perthes, 2019, s. 8; Kaya, 2023, s. 368). Küresel sistemde amaçlarına ulaşma ve caydırıcı bir aktöre dönüşme ile güçlü ve bağımsız savunma sanayi arasında doğrudan ilişki bulunduğu söylenebilir. Söz konusu ortamda aktörlerin prestiji artarken ulusal, bölgesel ve küresel güvenliğe doğrudan ve dolaylı olarak katkı sunabilmektedirler.

Devletler ve uluslararası örgütler bazında geliştirilen stratejilerin amacı, üç ana boyutta değerlendirilebilir. İlk olarak örgüte üye olan devletlerin güvenliği sağlamak. İkinci olarak ise örgüt çerçevesinde inşa edilen bölgesel güvenlik anlayışı sayesinde bir bölgenin güvenliği tesis etmek. Son olarak ise küresel güvenliğe katkıda bulunmak. Bu süreçte devletler, kendi savunma sanayilerini geliştirme ve diğer devletlerle gerçekleştirdikleri ortak projelerle savunma kapasitelerini arttırmaya çalışmaktadır. Zira savunma sanayinin gelişmiş ve askeri kapasitenin yeterli olması, milli güvenlik noktasında ana gerekliliklerden biridir.

Türk Dünyası'nın günümüzde süper güçlerin rekabetinde sınır güvenliğine, terörizmden düzensiz göçe, yasadışı silah ticaretinden ve uyuşturucu kaçakçılığına kadar gibi çeşitli tehditlerle mücadele etmektedir. Bu süreçte önemli konulardan biri TDT'nin üyelerinin savunmasına ve güvenliğine nasıl bir katkıda bulunacağı ve nasıl bir politika geliştireceğidir.

Devletlerin güvenliklerini etkili bir şekilde tesis edebilmeleri için güçlü ve dışarıya bağımlı olmadan geliştirilen bir savunma sanayiye ihtiyaç duydukları söylenebilir. Bu sayede ülkeler, çeşitli tehdit kaynaklarını caydırabilme kapasitesine sahip olacaktır. Ayrıca savunma sanayi stratejik bir konudur. Bununla birlikte ülkelerin iç istikrarında, ekonomisinde ve ikili ilişkilerde de önemli bir etkidir (Eren, Kılıç ve Balcı, 2015, s. 306). Her geçen gün Türk Dünyası'nın daha entegre hale gelmesini sağlayan TDT, savunma sanayi alanında da iş birliği noktasında önemli bir teşvik edici yapı olabilir.

Türk Yatırım Fonu'nun kurulduğu bir dönemde savunma sanayine dair ortak bir politikanın geliştirilmesi ve projelerin desteklenmesinin de büyük önem arz ettiği ortadadır. TDT kapsamında gerçekleştirilecek olan projelerle üye ülkelerin ulusal ve bölgesel güvenliğe daha fazla katkı sunacağı, tehditlerle daha etkili bir şekilde mücadele edeceği, güvenlik konusunda dışa bağımlılıklarının azalacağı ve üyesi oldukları örgütlere daha fazla destekte bulunacağı söylenebilir. Aynı zamanda ortak politikalar ve projeler, bölgeselleşmenin ve entegrasyonun daha güçlü ve çok boyutlu olmasını sağlayacaktır.

Bu bağlamda söz konusu çalışmada TDT bünyesinde savunma sanayi alanında iş birliği konusu ele alınacaktır. Çalışma temel olarak dört ana başlık üzerinden incelenmektedir. Öncelikle dünyada değişen güvenlik algısı ile dönüşen dünya sistemine odaklanılacaktır. Bu değişimin ve dönüşümün nasıl bir etki yarattığı tartışılmaktadır. İkinci kısımda TDT üyelerine yönelik tehditlere, ülkelerin politikalarına ve kapasitelerine değinilecektir. Üçüncü kısımda TDT'nin benimsediği misyon ve üye devletler arasındaki askeri ilişkiler incelenecektir. Son kısımda ise TDT bünyesinde olası iş birliği ve bunun sağlayacağı kazanımlar ele alınacaktır.

Değişen Güvenlik ve Dönüşen Dünya Sistemi

Soğuk Savaş döneminde devletlerin önem verdikleri temel güvenlik araçlarından biri sert güç olmuştur. Geleneksel güvenlik olarak da tanımlanan bu durum 1970’li yıllardan itibaren değişmeye başlamış ve 1990 sonrası süreçte yeni güvenlik anlayışı doğmuştur. Yeni güvenlikte sert güç önem kaybederken, ekonomik, gıda, siber gibi yeni konular güvenlik kavramına dahil olmuştur. Ancak bu durum 2001 yılına kadar devam etmiştir. Zira 11 Eylül saldırıları dünyada önemli bir kırılma yaratmış ve 2003 Irak müdahalesi askeri gücün bütüncü bir siyasette önemli olduğunu ortaya koymuştur (Bilgin, 2010, ss. 71-75).

11 Eylül saldırılarının ardından Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Afganistan’ı ve Irak’ı işgali, renkli devrimler, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya-Ukrayna Krizi, 2014 Kırım’ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde ilhakı, Rusya’nın Ukrayna’ya saldırması, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) artan faaliyetleri ve Asya-Pasifik’te yükselen tansiyon, devletlerin tekrardan sert güce yönelmesine neden olmuştur. Tehditlerin de küreselleştiği süreçte çeşitli aktörlerin silahlanması ve sert güce başvurusu, güvenlik ikilemine neden olmuş ve saldırı amaçlı olmasa da nükleer silahları da içerecek şekilde sert güce verilen önemi arttırmıştır (Hiim, Fravel ve Troan, 2023, ss. 147-149).

Yönetimler, çeşitli güvenlik tehditlerine karşı durmak, ülke içinde güçlü bir otoritenin tesisini sağlamak ve dış politikada amaçlarına ulaşabilmek için askeri kapasitelerini arttırmaya ve silahlanmaya başlamışlardır. Askeri harcamaları artarken 2.24 trilyon dolar gibi rekor bir seviyeye yükselmiş ve dünyadaki güvensizlik ile belirsizlik de derinleşmiştir (SIPRI, 2023a). Yaşanan gelişmeler dünyadaki tehdit ve güvenlik algısını etkilerken, ABD’nin hakim olduğu hegemonyaya karşı yeni güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu ortamda küresel siyasetteki tansiyon artmış ve yumuşak güç rekabetinde sert güç rekabetine bir dönüş yaşanmıştır. Böylelikle Irak ve Gürcistan’a karşı askeri müdahalelerde bulunan büyük güçlerin karşı karşıya gelme riski artmıştır.

Söz konusu ortamda ABD’nin hegemonyasının yanı sıra uluslararası sistem tartışılmaya başlanmıştır. Zira liberal değerlerin dünyadaki sorunlara çözüm bulmadığı düşüncesi güçlenmiş, liberalizmin başarısızlığı daha güçlü bir şekilde dile getirilmiş, popülizm ve otoriterleşme artmış, uluslararası hukuka ve başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası örgütlere verilen önem azalmıştır (Remington, 2023; Mearsheimer, 2019, s. 7; Colgan ve Keohane, 2017, s. 36; Ikenberry, 2018). Bu durum küresel sistemdeki anarşinin derinleşmesine neden olurken tek kutuplu sistem yerine çok kutupluluk ve bölgeselleşme gibi yeni kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Dünya sisteminin nereye evrileceği bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte devletler için önemli olan ayrıntı yaşanan belirsizlik, güvensizlik ve bu süreci nasıl atlatacaklarıdır.

Günümüzde daha da derinleşen belirsizlik sürecinin aşılabilmesi için ülkelerin güçlü bir ekonomiye, modern teknolojiye, gıda güvenliğine, yerli savunma sanayiye ve yeterli askeri kapasiteye ihtiyacı bulunmaktadır. Özellikle askeri kapasitenin yerli kaynaklarla ve güven temelinde ilişkiler kurduğu ülkelerle savunma sanayi alanında ortak projelerle artırılması stratejik önem taşımaktadır.

Türk Dünyası'na Yönelik Tehditler ve Ülkelerin Kapasiteleri

Tarihsel olarak bakıldığında Türk Dünyası, çeşitli aktörlerin ele geçirmek için rekabet ettikleri coğrafyalardan biri olmuştur. Araplar, Çinliler, Ruslar tarihsel süreçte ön plana çıkan aktörlerdir. Daha sonra İngiltere'nin yükselişiyle birlikte Ruslar ile İngilizler arasında Büyük Oyun yaşanmıştır (Hopkirk, 2015). Soğuk Savaş sonrası değişen dünyada ABD ile Avrupa'nın yanı sıra İran'ın dahil olduğu rekabet süreci Yeni Büyük Oyun tartışmalarını başlatmıştır (Smith, 1996; Klevevan, 2004; Atal, 2005; Pizzolo ve Carteny, 2022).

Günümüzde özelde Orta Asya'nın ve genelde ise Türk Dünyası'nın jeopolitik konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, küresel güç rekabetinde taşıdığı önem gibi özellikleri nedeniyle yine bir rekabet sahasına dönüşmekte olduğu söylenebilir. Büyük güç rekabetinin yanı sıra Türk Dünyası'nın ana tehdit kaynakları arasında sınır sorunları ve güvenliği, terörizm, radikalizm, etnik konular, ayrılıkçılık, düzensiz göç, yasadışı silah ticareti ve uyuşturucu kaçakçılığı sayılabilir (Sarı, 2022, s. 32). Devletlere göre, söz konusu tehdit kaynakları farklı seviyede önem taşımaktadır. Örneğin Türkiye'de büyük güç rekabeti daha az olmakla birlikte etnik-ayrılıkçı terörizm daha büyük tehdittir. Bu farklılıklara rağmen Türk Dünyası'nın tehdit algılarının büyük ölçüde benzediği söylenebilir. Ülkeler arasındaki soy, dil, din, tarih, kültür ve sosyal bağların güçlendirdiği dostluk ilişkileri de güvenlikte karşılıklı bağımlılığa yol açmakta ve bölgesel güvenlik anlayışını beraberinde getirmektedir (Buzan, 2015, ss. 158-160).

Dünya düzenin değiştiği ve tehditlerin yoğunlaştığı bir süreçte TDT üyesi devletler, tehditleri engellemek, kaynaklarını korumak ve rekabet sahasına dönüşmemek için sert güce verdikleri önem artmaktadır. Bu bağlamda ordularını modernize etmekte ve askeri kapasitelerini arttırmaya çalışmaktadırlar. Özellikle Türkiye'nin Orta Doğu'nun istikrarsız yapısı ve terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi/Demokratik Birlik Partisi'nin (PKK/PYD) varlığı, Akdeniz'de artan gerilim nedeniyle saldırı amaçlı olmasa da savunma ya da caydırıcı olabilmek için askeri kapasitesini arttırdığı bilinmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Karabağ'ı özgürleştirme ve terör örgütlerinden temizleme girişimleri, Kazakistan'da yaşanan Trajik Ocak Olayları, Kırgızistan'ın Tacikistan'la girdiği sınır çatışmaları ve Özbekistan'daki Afganistan hassasiyeti ile Karakalpakistan protestoları gibi olaylar bu aktörlerin de askeri kapasitelerini arttırmalarına yol açmıştır (Sakenova, 2023; Temirov, 2021).

TDT üyelerinin tehditleri engellemek için kullandıkları araçların ne kadarını kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştirdiği önem taşımaktadır. Bu noktada çeşitli soru işaretleri bulunmakla birlikte örneğin Kırgızistan, Rusya'dan S-125 gibi orta menzilli hava savunma sistemi almaktadır (Olmos, 2023). Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan, post-Sovyet ülkeler oldukları için askeri ve güvenlik açısından Rusya'yla daha yakındır. Ancak bu durum söz konusu ülkelerin zayıf savunma sanayisiyle birleştiğinde devletleri silah tedariki ve güvenlik noktasında Rusya'ya itmektedir. Rusya'nın bölgedeki etkisi ise ülkelerin kendi savunma sanayisini geliştirmede bir engel teşkil etmektedir (Kurç, 2018).

Savunma sanayi alanında Türkiye'nin önemli bir tecrübeye sahip olduğu bilinmektedir. Zira Türkiye, 1970'li yıllarda Kıbrıs Türklerinin katledilmesini

durdurmak ve Ada'daki barışı tekrar tesis etmek istediğinde başta ABD olmak üzere Batı'nın tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine güvenliğin başka aktörlere devredilemeyeceği algısı güçlenmiş ve öz kaynaklarla geliştirilen savunma sanayisinin temelleri atılmıştır (Bağcı ve Kurç, 2016, ss. 9-10; Kaya, 2023, s. 355).

TDT üyesi devletler, günümüzde farklı miktarlarda askeri harcamaya bütçe ayırmaktadır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre (2023b), Türk lirası bazında bakıldığında 2021 yılında yaklaşık 138 milyar lira harcayan Türkiye, 2022 yılında 176 milyar lira harcamıştır. Bu miktar, dolar kuru üzerinden bakıldığında 2021 yılında 15.6 milyar dolar iken, 2022 yılında %26'lık bir düşüşle 10.6 milyar dolar görünmektedir. Diğer yandan 2021 ve 2022 yıllarında dolar bazında Azerbaycan 2.7 ve 3, Kazakistan 1.6 ve 1.1, Kırgızistan 0,13 ve 0.15 milyar dolar harcama yapmışlardır. Özbekistan'a ilişkin veri bulunmazken çeşitli kaynaklarda Kırgızistan'ın 2021, 2022 ve 2023 yılının ilk yarısında ordusunu modernize etmek için toplam 1,4 milyar dolarlık askeri harcama yaptığı da dile getirilmektedir (Olmos, 2023). Global Data (2022) ise Özbekistan'ın 2022 yılındaki savunma bütçesinin 2.9 milyar dolar olduğunu iddia etmektedir.

Askeri kapasite açısından bakıldığında 60 farklı etken üzerinden 145 ülkenin askeri gücünü inceleyen Global Firepower (2023), 2023 yılına dair hazırladığı sıralamada Azerbaycan'ı 57., Kazakistan'ı 63., Kırgızistan'ı 107., Özbekistan'ı 62. ve Türkiye'yi 11. sıradadır. Söz konusu veriler sayesinde, Türkiye'nin yeterli bir askeri kapasitesinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer TDT üyesi devletlerin yeterli bir kapasiteye sahip olduklarını söylemek zordur. Türkiye'nin başarısının altında yatan ana etkenlerden biri 1970'li yıllardan bu yana savunma sanayi alanında yaptığı yatırımlar olduğu söylenebilir. Bununla birlikte dünyada 2021 verilerine dayanarak SIPRI'nin hazırladığı dünyanın en önemli 100 silah üreten ve askeri hizmet şirketler arasına ASELSAN (56.) ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ. de (TUSAŞ) (84.) girebilmiştir (Béraud-Sudreau, Liang, da Silva, Tian ve Scarazzato, 2022).

Bunların yanı sıra Türkiye, dünyada en çok silah ihraç eden 12. ülkedir. Ayrıca ithalat miktarı her geçen yıl azalmaktadır. 2013-17 yılları arasındaki küresel silah ithalatındaki payı %2.4'ken, 2018-22 yılları arasında %1.3'e gerilemiştir (Wezeman, Gadon ve Wezeman, 2023). Bu noktada savunma sanayi alanında gerçekleştirdiği projeler ve elde ettiği kazanımlar sayesinde Türkiye, dünyada başat ülkeler arasına girme potansiyeli taşımaktadır. Diğer TDT üyeleri için bunu söylemek günümüzde mümkün değilken, bu durum Türkiye'yi bir lokomotif ülke konumuna getirmektedir. TDT'nin temelde ekonomik ilişkileri güçlendirme amacıyla da kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda ortak projelerle tesis edilecek modern bir savunma sanayi sayesinde hem TDT üyeleri arasında hem de küresel silah ticaretinde önemli ekonomik kazanımlar sağlanabilir.

Savunma sanayi noktasında Türkiye, önemli bir yol katetmişken, diğer TDT üyelerinin de benzer bir yetenek kazanması kritik öneme sahiptir. Küresel rekabetin ve tehditlerin arttığı bir dönemde Türk devletlerinin güvenliğinin başka aktörlere devredilmesi veya tek taraflı bir bağımlılık oluşması, ana sorunlardan biridir. Bu noktada Türkiye, TDT içinde bir lokomotif rolü üstlenmekle birlikte savunma sanayi alanında iş birliği gerekli ve mümkündür (Sarı, 2022, ss. 51-52).

TDT'nin Yüklendiği Misyon ve Üyelerin Askeri İlişkileri

TDT, kurulduğu dönemde bu yana çeşitli belgelerinde ve açıklamalarında barış ve istikrarı desteklediğini belirtmektedir. TDT'nin temel metinlerinde ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinde uluslararası barışın, güvenliğin ve refahın belirsizliğine atıfla bölgede barışın, istikrarın ve refahın tesisine dikkat çekilmektedir. Ancak günümüzde kadar düzenlenen zirveler, daha çok ekonomi, ticaret, ulaştırma, spor ve kültür çerçevesinde olmuştur. Ayrıca barışın ve istikrarın tesisinin nasıl sağlanacağına dair eşgüdüm dışında etkili bir yöntem sunulmamaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.).

2011 yılındaki 1. Zirve'de, güvenlik konusunda ortak tutum için görüşme gerçekleştirileceği beyan edilmiş ve devletlerin tehditlere karşı mücadelesinin güçlendirilmesinin küresel güvenliği korumada bir faktör olduğuna dikkat çekilmiştir. Daha sonra TDT güvenlik istişareleri yapılmaya başlanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023a). Ancak zirvelerde güvenliğe dair yapılan açıklamalar ulusal boyutta sınırlı kalmış ve tekrarın ötesine geçememiştir.

8. Zirve'de kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinin “Güvenlik İşbirliği” başlıklı kısımda çeşitli tehdit kaynaklarına karşı iş birliği ve bilgi paylaşımı amacıyla bir ağ oluşturma, koordinasyonu sağlama ve iletişim kanalları açma düşüncesi dile getirilmiştir. 9. Zirve'de sınırlı olsa da önemli bir gelişme yaşandığı söylenebilir. Zira metinde “*Ortak çıkarları ilgilendiren güvenlik konularında yakın eşgüdüm ve iş birliğinin sağlanması amacıyla, Üye Ülkelerin hükümetleri ve devlet organları arasında, TDT bünyesinde düzenli olarak güvenlik istişarelerinin sürdürülmesi talimatını verdiklerini; savunma sanayii ve askeri alanda daha yakın iş birliği çağrısında bulundukları*” belirtilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022). 10. Zirve'de bu söylem tekrar edilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023b).

Bu sınırlılığın ana nedenlerinden biri ülkelerin iç dinamiklerindeki etkiler, dış ilişkileri ve savunma konusundaki farklı yaklaşımları benimsemeleridir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ardından Batı'yla yakınlaşmış ve NATO üyesi olmuştur. Bu nedenle Batı'nın askeri yapısını ve doktrinlerini benimsemiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ise post-Sovyet ülkelerdir ve askeri açıdan Rusya'ya daha yakınlardır. Bu durum devletler arasındaki bir yakınlaşma ve uyum sürecini zorlaştırmaktadır. Ancak TDT bünyesinde sınırlı olsa da ikili ilişkiler bazında askeri ve savunma sanayi konusundaki iş birlikleri güçlenmektedir.

Devletler arasında ikili iş birlikleri ve ticaret artmaktadır. Örneğin Türkiye ile Azerbaycan orduları arasında uyum ve eşgüdümde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Şuşa Beyannamesi askeri iş birliğinin temel taşıdır. Zira söz konusu beyannamenin ana amaçlarından biri Azerbaycan'ın tekrar benzer bir saldırıyla karşılaşmasını engellemektir. Bu bağlamda hem ikili ilişkileri güçlendirmek hem de bölgesel barışa katkı sunmak için savunma sanayi, teknoloji transferi, ortak üretim, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu ve orduların beraber çalışabilirliğinin artırılması gibi konularında ikili ilişkileri güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Kaya, 2021; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021). Türkiye'nin ASELSAN gibi çeşitli şirketler üzerinden Kazakistan'da savunma sanayine yönelik faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir (Anadolu Ajansı, 2013). Özbekistan'ın Türkiye'de çeşitli araçlar almakta (Yıldırım, 2017) ve Kırgızistan'ın Türk silahlı ve insansız hava araçlarına (S/İHA) özel önem

göstermektedir (Daily Sabah, 2023). Bununla birlikte ikili ilişkiler kapsamında taraflar arasında çeşitli savunma ve güvenlik anlaşmaları da imzalanmaktadır (Kocatepe, 2022, ss. 198-219).

İkili ilişkiler önemli bir motivasyon kaynağı olmakla birlikte TDT bünyesinde güvenlik ve savunma sanayi alanlarında daha somut adımlar atılması örgütün barış ve istikrar konusundaki politikalarını gerçekleştirmesini daha mümkün kılacaktır. Zira savunma sanayi hem stratejik bir alan hem de ikili ilişkilerde ana konulardan biridir. Bu noktada gerekirse spesifik projelerde önce ülke orduları ve askeri yapıyı yakınlaştıracak bir amaçla özel üretim Milli Piyade Tüfegi (MPT) benzeri piyade tüfeklerinin üretimi gerçekleştirilebilir. Daha sonra ise Türkiye'nin S/İHA konusunda önemli tecrübesi olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Orta Asya devletleri de kendi S/İHA'larını üretmek istemektedir (AKİpress, 2021; Eurasianet, 2022; Ashimov, 2019). Bu kapsam da TDT ülkelerine özel bir S/İHA projesi hayata geçirilebilir ve bu amaçla çeşitli şirketler kurulabilir. Söz konusu adımlar ileriki süreçte daha sofistike ve üstün teknoloji gerektiren projeler için de teşvik edici olacaktır.

TDT Bünyesinde Savunma Sanayi Alanında İş Birliği ve Olası Kazanımlar

TDT bünyesinde savunma sanayi alanına dair ilişkiler sınırlı olsa da bu konudaki iş birliği, ikili ilişkilerin sağladığı motivasyonla mümkündür. Ülkelerin ortak çıkar ve güvenlik algılarıyla yürüttükleri entegrasyon süreci, TDT koordinasyonu ile savunma sanayinde iş birliğini ortak projelerle hayata geçirmeyi mümkün kılmaktadır. Söz konusu projeler, iş birlikleri ve ortak şirketler, Türk Dünyası'nın yüksek teknoloji geliştirmesi için gerekli imkânı da sağlayacaktır. Günümüzde devletlerin öncelikli hedefinin yüksek teknoloji geliştirmek, savunma sanayisini güçlendirmek ve ekonomik gelirlerini arttırmaktır. Bu amaçla savunma sanayiye olan ilgi artarken TDT'nin ve üyelerinin de uluslararası siyasette etki yaratan aktörlere dönüşebilmesi ve kurulacak şirketlerin küresel piyasada zemin kazanabilmesi için iş birliği zaruriyet kazanmaktadır.

Savunma sanayi alanındaki iş birliği ve ortak projeler taraflar arasındaki tehdit ve güvenlik algısının daha benzer bir hal almasını sağlayacaktır. Bununla birlikte güvenlik ve savunma konusundaki ilişkilerin güçlenmesi, askeri ilişkileri de güçlendirecektir. Bu amaçla, TDT koordinasyonunda çok taraflı ve üyelerin birbirini tamamlayacağı şekilde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi kurumların ve ASELSAN gibi şirketlerin de desteğiyle Ar-Ge çalışmaları başlatılabilir. Zira ortak projelerin gerçekleştirilmesi ve şirketlerin kurulması entegrasyonu güçlendirecek, teknolojik gelişimi hızlandıracak ve devletler arası güveni ve ekonomik kazanımları arttıracaktır.

Projelerin hayata geçirilmesi noktasında temel finans kaynağı ise Türk Yatırım Fonu olabilir. Bu bağlamda gerçekleştirilecek projelerden elde edilen gelirler, fona sürekli bir kaynak sağlayacaktır. Ayrıca yabancı ülkelere finansal desteğe ihtiyaç duyulmayacağı için daha bağımsız bir savunma sanayi politikası ve projeler geliştirilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca belirlenen politikaların daha etkili ve kalıcı olması ve devletler arasında güçlü bir bağ inşası için ortak askeri kültürün ya da doktrinin oluşturulması da önemlidir. Türk devletlerinin tarihsel olarak önemli bir askeri kültür mirasına sahiptir. Özgün askeri doktrinlerle birlikte TDT üyesi devletler,

bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve caydırıcılıklarını güçlendireceklerdir.

İş birliği sürecinde devletlerin savunma sanayi teknolojilerinde ve sistemlerinde ani bir değişim ve dönüşüm tavsiye edilmemektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak Türkiye, Batı ve diğer Türk devletleri ise Rus sistemlerine aşinadır. Hızlı bir değişim, devletler üzerindeki ekonomik maaliyetleri arttıracaktır. İkinci olarak ülkelerin kendi iç dinamikleri bulunmaktadır. Savunma sanayi alanındaki ortak projelerin en temelde orduları etkileyeceği düşünüldüğünde kurumların dönüşüme hazırlanması gerekmektedir. Üçüncü olarak TDT bünyesinde savunma sanayi alanındaki iş birliği, caydırıcı ve güvenlik amacıyla olsa da çeşitli bölgesel ve küresel aktörlerin dikkatini çekecektir. Bu nedenle bölgedeki diğer aktörlerin güvenliklerine tehdit oluşturmayan ve hatta katkıda bulunacak bir adım atıldığı belirtilmesi önemlidir. Bu nedenlerden dolayı savunma sanayi alanında projeler kısa vadede başlatılsa bile ülkelerin politikalarında kısa vadede değil, orta vadede bir dönüşüm süreci tavsiye edilmektedir. Bu noktada TDT bünyesinde gerçekleştirilecek olan iş birliğinin olası kazanımları şu şekilde maddelendirilebilir:

- Ortak bir savunma sanayi politikası, teknolojik yetenek ve özgün silah sistemleri geliştirilebilir,
- Türk Dünyası'na özgün askeri kültür/doktrin yaratılabilir,
- Üyeler arasında teknoloji ve bilgi (know-how) transferi sağlanabilir,
- Savunma sanayide, silah sistemleri temininde ve orta vadede teknolojide dışa bağımlılığın azaltılabilir,
- Silah ticaretinin ortak üretimle TDT üyeleri arasında gerçekleştirilmesi sayesinde ekonomik kayıp kazanca dönüşebilir ve silah ithalatı nedeniyle artan borçların önüne geçilebilir,
- Üçüncü pazarlara silah ihracatı sayesinde yeni ekonomik kazanç elde edilebilir ve 2 trilyonu aşan silah pazarında önemli bir aktör olarak konumlanabilir,
- Artan istihdam sayesinde ekonomik refah ile yatırımlar arasında korelasyon sağlanabilir,
- TDT, ulusal, bölgesel ve küresel güvenliğe katkı sunan bir aktöre dönüşebilir,
- Kazan-kazan yaklaşımının güvenlik boyutuyla genişlemesi sayesinde ülkelerin birbirlerine olan güveni artacaktır ve böylelikle sorunların daha kolay çözülmesi mümkün olabilir,
- Liderler arasındaki uyumun ve iş birliğinin daha kurumsal bir hal alması sağlanabilir,
- TDT bünyesindeki entegrasyon süreci daha da derinleşebilir ve genişleyebilir,
- Uzun vadede güçlenen ortak tehdit, güvenlik ve savunma algısının etkisiyle TDT bünyesinde NATO, KGAÖ veya ŞİÖ benzeri "Türk Dünyası Güvenlik Topluluğu" (Sarı, 2022) isimli bir savunma ve güvenlik amaçlı yapının kurulması mümkün olabilir,
- Gerek TDT'nin gerekse de TDT üyelerinin daha bağımsız hareket etme ve stratejik özerklik arayışı güçlenecektir,
- TDT, caydırıcı bir aktör özelliği kazanabilir.

TDT'nin savunma sanayi konusunda benimseyeceği yeni misyon ve hayata

geçireceği ortak projeler, bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini çekecektir. Bu durumun bir güvensizliğe yol açma ihtimali bulunmaktadır. Söz konusu ihtimali ortadan kaldırmak için kullanılabilecek argümanlar şunlardır:

- Savunma sanayi alanındaki iş birliği ile ulusal, bölgesel ve küresel güvenliğine katkı yapılması hedeflenmektedir.
- İş birliğinin ekonomik ve teknolojik yönü ön plandadır.
- Güçlü bir savunma sanayisine sahip olan TDT üyeleri, NATO'ya, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) ve Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) daha fazla katkıda bulunabilecektir.

Sonuç

Dünya sistemi büyük bir belirsizlik içindeyken ortaya çıkan tartışmalardan biri bölgeselleşmedir. Zira küresel sistemin zayıf yönlerinin, bu zayıflığın neden olduğu sorunların ve çeşitli güvenlik tehditlerinin ancak bölgesel güvenlik anlayışıyla yakın coğrafyadaki ülkeleri arasındaki iş birliğiyle giderileceği düşünülmektedir. Bu noktada soy, dil, din, tarih, ideoloji, kültür ve sosyal yapı faktörler entegrasyonun ve iş birliğinin teşvik edici unsurları arasındadır.

1991'den bu yana Türk Dünyası arasında bir yakınlaşma ve entegrasyon süreci yaşanmaktadır. TDT, bu sürecin ana çatı örgütüdür. Çeşitli konularda iş birliği sağlansa da güvenlik ve savunma alanları sınırlıdır. Entegrasyon sürecinin daha da güçlenmesi için özellikle savunma sanayi konularında iş birliği kritik önem sahiptir. Çünkü savunma sanayi, ülkeler için stratejik bir konuyken, devletler arası ilişkilerin derinliğini de etkileyen ana başlıklar arasındadır.

TDT bünyesinde savunma sanayi alanındaki iş birliğinin ulusal, bölgesel ve küresel güvenliğe önemli bir katkıda sunma potansiyeli vardır. Ulusal bazda bakıldığında Türkiye dışındaki diğer ülkelerin askeri kapasiteleri sınırlı olmakla birlikte özellikle savunma sanayi alanı oldukça kısıtlıdır ve devletler dışa bağımlıdır. Ulusal bazda dışarıya bağımlı olan devletlerin bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunma ve bağımsız bir dış politika geliştirme imkanları sınırlı kalmaktadır. Bu durum bile TDT'nin neden savunma sanayi alanında iş birliğini teşvik etmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Üyelerin savunma sanayisinin çeşitli ortak projeler ve şirketlerle güçlendirmesi gerek devletlerin, bölgenin ve küresel sistemin güvenliğine gerekse de TDT'nin barış ve istikrarın tesisi sürecinde izlediği politikalara katkı sunacaktır.

İkili ilişkilerde önemli adımlar atılsa da bunun TDT altında çeşitli ortak projelerle de ülkelerin ihtiyaçları dikkate alınarak derinleştirilmesi ve genişletilmesi gerekmektedir. Olası iş birliği, bir yandan değişen ve dönüşen dünya sisteminde devletlerin ve bölgenin güvenliğine katkıda bulunacak, diğer yandan ise jeopolitik kırılmalara ve sert güç rekabetine hazırlıklı olmalarını sağlayacaktır. Ayrıca savunma sanayi alanındaki iş birliği entegrasyon sürecini güçlendirecek ve yeni ekonomik kazanımları mümkün kılacaktır. Bu durum TDT'nin etkisini ve prestijini de arttıracaktır. 10. Zirve'nin mottosu olarak belirlenen “Türk Devri” için Türk Dünyası'nın düşünce adamı Gaspıralı İsmail'in “Dilde, işte, fikirde birlik” sözünde olduğu gibi savunmada ve güvenlikle de birlik zaruri bir ihtiyaçtır.

Kaynakça

- AKIpress (2021). “Kyrgyzstan Creates Company To Produce Military Drones”. https://akipress.com/news:661486:Kyrgyzstan_creates_company_to_produce_military_drones/.
- Anadolu Ajansı (2013). “Aselsan'ın Kazakistan'daki Fabrikası Törenle Açıldı”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aselsanin-kazakistandaki-fabrikasi-torenl-acildi/198719>.
- Ashimov, A. (2019). “Kazakhstan Set to Launch Domestic Production of Drones. Carvanserai”. https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2019/08/19/feature-01.
- Atal, S. (2005). “The New Great Game”. *The National Interest*, 81, 101-105.
- Bağcı, H. ve Kurç, Ç. (2016). “Turkey’s Strategic Choice: Buy or Make Weapons?”. *Defence Studies*, 17(1), 38-62.
- Béraud-Sudreau, L.; X. Liang; D. L. da Silva; N. Tian ve L. Scarazzato (2022). “The SIPRI Top 100 Arms-producing and Military Services Companies, 2021”. SIPRI, https://www.sipri.org/sites/default/files/2022-12/fs_2212_top_100_2021.pdf.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar*, 8(14), 70-95.
- Buzan, B. (2015). Bölgesel Güvenlik (Çev: A. Er). *İnsanlar, Devletler & Korku* (Çev. Ed: Emre Çıtak) (ss. 157-188). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Colgan, J. D. ve Keohane, R. O. (2017). “The Liberal Order Is Rigged: Fix It Now or Watch It Wither”. *Foreign Affairs*, 96(3), 36-44.
- Daily Sabah (2023). “Kyrgyzstan Says it Purchased 4 Different Combat Drones From Türkiye”. <https://www.dailysabah.com/business/defense/kyrgyzstan-says-it-purchased-4-different-combat-drones-from-turkiye>.
- Eren, H.; A. Kılıç ve H. Balcı (2015). “Savunma Sanayii İçin Teknoloji Transfer Yöntemi Seçimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 305-326.
- Eurasianet (2022). “Uzbekistan Poised to Produce its Own Military Drones”. <https://eurasianet.org/uzbekistan-poised-to-produce-its-own-military-drones>.
- Global Data (2022). “Uzbekistan Defense Market Size And Trends, Budget Allocation, Regulations, Key Acquisitions, Competitive Landscape And Forecast, 2022-2027”. <https://www.globaldata.com/store/report/uzbekistan-defense-market-analysis/#:~:text=The%20Uzbekistan%20defense%20budget%20is,8%25%20during%202023%2D2027>.
- Global Firepower (2023). “2023 Military Strength Ranking”, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.
- Hiim, H. S.; Fravel, M. T. ve Trøan, M. L. (2023). “The Dynamics of an Entangled Security Dilemma: China's Changing Nuclear Posture”. *International Security*, 47(4), 147-187, https://doi.org/10.1162/isec_a_00457.
- Hopkirk, P. (2015). *Büyük Oyun: Orta Asya’da Gizli Savaş* (Çev: R. Akman). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Ikenberry, G. J. (2018). The End of Liberal International Order?. *International Affairs*, 94(1), 7-23, <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>.

- Kaya, E. (2021). “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yeni Bir Sütun: Şuşa Beyannamesi. Ankasam”, <https://www.ankasam.org/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yeni-bir-sutun-susa-beyannamesi/>.
- Kaya, E. (2022). *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi: ETA-LTTE-PKK-FARC*. Ankara: Nobel.
- Kaya, E. (2023). “Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’nin Stratejik Özerklik Arayışı ve Latin Amerika”. İçinde Yalçın Sarıkaya (Edt.), *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikası ve Milli Güvenlik* (ss. 347-373). Ankara: TASAV.
- Kleveman, L. (2004). *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya’da Kan ve Petrol* (Çev. H. Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Politik ve Askerî İş Birliği*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kurç, Ç. (2018). “The Puzzle: Multi-Vector Foreign Policy and Defense Industrialization in Central Asia”. *Comparative Strategy*, 37(4), 316-330.
- Lewander, J. (2021). “Introduction”. İçinde J. Lewander (Ed.), *Strategic Autonomy - Views from the North: Perspectives on the EU in the World of the 21st Century* (ss. 8-13), Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies, https://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2021/2021_1op.pdf.
- Lippert, B.; N. von Ondarza ve V. Perthes (2019). *European Strategic Autonomy: Actors, Issues, Conflicts of Interests*, Stiftung Wissenschaft und Politik, https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2019RP04_lpt_orz_prt_web.pdf.
- Mearsheimer, J. J. (2019). “Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order”. *International Security*, 43 (4), 7-50, https://doi.org/10.1162/isec_a_00342.
- Olmos, F. (2023). “Kyrgyzstan’s Path to Rearmament”. The Diplomat, Erişim adresi: <https://thediplomat.com/2023/08/kyrgyzstans-path-to-rearmament/>.
- Pizzolo, P. ve Carteny, A. (2022). “The “New Great Game” in Central Asia: From a Sino-Russian Axis of Convenience to Chinese Primacy?”. *The International Spectator*, 57(2), 85-102, <https://doi.org/10.1080/03932729.2021.2007611>.
- Remington, T. F. (2023). “Has Liberalism Failed?”. *Journal of Democracy*, <https://www.journalofdemocracy.org/has-liberalism-failed/>.
- Sakenova, S. (2023). “Kazakh President Outlines Defense Sector Priorities”. The Astana Times, <https://astanatimes.com/2023/05/kazakh-president-outlines-defense-sector-priorities/>.
- Sarı, B. (2022). *Anarşik Uluslararası Sistem İçinde Türk Dünyası Güvenlik Tophuluğu*. Yayın No: 02. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- SIPRI (2023a). “World Military Expenditure Reaches New Record High As European Spending Surges”. SIPRI. <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges#:~:text=World%20military%20spending%20grew%20for,by%20Russian%20and%20Ukrainian%20spending>.

- SIPRI (2023b). “Military Expenditure Database”, <https://www.sipri.org/databases/milex>.
- Smith, D. L. (1996). “Central Asia: A New Great Game?”. *Asian Affairs*, 23(3), 147-175.
- Temirov, R. (2021). “Tashkent Looks to Boost Defence Industry, Modernise Armed Forces”. https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2023/02/21/feature-01.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2022). “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi”. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2023a). “Türk Devletleri Teşkilatı Milli Güvenlik Konseyi Başkanları Toplandı”, https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-milli-guvenlik-konseyi-baskanlari-toplandi_3091.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2023b). “Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi”, https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf.
- Türk Devletleri Teşkilatı (t.y.). “Temel Belgeler”, <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021). “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttelik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.
- Wezeman, P. D., J. Gadon ve S. T. Wezeman (2023). “Trends in International Arms Transfers, 2022”. SIPRI, https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-03/2303_at_fact_sheet_2022_v2.pdf.
- Yıldırım, G. (2017). “Özbekistan Türk Zırhlısını Tercih Etti”. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-turk-zirhlisini-tercih-etti/949169>.

“BAYRAKTAR DIPLOMACY”: HOW TURKISH MILITARY INDUSTRY CONTRIBUTES TO THE INTEGRATION OF TURKIC-SPEAKING COUNTRIES?

İsa DZHAVADOV*
Ziyafat GASIMOVA**

Abstract

Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War in November 2020 aroused great interest from foreign military analysts in Turkish defense products, which were demonstratively used by the Azerbaijani army. In particular, we are talking about T-122 Sakarya multiple rocket launchers, Cobra armored vehicles, and, of course, TB2 Bayraktar attack drones. Over the past 3 years, Turkish weapons, and especially Turkish drones Bayraktar, Aksungur, Akinci, and Anka have joined the ranks of the air forces of such Turkic-speaking states as Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan. This fact may indicate that the products of the Turkish military-industrial complex play an important role in the defense doctrines of these states, and Türkiye itself attaches great importance to strengthening the security of its allies and establishing technological cooperation with them in the military sphere. Although the Organization of the Turkic States does not directly set itself the goal of military integration and the development of military-technical cooperation, we hypothesize that the current Turkish military supplies can lay the foundation for cooperation of the Turkic-speaking states in the military-technical sphere. Based on this, the research question of our article is as follows: How does the Turkish military industry contribute to the integration of Turkic-speaking countries? The purpose of this study is analysis of the turnover of Turkish military products with the countries of the Organization of Turkic States (OTS) and with the countries outside this organization. Such a comparative approach is necessary for the theoretical framework of our study, which will serve as a theory of the influence of alliances on military trade between states. The study also includes a general statistical assessment of military cooperation between Türkiye and the OTS member countries, as well as analytical discussions on the prospects of multilateral defense cooperation between the members of the organization.

Keywords: military industry, cooperation, Bayraktar, Organization of Turkic States, integration

“Bayraktar Diplomasisi” Türk Askeri Sanayisi Türkçe Konuşan Ülkelerin Entegrasyonuna Nasıl Katkıda Bulunmaktadır?

Özet

Azerbaycan'ın Kasım 2020'de İkinci Karabağ Savaşı'nda kazandığı zafer, yabancı askeri analistlerin Azerbaycan ordusu tarafından gösterişli bir şekilde kullanılan Türk savunma ürünlerine büyük ilgi duymasına neden oldu. Özellikle T-122 Sakarya çoklu roketatarları, Cobra zırhlı araçları ve tabii ki TB2 Bayraktar taarruz dronlarından bahsediyoruz. Son 3 yılda, Türk silahları ve özellikle Türk insansız hava araçları Bayraktar, Aksungur, Akıncı ve Anka, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan gibi Türk dili konuşan devletlerin hava kuvvetleri saflarına katıldı. Bu durum, Türk askeri-sanayi kompleksinin ürünlerinin bu devletlerin savunma

* Student of the MA “International Relations: Global Governance and Social Theories” University of Bremen (Germany) idzhavad@uni-bremen.de, isakisa635@gmail.com.

** Assist. Prof., Director of the Educational and Cultural Centre for the Turkish Studies Baku Slavic University (Azerbaijan) turkiye.merkezi@bsu-uni.edu.az, gasimovaziyafet@gmail.com.

doktrinlerinde önemli bir rol oynadığını ve Türkiye'nin müttefiklerinin güvenliğini güçlendirmeye ve onlarla askeri alanda teknolojik işbirliği kurmaya büyük önem verdiğini gösterebilir. Her ne kadar Türk Devletleri Örgütü doğrudan askeri entegrasyon ve askeri-teknik işbirliğinin geliştirilmesi hedefini belirlememiş olsa da, mevcut Türk askeri malzemelerinin Türk dili konuşan devletlerin askeri-teknik alandaki işbirliğinin temelini oluşturabileceğini varsayıyoruz. Buna dayanarak, makalemizin araştırma sorusu aşağıdaki gibidir: Türk askeri endüstrisi Türk dili konuşan ülkelerin entegrasyonuna nasıl katkıda bulunmaktadır? Bu çalışmanın amacı, Türk askeri ürünlerinin Türk Devletleri Örgütü (OTS) ülkeleri ve bu örgüt dışındaki ülkelerle olan ciro sunun analizidir. Böyle bir karşılaştırmalı yaklaşım, ittifakların devletler arasındaki askeri ticaret üzerindeki etkisinin bir teorisi olarak hizmet edecek olan çalışmamızın teorik çerçevesi için gereklidir. Çalışma ayrıca Türkiye ile OTS üyesi ülkeler arasındaki askeri işbirliğinin genel bir istatistiksel değerlendirmesinin yanı sıra örgüt üyeleri arasındaki çok taraflı savunma işbirliği beklentilerine ilişkin analitik tartışmaları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: askeri sanayi, işbirliği, Bayraktar, Türk Devletleri Örgütü, entegrasyon

Introduction

Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War in November 2020 marked not only a change in the political and economic configuration in the Caucasus region but also made a significant contribution to the development of military science and strategic planning through effective coordination of the branches of the armed forces and a series of non-standard tactical operations using new types of weapons as noted by the major Western tabloids after the war (Detsch 2021; Sabbagh 2020). One of these weapons was Turkish-made TB2 Bayraktar drones, the use of which by the Azerbaijani army was widely covered in the media and attracted many military analysts. Azerbaijan's use of Bayraktars weakened the logistics and supply of the Armenian army deep inside Karabakh and deprived it of many tanks and artillery systems (Shaikh & Rumbaugh, 2020), as well as creating an atmosphere of chaos in the ranks of the Armenian army, which allowed the Azerbaijani army to conduct effective offensive operations in a short period of time (Postma, 2021). Military analyst Eado Hecht (2022) is more critical of the direct role of Bayraktar drones in facilitating the Azerbaijani army's ground offensive, but believes that their active use by Baku allowed it to find gaps in Armenia's air defense, destroy air defense systems and provide operational freedom for manned combat aircrafts, which obviously play a more significant role in supporting infantry advances. Equally important is the fact that the extensive use of Turkish drones by the Azerbaijani army has significantly increased the sales of Turkish arms in the world. The high demand for Turkish drones and Türkiye as an alternative arms supplier allows the Turkish government to play a serious role in global politics today (Soyaltin-Collela & Demiryol, 2023). After Azerbaijan, Turkish drones Bayraktar, Aksungur, Akinci and Anka were also purchased by Turkmenistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan, which are also Türkiye's allies in the Organization of Turkic States.

Recently, security scholars have increasingly focused on the political implications of drone production and use by powers in the global security system, raising questions about the extent to which drones can be a tool for coercive diplomacy and escalation prevention, and the efficacy and ethics of drones in counter-terrorism and

civil warfare (Mayer, 2015; Horowitz, Kreps, and Fuhrmann, 2016; Lushenko, Bose, & Maley, 2022; Pitel & Jalabi, 2022). In addition, as researcher Federico Borsari (2022) notes, drone sales can serve as the basis for establishing a long-term strategic alliance between the states, as drone supplies most often foreshadow military training programs, the construction of necessary infrastructure, and the supply of ammunition and spare parts. Borsari cites as just such an example Türkiye, whose “drone diplomacy” has opened up opportunities for military-industrial cooperation with Ukraine and obtaining its engines, as well as improving its economic relations with Morocco and Ethiopia. Thus, we suggest using the term “*Bayraktar diplomacy*” to characterize Türkiye’s accompanying diplomatic successes with its arms deals.

Although the Organization of Turkic States (OTS) focuses on aspects of political, economic and cultural integration of Turkic-speaking countries and has no institutions for military affairs, we hypothesize that the growing demand of the OTS member states for Turkish arms and subsequent military-industrial cooperation with Türkiye may lay the foundation for cooperation among Turkic-speaking states in the military-technical sphere. This article aims to answer the following research question: *How does the Turkish military industry contribute to the integration of Turkic-speaking countries?* In this study, we first analyze the current level of military trade between Türkiye and other Turkic-speaking states using a statistical method, what the main components of military cooperation at the bilateral level are and what the prospects for this cooperation at the multilateral level are.

Theoretical Framework

In addition to Borsari’s thesis that drone deliveries can bring with them other forms of military cooperation and affect the level of political-economic relations with arms recipient countries, we also address research findings that suggest the interdependence of arms trade and relations within alliances. An empirical study from Chelsea C. Choul, Chih-Sung Teng, Hans H. Tung (2023) of arms transfers during the Cold War and post-Cold War shows that the most active arms trade occurs between countries in the same political alliance. A multilevel analysis correlating the density of political cooperation and military trade, taking into account such variables as the type of political regime, general level of economic cooperation, solidarity in UN voting, and common history, also shows that military transfers themselves can predetermine the formation of political alliances. Accordingly, within a certain political-economic and even cultural-historical context, arms trade can be both a source and a consequence of a political alliance. Similarly, Dotan A Haim (2016) found that higher levels of trade and other economic forms of cooperation between two countries occur when they are within an alliance or share a common ally, which formally also forms an alliance. This also means that trade within an alliance can have a direct or indirect impact on the production of political rents and security.

In the context of Turkic-speaking states, it is worth paying attention to the extensive development of economic and political ties between the members of the OTS. For example, the ports of Azerbaijan serve for re-export of agricultural and energy products of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan, while Türkiye provides its

territory for transit of Azerbaijani energy carriers and goods of its Central Asian partners. Azerbaijan, Kazakhstan and Türkiye are actively working on the creation of the Trans-Caspian international transport route linking China and Europe (Route 2023), and almost all countries of the organization are integrated into the Chinese transport project "One Belt, One Road". Members of the Organization of Turkic States have also always shown great solidarity with Azerbaijan in the Karabakh conflict and attach great importance to the Zangezur corridor project, which will link the transport routes of Türkiye, Azerbaijan and Central Asian countries. Thus, the Organization of Turkic States envisages quite fruitful cooperation among its members, with clear objectives to strengthen the spirit of the alliance.

Arms Exports and Imports in Turkic-Speaking States

Nevertheless, in order to talk about similar prospects in military-technical cooperation, it is worth assessing where the arms trade currently stands in the member countries of the Organization of Turkic States and whether the important role of fellow alliance members can already be observed in each country. For this purpose, we visualize in a table the performance of Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan from the Arms Transfers Database of the Stockholm International Peace Research Institute between 1991-2022, since it was in 1991 that 5 Turkic-speaking states gained independence from the USSR and started to form their own armed forces.

Share of arms importers in Turkic-speaking states (1991-2022)

Recipients	Arms supplier countries					
Azerbaijan	Russia (51,08%)	Israel (20,98%)	Ukraine (13,15%)	Belarus (5,53%)	Türkiye (2,66%)	Others (6,6%)
Kazakhstan	Russia (85,46%)	Spain (3,3%)	Ukraine (2,97%)	Israel (1,42%)	Türkiye (0,79%)	Others (6,06%)
Kyrgyzstan	Russia (70,83%)	Türkiye (18,06%)	Kazakhstan (6,94%)	China (1,39%)	Others (2,78%)	—
Türkiye	USA (53,39%)	Germany (17,37%)	Italy (4,76%)	Spain (4,56%)	South Korea (4,28%)	France (3,88%)
Turkmenistan	Türkiye (33,41%)	Russia (22,36%)	China (14,29%)	Italy (12,83%)	Ukraine (6,41%)	Others (10,69%)
Uzbekistan	Russia (39,53%)	China (23,64%)	France (17,44%)	Spain (9,69%)	Türkiye (1,36%)	Others (8,33%)

As can be observed, Turkish military products have been supplied for 30 years to the armed forces of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan, but at a rather low level compared to other suppliers except for Turkmenistan. One reason is that all 5 Turkic-speaking states are post-Soviet and have inherited largely Soviet weaponry, Soviet military infrastructure and doctrine. This makes Russia the most important military partner for most of these countries, as well as China, whose military products are largely similar to Soviet/Russian ones. On the other hand, the Turkish military-industrial complex is still at the stage of developing new areas and cannot yet meet all the needs of the above-mentioned armies. At the same

time, Turkish arms exports to other OTS members may be restricted by the presence of Western components in military products, which may be prohibited for further export to other countries. In many ways, it is Türkiye's military suppliers that validate the theoretical model of Chelsea C. Choul, Chih-Sung Teng, Hans H. Tung, but already within the NATO alliance. Of course, the SIPRI Arms Transfers Database only provides us with publicly known information, and therefore the real figures may differ from those indicated. For example, the share of the Turkish military-industrial complex in the Azerbaijani army may be much higher, as we do not know the number of TB2 Bayraktar drones purchased by Baku.

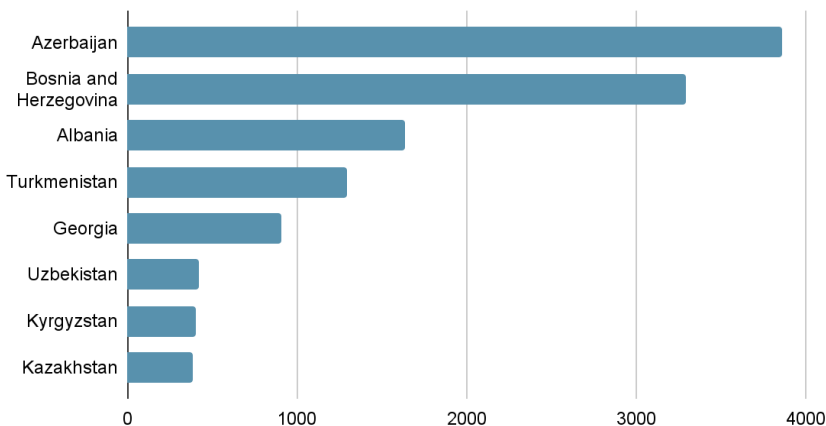
Share of Arms Exports of Turkic-Speaking States (1991-2022)

Suppliers	Arms recipient countries					
Kazakhstan	North Korea (67,82%)	India (6,51%)	Ethiopia (6,13%)	Sri-Lanka (4,6%)	Angola (4,21%)	Nepal (3,45%)
Kyrgyzstan	India (84,11%)	Croatia (7,48%)	Canada (6,54%)	Sudan (1,4%)	—	—
Türkiye	Turkmenistan (16,33%)	Saudi Arabia (11,88%)	UAE (11,19%)	Qatar (10,75%)	Malaysia (8,51%)	Pakistan (8,21%)
Uzbekistan	India (90,46%)	China (9,18%)	Georgia (0,36%)	—	—	—

Military exports of Turkic-speaking states also show us the lack of substantial cooperation between them and their orientation towards other partners, although SIPRI does not have data on military exports of Azerbaijan and Turkmenistan. Türkiye's export figures largely show us the importance of the Gulf region for Turkish foreign policy, while the exports of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan could largely be linked to the sale of remaining Soviet ammunition, as was the case with India (Verbruggen, 2015: 64).

Military Cooperation Between Türkiye and Other OTS Members

"Turkish Partnership for Peace Training" Graduate soldiers, 1991-2006

Nevertheless, besides arms transfers, there are other military areas in which Türkiye's cooperation with the 5 Turkic-speaking post-Soviet states has taken place, such as military education. The chart above shows us how many soldiers from each country received military training in Türkiye from 1991 to 2006 under the Partnership for Peace Training program (Memurlar.Net). The figures demonstrate that Turkish military education was in high demand in the 5 Turkic-speaking states, especially in Azerbaijan and Turkmenistan, but also in countries such as Bosnia and Herzegovina, Albania, and Georgia, which are also linked to Türkiye by historical and cultural context.

In this section, we briefly review the level of military cooperation between Türkiye and Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Uzbekistan at the bilateral level, which will allow us to assess the prospects for military cooperation at the alliance-wide level.

Perhaps one of the notable cases of military cooperation within the CTA is the military cooperation between Azerbaijan and Türkiye, which culminated in June 2021 with the signing of the Shusha Declaration, marking the conclusion of a military alliance between the two states. The institutional basis of military relations between the two states was established in 1992 with the signing of the Military Education Cooperation Agreement, which allowed Azerbaijani servicemen to receive training at military educational institutions in Türkiye, and provided for Turkish support for the construction of military schools in Azerbaijan and the dispatch of Turkish military advisors (Resmi Gazete, 1993). Thus, already since the 1990s, Türkiye has played a major role in training the Azerbaijani army and reforming Azerbaijan's military education in accordance with NATO standards (Larrabee & Lesser, 2003: 105). As Veliyev (2023) notes, the number of military exercises between Azerbaijan and Türkiye has also increased significantly in recent decades, as well as cooperation in the military-industrial complex.

It is worth noting that despite the relatively low share of Turkish arms purchases by Azerbaijan until 2020, such Turkish military-industrial companies as Aselsan, FNSS, Selex, MKEK and Roketsan started training their Azerbaijani counterparts back in the late 2000s (Oboronka). Together with Aselsan, Azerbaijani enterprises produce night vision devices and sights, with Roketsan missile launchers, and MKE helps the Azerbaijani army with modernization of small arms (TRT Haber, 2011). Most notable in this context is the news about plans for the joint production of drones between the Azerbaijani military-industrial complex and Baykar Makina in Azerbaijan itself (Baykar, 2023). In addition, Azerbaijan has been operating Cobra combat reconnaissance vehicles, Kasirga, Sakarya, Boran multiple rocket launchers, military boats and Turkish-made MAM-L laser-guided bombs for more than 10 years (The Military Balance 2023).

Similarly, in 2022, a decision was made to establish production of Turkish Anka-S attack drones in Kazakhstan. In addition, Kazakhstan has shown great interest in the joint production of shells for howitzers and the purchase of Turkish armored vehicles, and has been cooperating with Aselsan in the production of combat modules since 2011 (TRT Russian, 2023). As Ovespian (2010) notes after the collapse of the Soviet Union,

Türkiye was an attractive example for Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan in reforming and modernizing their militaries, and in the context of political instability and security threats to Central Asian countries, Türkiye's experience in combating terrorism and smuggling was important. Since the 1990s, Türkiye has provided small amounts of financial assistance to the armed forces of Uzbekistan and Kyrgyzstan, supplied them with military transport, communications equipment, rifles, and established military education programs in Türkiye. Kazakhstan has also received material assistance in modernizing its naval forces. Active deliveries of TB2 Bayraktar, Anka and Aksungur combat drones have been made to Kyrgyzstan since 2021 in the context of the border conflict with Tajikistan, which in turn intends to establish drone production with Iran (Novastan, 2023).

Sufficiently large contracts began to be concluded between Türkiye and Turkmenistan in the second half of the 2000s, under which Turkmenistan purchased combat vehicles from Otokar, two Dearsan warships, and MRTP 33 military boats. Also, the production of military and civilian ships in the port of Turkmenbashi has been established between Türkiye and Turkmenistan. Thus, such a large share of Turkmenistan in Turkish exports is primarily related to the idea of naval development (Vasiliev, 2013).

“Militarization” of OTS

As already mentioned, the Organization of Turkic States has no authority in military matters and does not aim at military integration of all member states. However, in recent years there have been institutional processes and discussions that give the organization near-military functions and tasks, which can serve as a foundation for further thinking about joint military-technical projects.

Thus, for example, after the tragic events with the earthquake in the south-east of Türkiye, in March 2023, work was started on the establishment of the Civil Defense Mechanism of the Organization of Turkic States, which will be aimed at rapid assistance to the member countries of the organization in case of natural and humanitarian disasters (Türk Devletleri Teşkilatı1). Already earlier, during the mass fires in Türkiye in 2021, the Ministry of Emergency Situations of Kazakhstan and Azerbaijan used their aviation to extinguish the fires, and in 2023 the member countries of the organization sent their rescuers and military personnel for rescue and humanitarian work in southeastern Türkiye. A year earlier, in the context of the tragic January events in Kazakhstan, discussions arose among experts about the need to create unified Crisis Management Forces for the Turkic-speaking states, which could promptly and collectively respond to destabilization. Already in November 2022, a military anti-terrorist exercise was held at the Turkish military base in Isparta with the participation of the armies of Azerbaijan, Türkiye, Kazakhstan, Kyrgyzstan and the Turkish Republic of Northern Cyprus, which was the first military event to bring together so many Turkic-speaking countries (Nezavisimaya Gazeta). Also in June 2022, the first meeting of heads of national security councils of Turkic-speaking states was held to discuss security principles and responses to global threats (Türk Devletleri Teşkilatı). Thus, in recent years, the contours of security cooperation have begun to emerge within the organization.

However, researcher Murodjon Mustofaev (2022) believes that the members of the Organization of Turkic States are far from evolving to the level of multilateral security cooperation and feel more comfortable on a bilateral level. In addition, many members of the organization have not yet reached the level of strategic interaction between Türkiye and Azerbaijan.

Conclusion

The active development of the Turkish military industry in conjunction with the successful military operations of Azerbaijan in Karabakh aroused new interest among the Turkic-speaking states in military cooperation with Türkiye as can be proven with the purchase of Bayraktar and Anka drones by Turkmenistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan. The prospects of establishing multilateral military-technical cooperation within the Organization of Turkic States look serious if we take into account that Azerbaijan, Turkmenistan, and Kazakhstan already have such cooperation with Türkiye, and all 5 post-Soviet Turkic-speaking states also possess the Soviet scientific base and military infrastructure, which could contribute to the development of new technologies in armaments.

Nevertheless, it is still difficult to speak about any possibilities of military and military-technical integration, since the format of working on the agenda in a multilateral mode is only being mastered by the states and economic issues are the priority. Moreover, as we have seen based on statistical data, the share of Turkish military products in the arsenal of other Turkic-speaking states except for Turkmenistan is still low and this is since on the one hand all 5 armies are equipped with Soviet-Russian arms and equipment, most of them still have Russian caliber standards and demand for Russian-Chinese components for the current arsenal. Since combat drones are still innovative in warfare at this point, their sale by Türkiye is not accompanied in these countries with such worries about the financial aspects of the transition to new military standards, unlike, for example, small arms or some types of artillery. On the other hand, Türkiye's military-industrial complex is still experimenting with building prototypes of tanks, self-propelled artillery, and combat aircraft, which is also complicated by the political problem of procuring Western components such as engines. It is also worth noting the foreign policy factor of such a prospect, as several analysts are convinced that discussions of expanding the Organization of Turkic States are of concern to Russia and China, given their serious influence in Central Asian countries and the membership of Kazakhstan and Kyrgyzstan in the Russia-led military alliance CSTO (The Diplomat, 2022).

Bibliography

- Baykar (2023, April 29). "Türkiye's Baykar, Azerbaijan Ink Protocol for Joint UAV Development". <https://baykartech.com/en/press/turkiyes-baykar-azerbaijan-ink-protocol-for-joint-uav-development/>
- Borsari, F. (2022, January 31). "Turkey's Drone Diplomacy: Lessons for Europe". ECFR. <https://ecfr.eu/article/turkeys-drone-diplomacy-lessons-for-europe/>.
- Chou, C. C., Teng, C.-S., & Tung, H. H. (2023). "How do Alliances Trade Arms?"

- Political Alliance Networks and Global Arms Transfers”. *PLOS ONE*, 18(3), e0282456.
- Detsch, J. (2021, March 30). “The U. S. Army Goes to School on Nagorno-Karabakh Conflict”. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/>
- “Does the Organization of Turkic States worry China and Russia?” (2022). Retrieved 14 December 2023, from <https://thediplomat.com/2022/11/does-the-organization-of-turkic-states-worry-china-and-russia/>
- For Strategic Studies (Iiss), T. I. I. (2023). *The Military Balance 2023* (1st ed.). Routledge.
- Haim, D. A. (2016). “Alliance Networks and Trade: The Effect of Indirect Political Alliances on Bilateral Trade Flows”. *Journal of Peace Research*, 53(3), 472–490.
- Hecht, E. (2022). “Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data”. *Military Strategy Magazine*, 7(4), 31–37.
- Larrabee, F. S., & Lesser, I. O. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Rand.
- Mayer, M. (2015). “The New Killer Drones: Understanding the Strategic Implications of Next-Generation Unmanned Combat Aerial Vehicles”. *International Affairs*, 91(4), 765–780. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12342>.
- Memurlar.Net. “TSK, 16 Ülkeden 93 Bin Personeli Yerinde Eğitti” (n.d.). Retrieved 2 December 2023, from <https://www.memurlar.net/haber/36795/tsk-16-ulkeden-93-bin-personeli-yerinde-egitti.html>.
- Mustofaev, M. (2022). “The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges”. *Perceptions*, Volume XXVII (1), 105–120.
- Nezavisimaya Gazeta (n.d.). Ankara sdelala pervyj shag k sozdaniyu armii velikogo Turana / sng / Retrieved 13 December 2023, from https://www.ng.ru/cis/2022-11-16/1_8591_Turkiye.html.
- Oboronka nabiraet moshch’. (n.d.). Retrieved 5 December 2023, from http://www.anl.az/down/meqale/azerizv/azerizv_mart2009/73202.html.
- Ovsepyan, L. (2010). Voенно-politicheskie aspekty sotrudnichestva Turcii so stranami Central’noj Azii: obshchaya dinamika razvitiya. *Central’naya Aziya i Kavkaz*, 13 (2), 93-101.
- Pitel, L., & R. Jalabi. (2022, August 25). “Fast, Cheap, Deadly: The Budget Drone Changing Global Warfare”. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/948605a1-cf6c-40ea-b403-9a97d72be2cf>
- Postma, J. (2021). “Drones over Nagorno-Karabakh: A Glimpse at the Future of War?” *Atlantisch Perspectief*, 45(2), 15–20.
- Resmi Gazete (1993). “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603903.pdf.
- Route. (n.d.). Retrieved 25 November 2023, from <https://middlecorridor.com/en/route>
- Sabbagh, D., Defence, D. S. (2020, December 29). “UK Wants New Drones in Wake

- of Azerbaijan Military Success". *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/world/2020/dec/29/uk-defence-secretary-hails-azerbajians-use-of-drones-in-conflict>.
- Shaikh, S., & Rumbaugh, W. (2020). "The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for The Future of Strike and Defense". <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>.
- Soyaltin-Colella, D., & Demiryol, T. (2023). "Unusual Middle Power Activism and Regime Survival: Turkey's Drone Warfare and its Regime-Boosting Effects". *Third World Quarterly*, 44(4), 724–743.
<https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2158080>
- TRT Haber (July 24, 2011) "Türk Savunma Sanayisi Atakta".
<https://web.archive.org/web/20110724092440/http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=5cec1825-8e7e-4d6c-8e22-d35266d0a30e>.
- TRT Russian (2023). "How Kazakhstan Strengthens Defense Cooperation with Türkiye"; Retrieved 7 December 2023, from <https://www.trtrussian.com/magazine/kak-kazahstan-ukreplyaet-oboronnoe-sotrudnichestvo-s-turciej-14103912>.
- Türk Devletleri Teşkilatı (n.d.). "Türk Devletleri Teşkilatı". Retrieved 14 December 2023, from <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari>.
- Türk Devletleri Teşkilatı1 (n.d.). "Extraordinary summit of the Organization of Turkic States was held in Ankara" Retrieved 12 December 2023, from https://www.turkicstates.org/en/haberler/extraordinary-summit-of-the-organization-of-turkic-states-was-held-in-ankara_2850.
- Novastan (2023, April 21). "Turkey Continues Exporting Drones to Central Asia". <https://novastan.org/en/kyrgyzstan/turkey-continues-exporting-drones-to-central-asia/>.
- Vasiliev, A. (2013). "On the Issue of Military-Technical Cooperation between Türkiye and Turkmenistan". *Periscope*.2. <http://periscope2.ru/2013/03/27/7267>.
- Veliyev, C. (2023). "Azerbaijan-Türkiye Military Relations in the Shadow of the Negotiations with Armenia". *Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*. <https://dayan.org/content/azerbaijan-turkiye-military-relations-shadow-negotiations-armenia>.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN EKONOMİK, FİNANSAL VE TİCARİ ALANLARDA İŞ BİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞME OLANAKLARI: ULUSLARARASI TİCARET PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Tuğçenur EKİNCİ FURTANA*

Özet

Küreselleşmenin farklı boyutları ve etkileri bazı alanlarda devam ederken, bazı alanlarda bölgesel iş birliği ve entegrasyon ön plana çıkmaktadır. Bölgesel iş birliğinin öne çıktığı en önemli alanlardan bir tanesi de uluslararası ticarettir. Bugün ekonomik gelişmişliğiyle örnek alınan Avrupa, ortak gümrük ve ticaret politikaları adımları ile başlattıkları süreci Avrupa Birliği ile sonuçlandırmıştır. Türk devletleri teşkilatı, Türk dili konuşan ülkeler arasında siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri iş birliğini amaçlayan bir oluşumdur. Bu oluşumun üyeleri arasında ekonomik, finansal ve ticari alanlarda iş birliği ve bütünleşme olanakları mevcuttur. Bu olanaklar serbest ticaret anlaşmaları, ortak para birimi ve bölgesel kalkınma projeleri şeklinde somutlaştırılabilir. Bu sayede Türk devletleri teşkilatının üyeleri arasındaki ticaret hacmi artar, fiyat istikrarı sağlanır, altyapı ve insan kaynağı geliştirilir, bölgesel istikrar ve refah sağlanabilir. Gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması için devam eden süreçler olsa da uluslararası ticaret hacmini artırmak için serbest ticaret anlaşmaları ile başlayıp, ekonomik iş birliği için basamaklar zaman içinde çıkılmalıdır. Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında serbest ticaret anlaşmaları imzalanırsa, gümrük vergileri kaldırılır veya azaltılır, ticaret hacmi artar, rekabet gücü yükselir, fiyat istikrarı sağlanır, yatırım ve turizm teşvik edilir. Türk devletleri teşkilatının üyeleri arasında ortak bir para birimi kullanılırsa döviz kuru riski azalır, döviz masrafları düşer, altyapı ve insan kaynağı geliştirilir, ortak yatırım ve işbirliği imkanları oluşturulur. Türk Devletleri Teşkilatının üyeleri arasında bölgesel kalkınma projeleri geliştirilirse enerji, ulaştırma, tarım, sanayi, eğitim, sağlık gibi alanlarda iş birliğini artırır, bölgesel istikrar ve refah sağlanır. Türk Devletleri Teşkilatının üyeleri arasında gümrük idareleri düzeyinde iş birliği yapılırsa gümrük işlemleri kolaylaştırılır, kaçakçılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele edilir, ticaretin kolaylaştırılması sağlanır. Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik entegrasyonu ve uluslararası ticaretinin gelişimine katkı sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Uluslararası Ticaret, Gümrük Birliği, Ortak Para, Türk Devletler Teşkilatı

Cooperation and Integration Possibilities of the Organization of Turkic States in Economic, Financial and Commercial Fields: An Evaluation from the Perspective of International Trade

ABSTRACT

While globalisation's different dimensions and effects continue in some areas, regional cooperation and integration come to the fore in some sizes. One of the most critical areas where regional collaboration comes to the fore is international trade. Today, Europe, which is taken as an example with its economic development, has concluded the process it started with the steps of shared customs and trade policies with the European Union. The Organisation of Turkic States is an entity that aims at political, cultural, economic and military cooperation between Turkish-speaking countries. There are opportunities for collaboration and integration in monetary, financial and commercial fields among the members of this organisation. These opportunities

* Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü.

can be concretised through free trade agreements, common currency and regional development projects. In this way, the trade volume between the members of the Organisation of Turkic States increases, price stability is achieved, infrastructure and human resources are improved, and regional peace and prosperity can be achieved. Although there are ongoing processes to facilitate customs procedures to increase the international trade volume, the steps should be taken over time, starting with free trade agreements and progressing to economic cooperation. Suppose free trade agreements are signed under the umbrella of the Organisation of Turkic States. In that case, customs duties will be abolished or reduced, trade volume will increase, competitiveness will increase, price stability will be achieved, and investment and tourism will be encouraged. Suppose a common currency is used among the members of the Organisation of Turkic States. In that case, exchange rate risk is reduced, foreign exchange costs are reduced, infrastructure and human resources are improved, and joint investment and cooperation opportunities are created. Suppose regional development projects are developed among the Organization of Turkic States members. In that case, cooperation in areas such as energy, transportation, agriculture, industry, education and health will increase regional stability and prosperity. Suppose collaboration is made between the members of the Organization of Turkic States at the customs administration level. In that case, customs procedures will be facilitated, smuggling and cross-border crimes will be fought, and trade will be facilitated. This study aims to contribute to developing the Organization of Turkic States' economic integration and international trade.

Key Words: Economic Integration, International Trade, Customs Union, Common Currency, Organization of Turkish States

Giriş

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik, finansal ve ticari alanlarda iş birliği ve bütünleşme olanaklarını uluslararası ticaret perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı içermektedir. Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve karşılaştırmalı analizdir. Literatür taraması ile Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşu, işlevi, hedefleri ve faaliyetleri incelenmiştir. İstatistiksel analiz ile Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasındaki ekonomik, finansal ve ticari ilişkilerin durumu, gelişimi ve potansiyeli analiz edilmiş, iş birliğini geliştirici öneriler sunulmuştur. Bu öneriler sunulurken ekonomik iş birliğinin dünyadaki diğer örnekleri de incelenmiş ve karşılaştırmaları yapılmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihçesi, yapısı, organları ve işleyişi şu şekildedir: Türk Devletleri Teşkilatı 1992 yılında kurulmuş, 2009 yılında Nakhchivan Antlaşması ile yeniden yapılandırılmıştır. 2010 yılında Astana Zirvesi ile yeni bir vizyon kazanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın en üst organı Konsey, diğer organları ise Daimi Sekreterlik, Bakanlar Konseyi, Parlamentolararası Meclis ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatıdır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın işleyişinde konsensüs ilkesi geçerlidir, kararlar oybirliği ile alınmaktadır (TDT, 2023).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliği ve entegrasyonu incelendiğinde temel hedefin serbest ticaret bölgesi oluşturmak, ortak para birimi kullanmak ve bölgesel kalkınma projeleri geliştirmek olduğu görülmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliği ve entegrasyonunun mevcut durumu ve sorunları analiz edildiğinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasındaki ticaret hacminin olabileceğinden daha düşük olduğu, gümrük vergilerinin yüksek olduğu, ticaret

engellerinin bulunduğu, ortak para birimi için gerekli kriterlerin sağlanmadığı, bölgesel kalkınma projelerinin daha ilerleyeceği çok mesafe olduğu tespit edilmektedir. Teşkilatın toplam GSYİH'sı dünyada 13. sırada yer almasına ve üye ve gözlemci devletler arasındaki toplam ticaret hacmi 2010-2020 yılları arasında yaklaşık 1,8 kat artmasına rağmen, TDT'ye üye ve gözlemci devletlerin aralarındaki ekonomik ilişki yine de yetersiz düzeydedir. Örgütün üç üyesi dünyanın en büyük petrol ve gaz üreticileri arasında olmasına rağmen, enerji sektöründeki iş birliği de sınırlı kalmıştır. Tüm bu göstergeler, TDT'nin geniş ve kapsamlı bir ekonomik potansiyele sahip olduğunu ve organizasyon içinde hâlihazırdaki işbirliği düzeyine rağmen, gerçekleşmemiş birçok fırsatın da olduğunu ortaya koymaktadır (Aydilek, 2022)

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliği ve entegrasyonunun geleceği ve potansiyeli değerlendirildiğinde ekonomik iş birliği ve entegrasyonunun oluşturacağı fayda oldukça yüksek olacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında serbest ticaret anlaşmalarının imzalanmasının ticaret hacmini artıracığı, rekabet gücünü yükselteceği, fiyat istikrarını sağlayacağı, yatırım ve turizmi teşvik edeceği öngörülebilir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında ortak para biriminin kullanılmasının döviz kuru riskini azaltacağı, döviz masraflarını düşüreceği, altyapı ve insan kaynağını geliştireceği, ortak yatırım ve iş birliği imkanları oluşturacağı söylenebilir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında bölgesel kalkınma projelerinin geliştirilmesinin enerji, ulaştırma, tarım, sanayi, eğitim, sağlık gibi alanlarda iş birliğini artıracığı, bölgesel istikrar ve refahı sağlayacağı vurgulanmalıdır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik iş birliği ve entegrasyonunun geliştirilmesi için öneriler sunulabilir ki bunların bazıları için halihazırda çalışmalar yürütülmektedir. Bunlar Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, ticaret engellerinin kaldırılması, ortak gümrük ve ticaret politikalarının oluşturulması, ortak para birimi için gerekli kriterlerin sağlanması, bölgesel kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi gibi önerilerdir. Ayrıca, bunlara Türk Devletleri Teşkilatı'nın diğer bölgesel ve küresel örgütlerle iş birliği yapması, uluslararası ticaret kurallarına uyum sağlaması da eklenebilir.

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik, finansal ve ticari alanlarda iş birliği ve bütünleşme olanaklarını uluslararası ticaret perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Rusya, Belarus, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan'ı kapsayan siyasi ve ekonomik bir birliktir (Ağır ve Ağır 2017). Türkiye ise Türk Devletleri Teşkilatının (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi-Türk Konseyi) üyesidir. Teşkilat, Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. Teşkilatın kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirilen 7. Zirve sırasında Özbekistan Teşkilata tam üye olarak katılmıştır. Macaristan ise Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Cholpon-Ata şehrinde düzenlenen 6. Zirve sırasında, Türkmenistan Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvede ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Semerkant'ta düzenlenen 9. Zirve sırasında

gözlemci statüsü kazanmıştır (TDT, 2023). Türk devletleri teşkilatı halihazırda ekonomik iş birliği ile ilgili çalışmalar yürütüyor, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, yatırımların artırılması için çalışıyor olsa da mevcut durum, benzeri bir gümrük birliği anlaşmasından çok uzaktır.

Halihazırda AEB, Sovyet döneminin entegre ekonomik iş yapış şekli gibi olmasa da pek çok alanda ilerleme kaydetmiş durumdadır. Bu anlaşma ithalat vergilerinin iptalini ya da önemli ölçüde azaltılmasını öngörmektedir. Ayrıca Vietnam (2016) ve İran (2018) ile de serbest ticaret alanı oluşturulması için anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlara ilaveten Singapur ve Sırbistan ile de 2019 yılında serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Hindistan ve Mısır ile de STA müzakereleri devam etmektedir (MINECONOM, 2023). Buradan da anlaşılacağı üzere etki alanı genişlemekte olan AEB aynı ölçüde birlik içi etkileşimi de artırmaktadır. Birlik içinde ürünlerin ve araçların hareketindeki engeller kaldırılmış durumdadır. Kırgızistan'da Rus ya da Ermenistan plakalı taksiler görmek mümkündür. Aynı sistem hizmet sektörü için de geçerlidir. Kazakistan vatandaşı bir kişi Rusya'da çalıştığında, emeklilik sistemine bu çalışmayı işletebilmektedir. Anlaşmanın temel amacı, AEB üyesi devletlerin çalışanları için, istihdam edilen devletin vatandaşlarıyla aynı koşullar altında ve aynı şekilde emeklilik hakları oluşturmaktır şeklinde ifade edilmektedir Kazakistan resmi devlet sitesinde. Bu, her AEB üyesi devletin, diğer üye devletlerin vatandaşlarına, benzer koşullar altında vatandaşlarına sağlanan hakları ve eşit emeklilik haklarını garanti etmesi gerektiği anlamına gelmektedir (EGOV, 2023).

Verilen bilgilerden görüldüğü üzere, 2000 yılından itibaren aşama aşama ilerletilmiş olan ekonomik birlik projesi ilerleme kaydetmiş ve Türkiye bu gelişmenin dışında kalmıştır. Halihazırda genişleme ve ilerlemesine devam eden Türk Devletleri Teşkilatı ise temel amacını, *'Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak olarak tanımlamışlardır. Üye ülkeler ayrıca, demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi temel ilkelere bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Teşkilat kapsamındaki işbirliği, üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve Türk dili konuşan halkların dil birliğinden kaynaklanan özel dayanışma temelinde inşa edilmektedir'* şeklinde açıklamaktadır. Yani Türk Devletleri Teşkilatının AEB'ye alternatif olduğunu söylemek henüz mümkün değildir. Ancak, birlik olma bu temeller üzerine kurulduğundan, ekonomik alandaki ortak çalışmalar da oldukça değerlidir. İleride şartların uygun olması halinde, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) ekonomik entegrasyon kısmında ilerleme kaydetmesi gerektiğinde kurumsal yapıların hazır olması süreci hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır.

Ancak şu an Türk dünyasında ekonomik işbirliği yapılabilmesi için, TDT'nin AEB ile ortak projeler geliştirmesi, ticaret ve yatırım engellerini kaldırması, ulaştırma, enerji, turizm, tarım, sağlık, eğitim, bilişim ve iletişim gibi sektörlerde işbirliğini artırması, kültürel ve tarihi bağları güçlendirmesi, ortak değerleri savunması ve uluslararası alanda birlikte hareket etmesi önemini korumaktadır (İstikbal, 2021). Türkiye, TDT'nin kurucu üyesi ve lideri olarak, Türk dünyasının ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmak için siyasi ve ekonomik tecrübesini paylaşmaktan çekinmemelidir. Türkiye, Türk dünyasının ekonomik iş birliğine katkı sağlamak için

Türk Yatırım Fonu'nu kurmuştur. Türk Yatırım Fonu, Türk dünyasında ekonomik bütünleşmeye katkı sağlayacak, Türk Konseyi üyesi ülkeler arasında ortak yatırımların önünü açacak, ticaret hacmini artıracak ve istihdam yaratacaktır (AA, 2023). Mevcut koşullar altında Türk dünyasında ekonomik iş birliği yapılabilmesi için, Türk Devletleri Teşkilatının AEB ile rekabet etmek yerine, iş birliği ve entegrasyon fırsatları üzerinde durması gerekmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı ve Diğer Ekonomik Örgütler

Bir diğer ekonomik örgüt ise Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'dır (EİT). Türkiye, İran ve Pakistan arasında kültürel, ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmek amacıyla 1964 yılında oluşturulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD) devamı olarak 1985 yılında RCD'yi oluşturan İzmir Antlaşması'nın tadiliyle kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte Kasım 1992'de Islamabad'da gerçekleşen EİT Bakanlar Konseyi Olağanüstü Toplantısı'nda Afganistan'ın yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın dâhil olduğu Orta Asya devletlerinin katılımıyla Teşkilatın üye sayısı 10'a yükselmiştir. EİT, bugün üzerinde 350 milyon insanın yaşadığı, 7 milyon kilometrekarelik alanı kapsayan bölgesel bir örgüt haline gelmiştir (MFA, 2023). Türk dünyası ekonomik iş birliğinde EİT'nin önemi artabilir mi sorusuna cevap vermek için, EİT'nin diğer bir ekonomik örgüt olan OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ile karşılaştırılması yararlı olabilir (OECD, 2023).

EİT ve OECD arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır. Benzerlikler şunlardır:

- Her iki örgüt de ekonomik kalkınma ve iş birliğini amaçlar.
- Her iki örgüt de üye ülkeler arasında ticaret, yatırım, ulaştırma, enerji, eğitim, sağlık, çevre gibi alanlarda iş birliğini geliştirmeye çalışır.
- Her iki örgüt de üye olmayan ülkelerle de diyalog ve iş birliği kurar.

Farklılıklar ise şunlardır:

- EİT, daha çok Türk dili konuşan ülkeleri kapsar, OECD ise daha çok Batılı ülkeleri kapsar.
- EİT, daha çok bölgesel bir örgüttür, OECD ise daha çok küresel bir örgüttür.
- EİT, daha çok ekonomik entegrasyon ve kalkınma odaklıdır, OECD ise daha çok ekonomik analiz ve politika önerisi odaklıdır.
- EİT, daha yeni ve küçük bir örgüttür, OECD ise daha eski ve büyük bir örgüttür.

Bu karşılaştırmadan yola çıkarak, Türk dünyası ekonomik iş birliğinde EİT'nin öneminin artabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü:

- EİT, Türk dünyasının kültürel, tarihi ve coğrafi bağlarını güçlendirebilir ve ortak çıkarlarını savunabilir.
- EİT, Türk dünyasının ekonomik potansiyelini ortaya çıkarabilir ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabilir.
- EİT, Türk dünyasının OECD ve diğer uluslararası örgütlerle iş birliğini artırabilir ve küresel sorunlara çözüm bulabilir.

Bu nedenlerle, EİT'nin Türk dünyası ekonomik iş birliğinde önemli bir rol oynayabilmesi durumu zor görünse de ekonomik gelişime yapabileceği katkı anlamında

önem arz etmektedir. Tabii ki, bunun için EİT'nin üye ülkeler arasında siyasi ve ekonomik istikrarı sağlaması, ticaret ve yatırım engellerini kaldırması, ortak projeler geliştirmesi ve etkin bir şekilde çalışması gerektiğini de belirtmek gerekir.

Türk Devletleri Teşkilatının ekonomik çalışma alanlarına bakıldığında:

- Ticaret ve yatırım: Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım engellerini kaldırmayı, serbest ticaret anlaşmaları imzalamayı, ticaretin kolaylaştırılmasını ve gümrük iş birliği yapmayı, ortak yatırım fonu kurmayı, ticaret ve yatırım fırsatlarını tanıtmayı, ticaret ve yatırım istatistiklerini paylaşmayı, ticaret ve yatırım politikalarını uyumlaştırmayı, ticaret ve yatırım anlaşmazlıklarını çözümlemeyi, ticaret ve yatırım kapasitesini geliştirmeyi hedeflemektedir (TDT, 2023).
- Ulaştırma: Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkeler arasında ulaştırma bağlantısını ve entegrasyonunu sağlamayı, ulaştırma altyapısını ve hizmetlerini iyileştirmeyi, ulaştırma güvenliği ve kalitesini artırmayı, ulaştırma maliyetlerini ve sürelerini azaltmayı, ulaştırma mevzuatını ve standartlarını uyumlaştırmayı, ulaştırma projelerini desteklemeyi, ulaştırma sektöründeki iş birliğini ve diyalogu geliştirmeyi amaçlamaktadır (UAB, 2023) (TDT, 2023).
- Enerji: Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkeler arasında enerji kaynaklarının ve pazarlarının çeşitlendirilmesini, enerji güvenliğinin ve verimliliğinin sağlanmasını, enerji altyapısının ve ağlarının geliştirilmesini, enerji arzının ve talebinin dengelenmesini, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesini, enerji verimliliği ve tasarrufu projelerinin hayata geçirilmesini, enerji mevzuatının ve politikalarının uyumlaştırılmasını, enerji sektöründeki iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir (ENERJİBAKANLIĞI, 2023) (TDT, 2023).
- Turizm: Türk Dünyası ekonomilerinin birbirine entegre edilmesi, devletler arasında yaygın ve derin kaynaşmanın sağlanması için turizm, en önemli iş birliği alanlarından biridir. Türk Dünyasında turizm alanındaki iş birliği çabaları Türk Konseyi ve Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) olmak üzere iki koldan ilerlemektedir (ÇOKİŞLER, 2021). Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkeler arasında turizm potansiyelini ortaya çıkarmayı, turizm ürünlerinin ve hizmetlerinin çeşitlendirilmesini, turizm altyapısının ve kalitesinin iyileştirilmesini, turizm tanıtımının ve pazarlamasının yapılmasını, turizm istatistiklerinin ve bilgilerinin paylaşılmasını, turizm mevzuatının ve standartlarının uyumlaştırılmasını, turizm sektöründeki iş birliğini ve diyalogu artırmayı amaçlamaktadır.

Sonuç

Küreselleşmenin ötesinde bölgeselleşmenin ve bölgesel entegrasyonun hız kazandığı günümüzde Türk Devletlerinin birbiriyle kurdukları bağ çok değerlidir. Toplanan bilgiler göstermektedir ki, ekonomik entegrasyon alanında daha gidilecek çok yol mevcuttur. Hem Türkiye'nin mevcut gümrük birliği anlaşmalarının kendisini bağlaması, hem de Türk Devletlerinin Rusya ile entegre oldukları AEB, entegrasyon anlamındaki ilerlemeyi etkilemektedir. Ancak uluslararası ticaret, ülkelerin fayda ve çıkarlarına hizmet ettiği sürece ilerler ve artış gösterir. Bu nedenle, tüm tarafların ortak

kazanç paydasında buluşabilecekleri çözümler için arayışlar devam etmelidir. Daha sonraki çalışmalarda, karşılıklı uluslararası ticaretin nasıl artırılacağı çalışılmalıdır. Serbest ticaret anlaşmaları hususuna eğilmeli, Singapur, Sırbistan gibi ülkelerle STA imzalayan AEB ile iş birliğinin nasıl geliştirilebileceği düşünülmelidir.

Çalışmanın ana bulguları şunlardır:

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında ekonomik, finansal ve ticari alanlarda iş birliği ve bütünleşme olanakları mevcuttur. Bu olanaklar serbest ticaret anlaşmaları, ortak para birimi ve bölgesel kalkınma projeleri şeklinde somutlaştırılabilir.
- Serbest ticaret anlaşmaları ile gümrük vergileri kaldırılır veya azaltılır, ticaret hacmi artar, rekabet gücü yükselir, fiyat istikrarı sağlanır, yatırım ve turizm teşvik edilir.
- Ortak para birimi ile döviz kuru riski azalır, döviz masrafları düşer, altyapı ve insan kaynağı geliştirilir, ortak yatırım ve iş birliği imkanları oluşturulur.
- Bölgesel kalkınma projeleri ile enerji, ulaştırma, tarım, sanayi, eğitim, sağlık gibi alanlarda iş birliği artırılır, bölgesel istikrar ve refah sağlanır.
- Gümrük idareleri düzeyinde iş birliği ile gümrük işlemleri kolaylaştırılır, kaçakçılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele edilir, ticaretin kolaylaştırılması sağlanır.

Çalışmanın tartışması ise şöyledir:

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik entegrasyonu için siyasi irade, kurumsal kapasite ve toplumsal destek gereklidir. Bu unsurların eksikliği veya zayıflığı entegrasyon sürecini engelleyebilir veya yavaşlatabilir.
- Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik entegrasyonu için küresel ve bölgesel dinamikler de önemlidir. Küreselleşmenin farklı boyutları ve etkileri entegrasyon sürecini hem teşvik edebilir hem de zorlaştırabilir. Bölgesel güç dengeleri ve çatışmalar da entegrasyon sürecini etkileyebilir.
- Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik entegrasyonu için adım adım ilerlemek gereklidir. Serbest ticaret anlaşmaları ile başlayan süreç zaman içinde ortak para birimi ve bölgesel kalkınma projelerine doğru genişletilebilir.
- Türk Devletleri Teşkilatı'nın ekonomik entegrasyonu uluslararası ticaretin gelişimine katkı sunabilir. Bu sayede Türk devletleri teşkilatının üyeleri arasındaki ticaret hacmi artar, fiyat istikrarı sağlanır, altyapı ve insan kaynağı geliştirilir, bölgesel istikrar ve refah sağlanabilir.

Çalışmanın önerileri ise şunlardır:

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında siyasi irade, kurumsal kapasite ve toplumsal destek oluşturmak için daha fazla iş birliği ve diyalog gerçekleştirilmelidir.
- Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında küresel ve bölgesel dinamiklere uyum sağlamak için ortak vizyon ve strateji geliştirilmelidir.
- Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyeleri arasında adım adım ilerleyen bir entegrasyon süreci başlatılmalıdır. Serbest ticaret anlaşmaları ile başlayan süreç zaman içinde ortak para birimi ve bölgesel kalkınma projelerine doğru genişletilmelidir.

Kaynakça

- AA, (2023). “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Yatırım Fonu Türk Dünyasında Ekonomik Bütünleşmeye Katkı Sağlayacak”. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turk-yatirim-fonu-turk-dunyasinda-ekonomik-butunlesmeye-katki-saglayacak/2847714>.
- Ağır, O. ve Ağır, Ö. (2017). “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, pp. 103-128.
- Aydilek, E. (2022). “Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), pp. 716-728.
- Çokışler, N. (2021). “Türk Dünyasının Turizm Alanında İşbirliği Girişimleri”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, pp. 125-136.
- EGOV (2023). “EAEU Ülkelerinde Emekli Maaşı Almak Hakkında Bilmeniz Gerekenler”. <https://egov.kz/cms/ru/articles/pension/eaes-1>.
- Enerji Bakanlığı (2023). “Bakan Dönmez, Türk Devletleri Teşkilatı Enerji Bakanları Toplantısı'na Katıldı”. <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21136>.
- İstikbal, D. (2021). “Türk Dünyasının Ekonomik Potansiyeli”. <https://www.setav.org/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli/>.
- MFA (2023). “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)”. https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa.
- MINECONOM (2023). “Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması”. <https://mineconom.gov.kg/ru/direct/6/npb>.
- OECD (2023). “About OECD”. <https://www.oecd.org/about/>.
- TDT (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı”. [https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20\(eski%20ad%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir](https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20(eski%20ad%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir).
- UAB (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı Lojistik Forumu İstanbul'da Başladı”. <https://www.uab.gov.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-lojistik-forumu-istanbul-da-basladi>.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ: YENİ BÖLGESELLEŞME SÜRECİNDE DİASPORALARIN VE KÜLTÜRLERARASI DİYALOĞUN ÖNEMİ

Çağla Gül YESEVİ*

Özet

Robin Cohen'e (1996: 515) göre diasporaların temel özellikleri şunlardır: menşe ülkeden, genellikle travmatik bir şekilde, iki veya daha fazla dış yere/ülkeye dağılma; istihdam, ticaret veya bölgesel amaçlar için bir menşe ülkeden isteyerek taşınmak; geçmişine, coğrafyasına ve başarılarıyla övünülen menşe ülke hakkında kolektif hafıza ve mit; varsayılan anavatanın yüceltilmesi ve onun korunmasına, kurtarılmasına, güvenliğine ve refahına, hatta kuruluşuna (hayali anavatan) yönelik toplu bir taahhüt; anavatana geri dönüşün artması; farklılığa, ortak bir geçmiş ve geleceğe dayalı güçlü bir etnik grup bilincine sahip olmak; ev sahibi toplumlarla sıkıntılı bir bağlantı; diaspora üyeleri arasında bir sempati ve uzlaşma duygusuna sahip olmak; ev sahibi ülkelerde çoğulculuk ve hoşgörü ile yaşam olasılığı. Ancak diasporalar, aynı anda, bu özelliklerin tümüne sahip olmak zorunda değildirler. Diaspora toplulukları, ev sahibi ülkeyi ve göç veren ülkeyi etkileyen ulus-ötesi aktörlerdir. Diasporik kimlik, ev sahibi devlet ve göç veren devletle ilişkili, paylaşılan bir kimliktir. Diaspora topluluklar, elitlerin yardımıyla inşa edilmektedir (Kuşçu-Bonnenfant, 2018: 87-89). Martin Sökefeld (2006: 267-275), hayali ulus-ötesi topluluk ve kolektif kimliğin diasporayı açıklayabileceğini iddia eder. Topluluğun sosyal inşasında etkili rolleri olan bazı aktörlerin önemini vurgular. Bu nedenle diasporik aktörlerin söylemleri önemlidir, diaspora kimliğini inşa ederler (Smith, 2007: 109).

Ayrıca Barth (2001: 37), seçkinlerin sunulan birçok kimlikten biri üzerinde yoğunlaşabileceklerini belirtmektedir. Diasporaların üye devletlerin imajını yükseltmede ve aynı zamanda Türkçe konuşan toplulukları ortak ilgilendiren konularda yurt dışında farkındalık yaratmada önemli rolleri bulunmaktadır. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) 2009 yılında kurulmuş ve Kasım 2021'de 8. zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Devletleri Parlamenterler Meclisi (TURKPA), Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Ticaret ve Sanayi Odası gibi diğer önemli örgütlenmeler ise Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında bulunmaktadır. Bu örgütlenmeler, Türk dünyasını ilgilendiren birçok konu üzerinde çalışmaktadır. Üye devletler ayrıca, Türkçe konuşan diasporalar, çevrelerindeki gelişmelere yönelik kolektif davranış konusunda farkındalık yaratmak için "Ortak Eylem Planları" geliştirmeye başlamışlardır. "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Birinci Diaspora Forumu" Haziran 2013'te Bakü'de düzenlenmiştir. Dünyanın dört bir yanında bulunan Türkçe konuşan diaspora örgütleri bu kapsamda bir araya gelmişlerdir. Ayrıca Sekreteryaya, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2023 Diaspora Ortak Faaliyet Planı" konusundaki toplantıları da koordine etmektedir. Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelişiminde diasporaların ve kültürlerarası diyalogun önemine odaklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Diasporalar, Kültürlerarası Diyalog, Yeni Bölgeselleşme

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. c.yesevi@iku.edu.tr.

Evaluating The Organization of the Turkic States: The Importance of the Diasporas and Intercultural Dialogue in the New Regionalization Process

Abstract

The main characteristics of diasporas, according to Robin Cohen (1996: 515), are as follows: scattering from the country of origin, often traumatically, to two or more external places; willingly moving from a country of origin for employment, trade, or territorial aims; collective memory and myth about the country of origin referring to its past, geography, and successes; a glorification of the presumed original country and a collective pledge to its protection, recovery, security, and well-being, even to its establishment (imagined homeland); the growth of the return movement, which gets common endorsement; having a powerful ethnic group awareness depending on distinctiveness, a shared history, and future; a distressed link with host societies; having a feeling of sympathy and consensus among diaspora members; the likelihood of a unique, innovative, advancing life in host countries with a tolerance for pluralism. However, he also mentions that diasporas do not have to have all of these characteristics. Diaspora communities are transnational actors who influence the host country and kinstate. Diasporic identity is a shared identity that is the outcome of the host country and kinstate. Diaspora communities are constructed with the help of elites (Kuşçu-Bonnenfant, 2018: 87-89). Martin Sökefeld (2006: 267-275) claims that the imagined transnational community and collective identity can explain diaspora. He emphasizes the importance of some actors who had influential roles in the social construction of the community. Therefore, the discourses of the actors are constructive. Nationalist instructor-intellectuals and diasporic leaders have been influential; they revive the brilliant history of the community (Smith, 2007: 109).

Moreover, Barth (2001: 37) states that elites may concentrate on one of the many identities offered. The critical role of Diasporas in promoting the image of the member states as well as raising awareness abroad on issues of common concern to the Turkic Speaking people is crucial. The Cooperation Council of Turkic Speaking States (the Turkic Council) was established in 2009 and renamed the Organization of Turkic States (OTS) during its 8th Summit in November 2021. As an intergovernmental organization, the OTS acts as an umbrella organization for other vital organizations such as the International Organization of Turkic Culture (TÜRKSOY), the Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries (TÜRKPA), the Turkic Academy, the Turkic Culture and Heritage Foundation and the Turkic Chamber of Commerce and Industry. Together, they deal with many topics concerning the Turkic world. Member States also started to produce “Joint Action Plans” for the Turkic Speaking diasporas to generate awareness of collective behavior towards their environmental developments. The “First Diaspora Forum of OTS” was held in Baku in June 2013. The Turkic Speaking diaspora organizations came together across the world. Moreover, the Secretariat also coordinated the Parties’ discussions about the “Diaspora Joint Activity Plan of the OTS for 2023. This study will focus on the importance of diasporas and intercultural dialogue in the evolution of the Organization of the Turkic States.

Key Words: Organization of Turkic States, Diasporas, Intercultural Dialogue, New Regionalization

Giriş

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) 2009 yılında kurulmuş ve Kasım 2021’de 8. zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Devletleri Parlamenterler Meclisi (TÜRKPA), Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Ticaret ve

Sanayi Odası gibi diğer önemli örgütlenmeler ise Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında bulunmaktadır. Bu örgütlenmeler, Türk dünyasını ilgilendiren birçok konu üzerinde çalışmaktadırlar. Üye devletler ayrıca, Türkçe konuşan diasporalar, çevrelerindeki gelişmelere yönelik kolektif davranış konusunda farkındalık yaratmak için “Ortak Eylem Planları” oluşturmaya başlamışlardır. “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Birinci Diaspora Forumu” Haziran 2013’te Bakü’de düzenlenmiştir. Dünyanın dört bir yanında bulunan Türkçe konuşan diaspora örgütleri bu kapsamda bir araya gelmişlerdir. Ayrıca Sekreteryâ, “Türk Devletleri Teşkilatı’nın 2023 Diaspora Ortak Faaliyet Planı” konusundaki toplantıları da koordine etmektedir. Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı’nın gelişiminde diasporaların ve kültürlerarası diyalogun önemine odaklanacaktır.

Diaspora Kavramı

Robin Cohen’e (1996: 515) göre diasporaların temel özellikleri şunlardır: menşee ülkeden, genellikle travmatik bir şekilde, iki veya daha fazla dış yere/ülkeye dağılma; istihdam, ticaret veya bölgesel amaçlar için bir menşee ülkeden isteyerek taşınmak; geçmişine, coğrafyasına ve başarılarıyla övünülen menşee ülke hakkında kolektif hafıza ve mit; varsayılan anavatanın yüceltilmesi ve onun korunmasına, kurtarılmasına, güvenliğine ve refahına, hatta kuruluşuna (hayali anavatan) yönelik toplu bir taahhüt; anavatana geri dönüşün artması; farklılığa, ortak bir geçmişe ve geleceğe dayalı güçlü bir etnik grup bilincine sahip olmak; ev sahibi toplumlarla sıkıntılı bir bağlantı; diaspora üyeleri arasında bir sempati ve uzlaşma duygusuna sahip olmak; ev sahibi ülkelerde çoğulculuk ve hoşgörü ile yaşam olasılığı. Ancak diasporalar, aynı anda, bu özelliklerin tümüne sahip olmak zorunda değildirler. Diaspora toplulukları, ev sahibi ülkeyi ve göç veren ülkeyi etkileyen ulus ötesi aktörlerdir. Diasporik kimlik, ev sahibi devlet ve göç veren devletle ilişkili, paylaşılan bir kimliktir. Diaspora topluluklar, elitlerin yardımıyla inşa edilmektedir (Kuşçu-Bonnenfant, 2018: 87-89). Martin Sökefeld (2006: 267-275), hayali ulus-ötesi topluluk ve kolektif kimliğin diasporayı açıklayabileceğini iddia eder. Topluluğun sosyal inşasında etkili rolleri olan bazı aktörlerin önemini vurgular. Bu nedenle diasporik aktörlerin söylemleri önemlidir, diaspora kimliğini inşa ederler (Smith, 2007: 109).

Ayrıca Barth (2001: 37), seçkinlerin sunulan birçok kimlikten biri üzerinde yoğunlaşabileceklerini belirtmektedir. Diasporaların üye devletlerin imajını yükseltmede ve aynı zamanda Türkçe konuşan toplulukları ortak ilgilendiren konularda yurt dışında farkındalık yaratmada önemli rolleri bulunmaktadır.

Diaspora kavramı ile bir etnik grubun zorla veya doğal afet, siyasal değişimler, savaş gibi beklenmedik olaylar neticesinde korku ve çaresizlik yaşamaları, kendi vatanlarından, yabancı yerlere dağılmaları anlatılmaktadır. William Safran’a göre diaspora topluluğunun altı özelliği bulunmaktadır. Bu insanların kendileri veya ataları, anavatanlarından en az iki bölgeye göç etmişlerdir. Safran’a göre, göç ettikleri ülkelerde kendilerini kısmen yabancı ve izole edilmiş hissetmişlerdir. Tarihi anavatani bilmekte ve yaşatmaktadırlar. Şartlar uygun olduğunda veya sonraki nesillerin, anavatana geri dönmeleri konusu gündemdedir. Diaspora toplumu, anavatanın korunması, yeniden yapılandırılması, güvenliği ve refahı için çalışmaları gerektiğine dair inanca sahiptir.

Diasporalar, anavatanla bağlarını korumaya devam ederler, etnik bilinçleri ve dayanışmalarını önemli ölçüde bu ilişki üzerinden tanımlarlar. Diaspora liderleri, topluluğun kimliğinin şekillenmesinde etkindir (Yesevi, 2021).

Türk Devletleri Teşkilatı ve Diaspora

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilk Diaspora Forumu, 2013 yılında, Bakü'de toplanmıştır. 2023 yılında ise diaspora toplulukları ile ilgili "Ortak Eylem Planı" kararı alınmıştır. Bu kapsamda, üç "Türk Diaspora Forumu" toplanmış ve diaspora topluluklarının etkin olduğu yüzlerce sivil toplum örgütü bir araya gelebilmiştir. Böylelikle iş dünyası, basın, öğrenciler ve akademisyenlerin bir araya gelebilecekleri bir platform ortaya çıkmıştır. TDT, üye ve gözlemci ülkelerin diaspora örgütlenmelerinin katıldığı "Tecrübe Değişim Programları" düzenlemiştir. New York ve Berlin'de düzenlenen toplantılarda ise farklı diaspora örgütleriyle iş birliği için çalışmalar yapılmıştır. Diaspora topluluklar, üye devletlerin imajlarının oluşumunda önemli unsurlardır. Diasporalar, Türk topluluklarının temel sorunlarına ışık tutmada faydalıdırlar, bunlar arasındaki iş birliği, güçlenmelerini sağlayacaktır. Bu durum, TDT Devlet Başkanları zirveleri yanında 2040 Vizyon Belgesi'nde de vurgulanmıştır. Diaspora topluluklar, kültürel temsilciler ve ayrıca göç ve göçmen dernekleri, üye devletler arasındaki ilişkileri güçlendirecek unsurlardır. TDT, bu örgütlenmelerle görüşerek, gücünü arttırabilecektir. "Beş Devlet Tek Diaspora" olarak adlandırılan bu diaspora anlayışı kültürel, sosyal, ekonomik, politik iş birliğini güçlendirecektir (Yesevi, 2023)

Türk Devletleri Teşkilatı ve Kültürlerarası Diyalog

Kültürlerarası diyalog çok taraflı iş birliğini güçlendirebilecek bir unsurdur, bu sayede topluluklar küresel ısınma, sürdürülebilir kalkınma, eğitim ve sağlık sorunları gibi pek çok alanda ortak paydada buluşabilirler. Kültürlerarası diyalog, sosyal uyumun önünü açılmasına yardımcı olur ve toplulukların stratejik amaçlar doğrultusunda iş birliği yapmasını destekler.

Kültürlerarası diyalogun amacı, çok kültürlü bir dünyada barış içinde ve yapıcı bir şekilde birlikte yaşamayı öğrenmek ve topluluk ve aidiyet duygusunu geliştirmektir. Kültürlerarası diyalog aynı zamanda çatışmaların önlenmesi ve çözümü için bir araç niteliğindedir. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletler, ortak hedefler için projeler gerçekleştirmek için çaba sarf etmektedirler.

Kültürlerarası diyalog, farklı kültürlere mensup bireyler ve gruplar arasında, karşı tarafın algısının daha derin anlaşılmasına yol açan açık ve saygılı bir görüş alışverişidir (Council of Europe, 2023). Kültürlerarası diyalog küresel değerlere bağlı ve farklı bakış açılarını dikkate almaya istekli olanlar için dönüştürücü bir iletişim biçimidir. Farklı kültürler ve kimlikler arasında barış içinde bir arada yaşama kriterlerinin oluşumunu destekler (UNESCO, 2023).

Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri devletler de kültürlerarası diyaloga önem vermektedirler. Bu kapsamda, kültürlerarası diyalog, farklılıkların öğrenilmesi ve dikkate alınmasını değil; ortak kültür, ortak dil, ortak tarih ve ortak atalar kavramlarının her alanda güçlendirilmesine odaklanan bir yaklaşımdır. Üye devletler, ortak bir kültür ve tarihi paylaştıklarını her fırsatta dile getirmektedirler. Bu ortak anlayışın verdiği

güçle farklı alanlarda iş birliği yapacaklarını her fırsatta vurgulamaktadırlar. Manas destanı, Dede Korkut, Köroğlu, Nasreddin Hoca ve Nevruz kutlamalarının ortak değerler olduğu, Türk Devletleri Teşkilatının misyonu kapsamında, üye devletlerin toplumlarına hatırlatılmaktadır. Bunun yanında, Mahtumkulu Firaki, Abay Kunanbayoğlu, Cengiz Aytmatov, Nizami Gencevi, Ali Şir Nevayi gibi üye devletlerin yazarları, edebiyatçılarının tüm Türk Dünyasına ait olduğu vurgulanmakta ve ortak kültür ve değerlerler yüceltilmektedir. Bu kapsamda “Türk Edebiyatının İncileri” adlı yüz ciltlik kitap serisinin tanıtımı ve Türk Devletleri Teşkilatı kütüphanesinin Açılış Töreni 28 Aralık 2023 tarihinde, İstanbul’da Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryasında gerçekleştirilmiştir. Büyükelçi Kubanîçbek Ömüraliyev konuşmasında, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Şevket Mirziyoyev’in Türk birliğinin güçlendirilmesi, Türk halklarının tarihi ve kültürel mirasının korunmasına yönelik girişimlerinin önemini vurgulamıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023).

Ortak dil, tarih ve kültür temeline dayanarak güçlenen Türk Devletleri Teşkilatı, kültürlerarası diyalogla varlığını pekiştirmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı, paylaşılan ortak değerleri hatırlatarak ve güçlendirilerek yeni hedeflerin başarılabileceği anlayışını somutlaştırmaktadır. Bu önemli tarihsel yaklaşım, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında iş birliğini arttıracaktır.

Kaynaklar

- Barth, F. (2001). “Giriş”. İçinde F. Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu* (pp. 11-40). İstanbul: Bağlam.
- Cohen, R. (1996). “Diasporas and the State: From Victims to Challengers”. *International Affairs*, 72(3), 507-520.
- Council of Europe (2023). “The Concept of Intercultural Dialogue”. https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/concept_EN.asp.
- Kuşçu Bonnenfant, I. (2018). “Constructing the Uyghur Diaspora: Identity Politics and the Transnational Uyghur Community”. İçinde G. Kurmangaliyeva Ercilasun, & K. Ercilasun, *Uyghur Community: Diaspora, Identity and Geopolitics* (pp. 85-103). New York: Palgrave Macmillan.
- Smith, A. D. (2007). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim.
- Sökefeld, M. (2006). “Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora”. *Global Networks*, 6 (3), 265–284.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2023). “Türk Edebiyatının İncileri” Adlı 100 Ciltlik Eserin Tanıtımı ve TDT Kütüphanesi Açılış Töreni İstanbul’da Gerçekleştirildi”. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-edebiyatinin-incileri-adli-100-ciltlik-eserin-tanitimi-ve-tdt-kutuphanesi-acilis-toreni-istanbulda-gercekleştirildi_3169.
- UNESCO (2023). “Welcome to UNESCO’s e-Platform on Intercultural Dialogue”. <https://www.unesco.org/interculturaldialogue/en#:~:text=Intercultural%20Dialogue%20offers%20an%20opportunity,coexistence%20between%20cultures%20and%20identities>.
- Yesevi, Ç. G. (2021). “Göç Teorileri Açısından Türkistan’dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi”, İçinde Çağla Gül Yesevi (Ed.) *Türk Dünyası ve Göç*. (s.121-

148), İstanbul: Küre Yayınevi.

Yesevi, Ç. G. (2022). “Examining Organization of Turkic States”. *Perceptions: Journal of International Affairs* 27 (1). 2-25.

Yesevi, Ç. G. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Üye Ülkelerin Eğitim Politikalarına Etkisi ve Katkısı”. *Quality Education and Interdisciplinary Approach: Problems, Solutions and Cooperation Congress*. Gulistan State University. 25-27 May 2023, Gulistan, Uzbekistan

Yesevi, Ç. G. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı: Birlikte Daha Güçlüyüz”. *Türk Yurdu* 112 (416).

Yesevi, Ç. G. (2024). *Migration from Central Asia: Stories and Identity Formation*. Oxon, New York: Routledge.

TÜRK HALKLARINDA MODERN ANMA KÜLTÜRLERİ VE ORTAK KİMLİK İNŞASI SORUNU

Mehmet HACISALİHOĞLU*

Özet

Modern anma kültürü uluslaşma sürecinin önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ulusal kimlik oluşumunda “Biz” ve “Öteki”nin inşasında anma gelenekleri ve törenlerinin özel bir yeri vardır. Bu gelenekler ve törenler her ülkenin veya toplumun siyasi tercihlerine ve kimlik oluşturmadaki önceliklerine göre şekillendirilir. Türk dünyasında kültürel ortaklıkların güçlendirilmesi bakımından anma kültürlerinin durumu nasıldır? Ortak bir kimliğe hizmet eden ortak anmalar mevcut mudur? Birbirine zıt veya birbiriyle rekabet eden ve birbirini ötekileştirmeye hizmet eden anma gelenekleri mevcut mudur? Bu çalışmada bu konu tartışılmaya çalışılacaktır. Çok geniş bir coğrafyaya (Avrasya coğrafyasına) yayılmış olan Türk dünyasına mensup toplulukların genellikle birbirinden bağımsız, farklı tarihsel ve siyasi şartlarda oluşmuş anma kültürleri mevcuttur. Tarihsel süreçler bakımından incelendiğinde Eski Sovyet coğrafyasındaki tarihsel süreçler ile Eski Osmanlı coğrafyasındaki tarihsel süreçler arasında büyük farklar vardır. Bu anma kültürleri statik olmayıp değişen konjonktüre göre farklılaşabilmektedir. Çalışmada ele alınacak sorulardan biri de bu farklı anma gelenek ve kültürlerinin aralarında bir ilişkinin bulunup bulunmadığıdır. Örneğin ortak anma mekanları, anıtlar, edebi ve sanatsal eserler mevcut mudur? Ortak bir anma kültürü oluşturmak için girişimler var mıdır? Konunun diğer önemli yönü tarihsel hafıza ve tarih yazımı meselesidir. Belli başlı tarihsel olaylar, mekânlar ve kişiliklerle ilgili nasıl bir algı mevcuttur? Ortaklıkların vurgulanması amacıyla ne tür çalışmalar yapılmaktadır? Bu tür sorulara değinilerek Türk dünyasında ortak bir anma kültürü oluşturma girişimleri genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, tarih yazımı, kimlik, anma kültürü, imaj

Modern Memorial Cultures in Turkic Societies and the Issues of Construction of a Common Identity

Abstract

Modern commemoration culture is an important component of the nation-building process. In the construction of national identity, memorial traditions and ceremonies play a special role in shaping the notions of “Us” and “Other.” These traditions and ceremonies are shaped according to the political preferences and identity priorities of each country or society. In the Turkic world, how do commemoration cultures stand in terms of strengthening cultural commonalities? Are there common commemorations that serve to the emergence of a common identity? Do commemorative traditions contribute to the alienation of one another? This paper aims to discuss these issues. Within the vast geography of the Turkic world (Eurasian geography), communities belonging to Turkic societies often have independent commemoration cultures that have developed under different historical and political conditions. When examined in terms of historical processes, there are significant differences between the historical processes in the former Soviet geography and those in the former Ottoman geography. These commemoration cultures are not static and can vary depending on changing circumstances. One of the questions to be addressed in this paper is whether there is a relationship between these different commemorative traditions and cultures. For example, are there common

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul / Ludwig Maximilian Üniversitesi Münih, Email: mehmethacisalihoglu@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4287-1296>.

commemorative spaces, monuments, literary and artistic works? Are there initiatives to create a common commemoration culture? Another important aspect of the topic is the issue of historical memory and historiography. How is the perception regarding significant historical events, places, and figures among different Turkic societies? What kind of efforts are made to emphasize commonalities? By addressing these questions, this paper will attempt to evaluate the attempts to create a common commemoration culture in the Turkic world, outlining the general aspects.

Keywords: Turkic world, historiography, identity, memorial culture, image

Giriş

Modern anma kültürü, ulus inşa sürecinde ortak bir kimlik oluşturma, modern vatandaşlık eğitiminin önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihi olaylar, belli tarihler, bu olaylar ve tarihlerle ilintili mekânlar (hafıza mekânları), anma olay ve mekânıyla ilgili edebi ve sanatsal eserler, anıtlar, düzenlenen törenler, törenlerin dini ve seküler özellikleri vs. hepsi birden bu kültürün temel unsurlarıdır. Türk dünyası olarak tanımladığımız toplulukların tamamında dünyanın diğer toplumlarında olduğu gibi anma kültürleri ve mekânları mevcuttur. Anma kültürleri yalnız uluslaşma süreci içerisinde kimlik inşasının vazgeçilmez unsurları değildir, aynı zamanda dış politikayı ve uluslararası ilişkileri de ilgilendiren boyutları vardır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti 1991'den itibaren dağılan Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan cumhuriyetlere yakınlaşma siyasetine yönelmiştir ve bu yakınlaşmanın önemli sembollerinden biri devlet başkanlarının düzenlediği demir dövme törenleri olmuştur (Tellal, 2005). Bizim burada ele alacağımız konu ise ortak bir kimlik inşa sürecinde önemli bir bileşen olan anma kültüründe Türk dünyasını oluşturan toplulukların arasında belli bir bağ/ilişki olup olmadığıdır. Ortak anmalar mevcut mudur? Bu bağlamda, ortaklıktan ziyade birbiriyle rekabet eden, birbirine zıt anma kültürleri veya olayları mevcut mudur? Bu tür sorulara cevap verilmeye çalışılmaktadır. Ardından değinilecek soru, ortak bir anma kültürü oluşturmaya ihtiyaç olup olmadığı, eğer ihtiyaç var ise ortak bir anma kültürü oluşturmak için hangi potansiyel olaylar, kişiler ve mekânların mevcut olduğudur.

Türk dünyasında anma kültürü ile ilgili farklı ülkeleri ele alan çalışmalar mevcuttur (Jivazada, 2018; Dadabaev, 2016; Heß, 2021; Demiriz, 2018; Ismailov, 2007; Peres, 2023). Fakat Türk dünyasını birlikte değerlendiren çalışmalar henüz sınırlı sayıdadır (Hacısalıhoğulları, 2023). Bu meselenin çok daha kapsamlı çalışmalara (doktora tezi niteliğindeki kapsamlı incelemelere) konu olmasına ihtiyaç vardır. Bu sınırlı çalışmada konu ancak temel hatlarıyla ele alınmakta ve konunun önemine vurgu yapılmaya çalışılmaktadır.

Türk Dünyasında Mevcut Anma Kültürleri

Türk dünyası içerisinde modern anma kültürlerinde ilk dikkat çeken husus bağımsız devletlerde her bir devletin kendi ulusal tarihine uygun anma gün ve mekanlarının bulunmasıdır. Örneğin bağımsızlık günleri, milli kurtuluş savaşları, önemli tarihi şahsiyetlerle ilgili anmalar vs.

Bunlar dışında kendi ulus-devlet sınırlarının dışına taşan tarihsel geçmişle ilgili anmalar da mevcuttur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız olan Türk cumhuriyetlerindeki ve Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölgelerde yaşayan Türk

topluluklarının en önemli anmaları İkinci Dünya Savaşı ve Nazi Almanyası'na karşı verilen savaşla ilgilidir. Örneğin Kazakistan'da bu, 9 Mayıs Zafer Bayramı şeklinde en merkezi anmayı oluşturmaktadır (Somuncuoğlu, 2023: 273). Aynı şekilde Özbekistan'da da 9 Mayıs "Anma ve Saygı Günü" adıyla en önemli anma gününü oluşturmaktadır. 1999'da kadar bu gün Büyük Vatanseverlik Savaşı Zafer Günü olarak anılmaktaydı. Bu tarihte ismi değiştirilmiştir (Doğan, 2023: 449). Fakat bu anma geleneği bazı isim değiştirme ve anlam kaymalarına rağmen bu cumhuriyetleri Rusya Federasyonu ile yakınlaştıran ve ortaklaştıran Sovyet mirası bir anmadır.

Bunun yanında Sovyet rejiminde yaşanan mağduriyetlerin hatırlandığı anma günleri de mevcuttur. Özellikle 1928'de başlayan kolektifleştirme (kolhoz) politikalarıyla birlikte Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan Türk topluluklarının yaşadığı açlık, sürgün ve ölümler, Büyük Terör veya Repressiya kavramı çerçevesinde, örneğin Ukrayna'da *Holodomor* adıyla 2006'dan beri soykırım olarak kabul edilmektedir. Kazakistan'da ise yaşanan bu süreç *Aşarşılık* kavramı ile ifade edilmektedir. Yaşanan açlık ve ölümler konuyu inceleyen komisyon raporunda soykırım olarak nitelendirilmişse de 14 Nisan 1993'te kabul edilen Kitlesel Siyasi Repressiya Kurbanlarının İtibarı İadesi Kanununda soykırım olarak tanımlanmamıştır (Somuncuoğlu, 2023: 272). 1997 yılında ise Kazakistan *31 Mayıs'ı Siyasi Repressiya Anma Günü* olarak kabul etmiştir. Fakat bu mağduriyet anması Rusya tarafından hoş karşılanmadığından Kazakistan'da fazla ön plana çıkarılmamıştır. Anar Somuncuoğlu'nun ifade ettiği gibi "*1991'den bugüne kadar Kazakistan yönetimi, açlık ve repressiya anma faaliyetlerinin totaliter rejimin kurbanlarını yâd etmek dışında bir amaç taşımadığını, Rus halkına ve Rusya'ya karşı olmadığını, Rus halkının da bu süreçlerden etkilendiğinin altını çizmiştir*" (Somuncuoğlu, 2023: 274).

Kırgızistan'da ise 1917 Ekim Devriminin gerçekleştiği 7-8 Kasım günleri 2017'ye kadar Ekim Devrimi anması olarak kutlanırken bu yıl içerisinde aynı günde kalmak kaydıyla "Tarih ve Ataları Anma Günleri" olarak kabul edilmiştir. Bu günde geçmişte yaşanan mağduriyetler 1916 Ürkün ayaklanması, 1929-1933 Repressia kurbanları vs. de anılmaya başlanmıştır. Ata-Beyit Ulusal Tarih ve Anıt Kompleksi bu anma etkinliğinin merkezi olmuştur. Anma günündeki bu anlam kayması Rusya'daki milliyetçi çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır (Gülbüz, 2023: 287).

Türkiye'de, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaş sonuna kadar tarafsız kalması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı ile doğrudan ilgili bir anma mevcut değildir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Kırım ve Kafkasya'dan Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürgün edilen Türk ve Müslüman topluluklardan Türkiye'ye sığınmış ve yerleşmiş olanların sayısı az değildir. Bu topluluklar yaşadıkları bu mağduriyeti Türkiye'de de anmaktadır. Ayrıca Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların yaşadıkları katliam ve mağduriyetlerin de anma günleri mevcuttur. Bu anma olayları ve günleri şöyledir: 2 Kasım 1943 Karaçay Sürgünü, 23 Şubat 1944 Çeçen ve İnguş Sürgünü, 8 Mart 1944 Malkar (Balkar) Sürgünü, 12 Nisan 1944 Kumuk Türkleri Sürgünü, 18 Mayıs 1944 Kırım Tatar Sürgünü/Soykırımı, 27 Haziran 1944 Çamerya Katliamı/Soykırımı (Kuzey Yunanistan'da), 14 Kasım 1944 Ahıska Türkleri Sürgünü. Bu olaylarla ilgili anma etkinlikleri yoluyla Türkiye'de II. Dünya Savaşı ile ilgili bir anma kültürünün mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Tarih Anlatılarındaki Zıtlıklar ve Rekabet Eden Anma Kùltürleri

Türk topluluklarının tarihsel hafızalarında doğal olarak ortaklıklar gibi zıtlıklar da mevcuttur. Bir tarafın zaferi diğer tarafın yenilgisi, bir tarafın kahramanı diğer tarafın düşmanı olarak hatırlanmakta ve bu da ortak bir anma kùltürü oluşturmada önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Zıtlıklara örnek olarak Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim ve Safevi hükümdarı Şah İsmail arasındaki mücadelenin günümüz Türkiye’inde ve Azerbaycan’daki anlatımı, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid ile Timur Han arasındaki savaşın Türkiye ve Özbekistan’daki anlatımı, Kazak Kenesarı Han ile Kırgız Ormon Han arasındaki savaşın Kazakistan ve Kırgızistan’daki anlatımı örnek olarak gösterilebilir.

Birinci örnekte 1514 Çaldıran Savaşı, Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim konusudur. İran Azerbaycan’ında ve Azerbaycan milli tarih anlatısında bu savaş şimdiye kadar İran perspektifinden anlatılmış ve Şah’ı yücelten, Sultan’ı ise düşman olarak tanımlayan bir anlatı hakim olmuştur (Hacısalihioğlu, 2012: 173-194; Mammadova; Gasimov, 2011: 534-558). 1990’lardan itibaren bu zıt anlatıları uzlaştırmak için iki tarafın tarihçileri arasında bazı görüşmeler ve ortak tarih yazma girişimleri mevcuttur. Örneğin bu savaş için “iki Türk hakanının savaşı” gibi ifadeler kullanılarak mevcut anlatılar revize edilmeye çalışılmıştır (Uzun, 2020: 610-615).

Diğer iyi bilinen örnek Emir Timur ve Yıldırım Beyazıt arasındaki 1402 Ankara Savaşının Özbekistan ve Türkiye’deki anlatısıyla ilgilidir. Beyazıt Osmanlı sultanı, Timur ise Timurilerin hükümdarı ve şimdiki Özbeklerin atası olarak kabul edildiğinden bu savaşta bir yanda Timur’u sahiplenilen Özbekistan ve öte yanda Beyazıt’ı sahiplenilen Türkiye tarih yazımları bulunmaktadır. Bu konuda da uzlaşma çabaları ve girişimleri olmuştur.

Bunlara ek olarak Türkistan’da Türk kavimleri arasında çok sayıda çatışma yaşanmıştır ve günümüz tarih anlatısında bu çatışmalar, bu çatışmalardaki kahramanlar ve düşmanlarla birlikte önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin 19. Yüzyılda Rusya’nın Türkistan topraklarına doğru genişleme sürecinde Rus hakimiyetine karşı mücadele eden Kazak Kenesarı Han ve Kırgız Ormon Han arasındaki savaşlar Kazak ve Kırgız milli tarih anlatılarında önemlidir. 1847’de Kırgız Ormon Han tarafından Kenesarı Han’ın yakalanıp başı kesilerek Rus General Gorçakov’a gönderilmiştir. Bu şekilde Kırgız hanı Kazak hanına karşı Ruslarla işbirliği yapmıştır (Ölçekçi, 2009: 123-138). Ormon Hanın önemli bir Kırgız lideri olması nedeniyle Kırgızistan’da heykeli dikilmiştir. Bu olayın günümüzdeki hatırlanma şekli Kırgızlar ile Kazaklar arasındaki ayrılığı destekler ve birbirini ötekileştirici niteliktedir. Buna karşılık bölgeyi işgal etme sürecinde olan asıl düşman Çarlık Rusya’sı ise müttefik olarak konumlandırılmaktadır.

Buna benzer başka çok sayıda örnek bulunabilir. Bu tür örnekler Türk kavimleri arasında ortak bir anma kùltürü oluşturmada ciddi karşıtlıkların var olduğunun dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle bağımsızlıklarını çok yakın bir tarihte elde etmiş, uluslaşma süreci devam eden toplulukların kendi bölgesel ve etnik kimliklerini vurgulama ve mümkün olduğunca komşu Türk topluluklarından ayırıştırma arzusu genel uluslaşma kavramı çerçevesinde doğal bir süreç olarak görülebilir. Bununla birlikte daha kapsamlı ve kapsayıcı bir bakış açısı ile farklılıklar yerine ortaklıkları vurgulamak da bu ülkelerdeki siyasi erklerin elindedir. Önce Çarlık

Rusya'sı, ardından Sovyetler Birliği ve günümüzde de Putin Rusya'sının elbette ki Türk dünyasını ya doğrudan kendi hakimiyeti altına alma, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise hiç olmazsa kendi nüfuzu alanında tutma politikası olmuştur. Bunun için diğer birçok büyük imparatorluklar gibi böl ve yönet (divide et impera) stratejisi takip edilmiştir. Özellikler Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla birlikte takip edilen Stalin'in öncülüğündeki milliyetler politikası bunun zirveye çıktığı bir dönemdir. Bu politikalar sonucunda günümüzde Moskova'nın stratejisine teslim olmuş, dil ve kültür bakımından Ruslaşmış çok ciddi bir kitle bulunabilir ve böyle bir kitlenin bulunması da tarihsel süreci göz önünde bulundurduğumuzda son derece normaldir. Fakat bu kesimin Türk dünyasında ortak bir anma kültürü oluşturma düşüncesine muhalefet edeceği, bilakis Rusya ile yeniden entegrasyonu (yeni bir işgal de dahil olmak üzere) savunabileceği, stratejik olarak tam bağımsızlık prensibi yerine Rus himayesine girmeyi tercih edebileceği veya asırlık Rus idaresinin etkisiyle Rusya'ya karşı korku ile karışık bir bağımlık psikolojisi içerisinde bulunabileceği, bununla bağlantılı olarak da Rusya'nın stratejisine uygun bir şekilde komşu Türk topluluklarıyla farklılıkları destekleyebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda, tam bağımsızlık taraftarlarının siyasi iktidarda ve karar mekanizmalarında bulunmaları ve ortak anma kültürü oluşturma çabalarında onların öncülüğünün temin edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Türk Dünyasında Ortak Anma Kültürü Potansiyeli

Ortak bir anma kültürü yaratmanın ortak kimlik inşasındaki önemi konusunda 1990'lı yılların devlet başkanları tamamıyla bilgisiz ve duyarsız değildi. Nitekim 21 Mart 1993 tarihinde "Birinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı" Antalya'da gerçekleştirilmiş ve bu etkinlik çerçevesinde devlet başkanları Ergenekon'dan Çıkışı temsilen ortak bir "demir dövme" töreni düzenlemişlerdir (Limon, 2022: 58). Bu sembolik tören ortak kökleri ve ortak kültürü vurgulayan önemli bir gelenek olarak takip eden yıllarda da sürdürülmüştür.

Ortak bir anma kültürü oluşturma ve bu şekilde kimlikte ortaklaşma için en önemli ön şartlardan biri bunu destekleyen siyasi iradenin mevcudiyetidir. Siyasi irade böyle bir amacı gözetmezse bu kültürün oluşturulması ve geliştirilmesi imkansız değildir, ama oldukça zor olacaktır. Örneğin 19. Yüzyılda Napolyon'un Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunu yıkmamasından sonra mevcut 39 Alman krallık ve beyliklerindeki bey ve hükümdarlar böyle bir birlikteliği desteklememiş, hatta bu girişimleri silah zoruyla bastırmışlardır. Fakat Alman devletlerinde ortak bir kimlik oluşturma hareketinin öncülüğünü aydınlar, edebiyatçılar, düşünürler ve gençler yapmışlardır (Stürmer, 1993). Örneğin gençler kendi yörelerinin müziğini çalıp söyledikleri müzik grupları kurmuş ve bu müzik grupları ortak festivaller düzenlemişlerdir. Ortak festivaller, geleneksel şarkıların çalınıp söylenmesi ve bu festivallerin düzenlendiği mekanlar daha sonra ortak girişimler olarak hatırlanmış ve ortaklık düşüncesine hizmet etmiştir. Müzik festivalleri dışında gençler tarafından kurulan spor dernekleri ve turnuvalar da aynı işlevi görmüştür. Örneğin eskrim Alman birliği düşüncesinin sembolleşmiş sporu haline gelmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak Türk dünyasına baktığımızda ortak bir anma kültürü oluşturacak birçok imkanın olduğunu söyleyebiliriz.

Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Nevruz, baharın gelişinin kutlanması da geleneksel bir anma günü olup günümüz değerlerine göre yeniden yorumlandığı için modern anma kültürü kapsamında değerlendirilebilir (Uca, 2007: 137-170).

Türk toplulukları arasında ortaklaşa olarak bilinen modern edebiyatçılar (örneğin Cengiz Ayıtmatov, Yaşar Kemal, Nazım Hikmet), şairler, ozanlar ile ilgili yapılan anma haftaları, o kişilere ithaf edilen yıllar vs. bu anlamda değerlendirilebilir. Örneğin Yunus Emre Yılı (2021 UNESCO Yunus Emre Yılı; Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü, 2021), Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı (TRT Avaz, 2019) gibi.

Spor alanında tüm Türk dünyasında yaygın olan dallardan biri güreştir. Örneğin her yıl Türk dünyası güreş turnuvası düzenlenebilir. Her seferinde farklı bir ülkede düzenlenebileceği gibi sembolleşmiş tek bir yerde (örneğin Edirne’de Kırkpınar) de düzenlenerek belli bir mekânla ilişki kurulabilir veya birden çok gelenekselleşmiş mekân olabilir. Kırkpınar güreşleri tüm Türk dünyasını kapsayan bir turnuvaya dönüştürülebilir.

Türk dünyasının tarihiyle özdeşleşmiş başka bir spor dalı geleneksel okçuluktur. Türkiye’de son yıllarda geleneksel okçuluğa ciddi bir ilgi ortaya çıkmıştır. Bu, diğer Türk topluluklarıyla birlikte geliştirilebilir ve aynı şekilde farklı mekânlarla ilişkilendirilerek yaygınlaştırılabilir. Örneğin Ötüken diye tanımlanan tarihi bölge yaklaşık olarak tespit edilip orada her yıl tüm Türk dünyasından okçular bir araya gelebilir ve turnuvalar festivaller halinde düzenlenebilir.

Bir diğer alan atçılıktır. Orta Asya Türk tarihi uzmanı Bahaeddin Ögel Türk Kültür Tarihi çalışmalarında atın çok merkezi bir konumda olduğunu vurgulamıştır. Türk kültürü atla o kadar yoğrulmuştur ki Türk kültürü deyince ilk sırada at gelir. Bu şekilde at kültürü/atçılık Türk dünyasını birleştiren ana kültürel öğelerden biridir (Ögel, 1987). Bu alanda kayda değer bir gelenek Kırgızistan’da Issık Göl kenarında Çolponata’da 2014 yılında yapılmaya başlanmış ve çok sayıda müsabaka dalından oluşan Dünya Göçebe Oyunları etkinliğidir (World Nomad Games). Bu olimpiyatların dördüncüsü 2022’de Türkiye’nin İznik gölü kenarında gerçekleştirilmiş, örneğin geleneksel Türk sporu Kökbörü/Kok Boru dalında finalde Kırgızistan ve Kazakistan takımları yarışmışlardır (World Nomad Games1). Bir sonraki oyunlar ise Kazakistan’ın başkenti Astana’da yapılacaktır (Malik, 2023). Türk kültürünü ön plana çıkaran böyle bir organizasyonun başlatılmış olması, ortak bir tarihsel hafıza oluşturmak açısından şüphesiz önemli bir adımdır. Türk dünyası kavramı içine giren tüm toplumların bu organizasyona dahil edilmesi ve ortak kültürel unsurların (geleneksel kıyafet, müzik, yemek vs.) ön plana çıkarılması yoluyla ortak geçmiş ve ortak kültür vurgusu güçlendirilebilir. Müzik ve dans alanında da aynı nitelikte her yörenin kendi geleneksel müzik ve dansını sergilediği tüm Türk dünyasının bulunduğu festivaller düzenlenebilir.

Fakat bütün bunlar ortak bir anma kültürünün inşasında yeterli veya yeterince etkili midir?

Elbette ki ortak anma kültürü için ortak tarih konusu ayrıca ele alınması gereken bir meseledir. Ortak kahramanlar, ortak başarılar kadar ortak acılar, yenilgiler, felaketleri hatırlamak da önemlidir. Örneğin 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında yaşanan Rus savaşları Türk dünyasının tamamında ortak acılar bırakmıştır. Osmanlı

İmparatorluğu 1877-1878'de Rusya'ya karşı çok ağır bir yenilgi almış, bu savaşta hem Balkanlarda hem de Kafkasya'da yaşayan Türkler ve diğer Müslüman topluluklar soykırım ve etnik temizliğe maruz kalmışlardır. Türkistan coğrafyasında da aynı dönemlerde benzer süreçler yaşanmıştır. Bu acıların ve mağduriyetlerin ortak bir platformda hatırlanması, sembolik tarihler, mekanlar belirlenmesi, anıtlar dikilmesi, edebiyat, müzik ve sanat eserleri oluşturulması, kısaca bir mağduriyet anma kültürünün inşası hem mümkündür hem de kimlik ve algıda ortaklaşma hedefleniyorsa gereklidir.

Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı, Türk topluluklarının büyük mağduriyetler yaşadıkları bir dönemdir. Sovyet ordusunda cephelere sürülen milyonlar yanında, Kafkasya'dan ve Kırım'dan sürgün edilmiş milyonlarca insan mevcuttur. İkinci Dünya Savaşının yarattığı mağduriyetleri Rusya'daki gibi bir vatan savunması olarak anmak yerine, bunu Türk dünyasının yaşadığı büyük bir mağduriyet olarak hatırlamak tarihsel sürece daha uygundur. Bu anlamda Türkiye de her ne kadar savaşın tarafı olmamışsa da etrafında yaşanmış sürgün ve katliamları farklı şekillerde hissetmiştir. Bu nedenle Türkiye de mağduriyet anmalarının içerisinde yer alabilir. Bunun için de ortak anma meydanları, etkinlikleri düşünülebilir. Bu anmalarda hem yerel olan hem de Türk dünyasının genelini ilgilendiren mağduriyetler anılabilir.

Ortak mağduriyet anmaları için sembolik tarihler (mevcut tarihler veya yeni belirlenecek ortak tarihler) belirlenmeli ve anma meydanları (mevcut anma meydanlarının yeniden düzenlenmesi veya yeni anma meydanlarının anıtları ve diğer tamamlayıcı unsurları ile birlikte) inşa edilmelidir.

Peki, böyle bir ortak anma kültürü için Türk dünyasında bunu taşıyacak bilinç ve irade mevcut mudur? En temel soru budur. Bu bilinç ve iradenin olup olmadığı veya ne şekilde mevcut olduğu ayrıca incelenmesi ve ele alınması gereken bir konudur.

Bu konudaki önemli göstergelerden biri, Türk dünyasında mevcut olan milli tarih gelenekleridir: Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kırım-Tatar vs. Her biri birbirinden bağımsız olarak, özellikle Sovyet döneminde gelişmiş ve önemli külliyatlar ortaya çıkmıştır. Ortak tarih projeleri, okul tarih ders kitaplarında aynı konuların benzer şekilde anlatılması, Türk dünyası tarihinin ders kitaplarında birliktelik bilincini oluşturmaya katkı sağlayacak şekilde yer alması gibi önemli konulardaki veriler ortaklık için gerekli iradenin henüz hakim olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda UNESCO tarafından da desteklenebilecek okul tarih ders kitapları projeleri başlatılabilir.

Bir diğer gösterge ise dildir. Dil alanında da her Türk topluluğunun kendi milli dili mevcuttur. Bununla birlikte diğer Türk dilleriyle ortaklıkları artırmak için mi yoksa farklılıkları vurgulamak için mi dil politikaları ve reformları belirlenmektedir? Bu soru çok önemlidir. Eğer söz konusu olan ikincisi ise zaten ortak bir kimlik ve kültür oluşturma iradesi yok, bilakis zıtlıkları artırma iradesi var demektir. Elbette ki dil alanında reformlar hızlı yapılamaz ve yapılmamalıdır, ama örneğin ortak alfabe ve aynı veya birbirini yakın seslerin ortak harf/sembollerle ifade edilmesi böyle bir ortaklık için uzun vadede olumlu bir önlem olur. Türk dünyasında günümüzde farklı alfabeler kullanılmaktadır. Ortak alfabe kullanan topluluklar da aynı/yakın sesleri aynı harfle ifade etme konusunda birlikte hareket etmemektedir. Dil ve alfabe göstergesinden yola çıkarak bir sonuç çıkarmak gerekirse, ortak bir kimlik için gerekli iradenin mevcut

olmadığını söyleyebiliriz.

Başka birçok alana bakılarak benzer değerlendirmeler yapılabilir. Bu konuların uzun vadede olumlu bir çizgiye evrilebilmesi için ön koşullardan birincisi irade iken diğeri de ortak bir bilim kültürünün geliştirilmesidir. Bilim kültüründeki en büyük kopuklukların başında eski Sovyet coğrafyasındaki Türk topluluklarının Sovyet/Rus bilim geleneğinden etkilenmiş olması, Türkiye'nin ise Batı geleneğinden etkilenmiş olması nedeniyle ortaya çıkan yöntem ve üslup farkı gelmektedir. Bilimde aynı dili konuşamama önemli bir sorun olarak dikkat çekmektedir.³

Ortak bir anlayışta buluşmak için üniversiteler arasındaki işbirlikleri, ortak projeler, ortak yüksek öğrenim programları gibi çalışmalara ağırlık vermek faydalı olacaktır.

Kaynakça

- “2021 UNESCO Yunus Emre Yılı”, <https://www.yunusemre.gov.tr/>.
- Dadabaev, Timur (2016). *Identity and Memory in post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, London vd.: Routledge.
- Demiriz, Sara-Marie (2018). *Vom Osmanen zum Türken. Nationale und staatsbürgerliche Erziehung durch Feier- und Gedenktage in der Türkischen Republik 1923–1938*, Würzburg: Ergon.
- Doğan, Erhan (2023). “Özbekistan’da 9 Mayıs 1945 Anma ve Saygı Günü”, *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıldönümleri*. Hacısalihoglu, Mehmet (ed.), Ankara: ATAM.
- Gasimov, Zaur (2011). “Zwischen Europa, Turan und Orient: Raumkonzepte in der modernen aserbajdschanischen Geschichtsschreibung und Geschichtspolitik”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 59, s. 534-558.
- Gürbüz, Yunus Emre (2023). “Kırgızistan’da 7-8 Kasım ‘Tarih ve Ataları Anma Günleri’”, *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıldönümleri*. Hacısalihoglu, Mehmet (ed.), Ankara: ATAM.
- Hacısalihoglu, Fuat (2012). “Azerbaycanda Ulusal Tarih Yazımı”, *History Studies International Journal of History, Enver Konukçu Armağanı*, s. 173-194.
- Hacısalihoglu, Mehmet (ed.) (2023). *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıldönümleri. 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar*, Ankara: ATAM, 2023.
- Heß, Michael Reinhard (2021). *Building the eternal country: studies on multi-ethnic Kazakhstan*, Berlin: Gulandot.
- Ismailov, Eldar ve Garagozov, Rauf (2007). “Confrontational collective memory in the Caucasus: how can the “curse of the past” be overcome?” *The Caucasus & Globalization* 4/2007, <https://cyberleninka.ru/article/n/confrontational-collective-memory-in-the-caucasus-how-can-the-curse-of-the-past-be-overcome> (12.12.2023).
- Jivazada, Elnura (2018). *Eine Nation und ihre Denkmäler: Erinnerungskultur im postsowjetischen Aserbajdschan: Denkmäler und nationale Identität in*

³ Nitekim Ankara’da ATAM tarafından çıkarılan Türk Dünyası Ansiklopedisi için yapılan çalışmalarda bizzat kendim de bu yöntem ve üslup farkını görme imkanı buldum.

- Aserbaidşan 1990-2013, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2021 (Mainz Üniversitesinde doktora tezi).
- Limon, İlker (2022). *Süleyman Demirel'in Orta Asya Politikası (1991-2000)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Malik, Amjad (2023). "Nomad Games in Kazakhstan to Promote Cultural Heritage", *The Astana Times*, 12 May 2023, <https://astanatimes.com/2023/05/nomad-games-in-kazakhstan-to-promote-cultural-heritage>.
- Mammadova, Shalala. "Offences of the National Memory: Political Orientation and Ethnic Identity in the Soviet Azerbaijan", https://www.academia.edu/35689034/Offences_of_the_National_Memory_Political_Orientation_and_Ethnic_Identity_in_the_Soviet_Azerbaijan.
- Ögel, Bahaeddin (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 1-11, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölçekçi, Tamara (2009). "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", *bilig*, 51 (Güz): 123-138.
- Peres, Emma (2023). *Collective Victimhood and Memory in Azerbaijan: The Construction of National Identity through the Nagorno-Karabakh Conflict and Its Political Implications*, Master thesis, <https://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/7198> [12.12.2023].
- Somuncuoğlu, Anar (2023). "Kazakistan'da 31 Mayıs Siyasi Baskı ve Açlık Kurbanlarını Anma Günü", *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıldönümleri*. Hacısalıhoğlu, Mehmet (ed.), Ankara: ATAM.
- Stürmer, Michael (1993). *Die Reichsgründung. Deutscher Nationalstaat und europäisches Gleichgewicht im Zeitalter Bismarcks*, München: dtv.
- Tellal, Erel (2005). "Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği", *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, Vol. 2, No. 5 (Bahar / Spring 2005), s. 49-70.
- TRT Avaz (2019). "Kırgızistan'da Manas Destanı Günü kutlandı", "Kırgızların milli destanı Manas'ın, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) "İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi"ne alındığı gün olan 4 Aralık, Kırgızistan'da farklı etkinliklerle kutlandı." <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistanda-manas-destani-gunu-kutlandi/5de8ab2201a30a12d85b7055>
- Uca, Alaattin (2007). "Türk Toplumunda Nevruz-I", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, s. 137-170.
- Uzun, Emin (2020). "Azerbaycan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı", *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, Kısım 2, Ed. M. Hacısalıhoğlu, İstanbul: BALKAR, s. 610-615.
- World Nomad Games. <http://worldnomadgames.com/en/page/WNG-2014/>.
- World Nomad Games1. <http://www.worldnomadgames2022.com/tr/>.
- Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü (2021). "2021 Yılı, "Yunus Emre ve Türkçe Yılı" Olarak İlan Edildi", <https://tdb.yildiz.edu.tr/haberler/1/2021/4/2021>.

FOTOĞRAFLAR: Yıldırım Bayezit (Türkiye) / Emir Timur (Özbekistan); Yavuz Sultan Selim (Türkiye) / Şah İsmail (Azerbaycan); Ormon Han (Kırgızistan) / Kenesarı Han (Kazakistan)

RUSSIAN CIS POLICY AND MEMORY POLITICS

Anar SOMUNCUOĞLU*

Abstract

Russian influence in the CIS countries from the very beginning relied on shared Soviet legacy including collective memory shaped during the Soviet years. Since the 1990s state building process in the post-Soviet countries has included reevaluation of their common past with Russia. While during the 1990s Russia occasionally supported preservation of collective memory, more organized policies were undertaken after “the color revolutions”. For Russia its Eurasian integration project seemed closely interlinked with the preservation of Soviet/ post-Soviet identity and thus Soviet collective memory. This study aims to explore Russian activities to shape collective memory in the CIS countries and their interaction with the CIS countries’ politics of memory. Although the literature on politics of memory mainly focuses on shaping and re-shaping of national identity, there is a need to explore the place of politics of memory in regionalization. In the case of the CIS there is a contestation of identity projects on national, international and transnational level. In order to construct common identity in the CIS Russia mainly uses the WWII past and commemoration of the Soviet victory in this war. This study will scrutinize Russian official use of historical narratives in the CIS activities and relations with the CIS countries, as well as the CIS countries’ responses to these activities by assessing official documents, official speeches and news regarding activities of the CIS and other organizations within it.

Keywords: Russian foreign policy, memory politics, CIS, national identity

Rusya’nın BDT Politikası ve Bellek (Hafıza) Siyaseti

Özet

BDT ülkelerindeki Rusya’nın etkisi ortak Sovyet mirasına dayanmakta olup, bu mirasa Sovyet yıllarında oluşturulan kolektif bellek de dahildir. 1990’lardan başlayarak eski Sovyet ülkelerindeki devlet inşa süreci Rusya ile ortak geçmişlerinin yeniden değerlendirilmesini de içermektedir. 1990’lar boyunca zaman zaman kolektif belleğin korunmasını destekleyecek faaliyetlerde bulunan Rusya, “renkli devrimlerden” sonra daha organize politikalar uygulamaya başladı. Rusya açısından kendi Avrasya bütünleşme projesi Sovyet/Sovyet sonrası kimlik ve dolayısıyla Sovyet kolektif belleğin devam etmesiyle yakından ilişkiliydi. Bu araştırmanın amacı, Rusya’nın BDT ülkelerindeki kolektif belleği şekillendirme faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin BDT ülkelerinin bellek siyasetiyle etkileşimini incelemektir. Her ne kadar bellek siyaseti ile ilgili literatür çoğunlukla milli kimliğin şekillendirilmesi ve tekrar şekillendirilmesine odaklansa da, bölgeselleşmedeki bellek siyasetinin yerinin araştırılmasına ihtiyaç vardır. BDT durumunda ise ulusal, uluslararası ve ulusötesi seviyelerde kimlik projelerinin çekişmesi yaşanmaktadır. BDT içerisinde ortak kimliği inşa etmek için Rusya genellikle 2. Dünya Savaşı geçmişini ve bu savaşta Sovyet zaferi ile ilgili anmaları kullanmaktadır. Bu çalışmada BDT faaliyetlerinde ve BDT ülkeleriyle ilişkilerinde Rusya’nın kullandığı tarihi anlatıların ve BDT ülkelerinin buna olan tepkilerinin incelenmesi amacıyla resmi dokümanlar, resmi konuşmalar ve BDT ile içindeki diğer örgütlerin faaliyetleri ile ilgili haberler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rus dış politikası, bellek siyaseti, BDT, milli kimlik

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Introduction

In memory studies which explore power relations in collective remembrance and history writing, collective memory does not emerge by itself, but is shaped by actors with political purposes. These actors can be states or politically motivated non-state actors. This study aims to explore Russian official activities to shape collective memory in the CIS area in order to preserve common post-Soviet identity and subsequently legitimizing Eurasian integration and Russian influence. Although the literature on politics of memory mainly focuses on shaping and re-shaping of national identity, there is a need to explore the place of memory politics in regionalization. This study scrutinizes Russian official use of historical narratives in the CIS activities and relations with the CIS countries, as well as the CIS countries' responses to these activities by assessing official documents, official speeches and news regarding activities of the CIS and other organizations within it.

Within the scope of the CIS, Russia especially paid attention to the continuation of the positive images of its predecessors Russian Empire and the USSR. In the case of common commemorations in the CIS area, Russia mainly uses the WWII past and the Soviet victory in this war. This perfectly overlaps with national identity building at home, where the victory in the WWII is used as the foundational myth of today's Russia as a great power. However, in the CIS area there is a contestation of identity projects on national, international and transnational levels. Since the beginning of the 1990s Russia has experienced difficulties to preserve positive understanding of the Russian imperial and Soviet past in Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine. In these countries, critical approach to the Russian imperial and Soviet periods were at the core of their national identity projects. In the ongoing contestation over common past, Russian understanding of post-Soviet collective memory has experienced less problems with Belarus, Armenia and Central Asia states, i.e. members of Russia-led "Eurasian" organizations – Collective Security Treaty Organization (CSTO), (Eurasian Economic Community (Eurasec) and the Eurasian Economic Union (EEU). So, even if we speak about collective memory in the CIS, to the large extent this policy is about Russian relations with the member countries of these organizations.

Regionalism and Memory Politics

According to scholars who apply ontological security approach to memory politics, for a stable country identity, countries need coherent understandings of themselves and particularly need to secure the adherence to historical narratives about their existence in the past (Ejdus, 2023: p.31). In Russian case, this positive understanding of itself is not limited with the Russian Federation, but includes the positive understanding of the Russian Empire and the Soviet Union. Russian historical narratives on the Russian Empire and the Soviet Union are directly related to its foreign policy towards the CIS countries. According to Russian understanding there is a unity between today's Russian role in this area with the imperial and Soviet legacy in these lands. Thus, the Russian Empire saved and developed these regions, the Soviet Union saved, developed and modernized them, and the Russian Federation continued to care about these regions through the CIS itself and other organizations within it, particularly

the CSTO, Eurasec and now days the EEU. Hence, the idea of necessity of Russian domination in these territories (or to put it differently, Eurasian integration) is directly related with Russian understanding of its past.

Although even the EU, which is usually used as a model in regionalism studies, does not have common history textbooks and its member countries' history textbooks differ in important issues, it stands out from other regional organizations with its common understanding of the 20th century history. New members of the EU brought with them some adjustments. The most famous change was to introduce memory of the post-socialist European countries' "double suffering" in the hands of both Nazi Germany and the Soviet Union. New members, especially Poland and the Baltic countries, sought recognition of their understanding of the Soviet Union as another evil regime on par with Nazi Germany (Malksöö, 2010, p.86). However, European collective memory is much more than memory of the WWII. It is also a collective memory of the Cold War, where the Soviet Union in general is accepted as a villain and the US "on the right side of history". There are little disagreements on this period, and although country by country experiences differ a lot, in general the Soviet Union is considered as negative. Even more importantly, despite the contradictions between historiographies of European states, the EU benefits from centuries-long "idea of Europe" as collective entity with certain cultural values and Western historiographic tradition that presents the Ancient Greece and the Roman Empire at the roots of European identity.

The WWII memory is also central for Russian policies to shape post-Soviet "Eurasia", as a distinctive integrated region with its own distinctive Eurasian or post-Soviet identity. However, the very independence of the so-called CIS countries requires establishment of their own national historiographies, and reclaiming of their past for themselves. Newly shaping national historiographies of the CIS countries and politics of memory in these countries concentrated on nation and state-building, however with continuing presence of Soviet legacy. New understandings are in contradiction with the Russian ones, particularly on such cases as colonialism issue, human losses during Soviet time and overall impact of Tsarist and Soviet periods.

Cooperation within the CIS

Probably the most viable channel, through which Russian historical narratives have been influencing historical narratives in the CIS countries, is Soviet cultural legacy, i.e. lasting impact of Soviet institutions, norms and understandings. In such countries as Kazakhstan and Kyrgyzstan, where Russian language dominates public sphere, there is more comprehensive influence through Russian TV channels and social media. Due to the dominance of Russian cultural production, which in its part is closely connected with Russian language's dominance in public sphere, Russia-originated narratives still have influence. However, in the post-Soviet countries where mainly people with high education speak Russian, this influence is also present. A public opinion survey conducted in 2009 demonstrated that despite of the official re-interpretation of the past, the CIS public still was under the influence of the Soviet historical narratives (Yevraziyskiy Monitor 2009). Use of Russian language as scientific language enables Russia to influence newly produced narratives, because for many

historians in the post-Soviet area, Russian is the main international language that provide their access to international sources, foreign conference venues and scientific socialization. Particularly conferences in Russia has served as a milieu to criticize newly emerging historical narratives of the CIS countries and to work out the contradictions.

Aside of indirect impact of Soviet legacy, scientific and education cooperation within the CIS provides the penetration of Russian historical narratives to the contemporary history writing of the CIS countries. Immediately after “colored revolutions” in Georgia and Ukraine in 2003-2004 when mass protests over election frauds led to the emergence of pro-Western governments, Russia started actively use funding of activities that promote integration and cooperation in the CIS. Among various funds and organizations involved in these activities, multilateral Interstate Fund of Humanitarian Cooperation of the CIS countries that was established in 2006 can be mentioned (MFGS-SNG 2009). The main aim of this fund is to sustain common humanitarian area within the CIS. Since 2007 the fund organizes forums of creative and scientific intelligentsia of the CIS countries. The fund conducts the program of cultural capitals of the CIS and has awards programs as well (MFGS-SNG 2023).

One of the core Russian institution facilitating scientific socialization of historians in the CIS is Russian Academy of Sciences’ Institute of World History. Since 2006 the institute organizes summer schools for young historians of the CIS. In 2022, this summer school was dedicated to the hundredth anniversary of the USSR. As Russian official newspaper *Rossiyskaya Gazeta* put it: “Young historians from former Soviet republics are interested in positive sides of common history. The conversation cannot be all the time only about tragedies.” (Novoselova 2022) Institute of World History also tried to organize cooperation to produce common history textbooks for the CIS countries. Under the leadership of The Institute of World History, the CIS historians had a number of meetings on this issue, however were not able to overcome disagreements, particularly on the colonialism issue. According to Kazakhstan Ministry of Education and Science, the most problematic contradiction is Russian opposition to accept that Russia conducted colonial policies during the imperial time (Tengrinews 2013).

Brotherhood Forged in a War: WWII Legacy in the CIS Countries

After failing to convince the CIS countries to write a common history textbook, Russia initiated cooperation on common history textbook on one specific issue, that is the WWII (1939-1945), or more correctly the Great Fatherland War (GFW) (1941-1945) according to Russian historiography and official policy. The victory in the Great Fatherland War is the foundational myth of present-day Russia, which celebrates not just victory over Nazi Germany, but the Soviet Union’s emergence as a super power that shaped the post-war order. Although the GFW is known in English as The Great Patriotic War, in our context of regional memory politics, literal translation of this concept provides a clue to understand the importance of its use in order to sustain common post-Soviet area. As long as the CIS countries continue to use this term, they acknowledge the Soviet Union as their “fatherland” and thus Eurasian regionalism gains historical depth. Not surprisingly, today, only members of the CSTO (Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Armenia) continue to use the term Great

Fatherland War instead of the WWII.

In 2019, following Russian suggestion, The Council of Humanitarian Cooperation of the CIS countries decided to create International Association (Comission) of Historians and Archivists of the CIS. The association was formed in 2021 with participants from Russia, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan (CIS 2021). According to Russian sources, one of the main aims of the association is to prevent falsification of history of the WWII and to preserve common memory about this war (CIS 2022). Since its creation, this association works on common history textbook about the WWII. Russian side emphasizes the importance to oppose “falsifications” (Suleymanov 2022).

Initiatives to write common history textbook on the GFW can be considered relatively successful on bilateral level with such countries as Belarus and Kazakhstan. Russia and Belarus initiated the project to write common history book on the issue in 2010 (Tengrinews 2013). In 2017, Russian Institute of World History and Kazakhstan’s Institute of State History established a bilateral working group of historians whose activities so far have been dedicated to promote understanding of historical friendly relations and continuation of the Soviet framing of the WWII. By 2020, Belarus and Kazakhstan produced their projects of common textbook companion for teachers (Novoselova 2020).

Given the fact that Russian influence in the CIS area is widely shared Russian national interest, the issue of common CIS history book has been used in Russian domestic politics. Most recently, in 2022, the head of the Russian Security Council Rashid Nurgaliyev announced that in order to oppose Western narratives the CIS countries plan to write common history books on the Great Fatherland War (Fedotova 2022). In October 2023, the leader of Just Russia Party Sergei Mironov wrote a letter to Putin proposing to organize writing of a common CIS history book on the WWII. Mironov provided an example of Turkic history textbook that is taught in some countries of the Organization of Turkic States (Mironov 2023).

Despite the disagreements over a common history textbook or even a companion book for teachers, Russia has other viable channels to sustain collective memory on the WWII, especially though humanitarian and education cooperation either directly under the auspices of the CIS or with financial support by the CIS structures and Russian federal institutions. Russia shapes the priorities of the CIS activities and facilitates the support of Russian historical narratives through supposedly collective CIS structures. In addition, not only priorities of what commemorate, but “how” was for a long time under the influence of the RF. Two examples of this pattern are proliferation of such newly emerged Russian rituals of commemoration as “Immortal Regiment” marches and wearing of St George Ribbon in the CSTO countries.

Preparing to head the CIS in 2010, Russian government defined the organization of common commemoration of the Victory Day’s 65th anniversary as one of the priorities of its chairmanship and proclaimed the necessity of common efforts to oppose “falsification of the WWII history” (CIS 2010). Particularly within the CIS and CSTO Russian government convinced member countries to confront “falsifications of history” together, which they did on numerous occasions. One of the most publicized “anti-

falsification” activities within the auspices of the CIS was Putin’s speech on the WWII during the informal summit of the CIS in December 2019. Intending to gather support against the European Parliament’s resolution claiming the responsibility of the USSR for instigating the WWII along with the Nazi Germany, Putin stated that the USSR was “common motherland” of all CIS peoples (Putin 2019).

Is it Possible to Agree on Problematic Historical Issues? The Case of the 1916 Uprising

Before the centennial anniversary of the 1916 Central Asian Uprising, Russian authorities were visibly concerned about politicization of this historical event, and the possibility of outside powers to use this event. These concerns were expressed in Russian media and by some Russian institutions (Shustov 2016). On 24th December 2015, Russian Ambassador to Kyrgyz Republic Andrei Krutko announced the creation of Russian-Kyrgyz scientific research group to scrutinize the uprising and prevent its politicization. The ambassador stressed that not only Kyrgyzs, but Russians as well suffered because of these events. According to him, Slavic population also participated in the uprising and it was popular uprising against Tsarism. Russian narrative also emphasizes that with the order of Lenin 100 million rubles were paid in order to save Kyrgyzs who escaped the Russian Empire, and that actually “the Soviet government created Kyrgyz state” (Regnum 2015).

This narrative is actually a re-production of Soviet historical narrative which framed the Central Asian Uprising of 1916 as an anti-colonial uprising despite the dominant understanding of overall positive contribution of the Tsarist Russia to development of non-Russian nationalities. Due to the need to explain participation of non-Russians in the Bolshevik Revolution and due to Marxism Leninism ideology in general, the concept of Russian colonialism could not be rejected altogether and was used to explain some uprisings within the Russian Empire. This duality of Soviet collective memory on the issue and Kyrgyz official stance to recognize positive role of the Soviet government paved the way for benign approach of Russia to commemoration of the victims of the 1916 Uprising. In 2016, Atambayev managed to convince Putin to honor the monument in memoriam of the 1916 Uprising. In 2023 Putin visited the site for the second time. This case is an important example of Russian participation in shaping of new collective memories by diplomatic and scientific activities. Despite of similarities in two countries’ approaches on this issue, Russia prefers to focus on more positive aspects of shared past.

In general, Russia, through diplomatic and scientific cooperation channels, is very much interested in projecting its historical narratives to the CIS countries on such controversial issues as Russian colonialism, Soviet famines and repressions. The word “falsification” is used in Russia not only to denigrate Western historical narratives contradicting with Russian ones, but also historical narratives of Russian partners in the CIS. If the CIS countries are to survive as independent entities, there is a need on their side to hold positive historical images of themselves. This need is in contradiction with Russian stories about itself and its role in the post-Soviet area. This is why even member-countries of the CSTO continue to evaluate their common past differently.

Conclusion

From the very beginning, Russian influence in the CIS countries relied on shared Soviet legacy including collective memory shaped during the Soviet years. Since the 1990s, state building process in the post-Soviet countries has included reevaluation of their common past with Russia. During the 1990s Russia already supported preservation of Soviet collective memory, and initiated more organized policies after so-called “color revolutions” of 2003-2004, when in Georgia and Ukraine pro-Western politicians came to power. For Russia, its Eurasian integration project seemed closely interlinked with the preservation of Soviet/post-Soviet identity and thus Soviet collective memory.

Sources

- CIS (2021, October 14). *Министры иностранных дел Содружества одобрили Положение о Международной ассоциации (комиссии) историков и архивистов государств – участников СНГ*. CIS. https://cis.minsk.by/news/20828/ministry_inostrannyh_del_sodruzhestva_odobrili_polozhenie_o_mezhdunarodnoj_associacii_%28komissii%29_istorikov_i_arhivistov_gosudarstv_%E2%80%93_uchastnikov_sng
- CIS (2022, July 9). *О деятельности Международной ассоциации (комиссии) историков и архивистов государств – участников СНГ*. CIS. <https://e-cis.info/news/566/101718/>.
- Ejdus, Filip (2023). “Ontological Security and the Politic of Memory in International Relations”. In Maria Malksoo (Ed.), *Handbook on the Politics of Memory* (pp.31-45). Edward Elgar Publishing.
- Fedotova, Mariya (2022, June 6). *В СНГ могут создать единый учебник истории Великой Отечественной войны*. Kommersant. <https://www.kommersant.ru/doc/5392439>
- MFGS-SNG (2009). *Договор о создании МФГС*. MFGS. <https://www.mfgs-sng.org/mfgs/dogovor/>.
- MFGS-SNG (2023). *О деятельности Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств - участников СНГ*. MFGS. <https://www.mfgs-sng.org/mfgs/about/>.
- Malksoo, Maria (2010). *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. Routledge.
- Mironov, Sergei (2023, October 19). *Сергей Миронов предложил разработать единый учебник по истории для стран СНГ*. <https://mironov.ru/news/sergej-mironov-predlozhit-razrabotat-edinyj-uchebnik-po-istorii-dlya-stran-sng/>.
- Novoselova, Yelena (2020, July 26). *Напишут ли историки СНГ общий учебник про Великую Отечественную войну*. Rossiyskaya Gazeta. <https://rg.ru/2020/07/26/napishut-li-istoriki-sng-obshchij-uchebnik-pro-velikuiu-otechestvennuiu-voynu.html>.
- Novoselova, Yelena (2022, October 18). *В Москве открылась школа молодых историков стран СНГ*. Rossiyskaya Gazeta. <https://rg.ru/2022/10/18/otkrylas-shkola-molodyh-istorikov-stran-sng-v-kotoroj-prinimaiut-uchastie-60-uchenyh.html>.

- Regnum (2015). *Киргизия и Россия намерены объективно изучить события восстания 1916 года*. Regnum. <https://regnum.ru/news/2043542>.
- Shustov, Aleksandr (2016). *Тревожный юбилей: 100-летие восстания 1916 года в Киргизии может привести к росту антирусских настроений*. Stoletie. https://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/_trevozhnyj_jubilej_383.htm.
- Suleymanov, Artur (2022, July 12). *СНГ нужен общий учебник по истории БОВ*. Berlek-Yedinstvo Geopolitical Research Center. <http://berlek-nkp.com/artur-suleymanov/11035-artur-suleymanov-sng-nuzhen-obschiy-uchebnik-po-istorii-vov.html>.
- Tengrinews (2013, November 22). *Минусы единого учебника по истории для стран СНГ назвали в МОН Казахстана*. Tengrinews. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/minusyi-edinogo-uchebnika-istorii-stran-sng-nazvali-mon-245953/.

TÜRK DÜNYASINDA AKADEMİK HAREKETLİLİĞİN PARLAYAN YILDIZI: ORHUN DEĞİŞİM PROGRAMI

Fahri TÜRK*
Dolunay Yusuf BALTÜRK**
Kayahan KÜÇÜK***

1. Giriş

Soğuk Savaştan sonra uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişimler ve dönüşümler devletlerin dış politika stratejilerini derinden etkilemiştir. Ülkeler dış politik hedeflerine erişebilmek amacıyla sert güç unsurlarının yanında yumuşak güç araçlarına yönelmeye başlamıştır. Bu çerçevede, öğrenci değişim programları gelişmiş ülkelerin en sık başvurdukları araçlar arasındaki yerlerini almıştır. Karşılıklı etkileşimi tetikleyen öğrenci değişim programları yabancı ülkelerin gençlerini cezbetmede önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bunun gibi programlar insan yoğun ilişkilerin (human intensive) ivme kazanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu minvalde öğrenciler bulundukları coğrafyadaki insanlar ve kendileri arasındaki benzerliklerin farkına vararak yeni iş birliklerinin kapılarını aralamaktadır. Bu çalışmada Orhun Değişim Programı'nın mevcut durumu yumuşak güç nokta-i nazarından ele alınmıştır. Bu minvalde çalışmada cevabı aranan sorular aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

1-) Orhun Değişim Programı, Türk dünyasının⁴ sosyal ve kültürel anlamda bütünleşmesine nasıl ve ne derece katkı yapmaktadır?

2-) Orhun Değişim Programı katılımcı ülkeler arasındaki önyargıların aşılmasında nasıl bir rol oynamaktadır?

Yukarıdaki soruların cevaplanması maksadıyla aşağıdaki yol haritası izlenmiştir: İlk yöntem ve yazın başlığında elde edilen verilerin nereden ve nasıl toplandıkları açıklanmış, ardından da hâlihazırda bu konu hakkındaki mevcut matbuat genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kuramsal çerçeve başlığında ise öğrenci değişim programlarının önemi tetkik edilmiştir. Çalışmanın dördüncü kısmında ise Orhun Değişim Programı'nın tarihçesi veciz bir şekilde ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde Orhun Değişim Programı kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler toplanan veriler ışığında masaya yatırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise bu programın kurumsallaşmasının önündeki engeller incelenmiştir.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-mektup: fahriturk11@gmail.com, ORCID 0000-0003-0117-0573.

** Yüksek Siyaset Bilimci, Nijni Novgorod Devlet Lengüistik Üniversitesi, E-mektup: dolunayyusufbalturk@gmail.com, ORCID:0009-0002-3749-0384.

*** Doktora Programı, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, E-mektup: Kayahan.kucuk@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0002-0055-9707.

⁴ Bu çalışma kapsamında Türk dünyası kavramı dar anlamda kullanılmıştır.

2. Yöntem

Bu konu hakkında yazılmış kitaplar ve makaleler ikincil kaynaklar olarak hizmet görmüştür. Öte yandan Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Orhun Değişim Programı Koordinatörlüğü'nün paylaştığı olduğu istatistiki bilgiler birincil kaynak olarak yeri doldurulamaz bir görev ifa etmiştir. Ayrıca, Orhun Değişim Programı kapsamında yer alan üniversitelerin çevrim içi ortamda yayımlanmış oldukları raporlardan da aynı şekilde istifade edilmiştir. Çalışmayı derinleştirmek amacıyla söz konusu değişim programından faydalanan öğrencilerle mülakatlar yapılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın yazarları araştırmaya konu olan öğrenciler ile mülakatlar gerçekleştirdikten sonra kartopu örnekleme mucibince görüşme yapabilecekleri diğer gençler hakkında bilgi toplamışlardır. Katılımcılara yöneltilen sorular önceden hazırlanmış olmasına rağmen görüşmenin gidişatına göre yeni sorular da devreye sokulmuştur. Yani yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Görüşmelerin süreleri ise 15-20 dakika arasında seyretmiştir. Mülakat dili olarak Türkçe devreye sokulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen veriler değerlendirilirken nitel ve nicel içerik çözümlemesinden yararlanılmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Orhun Değişim Programı'ndan yararlanan öğrenciler hakkındaki veriler onat bir şekilde arşivlenmediğinden elde edilen bilgiler daha çok son dönemlere aittir. Orhun Değişim Programı görelili olarak daha yakın bir geçmişte uygulamaya koyulduğundan bu konu hakkında henüz herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Diğer bir ifadeyle çalışmanın müellifleri tarafından yapılan yazın taramasında Türkiye'de bu konu hakkında herhangi bir esere hayatiyet kazandırılmadığı müşahade edilmiştir.

3. Kuramsal Çerçeve

Öğrenci değişim programları bir ülkenin yumuşak güç politikaları üzerinde hayati öneme sahiptir (Khattak, 2021). Söz konusu programlar, kültürel değişim ve eğitim alanlarında diğer devletlerin seçkinleri ile ilişki kurulmasını sağlayarak uzun vadede yeni iş birliği fırsatları meydana getirmektedir (Nye, 2017: 73-77). Ayrıca bu yöndeki faaliyetler, öğrenciler ve gençler arasında kültürel değişimi teşvik ederek onların farklı kültürler, diller ve gelenekler hakkında vasıtasız bilgi edinmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, ülkeler arasında karşılıklı anlayışın güçlenmesini sağlayarak basmakalıp düşüncelerin veya önyargıların aşılmasına vesile olmak suretiyle söz konusu programlara ev sahipliği yapan ülkeler arasındaki iş birliğini tetiklemektedir. Ayrıca ev sahibi ülkelerin itibarlarının güçlenmesine katkı sunmaktadır (Akli, 2012: 43-44). Bunun gibi programlara katılan öğrenciler ise kendi ülkelerine döndüklerinde genellikle deneyimlerini paylaşarak ev sahibi ülke hakkında genelde olumlu bir algı oluşmasına yol açmaktadır. Öte yandan bu programlar nitelikli eğitime erişimi ve bilgi alışverişini sağladıklarından katılımcı ülkelerin “insan kaynaklarının” gelişimine de omuz vermektedir (Messer ve Wolter, 2007: 3-4). Diğer yandan öğrenci değişim programlarının bir ülkenin yumuşak güç politikaları üzerindeki etkileri, söz konusu programların niteliği, süresi ve bunları uygulamaya koyan ülkelerin genel diplomatik çabaları gibi unsurlara bağlı olarak değişmektedir.

Değişim programları, farklı kültürlerden ve ülkelerden gelen gençleri ve öğrencileri ortak bir mekânda etkileşime soktuklarından söz konusu programlara katılan

kimselerin farklı kültürlere, geleneklere, dillere ve yaşam biçimlerine olan saygıları ve sevgileri güçlenmekte ve bu durum, ileride onların çok kültürlü ortamlara uyum sağlama becerilerini geliştirmelerine vesile olmaktadır (Mckay vd, 2022: 2-3). Dahası böyle programlara katılan kimseler, farklı geçmişlere sahip insanlarla birlikte yaşadıklarından ve etkileşimde bulunduklarından diğer kültürlerle karşı daha anlayışlı olmaktadır (Maakrun ve Kearney, 2020: 9). Böyle bir durum empati, saygı ve farklı bakış açılarına karşı hoşgörünlü olmayı teşvik etmektedir. Ayrıca söz konusu programlara katılma, kültürlerarası iletişim, uyum sağlama, sorun çözme ve eleştirel düşünme gibi becerilerin gelişmesini tetiklemektedir.

Diğer yandan, öğrenci değişim programları dil öğrenimini de teşvik etmektedir. Söz konusu programların katılımcıları, yabancı bir ülkede dil öğrenmek suretiyle yeni bir dünyanın kapılarını aralamaktadır. Dil öğrenimi, sadece iletişimi kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda gençlerin ev sahibi ülkenin kültürü ve toplumsal yaşamı hakkında daha derin bilgiler edinmelerine imkân sağlamaktadır. Bu durum, ayrıca ülkeler arasında siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları çözmede etkin bir iletişim kanalının sağlanmasına vesile olabilir (King, 2018). Dahası bu tarz programlar, ülkeler arasındaki kültürel ve sosyal bütünleşmeyi de torpilleyen araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum bireylerin özgüvenlerinin ve yaşam becerilerinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Böylece katılımcılar yeni durumlara uyum sağlamayı ve sorunların üstesinden gelmeyi öğrenmektedir.

4. Orhun Değişim Programı

Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yükseköğretim alanında iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan Türk Üniversiteler Birliği 2017 yılında “Orhun Değişim Programı” adlı akademik değişim programına hayatiyet kazandırmıştır (Orhun Süreci). Bu sayede, Türk dünyasında ortak bir eğitim alanı oluşturmak maksadıyla önemli bir adım atılmıştır. Orhun Değişim Programı kapsamında yer alan ülkeler Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Macaristan şeklindedir. Bu bağlamda dikkat çeken önemli bir husus ise Orhun Değişim Programı’nın hedef bölgesinin dar anlamda Türk dünyası olmasıdır.

Orhun Değişim Programı’nın kuruluşunu müteakiben bu programa tüm üye üniversitelerden 2018-2019 eğitim-öğretim yılında 66 kişi, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında ise 64 kişi katılmıştır. Böylece iki yıl içerisinde toplam 130 kişinin katılımıyla mütevazı bir başlangıç yapılmıştır. Ancak 2020 yılında vuku bulan Koronavirüs küresel salgını (WebMD, 2023) nedeniyle söz konusu program askıya alınmıştır. Öte yandan 26 Ekim 2021 tarihinde Kazakistan’ın Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Kazak Türk Üniversitesinde gerçekleştirilen Türk Üniversiteler Birliğinin Beşinci Genel Kurulu’nda Orhun Değişim Programı’nın Koordinatörlüğü kalıcı olarak Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesine verilmiştir. Böylece küresel salgın nedeniyle ara verilen söz konusu program Manas Üniversitesinin öncülüğünde tekrar başlatılmıştır. Diğer yandan, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen Türk Keneşi zirvesinde Orhun Değişim Programı’nın geleceği açısından önemli bir karara imza atılmıştır. Bu kapsamda, Türk Keneşi, Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Dolayısıyla bu durum Orhun Değişim Programı’nın kurumsallaşması açısından da önemli bir merhale teşkil etmiştir.

Tablo 1: Orhun Değişim Programı Kapsamında İş Birliği Yapan Ülkeler ve Üniversiteler

Türkiye - Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi - Anadolu Üniversitesi - Ankara Üniversitesi - Atatürk Üniversitesi - Bahçeşehir Üniversitesi - Beykent Üniversitesi - Bitlis Eren Üniversitesi - Bursa Uludağ Üniversitesi - Ege Üniversitesi - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Gazi Üniversitesi - İbn-i Haldun Üniversitesi - İstanbul Üniversitesi - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi - Kapadokya Üniversitesi - Marmara Üniversitesi - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Kırgızistan - Hüseyin Karasaev Bişkek Beşerî Bilimler Üniversitesi - Kırgızistan Batıralı Sıdıkov Kırgız-Özbek Uluslararası Üniversitesi - Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi - Oş Devlet Üniversitesi - Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi - Yusuf Balasagun Kırgız Milli Üniversitesi	Kazakistan - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi - Al-Farabi Kazak Üniversitesi - Atırav Devlet Üniversitesi - L.N Gumilyov Avrasya Devlet Üniversitesi - Nazarbayev Üniversitesi - Sarsen Amanzholov Doğu Kazakistan Üniversitesi - Semey Tıp Üniversitesi
Macaristan Segeş Üniversitesi	Özbekistan - Alishir Nevai Özbek Dili ve Edebiyatı Taşkent Devlet Üniversitesi - Dünya Ekonomi ve Siyaseti Üniversitesi - İpek Yolu Uluslararası Turizm Üniversitesi - Hokand Üniversitesi - Taşkent Devlet Doğu Çalışmaları Üniversitesi	Azerbaycan - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan Diller Üniversitesi - Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi - Azerbaycan Tıp Üniversitesi - Bakü Devlet Üniversitesi
Kaynak: http://turkunib.org/tr/site/index/#member, (13.10.2023).		

Tablo 1'e göre Türkiye'de toplam 18 üniversitenin Orhun Değişim Programı kapsamında yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu ülkeyi ise sırasıyla Kazakistan (7), Kırgızistan (6), Özbekistan (5), Azerbaycan (5) ve Macaristan (1) izlemektedir. Orhun Değişim Programı'nda gönderen üniversite değişim öğrencilerinin ve akademisyenlerin ulaşım giderlerini, kabul eden kurum ise iâşe ve konaklama masraflarını karşılamaktadır.⁵ Bu belirtilenler dışında program katılımcılarına herhangi bir ödeme yapılmamaktadır.

5. Orhun Değişim Programı Kapsamında Gerçekleştirilen Öğrenci ve Akademisyen Hareketliliği

Orhun Değişim Programı'nın başlamasını müteakiben bu akademik hareketliliğe

⁵ Orhun Değişim programı kapsamında ilgili kuruma gönderilen e-postaya verilen cevabi yazıya istinaden bu bilgiye ulaşılmıştır.

gösterilen rağbet zaman içerisinde artmıştır. Bilhassa öğretim üyelerinin de bu programdan faydalandıkları dikkat çekmektedir. Özellikle bunun gibi akademik değişim programları, yeni kültürlerle aşına olmayı ve yeni bir dil öğrenmeyi teşvik ettikleri için kültürler arası iletişimin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Orhun Değişim Programı kapsamında ilk dönemlerde daimi bir koordinatörlük olmadığından maalesef istatistiki veriler düzenli bir şekilde tutulmamıştır. İşte bu yüzden burada yapılan çözümlemede sadece 2021 yılından sonra tutulan istatistiki veriler kullanılmıştır.

Tablo 2: Orhun Değişim Programı Kapsamında Manas Üniversitesinin Öğrenci ve Akademisyen Hareketliliği (2017-2024)

Eğitim-Öğretim Yılı	Dönem	Gönderilen Kişi Sayısı	Kabul Edilen Kişi Sayısı	Toplam
2017-2018	Güz	5	4	9
2018-2019	Bahar	11	11	22
2019-2020	Güz ve Bahar	10	5	15
2021-2022	Bahar	28	9	37
2022-2023	Bahar ve Güz	30	17	47
2023-2024	Güz	27	11	38
TOPLAM	-----	111	57	168

Kaynak: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Orhun Koordinatörlüğü'nden temin edilen veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde 2017-2024 yılları arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinden toplam 111 öğrenci ve akademisyenin Orhun Değişim Programı kapsamında yer alan üniversitelere eğitim amacıyla gittikleri dikkat çekmektedir. 2017-2018 eğitim öğretim yılı içerisinde hareketlilikten yararlanan beş kişiden üçü Atatürk Üniversitesine giderken geriye kalan iki kişi ise Al Farabi Kazak Milli Üniversitesini tercih etmiştir. Bir sonraki eğitim-öğretim döneminde (2018-2019) ise toplam 11 kişinin işbu program aracılığıyla diğer paydaş üniversitelere gönderildikleri dikkat çekmektedir. Bu öğrenci ve akademisyenlerden dördü Al Farabi Kazak Milli Üniversitesini, diğer dört kişi Atatürk Üniversitesini, iki kişi L.N Gumilyev Avrasya Milli Üniversitesini, kalan bir öğrenci ise Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesini tercih etmiştir. Diğer yandan 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Kırgızistanlı öğrenci ve akademisyenlerin Atatürk Üniversitesine gösterdikleri rağbet zirve yapmıştır. Şöyle ki söz konusu eğitim-öğretim döneminde toplam 10 kişi bu hareketlilikten yararlanırken söz konusu şahısların sekizi Atatürk Üniversitesini tercih etmiştir. Geriye kalan iki kişi ise Ege Üniversitesi ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi gibi kurumlara gitmiştir. Orhun Değişim Programı kapsamında Manas Üniversitesinden 2021-2022 döneminde toplam 28 kişi bu hareketlilik kapsamında çeşitli üniversitelere gönderilmiştir. Bu öğrenci ve akademisyenlerden altı kişi Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesine, beş kişi Ege Üniversitesine⁶, diğer beş kişi Gazi Üniversitesine, dört kişi Atatürk

⁶ Ege Üniversitesinden 2021-2022 eğitim-öğretim yılında toplam dokuz öğretim üyesi ders vermek amacıyla program kapsamındaki üniversitelere gitmiştir.

Üniversitesine, üç kişi Kapadokya Üniversitesine, diğer üç kişi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesine ve geriye kalan iki kişi ise Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine yollanmıştır. Diğer yandan 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde ise Manas Üniversitesinden toplam 30 öğrenci ve akademisyen hareketlilik kapsamında ortak üniversitelere gönderilmiştir. Bu hareketlilikten yararlanan 12 kişi Ege Üniversitesini tercih etmiştir ki bu durum söz konusu yıl içerisinde bu kurumun Kırgız öğrenci ve akademisyenlerden oldukça rağbet gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 2 mercek altına alındığında, Orhun Değişim Programı kapsamında Manas Üniversitesine 2017 ila 2024 yılları arasında toplam 57 öğrencinin eğitim almak amacıyla geldikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu yıllar arasında bu programdan faydalanan öğrencilerin ezici çoğunluğu lisans düzeyinde olmakla birlikte bir tane de doktora öğrencisi yer almıştır. Diğer yandan Manas Üniversitesine ders vermek amacıyla 2018-2023 yılları arasında toplam 54 öğretim üyesi intikal etmiştir. Türkiye Kırgızistan Manas Üniversitesi 2017-2024 yılları arasında dışarıya toplam 111 öğrenci gönderirken, ortak eğitim kurumlarından 57 öğrenci kabul etmiştir. Bu minvalde öğrencilerin yolluklarının gönderen ülke tarafından karşılandığı düşünüldüğünde Manas Üniversitesinin maddi olarak elini taşın altına koyduğu anlaşılmaktadır. Bu durum 2022 Bahar dönemi çerçevesinde Orhun Değişim Programı'nın diğer katılımcıları ile karşılaştırıldığında Manas Üniversitesinin toplamda 63 öğrenci ile zirvede yer aldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde diğer paydaşlara 37 öğrenci gönderen bu üniversitenin kendi mekânlarında 26 öğrenciyi ağırladığı dikkat çekmektedir. Yani söz konusu eğitim öğretim döneminde bu program kapsamında hareketlilikten yararlanan 209 öğrencinin 63'ü Manas Üniversitesinin payına düşmektedir. Diğer bir ifadeyle bu rakam toplam öğrencilerin %30,1'ine tekabül etmektedir.

Orhun Değişim Programı'na katılan öğrenciler ile yapılan mülakatlar söz konusu hareketliliğin olumlu ve olumsuz yanları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce gençlerle yapılan görüşmeler Orhun Değişim Programı'nın Kırgızistanlı öğrencileri cezbedtiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Manas Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü üçüncü sınıf öğrencisi Ümüt İskenderova bu programa yönelik düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir: “Annem ve babam ile birlikte yaşıyordum. İlk defa ailemden ayrıldım. Böylece tek başıma bir şeyler başarabildiğimi fark ettim ve buraya gelmek benim için güzel bir deneyim teşkil etti. Kişisel gelişimime çok faydası olan bu program sayesinde Kazak kültürüne aşinalık kazandım ve yeni arkadaşlıklar edindim [...]”⁷ Diğer yandan yine Orhun Değişim Programı vasıtasıyla Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine gelen Çınış Gül Orazalılıkızı, program kapsamında bu üniversiteyi tercih etme nedeni olarak sağlanan imkânların iyiliğinin ve bu hareketlilikte Türk ülkelerinin bulunmalarının önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir.

Yukarıda çalışmanın kuramsal çerçevesinde vurgulandığı üzere bu programlar halklar arasındaki ön yargıların aşılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin Özbekler ve Kırgızlar gibi zaman zaman aralarında husumet yaşanmış olan bölge halklarının arasındaki ön yargıların ve nefretin aşılması Orta Asya coğrafyasındaki

⁷ Ümüt İskenderova ile 18.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

bütünleşme hareketleri açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu satırların yazarlarından Türk ve Baltürk Eylül 2022’de Özbekistan’ın Fergana bölgesinde yaptıkları alan araştırmasında bulunmuş oldukları temaslarda Özbek gençlerin Kırgızlara karşı ön yargılı olduklarını, hatta düşmanlık beslediklerini müşahade etmiştir. Daha net bir ifade ile belirtmek gerekirse söz konusu yazarlar, 17 Eylül 2022 tarihinde kendilerini Andican’dan Fergana’ya getiren genç bir taksiciden Kırgızlara yönelik bariz bir nefret söylemi duymuşlardır. Hatta söz konusu genç Kırgızistan’ı ele geçirmekten söz etmiştir. Esasında hiçbir akılcı dayanağı olmayan bu nefret söylemi Orta Asya halkları arasındaki dostluk ve kardeşliği zedeleyecek mahiyettedir. Türk ve Baltürk tıpkı genç taksicinin nefret söylemine benzer şeyleri aynı günün akşamında Hokand’da kaldıkları otelin lobisinde bu kez Kırgız bir müşteriden duydukları vakit durumun vahametini daha net bir şekilde kavramıştır. İşte bu yöndeki nefret söylemlerini dostluk ve kardeşlik diline çevirmek için vakit kaybetmeden Orhun Değişim Programı müstakil bir yapıya kavuşturulmalı ve buna benzer öğrenci değişim programlarının niteliği ve niceliği güçlendirilmelidir.⁸ Yukarıda dile getirilen düşünceler Manas Üniversitesinden Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine Orhun Değişim Programı aracılığıyla intikal eden Biyoloji Bölümü üçüncü sınıf öğrencisi Undina Elçike ve Türkoloji Bölümü üçüncü sınıf öğrencisi Aycamal Kurbanbek tarafından da teyit edilmiştir. Elçike bu konuda aşağıdaki ifadeleri sarf etmiştir: “Kazakistan’a gelmeden önce özellikle arkadaş çevremden ve ailemden Kazaklara karşı ön yargı içeren birçok söz duydum. Ayrıca yakın çevrem ve ailem Kazakların kaba ve sert insanlar olduklarını ifade etmişlerdir. Bu ülkeye geldikten sonra söylenenlerin aksine Kazakların bilâkis çok yardımsever ve cana yakın insanlar olduklarını idrak ettim ve böylelikle ön yargılarımdan kurtulmam mümkün oldu.”⁹ Kurbanbek ise gene aynı konuda benzer şeyleri vurgulamıştır: “Ülkemde iken Kazaklara karşı önyargı içeren birçok söz işitmişim, ancak buraya geldikten sonra söz konusu halkın yardımsever ve alçak gönüllü bir millet olduğunu müşahade ettim. Ayrıca Kazaklar bana Kazakça öğrenmemde de çok yardımcı oldular. Sonuç olarak buraya geldikten sonra Kazaklara karşı önyargılarım ortadan kalkmaya başladı.”¹⁰

Tablo 4: Orhun Değişim Programı Kapsamındaki Öğrenci ve Akademisyen Hareketliliği (2022 Yılı Bahar Dönemi)

Yükseköğretim Kurumları	Gönderilen Kişi Sayısı	Kabul Edilen Kişi Sayısı	Toplam
Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi	8	6	14
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	2	12	14
Atatürk Üniversitesi	8	10	18
Atırav Devlet Üniversitesi	16	2	18
Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi	2	4	6
Azerbaycan Tıp Üniversitesi	2	1	3

⁸ Fergana bölgesinde 17 Eylül 2022 tarihinde alan çalışmasında yapılan gözlemler.

⁹ Undina Elçike ile 21.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

¹⁰ Aycamal Kurbanbek ile 21.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

B. Sıdıkov Kırgız-Özbek Uluslararası Üniversitesi	1	0	1
Ege Üniversitesi	3	5	8
Gazi Üniversitesi	3	11	14
Kapadokya Üniversitesi	0	8	8
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	37	26	63
Hokand Üniversitesi	2	6	8
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	7	13	20
Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi	12	0	12
Yusuf Balasaguni Kırgız Milli Üniversitesi	2	0	2
TOPLAM	105	104	209

Kaynak: Manas Üniversitesi Orhun Koordinatörlüğü'nden temin edilen veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Orhun Değişim Programı kapsamında 2022 bahar döneminde 115'i öğrenci ve 94'ü öğretim elemanı olmak üzere toplam 209 kişinin akademik değişim hareketliliğinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde bilhassa Manas Üniversitesinin nicelik bakımından toplamda 63 öğrenci ve akademisyen ile diğer üniversiteler arasında ilk sırada yer aldığı gözlerden kaçmamaktadır.11 Tablo 4'te toplam 15 üniversitenin yer aldığı göz önüne bulundurulduğunda Manas Üniversitesinin bu programın adeta "itici gücü" olduğu söylenebilir. Bu üniversiteyi ise 20 öğrenci ve akademisyen sayısı ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi takip etmiştir. Burada söz konusu bahar döneminde Orta Asya üniversitelerinin akademik değişim programından toplamda 52 kişiyi yararlandıkları hususu dikkat çekmektedir. Buna mukabil bu program kapsamında Türkiye'nin de ortak olduğu Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi (12 kişi) ve Manas Üniversitesi (63 kişi) gibi kurumlar dışarıda bırakıldığı vakit Türk yükseköğretim kurumlarının toplamda 82 kişi ile bu hareketliliğe iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Orta Asya üniversitelerinin hareketlilik kapsamında cılız bir şekilde temsil edilmelerinin nedeni bu kurumların bütçeleri ile yakından alakalıdır. Bu minvalde Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde üye ülkeler tarafından yalnızca öz kaynaklar kullanılarak Orhun Değişim Programı'na yönelik ortak bir bütçe oluşturulması söz konusu programın geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir.

Tablo 5: Orhun Değişim Programı Kapsamında Hareketlilikten Yararlanan Öğrenciler ve Akademisyenler (2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi)

Üniversite	Gönderilen Kişi Sayısı	Kabul Edilen Kişi Sayısı	Toplam
Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi	14	2	16
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	3	7	10
Atatürk Üniversitesi	13	5	18

¹¹ Söz konusu eğitim-öğretim döneminde Manas Üniversitesinden toplam 28 öğrenci ve 9 öğretim üyesi gönderilmiştir. Buna karşılık aynı dönemde bu üniversiteye toplam 17 öğretim üyesi ve 9 öğrenci kabul edilmiştir.

Atrav Devlet Üniversitesi	10	4	14
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	0	5	5
Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi	10	4	14
Azerbaycan Tıp Üniversitesi	1	1	2
B.Sıdıkov Kırgız-Özbek Uluslararası Üniversitesi	3	0	3
Bursa Uludağ Üniversitesi	0	6	6
Ege Üniversitesi	1	46	47
Gazi Üniversitesi	0	3	3
Kapadokya Üniversitesi	0	7	7
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	34	13	47
Hokand Üniversitesi	2	4	6
L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi	11	0	11
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2	13	15
Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi	12	0	12
TOPLAM	116	120	236

Kaynak: Manas Üniversitesi Orhun Koordinatörlüğü'nden temin edilen veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'e göre Orhun Değişim Programı kapsamında 2022-2023 güz döneminde gönderilen (116) ve kabul edilen (120) katılımcıların sayılarının neredeyse birbirlerine eşit olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu güz dönemi, 2022 bahar dönemi ile kıyaslandığında programdan yararlanan kişilerin sayısında az da olsa bir artıştan söz etmek mümkündür. Bu eğitim-öğretim döneminde Ege Üniversitesinin 46 öğrenci kabul ettiği ve böylelikle bu kategoride zirveye yerleştiği anlaşılmaktadır. Dahası Ege Üniversitesinin 2023-2024 eğitim-öğretim döneminde toplam 70 öğrenciye onay verdiği tespit edilmiştir (Ege Üniversitesi, 2023). Bu öğrenciler uyruklarına göre büyükten küçüğe doğru Kırgızistan (28 kişi), Kazakistan (23 kişi), Azerbaycan (13 kişi) ve Özbekistan (6 kişi) şeklinde sıralanmaktadır. Diğer yandan bu program kapsamında Ege Üniversitesinden aynı eğitim-öğretim döneminde yurtdışına giden öğrenci sayısı ise 19 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu öğrenciler ise, program kapsamında bulunan İpek Yolu Uluslararası Turizm Üniversitesi (Semerkant), Manas Üniversitesi (Bişkek), Ahmet Yesevi Üniversitesi (Türkistan), Azerbaycan Tıp Üniversitesi (Bakü) ve Atrav Devlet Üniversitesi (Atrav) gibi eğitim kurumlarını tercih etmişlerdir (Ege Üniversitesi, 2023). Ayrıca Ege Üniversitesi 2023 yılı itibarıyla Orhun Değişim Programı kapsamındaki üniversiteler arasında en çok başvuru kabul eden eğitim kurumu sıfatına nail olmuştur (Gözlem Gazetesi, 2023).

Orhun Değişim Programı çerçevesinde iş birliği yapılan eğitim kurumları listesinde yer alan Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinden 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine toplam iki öğrenci gönderilmiştir. Söz konusu üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü üçüncü sınıf öğrencisi olan Hüseyin Kaya, bu program kapsamında öğrencilerin ulaşım masraflarının

ve konaklama giderlerinin karşılanması onları cezbedtiğini dile getirmiştir.¹² Öte yandan bu program vasıtasıyla Kazakistan’da diğ er Orta Asya devletlerinden gelen öğrencilerle tanışma fırsatı yakaladığını söyleyen Kaya, bu programın dil öğrenimi açısından da çok büyük bir kazanç sağladığını belirtmiştir. Yine bu program dâhilinde Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine gelen Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği üçüncü sınıf öğrencisi Beyza Nur Agın ise bu programa başvurma nedeni olarak Türk Cumhuriyetlerine duyduğu ilgiyi dile getirmiştir. Agın anılan program hakkındaki görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir: “Bu program sayesinde Kazak kültürünü yakından tanımaya ve Kazakça öğrenmeye başladım. Bu sayede birçok yeni arkadaşlıklar edindim [...]”¹³

6. Sonuç ve Öneriler

Yukarıda yapılan çözümlemede ortaya koyulduğu üzere ilkin 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında uygulanmaya başlanan Orhun Değişim Programı, kısa bir süre sonra küresel Kovid-19 salgınının patlak vermesiyle birlikte kesintiye uğramış, daha sonra tekrar 2021-2022 eğitim öğretim döneminde canlandırılmıştır. Hiç kuşkusuz bu durum henüz emekleme aşamasında bulunan Orhun Değişim Programı’nı derinden etkilemiştir. Diğ er yandan bu programın henüz kurumsallaşamamış olması ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında ise bu programın üniversitelerden bağımsız bir bütçesinin ve ofisinin bulunmaması gelmektedir. Bilhassa program kapsamında gönderilen öğrencilerin yol masraflarının gönderici üniversite tarafından karşılanması yüzünden bazı yükseköğretim kurumları öğrenci göndermede cimri davranabilmektedir. İşte tam da bu yüzden Orhun Programı kapsamındaki yükseköğretim kurumlarının tamamı bu programa aynı önemi atfetmemektedir. Söz konusu eğitim kurumlarına öğrenci hareketliliğine verdikleri önem bağlamında bakıldığında Manas Üniversitesinin bu işin amiral gemisi konumunda olduğu görülmektedir. Bunda ise hiç kuşkusuz Türk dünyasının bütünleşmesine büyük önem veren Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alparslan Ceylan’ın katkısı çok büyüktür. Örneğin söz konusu üniversite 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde ortak kurumlara 37 kişi gönderirken söz konusu kurumlardan 26 kişiyi ağırlamıştır. Bu bağlamda üniversite yönetimlerinin Orta Asya Türklüğüne bakış açıları bile önemli bir rol oynamaktadır. İşte bu nedenlerden dolayı üniversitelere programın finansmanından el çektirilerek bunun özerk bir bütçeye sahip bir kuruma tevdi edilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın yazarları tarafından bu programdan yararlanan öğrenciler ile yapılan görüşmelerde mevcut destekler haricinde öğrencilere cep harçlığı mahiyetinde küçük de olsa bir “hibe” verilmesi hususu öne çıkmıştır. Söz gelimi, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine intikal eden öğrencilerle yapılan mülakatlarda söz konusu gençler karşılanan mevcut kalemlerin haricinde kendilerine cüzi bir miktar da olsa hibe verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yani söz konusu öğrenciler kendilerine belli bir miktarda burs verilmesinin bütçelerini rahatlatacağını dile getirmiştir. Öte yandan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine gelen öğrenciler bu ülkenin tanıtımı için herhangi bir gezi veya tanıtım programı düzenlenmediğini ifade etmiştir. Şayet söz konusu

¹² Hüseyin Kaya ile 14.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

¹³ Beyza Nur Agın ile 18.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

öğrencilere yönelik gezi programları tertiplenirse hem öğrencilerin kendi aralarındaki dostluk bağları güçlenecek hem de Kazakistan kültürüne aşina olmaları sağlanacaktır. Bu durum diğer ülkelerdeki üniversitelere giden öğrenci ve akademisyenler için de geçerlidir.

Diğer yandan, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde değişim programı öğrencilerine yönelik Kazakça kursları tertiplenmemektedir. Katılımcılar Kazakistan'a gelen öğrencilerin Kazakça dil kurslarına tabi tutulmaları gerektiğini söylemiştir.¹⁴ Çünkü bu öğrencilere Kazakça öğretilmemektedir. Orhun Değişim Programı'ndan yararlanılarak gidilen ülkelerde öğrencilere söz konusu devletin dilini öğretmek amacıyla en azından haftada üç veya dört gün ikişer saat kurslar düzenlenmelidir. Öte yandan bu faaliyetlerin sadece eğitim-öğretime ilişkin değil ayrıca araştırma (ziyaretçi araştırmacı) ve staj amaçlı olarak da kurgulanması programın geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle ziyaretçi araştırmacıların önünün açılması gerekmektedir.

Genelde öğrenci değişim programları, özelde ise Orhun Programı Türk dünyasının birbirine yakınlaşmasını sağladığı ve bu suretle özellikle gençlerin kendi kültürleri arasındaki benzerlikleri idrak etmelerine yol açtığı için hayati bir öneme sahiptir. Orhun Değişim Programı, Türk dünyasındaki seçkinlerin birbirlerini tanımaları ve sağlam bir iş birliği temeli oluşturmaları bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca bu program hakkıyla uygulandığı taktirde Orta Asya halkları arasındaki önyargıların ortadan kalkmasına yol açacaktır. Söz gelimi bu husus, Orhun Değişim Programı kapsamında öğrencilerle yapılan mülakatlar neticesinde teyit edilmiştir. Özellikle bu tarz programlar basmakalıp düşüncelerin bertaraf edilmesi bakımından önemli görevler ifa etmektedir. Şüphesiz bu durum bölge başkentleri arasındaki ikili ilişkilere de ivme kazandırarak gelecek yıllarda yapılacak siyasi iş birliklerinin güçlenmesini tetikleyecektir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Orhun Değişim Programı Türk dünyasının geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir. Çünkü bu program Türk devletleri arasında uzakları yakın etmeye matuf ve iyi yönetildiği vakit orta ve uzun vadede Türk dünyasındaki bütünleşmeye önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde öğrenim gören Orhun öğrencileri ile yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere bu hareketlilik vasıtasıyla Türk halkları arasındaki önyargılar aşılabilecektir. Bu programlar Orta Asya ülkelerini kendi aralarında yakınlaştırarak söz gelimi sınır sorunlarının çözümünü kolaylaştıracağı gibi diğer mevcut çatışma potansiyellerinin de ortadan kalkmasına katkı sunabilecektir. Yukarıda yapılan değerlendirmelerden anlaşılabileceği üzere Orta Asya ülkeleri ve Türkiye ortak öğrenci değişim programları ihdas etmede oldukça geç kalmıştır. İşte tam da bu yüzden bu geç kalmışlığın olumsuzlukları telafi edilerek Orhun Değişim Programı ivedilikle özerk bir yapıya kavuşturulmalı ve böylelikle Türk dünyasındaki akademik değişimin parlayan yıldızı olmalıdır.

¹⁴ Çınışıl Orazalılıkızı ile 20.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

Kaynakça

- Akli, Madalina (2012). “The Role of Study-Abroad Students in Cultural Diplomacy: Toward an International Education as Soft Action”. *International Research and Review*, Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2012, s. 32-48.
- Ege Üniversitesi (2023). “Orhun Değişim Programı Kabul Sonuçları”, https://international.ege.edu.tr/h-19353/orhun_programi_kabul_sonucdari.html, (13.10.2023).
- Gözlem Gazetesi (2023). “Ege Üniversitesi Orhun’da Öncü”, <https://www.gozlemgazetesi.com/2023/09/21/ege-universitesi-orhunda-da-oncu/>, (18.12.2023).
- Khattak, Saif (Mart 2021). “The Soft Power of Student Exchange Programs”. <https://www.globalvillagespace.com/the-soft-power-of-student-exchange-programs/>, (29.09.2023).
- Maakrun, Julie ve Kearney, Sean (2020). “An Intercultural Immersion: Personal, Professional, and Cultural Expectations of Student Participants”. *International Journal of Research on Service-Learning and Community Engagement*, Cilt 8, Sayı 1, Yıl 2020, s. 1-17.
- Manas Üniversitesi Orhun Koordinatörlüğü’nden Temin Edilen İstatistiki Veriler, 10 Kasım 2023.
- Mckay, Sam; Skues, Jason ve Lannegrand, Lyda (2022). “Identity Development During Student Exchange: A Qualitative Study of Students Perspectives on the Processes of Change”. *Emerging Adulthood*, Cilt 10, Sayı 2, Yıl 2022, s. 1-14.
- Messer, Dolores, C. and Wolter, Stefan (2007). “Are Student Exchange Programs Worth It?”. *Higher Education*, Yıl 2007, <https://repec.iza.org/dp1656.pdf>, (29.09.2023).
- Nye, Joseph Samuel (2017). *Yumuşak Güç* (Çev: Reyhan İnan Aydın). BB101 Yayınları, Ankara.
- Orhun Süreci, <http://turkunib.org/tr/orhun>, (05.10.2023).
- King, Lid (2018). The Impact of Multilingualism on Global Education and Language Learning, <https://www.cambridgeenglish.org/Images/539682-perspectives-impact-on-multilingualism.pdf>, (29.09.2023).
- WebMD (2023). What is the History of Coronavirus?, <https://www.webmd.com/covid/coronavirus-history>, (14.12.2023).

Görüşmeler

- Aycamal Kurbanbek ile 21.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Beyza Nur Ağin ile 18.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Çınışıl Orazalılık ile 20.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Fergana bölgesinde 17 Eylül 2022 tarihinde alan çalışmasında yapılan gözlemler.
- Hüseyin Kaya ile 14.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Undina Elçike ile 21.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Ümüt Iskenderova ile 18.10.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

KAFKASYA BÖLGESİNİN ÖNEMİ VE 44 GÜNLÜK KARABAĞ SAVAŞININ ARDINDAN TÜRK DÜNYASI İÇİN GELECEĞE DÖNÜK SEÇENEKLER KAPSAMINDA LAÇIN VE ZENGEZUR KORİDORLARI

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ*

Özet

Bu çalışmada öncelikle genel hatlarıyla Kafkasya Bölgesinin tarihten günümüze stratejik önemi üzerinde durulacaktır. Daha sonra Kafkasya'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi ile bölgedeki enerji kaynakları ve tedarik hatları, coğrafi konumu, etnik ve dini yapı gibi faktörler üzerinde durulacaktır.

Karabağ Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmelerin Türk dünyası içinde yarattığı etkiler üzerinde durularak Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri ele alınacaktır. Bu kapsamda diğer Türk dünyası ülkeleriyle iş birliği fırsatlarına da yer verilecektir. Laçın ve Zengezur Koridorlarının hayata geçmesiyle birlikte bu koridorların bölgede yaratacağı etki ve bölge ülkeleri ile olan bağlantıları da ele alınacaktır. Çalışmada ayrıca Kafkasya bölgesine barış, istikrar ve huzurun gelmesi noktasında bölge ülkeleri ve Türk dünyasının rolüne da işaret edilerek diplomatik ve ekonomik ilişkilerin Türk dünyasına yansımaları incelenecektir.

Kafkasya bölgesinin küresel güçler açısından önemi üzerinde de durularak bölgesel ve küresel aktörlerin izlediği politikalar ele alınacaktır. Ayrıca Avrupa Birliği, NATO ve ABD gibi güçlerin politikalarının Türk dünyası üzerindeki etkileri de değerlendirilecektir.

Çalışmada 44 günlük Karabağ savaşının özellikle de Güney Kafkasya'da ciddi bir değişim ve dönüşüm başlattığı, başta güvenlik ve istikrar olmak üzere pek çok alanda yansımaları olduğuna da işaret edilecektir. Kafkasya'da bölgesel barış ve huzurun sağlanmasının bölge ülkeleri ile küresel aktörler açısından önemi ve Türk dünyasının bu süreçten nasıl etkileneceği üzerinde de durulacaktır. Türk dünyasında iş birliği fırsatlarının yakalanması noktasında Laçın ve Zengezur koridorlarının öneminin de değerlendirileceği bu çalışmada güvenlik ve stratejik alanlardaki gelişmelerin bölgeye yansımaları da ele alınacaktır. Bölge ülkelerinin gelecekte ortak bir konsensüs içinde hareket etmelerinin, bölgesel kalkınmaya olan etkilerinin yanı sıra ulaşım ve enerji konularındaki yansımaları da ele alınacaktır.

Çalışmada ayrıca Kafkasya'daki etnik, kültürel, dini, ekonomik ve politik sorunların yaratmış olduğu istikrarsızlık üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Türk Dünyası, Laçın, Zengezur, Karabağ.

The Importance of the Caucasus Region and the Laçın and Zengezur Corridors in the Context of Future Options for the Turkic World after the 44-Day Karabakh War. Abstract

In this study, first and foremost, the strategic importance of the Caucasus region from historical times to the present day will be emphasized. Subsequently, the geopolitical and geostrategic significance of the Caucasus, along with factors such as energy resources, supply routes, geographical location, ethnic and religious composition, will be discussed.

The impact of developments following the Karabakh War on the Turkic world will be examined, with a particular focus on Turkey-Azerbaijan and Turkey-Armenia relations. Collaboration opportunities with other Turkic countries will also be addressed. The

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, ydbozkus@ankara.edu.tr.

implementation of the Laçın and Zengezur Corridors and their effects on the region, as well as their connections with neighboring countries, will be explored.

The study will also address the role of regional countries and the Turkic world in achieving peace, stability, and tranquility in the Caucasus region, analyzing how diplomatic and economic relations manifest within the Turkic world. The importance of the Caucasus region from the perspective of global powers will be discussed, including the policies pursued by regional and global actors. Additionally, the impact of policies by entities like the European Union, NATO, and the United States on the Turkic world will be evaluated.

The study will underscore how the 44-day Karabakh war initiated significant changes and transformations, particularly in South Caucasus, with wide-ranging implications in security and stability, among other fields. The importance of regional peace and harmony in the Caucasus and how it affects both regional countries and global actors, along with its implications for the Turkic world, will be analyzed. The significance of the Laçın and Zengezur corridors in capturing cooperation opportunities within the Turkic world will be assessed, along with addressing security and strategic developments in the region.

Furthermore, the study will explore the impact of future joint consensus among regional countries on regional development, as well as its implications in transportation and energy sectors. Moreover, attention will be given to the ethnic, cultural, religious, economic, and political issues in the Caucasus that have caused instability.

Overall, this study aims to comprehensively address the strategic significance of the Caucasus, the repercussions of the Karabakh conflict, the prospects of cooperation within the Turkic world, and the challenges faced in achieving stability and development in the region.

Key Words: Caucasia, Turkish World, Lachin, Zangezur, Karabakh.

Kafkasya Bölgesinin Tarihten Günümüze Stratejik Önemi

Kafkasya bölgesinde tarih boyunca büyük devletler arasında daima büyük bir hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır. İlkçağlarda Romalılar, Persler, İskitler daha sonra Orta Çağ'a gelindiğinde ise bu kez Bizanslılar, Sasaniler, Hazarlar bu bölgedeki mücadelede öne çıkmışlardır. Tarihte bu bölgeye bakıldığında Hazarların Güney Kafkasya'da önemli bir sonuç elde edemedikleri, Sasanilerin de Kuzey Kafkasya'da aynı kaderi paylaştıkları görülmektedir. Sonraki dönemlere gelindiğinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Moğolların ise bölgedeki hakimiyetlerinin Kafkasya'da ciddi etkiler bıraktığı söylenebilir (Saydam, 2010: 25).

XVII. yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya politikasında önemli bir değişimin yaşanmadığına işaret eden kaynaklara göre Rusya bu süreçte daha ziyade ilerideki büyük hamlesine zemin hazırlıyordu. Kafkas toplumunun da Rusya'nın bu bölgeye dair politikalarını anlamaya başladığında şiddetli bir tepki göstermeye başladığı ileri sürülür. Bu noktada 1595'te Tarku, 1604 yılında Şetkale, 1604'te Terek muharebeleri bu konudaki tepkinin en önemli göstergeleri arasında yer alıyordu (Saydam, 2010: 30).

Kafkasya bölgesi sonraki dönemlerde de ciddi bir mücadeleye sahne olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti ile İran arasındaki uzun savaşlar Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan topraklarının sıklıkla el değiştirmesine neden olmuştur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bölgedeki bu kez Osmanlı-İran mücadelesine Rusya da dahil olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya emperyalist uygulamalarla Kafkasyalıları tahakküm altına almıştır. Bölgenin kaderi önce 1813 Gülistan daha sonra

ise 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla değişmiştir. Bu durum bölgenin demografisine de yansımıştır (Saydam, 2010: 30-33).

Kafkasya bölgesi tarihte olduğu gibi günümüzde stratejik öneme sahip bir bölgedir. Özellikle Güney Kafkasya bölgesi Ukrayna savaşıyla birlikte adeta yeni bir mücadele alanına dönüşmüştür. Ukrayna savaşının bölgesel ve küresel etkileri göz önünde bulundurulduğunda savaşla birlikte alternatif enerji güzergahları arayışlarında özellikle Güney Kafkasya'nın öneminin daha da arttığını söylemek mümkündür.

Kuşkusuz son dönemlerde Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin şekillenmesinde büyük güçlerin önemli bir rolü olmuş ve bu gelişmeler bölgeyi yeni bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Özellikle ABD ve NATO'nun Ermenistan'a dair açıklamaları bölgede tansiyonun yükselmesine dahi neden olmuştur.

Güney Kafkasya bölgesinin stratejik öneminden hareketle, ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin de bölgeye dair enerji, ulaşım, altyapı ve diğer konulardaki girişimlerinde bir artış gözlenmiştir. Bu kapsamda son dönemlerde ABD ile Ermenistan arasında yaşanan askeri tatbikatın da küresel gelişmelerden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak bu tür adımlar bölgenin istikrarsızlaşmasına sebebiyet verdiği için diplomatik olduğu kadar ekonomik ve ticari faaliyetleri de etkilemektedir. Bilindiği üzere Güney Kafkasya bölgesinde barış, huzur ve istikrarın sağlanması halinde bölgenin ekonomik ve ticari potansiyeli ile bölge ülkelerinin diplomatik ve siyasi ilişkileri de gelişecektir. Bu kapsamda özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Güney Kafkasya'daki ticari, ekonomik ve siyasi ilişkileri olumlu etkileyeceğini söylemek mümkündür.

Kafkasya bölgesi tarihten günümüze daima stratejik önemiyle ön plana çıkan bir bölge olduğu için bölge demografik, etnik ve kültürel yapısının yanı sıra jeostratejik ve enerji kaynakları açısından da dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu nedenle Kafkasya bölgesinde son dönemlerde siyasi, askeri, ticaret, taşımacılık ve enerji gibi alanlarda yaşanan gelişmelerle jeopolitik olaylar ABD ve Batı dünyasının yanı sıra diğer küresel aktörlerin de yüzünü bu bölgeye çevirmesine neden olmuştur. Kafkasya bölgesinde özellikle de Güney Kafkasya'daki son gelişmelerin ardından bu bölge enerji ve ulaştırma projelerinin yanı sıra koridor mücadeleleriyle de ön plana çıkmaya başlamıştır.

Koridorlar Açısından Bölgenin Jeopolitik ve Jeostratejik önemi

Avrasya bölgesi tarihten günümüze jeostratejik önemi ve enerji kaynaklarının yanı sıra jeopolitik yapısı nedeniyle de hayati bir öneme sahip olmuştur (Çakıcı, 2023: 145).

Koridorlar açısından bölgeye bakıldığında özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik, siyasi, askeri, kültürel ve tarihi ilişkilerinin temeli çok eski dönemlere dayanır. SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın pek çok farklı ticari sektöründe Türkiye ön plana çıkar. Kafkasya bölgesinde Azerbaycan yüzölçümü bakımından küçük olsa da doğal kaynakları ve enerji kaynakları açısından son derece zengindir. Bu nedenle Avrupa ve diğer Batılı devletlerin odak noktasında yer alır (Çakıcı, 2023: 129-130).

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan hem Karabağ savaşını zaferle sonuçlandırmak hem de yeni bir ekonomik sisteme geçiş için paradigma değişimi yaşamıştır. Bölgede siyasi açıdan istikrarın yaşanmasıyla birlikte dünya enerji sektöründe önemli bir ülke konumuna gelmiş ve bu durum ülke ekonomisini de olumlu yönde etkilemiştir (Çakıcı, 2023: 129-130).

Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki topraklarını 44 günlük Karabağ Savaşı ile işgalden kurtarması hem Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde hem de Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında yeni bir dönemi başlatmış ve Türkiye Güney Kafkasya'da daha proaktif bir politika izlemeye başlamıştır (Deveci Bozkuş: 2023).

Azerbaycan'ın kesin zaferi hem otuz yıl süren Ermeni işgalini sonlandırmış hem de Güney Kafkasya'nın yanı sıra Rusya, Türkiye, Irak, Suriye, İsrail'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yeni fırsatlar ve işbirliğinin de önünü açmıştır. Zengezur Koridoru Azerbaycan-Nahçıvan ulaşım hatlarının açılmasını ve garanti altına alınmasını sağlayacağı için bölgesel ve küresel ölçekte ulaşım ağının gelişmesine katkı sunacaktır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu Azerbaycan'la Türkiye'nin Doğu, Karadeniz, İç Anadolu ve Marmara bölgelerini birbirine bağlarken, Zengezur Koridoru Azerbaycan'ı ve Azerbaycan'ın bir parçası olan Nahçıvan'ı Türkiye'nin Güney Doğu ve Akdeniz bölgelerine bağlayacağı için stratejik öneme sahiptir. Bu koridor Güneydoğu Anadolu'dan yeni bir demiryolu hattıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan ve Akdeniz'e kıyısı olan Suriye, Ürdün, İsrail, hatta Irak gibi devletlerin de demiryolu ulaşım ağına entegre olmalarını sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca Azerbaycan bu koridor aracılığıyla demiryolu ağını, Güney Doğu Anadolu'da inşa edilecek yeni demiryolu hattının bir kolu ile ilerde İskenderun üzerinden Suriye ve İsrail'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayacak biçimde genişletebilir. Böylece Asya-Orta Doğu, Rusya-Orta Doğu, Azerbaycan-İsrail ticaret ilişkilerinde yepyeni bir dönemin önu açılacaktır (Memmedov ve Hasanoğlu, 2023: 334).

Bölgenin koridorlar açısından önemine bakıldığında lojistik ve ulaşım altyapısı açısından Kafkasya'nın büyük bir önemi bulunmaktadır. Özellikle Orta Koridor projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte demiryolları, kara yolları, limanlar gibi pek çok alanda ulaşım altyapısı geliştirilebilir. Böylece Orta Koridor bölgesel ticaretin hızlı ve etkin yapılmasını sağlayabilir. Bu yönüyle bölgenin jeopolitik ve jeo-stratejik önemi bulunmaktadır.

Koridorlar aracılığıyla Türkiye'nin konumu itibariyle Asya ve Avrupa arasında ticaretin gelişmesine katkı sunabilir. Böylece Türk şirketlerinin koridorlar aracılığıyla hem Türk dünyasına hem de Asya ve Avrupa'ya ulaşımı kolaylaşacaktır. Bölgenin jeopolitik ve jeostratejik yapısı bölgesel iş birliği, yatırım çekme ve diplomasi alanlarında da Türkiye'nin rolünü belirgin hale getirmektedir. Orta Koridor projesi bu noktada bölgesel iş birliğinin yanı sıra diplomatik ilişkileri geliştirme potansiyeli de barındırmaktadır.

Ulaşım, Enerji ve Tedarik Hatları

Benzer şekilde Kafkasya'nın Hazar havzasıyla olan bağlantısı ve bu bölgenin tarih boyunca farklı uygarlıklar arasında ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşimde doğal bir kavşak noktası olması da bölgenin küresel ve bölgesel gelişmelerden etkilenmesine

neden olmuştur. Hazar'ın son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte uluslararası taşımacılık ve ticarete yeni bir merkez olma yolundaki adımları bu noktada oldukça önemlidir. Zira Avrasya coğrafyasındaki iki ana arterin (Doğu-Batı ve Kuzey-Güney) tam göbeğinde konumlanan Hazar aynı zamanda çok boyutlu gelişen uluslararası lojistik projeleri açısından da dikkat çekmektedir. (Özdemir, 2023: 1).

Asya ve Avrupa arasındaki 'Doğu-Batı' ve 'Kuzey-Güney' eksenli ticaret ve taşımacılık koridorlarının ortak buluşma noktasında da Hazar havzası öne çıkmaktadır. Hazar bölgesi bu nedenle aynı zamanda Büyük Güçlerin de rekabet ettiği yeni bir mücadele alanına da dönüşmektedir (Özdemir, 2023: 1).

Kafkasya bölgesini yakından ilgilendiren Bir Kuşak Bir Yol projesi de bölgenin stratejik önemini arttıran bir diğer önemli girişimdir. Farklı güzergahlar üzerinden çok boyutlu olarak gelişen bu projede Kuşak Çin ile AB arasındaki ticarete Çin'in Batı sınırlarından AB'nin Doğu sınırlarına kadar kara bağlantısını temsil etmektedir. Yol ise Pasifik'ten Hint Okyanusu/Süveyş Kanalı geçişli ve Yunanistan'ın Pire limanı varışlı deniz bağlantısına işaret etmektedir. Bu nedenle bu projenin hayata geçmesi ticaret ve taşımacılık açısından büyük bir önem taşımaktadır (Özdemir, 2023: 2).

Kafkasya bölgesinin stratejik önemini arttıran bir diğer gelişme ise Rusya-Ukrayna Savaşı olmuştur. Bu savaşla birlikte AB ülkelerinin alternatif enerji arayışlarında bu bölge belirgin olarak öne çıkmıştır. Son dönemlerde yaşanan gelişmelerle birlikte deniz üzerinden yapılan taşımacılığın artmaya başladığı görülmektedir. Burada küresel gelişmelerin önemli bir payı vardır. Küresel tedarik zincirinin kırılmasına neden olan Kovid 19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi gelişmeler tüm dünyada ulaşım sektörünü olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler küreselleşme yerine bölgeselleşmeyi tetiklemiştir. Böylece başta Hazar olmak üzere Kafkasya bölgesinin önemi daha da belirgin hale gelmiştir (Özdemir, 2023: 3).

Ukrayna savaşı nedeniyle Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımlar hem Rusya ile Avrupa arasında enerji akışını azaltmış hem de ticaret rotalarını etkilemiştir. Söz konusu yaptırımlar nedeniyle Çin ve diğer Asya ülkelerinin Avrupa ile ticareti de bu süreçten etkilenmiştir (Özdemir, 2023: 3).

Zengezur Koridorunun Önemi

Zengezur koridoru Türk devletlerinin entegrasyon köprüsü olması açısından da önemlidir. Bu koridorun açılması Hazar geçişiyle Kazakistan-Azerbaycan arasındaki bağlantıyı sağlayan Orta Koridor karadan geçilebilecek ve aradaki mesafe çok daha kısaltacaktır.

Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından kısa süre içerisinde Türk Devletleri Teşkilatı'nı kurmuşlardır. Türk dünyası açısından kesintisiz bir kara yolu bağlantısı için Zengezur koridorunun büyük bir önemi bulunmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a Karabağ konusundaki desteği bazı Avrupa ülkelerini de rahatsız etmiştir. Örneğin Fransa'nın Ermenistan'a askeri yardım konusundaki açıklamaları bunun en belirgin kanıtı olmuştur. Zira Fransa Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı desteğe misilleme olarak Ermenistan'a silah göndereceğini açıklamıştır.

Kırk dört günlük Karabağ savaşının ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de yeni bir evreye taşınmıştır. Şuşa Beyannamesi ile ilişkiler stratejik müttefiklik

aşamasına taşınmıştır. Bu gelişmeler Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde olduğu gibi Batılı ülkelerin Kafkasya politikalarında da bazı değişimlere neden olmuştur. Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılması süreci iki devlet arasında siyasi ve askeri ilişkilerin de farklı bir mertebeye taşınmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda Orta Asya'daki Türk devletlerini de etkilemiştir (Tomar: 2023).

Zengezur koridorunun açılması aynı zamanda Rusya'nın Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgede hüküm sürdüğü gücünü de sınırlayacağı öngörüldüğü için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı bölgede Rusya'nın elini zayıflatırken Türk devletlerinin ise kendi aralarındaki iş birliğinin de önünü açmıştır. Yeni dönemde küresel salgınlar, savaşlar Batılı ülkeleri hem enerji hem de ticari anlamda alternatif rota arayışlarına doğru yönlendirmiştir. Bu noktada Güney Kafkasya adeta bölgenin parlayan yıldızı olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte Avrasya bölgesi hem Doğu hem de Batı için stratejik öneme sahip bir kavşak olarak belirgin bir alana dönüşmüştür. Bu gelişmelerin yaşanması beraberinde ekonominin ağırlık merkezinin Asya'ya kaymasına neden olmuştur. Salgın hastalıklar, yaşanan krizler ve bu nedenlerle bozulan tedarik zincirleri tüm dünyada ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Tomar: 2023).

Bozulan tedarik zincirleri, lojistik ve taşımacılık alanında da yeni arayışlara neden olmuştur. Özellikle yeni dönemde adeta Koridor mücadelelerinin yaşandığı bir döneme girilmiştir. Son olarak Türk dünyası ve Türkiye'nin dışarıda bırakıldığı Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru Projesi bir kez daha koridorların yeni dönemde stratejik önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Koridor mücadelelerinin yaşandığı yeni dönemde bu nedenle Zengezur koridorunun Türkiye ve Türk dünyası açısından büyük bir önemi bulunmaktadır (Tomar: 2023).

Küresel Gelişmelere Alternatif Bir Güzergâh Olarak Zengezur Koridoru

Türkiye'nin de her fırsatta belirtmiş olduğu üzere “tek millet iki devlet” şiarıyla hareket ettiği ve desteklediği Azerbaycan'ın Karabağ'daki anti terör operasyonu yeni dönemde Zengezur koridorunun önemini ortaya koymuştur. Zira dünyada devam eden istikrarsızlık devletleri güvenli koridor arayışına yönlendirdiği için Zengezur koridorunun açılmasıyla birlikte buradan sağlanacak kara ulaşımının pek çok ülke ve özellikle de Türk dünyası için büyük bir anlamı bulunmaktadır. Bilindiği üzere Ukrayna Savaşı nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımlar Çin ve Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan Kuzey Koridorunun kapanmasına neden olmuştur. Afganistan ve İran üzerinden açılabilir Güney Koridorunun ise istikrarlı olmadığı öngörülmektedir (Tomar: 2023). Bu açıdan bakıldığında Zengezur koridorunun alternatif koridor arayışlarında da güvenli bir güzergâh olarak öne çıktığı görülmektedir.

Yeni dönemde Ermenistan Batı dünyası ile Rusya'nın yeni bir mücadele alanına dönüşmüş durumdadır. Batı dünyasının gerek daha önceki üçlü zirvelerini gerekse de yeni dönemde bölgeye göndermiş olduğu Birleşmiş Milletler (BM) heyetinin çalışmalarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. BM heyetinin “Karabağ'da sivillere kötü muamele yapılmadığına, tarım, hayvancılık veya altyapıya zarar verilmediğine” yönelik tespitleri söz konusu olsa da ABD'nin bu vesileyle asıl amacının bölgeye uluslararası bir izleme misyonu yerleştirmek olduğu söylenebilir (Oktay: 2023).

Koridorun Faydaları

Koridorların tarihi arka planına bakıldığında geçmişinin coğrafi keşiflere kadar gittiği görülür. Bu bağlamda tarihi İpek Yolu, Baharat Yolu, Kürk Yolu gibi güzergahların tarihin her döneminde stratejik önemi olduğu görülmektedir. Bu bakımdan günümüzde Zengezur Koridoru ise Hazar geçişiyle bazı ülkeler arasındaki mesafeyi kısaltacak olması açısından oldukça önemlidir. Ulaşım, lojistik ve taşıma maliyetlerini ciddi oranda azaltacağı öngörülmektedir. Bu koridor, ayrıca uluslararası ticaret ve dünya ekonomisine alternatif bir rota sunmaktadır. Nahçıvan-Azerbaycan kara bağlantısını ve Türkiye'nin Türk dünyası ile kara bağlantısını sağlaması açısından stratejik bir öneme sahiptir (Tomar: 2023). Türk dünyasının ortak hareket etmesi, birlik içinde kararlar alabilmesi ve küresel bir güç olarak belirmesinde kilit bir role sahiptir. Nitekim daha önce Türk cumhuriyetlerinin okullarında okutulmak üzere ortak bir tarih ders kitabı (Ortak Türk Tarihi) yazılmıştı. 2019 yılında Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan okullarında seçmeli ders olarak okutulmaya başlanan bu kitap, Türk tarihi ve medeniyeti ile ilgili konulara, Türk devletlerinin maddi ve manevi kültür unsurları ve tarihi şahsiyetlerine yer vermiştir (Turan, 2021: 106). Böylece tüm Türk cumhuriyetlerinde ortak tarih bilincinin gelişmesine katkı sağlayacak bir adım atılmıştır. Benzer adımların Zengezur koridorunun açılmasının ardından da atılacağını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Şuşa beyannamesi ile Şuşa Başkonsolosluğu'nun açılacağı ve Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nin kurulacağı ile ilgili haberlere bakıldığında Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik de benzer adımlar atacağını söylemek mümkündür (Deveci Bozkuş: 2023).

Zengezur koridorunun açılmasının ardından Türkiye Türk dünyası ile başta eğitim ve kültür olmak üzere enerji, insani, siyasi, ulaşım, savunma ve askeri olmak üzere pek çok alanda ortak işbirliği içinde hareket edecektir. Bunun temelleri zaten Şuşa Beyannamesi ile atılmıştır. Bu nedenle bu koridorun hem Türkiye hem de Türk dünyası açısından ciddi bir iş birliği potansiyeli barındırdığını söylemek mümkündür.

Örneğin eğitim alanında Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin açılacak olması bu kapsamda önemli bir adımdır. Benzer şekilde Türk-Alman üniversitesinin Türkiye'deki faaliyetlerine ve bu tür üniversitelere olan ilgiye bakıldığında Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin açılmasının ciddi bir ilgi göreceğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında koridorların açılmasının hemen hemen her alanda ciddi bir potansiyel barındırdığı ifade edilebilir (Deveci Bozkuş: 2023).

Şuşa Beyannamesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini “dostluk ve kardeşlikten” müttefiklik mertebesine yükseltmiş olması hasebiyle son derece önemlidir. Bu beyanname ile iki ülke arasında eğitim, kültür, savunma, teknoloji, askeri, sanayi, enerji, ulaşım, ticaret gibi hemen hemen her alanda iş birliği ve koordinasyonun temelleri atılmıştır. Özellikle gelecekte taraflardan birine yönelik olası bir tehdit ve saldırı durumunda Birleşmiş Milletler şartlarına uygun olarak tarafların birbirlerine yardım ve destekte bulunacağını da beyannameye yer alması stratejik bir önem arz etmektedir.¹⁵ Öte yandan Türkiye'nin Azerbaycan'da Şuşa Başkonsolosluğu'nun açılacağını beyan etmesi de iki ülke arasındaki iş birliğinin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır.

¹⁵ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220323-1.pdf> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

Türk Dünyası Açısından Küresel ve Bölgesel Ölçekte Koridorların Önemi

Ukrayna Savaşıyla birlikte tüm dünyada yeni bir sürece girilmiştir. Koridor savaşları veya mücadelesi olarak da adlandırılabileceğimiz bu yeni dönemde sürdürülebilir ve güvenli rotalara olan ihtiyaç ciddi bir biçimde artmıştır. Bu ihtiyacın temelinde kuşkusuz tarihi ticaret yollarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Tıpkı tarihte Kral, İpek, Baharat, Kürk Yolu gibi bugün de ticaretin ana omurgasını koridorlar oluşturmaktadır. Bu noktada uluslararası ticaretin güvenli, ekonomik ve sürdürülebilir olması noktasında koridorların büyük bir önemi mevcuttur. Bu nedenle de devletlerarasında yeni dönemde koridor savaşları ya da koridor mücadelesi dönemine girildiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan Türkiye'nin Orta Koridor Girişimi büyük bir önem arz etmektedir çünkü bu koridor Türkiye'den başlayarak Kafkaslar bölgesine kadar uzanmaktadır. Daha sonra Kafkaslardan Hazar Denizi'ni aşarak Türkmenistan ve Kazakistan'a, ardından da Orta Asya ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne (ÇHC) ulaşmaktadır. Orta Koridor olarak da bilinen girişim Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru, tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması açısından da önemlidir. Orta Koridorun Türkiye'den başlayarak demiryolu ve karayolu bağlantılarıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizine, buradan da (Hazar geçişi kullanılarak) Türkmenistan- Özbekistan-Kırgızistan veya Kazakistan güzergâhını takip ederek ÇHC'ye uzanması hem Türkiye'nin Asya ve Avrupa arasında bir geçiş noktası olmasını hem de ticaret yolları açısından Türkiye'nin bir merkeze dönüşmesini sağlayacaktır (MFA, 2023).

“Orta Koridor” girişimi, Türkiye açısından hem mevcut coğrafi konumu avantaja çevirmek hem de Türkiye'nin Avrasya bölgesinde koridorlar aracılığıyla etki ve gücünü arttırması açısından stratejik öneme sahiptir.

Türkiye'nin Orta Koridor Girişimi¹⁶

Dünyada ulaştırma ve lojistik konuları geçmişten günümüze daima stratejik öneme sahip olmuştur. Yakın dönemde ise bu kez koridorların benzer bir özelliği ön plana çıkmıştır. Zira koridorlar üzerinden elde edeceğimiz hakimiyet ticari, askeri, savunma, ekonomi ve lojistik alanlarda öncü ve güçlü olmanızı da sağlayacaktır. Tarihte tıpkı İpek, Baharat, Kürk ve Kral yolu gibi günümüzde bu kez koridor rotaları büyük

¹⁶ https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

bir öneme sahiptir. Küreselleşme çağında rekabet artık pek çok alanda sürdürüldüğünden Türkiye'nin rekabette öne çıkabilmesi için koridorların güzergahı, hakimiyeti, güvenliği, rotası ve sürdürülebilirliği büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle küreselleşme çağıyla birlikte koridorların da adeta bir silaha dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu açıdan Zengezur koridorunun açılması Türkiye'nin de bölgesel ve küresel politikalarını etkileyecektir.

Günümüzde ABD ve Çin arasında devam eden ekonomi mücadelesi yeni dönemde artık koridorlar üzerinden sürdürülecektir. Bu konuda Çin'in Kuşak ve Yol girişimi koridor savaşlarında adeta bir başlangıç olarak önemli bir mihenk taşı olmuştur. Kuşak ve Yol girişimi ile Çin'in pek çok ülkede etki ve gücünün artmasıyla paralel olarak Batı dünyası da AB projeleri üzerinden bu pastadan pay almaya çalışmaktadır. Zira Ukrayna Savaşının enerjide olduğu kadar ulaşım ve lojistik alanında da ciddi olumsuz etkileri olmuştur. Bu nedenle Batı dünyası sürdürülebilir bir ekonomi için de koridor mücadelesinde yer almaktadır. Ayrıca sürdürülebilir ekonominin sadece belli bölgeler için değil tüm dünya ülkeleri için hayati bir önemi bulunmaktadır. Zira enerji, güvenlik, ticaret, ekonomi, taşıma, gıda ve lojistik gibi alanlar herkesin ihtiyacı olan güvenli bir ağı da gerektirmektedir. Sürdürülebilir ekonomide enflasyonun gerilemesinde de koridorların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yüzden yeni dönemde koridorlar bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu nedenle de bölgesel ve küresel güçlerin bu konuda ortak hareket etmeleri herkesin çıkarına olacaktır. Küreselleşme çağında kelebek etkisi teorisinden hareketle ulaşım ve lojistik alanındaki en ufak bir aksamanın zamanla büyüyerek beklenmedik sorunlara neden olma potansiyelinin de göz önünde bulundurulması gerekir.

Yeni dönemde koridorlarla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus da mücadelenin sadece ekonomik değil siyasi, sosyal ve kültürel boyutunun da olduğudur. Bu açıdan büyük güçlerin mevcut koridorları kendi ulusal çıkarları çerçevesinde kullanmaları devletler arasında bazı kutuplaşmalara da neden olabilir. Bu konuda Türk dünyasının ortak hareket etmesi, ortak iş birliğini öncelemesi ve Avrupa Birliği'ne benzer şekilde bir alternatif ekonomi örgütlenmesine gitmesi Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) ekonomik olarak güçlenmesine vesile olabilir (Tomar: 2023).

Türk dünyası açısından Zengezur koridorunun yanı sıra alternatif rotaların da bu mücadelede önemli bir yeri bulunmaktadır. Kara koridorlarının yanı sıra deniz hatlarının da stratejik bir önemi mevcuttur. Özellikle Hindistan'ı Avrupa'ya bağlayan olan Hint-Avrupa koridoru bu konuda büyük bir önem taşımaktadır. Çin'in Kuşak ve Yol girişimine alternatif rotalar noktasında da Hint-Avrupa koridoru öne çıkmaktadır. Gerek bölgesel savaşlar gerekse pandemi süreci koridorların sürdürülebilirliğini önemli bir konuya dönüştürmüştür. Bu yüzden Türk dünyası için Zengezur koridoru gibi, Avrupa ve Asya arasındaki lojistiği sağlayacak diğer güzergahların hayata geçirilmesi, devletlerin ekonomi ve refah düzeylerinin artmasında önemli bir rol oynayacaktır. Yeni dönemde özellikle Güney Kafkasya'da koridor mücadelesinde Ermenistan'ın da iş birliğine açık olması halinde bu bölge Avrupa ile Asya arasındaki ulaşım bağlantıları ve çeşitliliği konusunda öne çıkacaktır.

Koridor mücadelesinin başlamasında küresel gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur zira bu rotalar tüm dünyayı yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle koridorlar

konusunda devletlerin birlikte hareket etmesi ve çatışmaların dindirilmesi halinde bölgesel barış ve istikrar herkesin yararına olacaktır.

Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla birlikte İran bu süreçten ticari, ekonomik, ulaşım ve savunma alanlarında olumsuz etkileneceğini öngörmektedir. Bu nedenle koridorun açılmasını bir tehdit olarak algılamaktadır. Ayrıca bu koridorun İran'ın Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu azaltacağını ve Türkiye'nin etkisinin daha belirgin hale geleceğini de öngörmektedir (Deveci Bozkuş: 2023).

Barış Kavşağı Projesi ve Kafkasya

Yeni dönemde Kafkasya'yı bekleyen bir diğer önemli husus ise Ermenistan'ın dile getirdiği Barış Kavşağı Projesi olmuştur. Ermenistan tarafından öne sürülen bu proje ile Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölgesel ulaşım güzergahlarının geliştirilmesi öngörülmektedir. Barış Kavşağı Projesi bölgesel iş birliğini teşvik eden ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı önceleyen bir girişim olarak 2024'te Kafkasya açısından stratejik öneme sahip bir proje olacaktır. Bu proje ile Ermenistan'ın komşularıyla ekonomik, kültürel ve altyapı alanlarında önemli bağlantılar kurması hedeflenmektedir. Barış Kavşağı Projesi ayrıca Basra Körfezi, Umman Körfezi, Karadeniz, Hazar Denizi ve Akdeniz'i birbirine bağlamayı amaçlayan son derece kapsamlı bir proje olarak da dikkat çekmektedir. Birleşik bölgesel bir demiryolu ağının kurulması ve kesintisiz bir güzergâh sağlanması da hedefler arasında yer almaktadır. Proje ile ayrıca Kuzey-Güney ile Doğu-Batı yolları üzerinden kurulacak birleşik bölgesel demiryolu ağı aracılığıyla "açık sınırlar, kilitli altyapılar, etkin ekonomi, siyasi ve kültürel bağlantıların" kurulması da beklenen sonuçlar arasında bulunmaktadır (Deveci Bozkuş: 2024).

Sonuç

Azerbaycan'ın 44 günlük Karabağ zaferi ve ardından devam ettirdiği anti terör operasyonu Güney Kafkasya'da jeopolitiği değiştirmiştir. Yeni süreçte Türkiye ile ilişkilerin müttefiklik mertebesine çıkarıldığı bu süreç beraberinde bölgesel ve küresel rekabetin de önünü açmıştır. Bu nedenle Laçın ve Zengezur koridorlarının tam olarak hayata geçmesi sadece Türkiye açısından değil hem Azerbaycan hem de Türk dünyası için büyük bir önem taşımaktadır. Kafkasya'da bölgesel barış ve huzurun sağlanması, bölge ülkeleri ile siyasi, askeri, ticari ve sosyo-kültürel bağların geliştirilmesinde de söz konusu koridorlar önemli kazanımlar sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında yeni dönemde Kafkasya bölgesi Kuşak ve Yol girişimine alternatif olacak olması açısından da önemlidir. Bu nedenle Laçın ve Zengezur koridorları Çin'in bu bölgeye dair politikalarını da şekillendirecektir. Öte yandan İran ve Batı dünyası koridorlar konusunda Azerbaycan'ın izlediği politikayı sekteye uğratmak adına Bakü'ye yönelik bir propaganda süreci de başlatabilir (Keskin: 2023).

Sonuç olarak küresel çapta devam eden koridor mücadelesinde ABD ve Çin ekonomi açısından temel aktörler olarak öne çıksa da Zengezur koridorunun açılmasıyla bu dengenin Türkiye ve Türk dünyası lehine değişeceğini söylemek mümkündür. Bu gelişme beraberinde kutuplaşmayı da getireceği için yeni dönemde ABD ve AB ülkeleri kendi aralarında iş birliğini öncelerken Rusya'nın ise kendini koridor mücadelesinde

Çin'in yanında konumlandıracağı öngörülmektedir. Bu nedenle önümüzdeki dönemlerde koridorların güvenlik, askeri ve savunma alanlarında da bir rekabet doğurması mümkündür. Aynı zamanda devletlerin kutuplaşma yerine iş birliği ve ortak hareket etmeleri halinde ise koridorların refah, istikrar ve ekonomik kalkınma sunacağı da unutulmamalıdır.

Zengezur koridoru aynı zamanda bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarının ortaya çıkarılması ve dünyaya ulaştırılması açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle Zengezur koridorunun enerji kaynaklarının yanı sıra bu kaynakların güvenliği ve jeopolitik açısından da kilit bir önemi bulunmaktadır. Zira enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında yer alıyor olması bu koridorun jeopolitik önemini arttırmaktadır. Sonuç olarak Zengezur koridorunun enerji jeopolitiği açısından da uluslararası arenada önemli bir etki yaratacak bir potansiyele sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Çakıcı, Aslıhan (2023). “Azerbaycan’ın Dış Politikası: İlham Aliyev Dönemi”. *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı*, Ed. Mehmet Emin Erendor, Nobel Yayınları, Ankara.
- Çakıcı, Hüseyin Can (2023). “Türkiye İle Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”. *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı*, Ed. Mehmet Emin Erendor, Nobel Yayınları, Ankara.
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2024). “Şuşa Adımı” Neyin Sinyali? Güney Kafkasya Nelere Gebe?” Fikir Turu, 2023: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/susa-adimi-neyin-sinyali-guney-kafkasya-nelere-gebe/> E.T. 01.01.2024.
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2024). “2024’te Türkiye’yi dış politikada ne bekliyor?”, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/2024te-turkiyeyi-dis-politikada-ne/> E.T.08.01.2024.
- Keskin, Arif (2 Ekim 2023). “Güney Kafkasya’nın Yeni Jeopolitiği ve İran”, <https://www.perspektif.online/guney-kafkasyanin-yeni-jeopolitigi-ve-iran-1/> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Memmedov, Asım ve Murteza Hasanoglu (2023). “Hazar Denizi’nden Akdeniz’e Zengezur Koridoru”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6 (2): 334-344.
- Oktay, Mücahit (4 Ekim 2023). “ABD, Karabağ’da “İnsani Duruma Odaklandığını” Açıkladı”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-karabagda-insani-duruma-odaklandigini-acikladi/3007208> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Özdemir, Volkan (Ekim 2023). “Hazar’ın Artan Önemi ve Zengezur Koridoru”. *ATASAM Analiz*, Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Saydam, Abdullah (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tomar, Cengiz (3 Ekim 2023). “Türk Devletlerinin Entegrasyon Köprüsü: Zengezur”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-turk-devletlerinin-entegrasyon-koprusu-zengezur/3006501> (Erişim Tarihi, 04.10.2023)
- Turan, Refik (Aralık 2021). “Türk Dünyası Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı İle Türkiye’de Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarihi ve Uygarlığının Yeri Üzerine Bir Kapsam Karşılaştırması”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, s. 106-120.

A REGIONAL LENS TO TURKISH MOVING SPRITS IN THE NORTHERN IRAN

Devrim ŞAHİN^{*}
Aybaniz HUSEYN^{**}

Abstract

The would-be intensification of tensions between the US and Iran is of particular concern to regional countries such as Azerbaijan and Turkey, which shares borders with Iran. A closer scrutiny of the foreign policy of Baku suggests that its hostility perception of Iran's expanding influence is among the main determinative factors when it comes to policy making in Azerbaijan. For Baku, the biggest Iranian threat comes in the form of the ruling mullah regime's rhetorical claims to the entire territory of Azerbaijan by citing the country's majority Shiite population. That such territorial claims apply to the entire territory of Azerbaijan, brings into question the very existence of Azerbaijan Republic. This is why the Iranian threat to Azerbaijan -- Iran's so-called "annexation strategy" -- is perceived as potentially fatal by influential political and military elites.

Ankara also shares Baku's concerns about the extent of Iran's influence and its claims about Azerbaijan territory. Relations between Ankara and Baku are based on their fraternal perceptions as ethnic kin. One constraining factor in this fraternal relationship, however, is Ankara's hostile perception of the intensification of Kurdish nationalism that it believes threatens to fuel Kurdish secessionist feelings for an independent state in the region. It is important to realize that furthering instability in this region would serve to strengthen Kurdish nationalism and add to Kurdish secessionist feelings. Were Iran disintegrated, the likely aftershocks ensuing in the region could reverberate in Turkey. Turkey worries that the Kurdish people, a majority in southern Turkey, could be galvanized by the independence of the Kurdish people in northern Iran just as happened following the 2003 Iraq war and, since the early 2010s, the Syrian conflict. Chauvinistic objectives, it fears, would mobilize pressure in particular on the Kurds of Turkey's eastern provinces.

This study employs regional security complex theory (RSCT) as a methodology to explain the relationship of Ankara and Baku with Tehran and their policy vis-à-vis annexing the northern part of Iran into Azerbaijan territory. The study will be first in terms of analysing the Northern Iran issue in terms of a regional security complex that states align with each other to form against what they commonly securitize in line with their threat perceptions. Considering the impact of influential ideational factors on the Northern Iran issue between Turkey, Azerbaijan and Iran, given their counteractive perceptions of friendship and hostility towards each other, the RSCT approach well suits the conceptual framework of this analysis.

The central question explored in this study inquires about the extent to which Turkish unity objectives can influence the actions of Turkey, Azerbaijan and the politically developed Turkic peoples of Northern Iran. The study's findings based on its application of the RSCT methodology and its focus on Turkey's perspective lead to the conclusion that Ankara and Baku as well as Iran should all avoid adventurous annexation policies insofar as any instability in any one the three countries would trigger negative effects within or by the other two.

^{*} Yrd. Doç. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Strateji Geliştirme Daire Başkanı,
E-mail: devrimomersahin@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1019-4756.

^{**} Doğu Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Adayı, E-mail: aybanizhuseyn@gmail.com.

Keywords: Regional Security Complex Theory; Northern Iran Issue; Turkey; Azerbaijan; Iran.

Kuzey İran'daki Türkçü Hareket Akımlarına Bölgesel Bir Bakış

Özet

ABD ile İran arasındaki gerilimin yoğunlaşması olasılığı özellikle İran'la sınır komşusu olan Azerbaycan ve Türkiye gibi bölge ülkeler için endişe veriyor. Bakü'nün dış politikası daha yakından incelendiğinde, Tahran'ın artan etkisine yönelik tehdit algısının Azerbaycan dış politikasını oluşturma konusunda temel belirleyici faktörler arasında yer aldığı görülüyor. Bakü için İran'dan gelen en büyük tehdit, iktidardaki Molla rejiminin ülkenin Şii nüfusunun çoğunluğunu gerekçe göstererek tüm Azerbaycan topraklarına yönelik retorik iddialarda bulunması şeklinde ortaya çıkıyor. Bu tür toprak iddialarının Azerbaycan topraklarının tamamına yönelik olması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı hakkında kaygı yaratıyor. Tahran'ın Azerbaycan'a yönelik tehdidinin -İran'ın sözde "ilhak" stratejisinin- etkin siyasi ve askeri elitler tarafından potansiyel olarak vahim sonuçlara yol açabilir diye algılanmasının nedeni budur.

Ankara, İran'ın etki alanı ve Azerbaycan toprakları üzerindeki iddiaları ile ilgili Bakü'nün endişelerini paylaşıyor. Ankara ile Bakü arasındaki ilişkiler etnik köken olarak kardeşlik algılarına dayanmaktadır. Ancak bu kardeşlik ilişkisindeki kısıtlayıcı faktörlerden biri, Ankara'nın bölgede bağımsız bir Kürt devleti doğrultusunda ayrılıkçı duyguları alevlendirebileceğini düşündüğü Kürt milliyetçiliğinin artmasına yönelik tehdit algısıdır. Bu bölgede istikrarsızlığın daha da artmasının Kürt milliyetçiliğini güçlendireceğini ve Kürtlerin ayrılıkçı duygularını artıracaklarını anlamak önemlidir. İran parçalanırsa bölgede yaşanabilecek artçı sarsıntıların Türkiye'ye de yansması muhtemeldir. Ankara, Türkiye'nin güneyinde çoğunlukta olan Kürtlerin, tıpkı 2003 Irak savaşı ve 2010'ların başından itibaren Suriye iç savaşı sonrasında yaşananlara benzer şekilde, kuzey İran'daki Kürt halkının bağımsızlık için harekete geçmesinden endişe ediyor. Şovenist hedeflerin özellikle Türkiye'nin doğu illerindeki Kürtler üzerinde baskı yaratmasından korkuyor.

Bu çalışma, Ankara ve Bakü'nün Tahran ile ilişkilerini ve politikalarını, İran'ın kuzeyinin Azerbaycan topraklarına ilhak edilmesi fikri ile karşılaştırarak açıklamak için bölgesel güvenlik kompleksi teorisini (RSCT) bir metodoloji olarak kullanıyor. Çalışma, Kuzey İran meselesini devletlerin tehdit algıları doğrultusunda ortaklaşa güvenleştirdikleri tehdide karşı oluşturdukları bölgesel bir güvenlik kompleksi açısından analiz etmek bakımından ilk olacak. Türkiye, Azerbaycan ve İran arasındaki Kuzey İran meselesinde etkili fiktörel faktörler ve birbirlerine karşı dostluk ve düşmanlık algıları göz önüne alındığında, RSCT yaklaşımı bu analizin kavramsal çerçevesine çok iyi uyuyor.

Bu çalışmada araştırılan temel soru, Türk birliği hedeflerinin Türkiye, Azerbaycan ve Kuzey İran'ın siyasi açıdan gelişmiş Türk halklarının eylemlerini ne ölçüde etkileyebileceğini inceliyor. RSCT metodolojisinin uygulanmasına ve Türkiye'nin perspektifine odaklanan çalışmanın bulguları, Ankara ve Bakü'nün yanı sıra Tahran'ın da maceracı ilhak politikalarından kaçınması gerektiğini, çünkü bu üç ülkeden herhangi birinde yaşanacak herhangi bir istikrarsızlığın diğer iki ülke içinde veya tarafından olumsuz etkileri tetikleyeceği sonucuna varıyor.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi; Kuzey İran Meselesi; Türkiye; Azerbaycan; İran

Introduction

The central question explored in this study examines about the extent to which Turkish unity objectives can influence the actions of Turkey, Azerbaijan and the politically developed Turkic peoples of Northern Iran. It concludes that Ankara and Baku as well as Iran should all avoid adventurous annexation policies insofar as any instability in any one of the three countries would trigger negative effects within or by the other two.

Considering Israel's war on Gaza and its potential expansion in the region, including Iran, the topic remains very important and timely to study. The potential engagement of Hezbollah in the war would cause massive escalations of tensions between the US and Iran. The prospective intensification of tensions between the US and Iran is of particular concern to regional countries such as Azerbaijan and Turkey, which share borders with Iran.

This study employs regional security complex theory (RSCT) as a methodology to explain the relationship of Ankara and Baku with Tehran and their policy vis-à-vis annexing the northern part of Iran into Azerbaijan territory. RSCT helps explain what is shifting and impending throughout the regionalization of the post-Cold War security. The RSCT's analysis of international affairs includes a combination of realist and constructivist perspectives. From a constructivist understanding, an issue can be securitized or de-securitized according to the way it is perceived based on historical background or other inputs.

The rest of the study provides an overview of the evolution of international relations theories, particularly within the context of security studies, and then applies these theories to the regional dynamics involving Northern Iran, Azerbaijan, and Turkey. The analysis briefly touches on the historical context, noting that perceptions of hostility and friendship among Turkey, Azerbaijan, and Iran trace back to the early 1900s when Ottoman rulers' pan-Islamist ideology and Pan-Turanist aspirations contributed to perceptions of expansionism and secession (Şahin, 2022). Finally, it concludes with the advice for regional countries to focus on shared commonalities, such as territorial integrity, rather than allowing perceptions of hostilities based on ethnic or religious differences.

The Concept of Regional Security Complex

Classical realist scholars such as Thomas Hobbes, Hans Morgenthau, and Edward H. Carr attribute the causes of conflicts to human nature at an individual level of analysis (Cordesman, 2001). They argue that key individuals, influenced by their psychological makeup, often lead states into war as a means to maximize power or protect national interests for self-security. The scholars emphasize that a state's sense of vulnerability, fears, and concerns about its security play a crucial role in determining its inclination towards conflict.

These views, not new, trace back to Thucydides, the ancient Greek historian, and general, considered the father of political realism. Thucydides, in his *History of the Peloponnesian War*, identified fear and pride as fundamental human characteristics driving wars, especially when linked to manipulative actions for national interests.

Robert Gilpin supports Thucydides' enduring relevance in understanding international politics, asserting that fear and excessive pride, rooted in material and ideological factors, remain fundamental aspects of human nature influencing international relations across time (Gilpin, 1988).

After World War II (1938-1945), state-centric approaches such as structural realist and liberal thought gained prominence due to the failure of idealism and international institutions in preventing the war (Wilson, 1999). Kenneth Waltz pioneered structural realism, emphasizing systemic characteristics and the role of anarchy in international relations. Liberal and interdependence theories, on the other hand, argue that states institutionalize relations for mutual benefit and reduced security costs. Such state-centric approaches to security, however, diminished in the 1970s and 1980s, giving way to critical analyses and alternative theories like the English School and social constructivism (Booth, 1997).

After all these developments, it was the collapse of the Soviet Union in 1991 that prompted scholars to explore new approaches, including social constructivism, which broadens the focus to include actors beyond states by considering other actors and individuals (Booth, 1997). Social constructivism emphasizes identity in understanding patterns of cooperation and conflict in regionalization processes.

The Copenhagen School, represented by scholars like Barry Buzan, Ole Waever, and Jaap De Wilde, introduced securitization theory and Regional Security Complex Theory (RSCT). Derived from the constructivist approach that highlights the role of identity politics in regions, RSCT considers regional dynamics and security interactions, emphasizing the interlinked processes of securitization and de-securitization (Buzan & Waever, 2003). Accordingly, security interactions in the regions are shaped by speech acts and behaviors of decision-makers, influencing the perception of issues as threats. For example, both Azerbaijani and Iranian military and ruling elites securitize on the issue of Northern Iran. The issue can be securitized further by the rhetoric and political statements of the leaders though common sense calls for the de-securitization of the issue.

The following section analyses the Northern Iran issue in terms of a regional security complex that states align with each other to form against what they commonly securitize in line with their threat perceptions. Considering the impact of influential ideational factors on the Northern Iran issue between Turkey, Azerbaijan and Iran, given their counteractive perceptions of friendship and hostility towards each other, the RSCT approach well suits the conceptual framework of this analysis.

The Northern Iran Issue

Looking at Northern Iran, we can see the overlap of the rights of regional security complexes (RSC). Identity politics are evident with regard to the Northern Iran issue where the majority population consists of Turks. Therefore, strengthening Turkish nationalism would encourage and inculcate any secessionist tendency to unite Northern Iran with Azerbaijan. Similarly, the rise of Shiite conservatism would provoke an extreme religious tendency unite all of Azerbaijan into Iranian territory.

Until the demise of the Soviet Union, diplomatic relations existed only between

Moscow and Tehran (Robins, 1993). Tehran-Baku relations gained in scope after Azerbaijan's independence declaration in 1991. However, Iran has been frustrated by Azerbaijan's emphasis on the importance of its relations with Turkey which has raised the issue of prioritizing Turkish ethnicity. Tehran's perceived hostility towards the intensification of Turkish nationalism is rooted in its belief that this would mature secessionist tendencies in northern Iran. Iran's significant Turkish population (estimated at 20-30 million) amounts to a majority in those parts of the country that border neighbouring Azerbaijan. Therefore, Tehran perceives this population as a potential threat that can employ independence movements against the Iranian regime.

For its part, Iran highlights Shiite identity in Iran and in Azerbaijan and the unity of the sect's members. The fact that the majority of the Azerbaijani population is Shiite and close to Iranian identity in cultural and religious terms serves to further complicate the situation. While ethnic-root-based Turkism propaganda portrays northern Iran as South Azerbaijan, sectarian-based Shiite and Persian propaganda claims that the entirety of Azerbaijan belongs to Iran. In furtherance of its ambition to expand Shiite influence regionally, Tehran pursues an assimilation policy against the Azerbaijani Turks of northern Iran. Such expansionist and oppressive behaviour inevitably fuels nationalist sentiments and the struggle for independence among Iran's Azerbaijani Turks. Moreover, the majority of Azerbaijani Turks follow developments in Iran closely and support Iranian Turks in their struggle against the Tehran regime. These counter securitizations occur in the familiar pattern that RSCT portrays: once one of the parties securitizes an issue and take precautions, the other party responds with predictable reactive policies.

A closer scrutiny of the foreign policy of Baku suggests that its hostility perception of Iran's expanding influence is among the main determinative factors when it comes to policy making in Azerbaijan. For Baku, the biggest Iranian threat comes in the form of the ruling mullah regime's rhetorical claims to the entire territory of Azerbaijan by citing the country's majority Shiite population. That such territorial claims apply to the entire territory of Azerbaijan, brings into question the very existence of Azerbaijan Republic. This is why the Iranian threat to Azerbaijan -- Iran's so-called "annexation strategy" -- is perceived as potentially fatal by influential political and military elites.

Turkish Foreign Policy towards the Northern Iran Issue

Ankara also shares Baku's concerns about the extent of Iran's influence and its claims about Azerbaijan territory. Relations between Ankara and Baku are based on their fraternal perceptions as ethnic kin. One constraining factor in this fraternal relationship, however, is Ankara's hostile perception of the intensification of Kurdish nationalism that it believes threatens to fuel Kurdish secessionist feelings for an independent state in the region. It is important to realize that furthering instability in this region would serve to strengthen Kurdish nationalism and add to Kurdish secessionist feelings. Were Iran disintegrated, the likely aftershocks ensuing in the region could reverberate in Turkey. Turkey worries that the Kurdish people, a majority in southern Turkey, could be galvanized by the independence of the Kurdish people in northern Iran

just as happened following the 2003 Iraq war and, since the early 2010s, the Syrian conflict. Chauvinistic objectives, it fears, would mobilize pressure in particular on the Kurds of Turkey's eastern provinces.

For Turkey, the issue of northern Iran is a complicated matter that requires Ankara to carefully calculate its position. Iran is a pivotal state in which any change would generate important repercussions for regional and global security. A case in point: any instability in Iran would strengthen Kurdish nationalism among the Iranian Kurds, which in turn would help solidify secessionist feelings among Turkey's Kurds, who form the majority in the nation's southern part. Were a unified greater Azerbaijan established by annexing the northern Iran to the country's existing territory, a population of approximately 40 million people, some 95% of which would consist of Shiites, would result. Considering that religious factors are exerting increasing impact on the geopolitical processes, such a development could radically change the balance of powers throughout all of Eurasia including the Southern Caucasus and Central Asia region. This could have significant impact on majority population of Sunni Turkey.

It is a widely held view among influential decision-making circles in Turkey that the concept of a "unified Azerbaijan" resulting from the annexation of northern Iran is unrealistic. Proponents of such an outcome are seen to be the ultra-nationalist element in Azerbaijan. There is no evidence proving that Ankara advocates the separation of northern Iran and its annexation into Azerbaijan. The ideology supporting a greater Azerbaijan is associated with nationalist elements in Azerbaijan foreign policy making. These nationalist ambitions suggest that there are concerns about the situation of Turkish people in northern Iran as well as about the expansion of Iranian and Russian hegemony. Drawing on these concerns, pro-nationalist provisions suggest a unified Azerbaijan as an RSC against the hegemony of Russia and Iran. In fact, this nationalist ideology even finds some support among nationalist environments in Turkey and Turkish foreign policy shares similar concerns about the expansion of Iranian and Russian hegemony. However, to expect greater support any time in the near future by Ankara for annexation of northern Iran into Azerbaijan remains unrealistic when considered in light of the Kurdish issue in Turkey.

Turkish national interests require Ankara to avoid risky policies that would pose threats to the stability of a pivotal country like Iran, when it is so vital to Turkey's own security, given its proximity and its heterogeneous population in terms of ethnicity and religious sects. Any threat to Iran's territorial integrity also challenges the territorial integrity of Turkey. Ankara's concerns about the expansion of Kurdish nationalism and the spread of Shiites' influence cover a crucial geography. While Tehran clashes with Ankara in its efforts to expand Shiite influence regionally, the two countries share one another's concerns about secessionist Kurdish movements. The securitization of Kurdish nationalism serves as a persuasive force for Ankara and Tehran to collaborate closely and respect to each other's territorial integrity. It would be irrational for Turkey to support secession of northern Iran and its subsequent annexation by Azerbaijan.

Regional circumstances prove Buzan and Waever's thesis about the regionalization of security. The prevailing situation calls for regional countries like Turkey, Azerbaijan and Iran to avoid adventurous policies as well as provocative

discourse that might provoke counter securitizations towards each other. For example, President Erdogan's delivery of a poem at the military parade in the Azeri capital sparked a diplomatic scandal between Turkey and Iran with top officials of both countries blaming over the ensuing escalation.¹⁷ Considering their respective populations' heterogeneity in terms of the existing ethnic and religious sectarian factors, it would be best if all three countries focus on their perceptions of friendships in order to maintain regional stability. Ankara, Baku and Tehran need to de-securitize the northern Iran issue and to jointly collaborate on strengthening stability within their borders as well as in the wider region.

Conclusion

The conceptual framework of the RSCT illustrates efficiently how the northern Iran issue is securitized by the various actors involved, especially by Tehran, Baku and Ankara. The regionalization of international security intensifies Turkish nationalist sentiments regarding such matters as the annexation of northern Iran by Azerbaijan as well as the idea of a closer alliance between Azerbaijan and Turkey. Since the collapse of the Soviet Union in 1991 when Azerbaijan declared its independence, the relations between Ankara, Baku and Tehran have experienced perceptions of hostilities among all three based on such adventurous ambitions. It is reasonable to argue that such threat perceptions emerged along with the regionalization of security worldwide that replaced the Cold War paradigms by which the bipolar system had imposed an international level of security.

While Ankara and Baku found themselves in opposing camps during the US-Soviet rivalry, the end of the Cold War revitalized ambitious Turkish nationalism aspirations occasioning a very close political and economic engagement between Turkey and Azerbaijan based on their cultural and historical ties. However, these nationalist ambitions lacked any solid framework or realistic ground. Ankara-Baku political and economic relations had declined to near zero during the almost 70-years-long era of Soviet rule. Meanwhile, even if such ideals remained only in terms of discourse or vision, they proved enough to fuel Iran's threat perceptions towards Turkey and Azerbaijan. Tehran's perceptions of hostility towards intensified Turkish nationalism are rooted in the realities of northern Iran where the majority population consists of the Azerbaijani Turks. In short, the promotion of such ideals through speech-acts proved sufficient to provoke securitization between Iran and Turkey and Azerbaijan and to inhibit perceptions of friendship between all three nations.

It should be noted that a given issue can be made a security issue (as evidenced by the northern Iran case) or de-security issue by changing the agenda according to different perceptions. Hence the Buzan and Weaver reference to the need to look at bottom-up and top-down interactions in order to make better sense of regional security dynamics at play. This represents quite a difficult role for Turkey to play because it is expected to absorb security concerns about increased Kurdish nationalism emanating

¹⁷ Reuters Editorial, "Rouhani says Iran can move beyond row with Turkey over Erdogan poem," *Reuters*, December 14., 2020, <https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-rouhani-idUSKBN28O21H>.

from the Middle East. Life would be much more difficult for Turkey were it to pursue such ambitious nationalist policies by trying to reshape its regional setting, given its limited middle power capabilities. As the well-known expression admonishes: "Whose house is of glass, must not throw stones at another". This advice should be kept in mind by all the relevant regional countries. They need to avoid focusing their perceptions of hostilities based on ethnic nationalities or religious sects. Rather they should concentrate on their perceptions of friendship arising from such shared commonalities as the territorial integrity of the region they are a part of.

Bibliography

- Buzan, B. & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Booth, K. (1997). "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist". eds. Krause, K. and Williams, M. C. *Critical Security Studies: Concepts and Cases*. University of Minnesota Press.
- Cordesman, Anthony H. (2001). "The One True U.S. Strategic Interest in the Middle East: Energy". *Middle East Policy*, 8(1), 117-127.
- Gilpin, R. (1971). "The Politics of Trans-national Economic Relations". *International Organisation*, 25(3), 67-79.
- Robins, P. (1993). "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy Toward Azerbaijan and the Central Asian States". *Journal of Middle East*, 47(4), 593-610.
- Şahin, Devrim. (2022). Turkey's Foreign Policy in the Post-Soviet Eurasia. *Middle East Policy*. 29(3), 1 – 17.
- Wilson, E. O. (1999). *Consilience: The Unity of Knowledge*. Abacus.

YENİ ÖZBEKİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Fatih ALİYİ*
Nihal KESKİN**

Özet

Türk devletleri arası çok yönlü ilişkiler beş Türk Cumhuriyetinin bağımsızlıklarını kazanmalarından kısa bir süre sonra 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri ile başlatılmıştır ancak Özbekistan 2001 yılından itibaren bu zirvelere katılmamıştır. 2009 yılında zirvelerin kurumsallaştırılması sürecinde de yer almamış ve Türk Konseyi'nin kurucu antlaşması olan Nahçıvan Antlaşmasına taraf olmamıştır. Bunun temel sebebi, ilk devlet başkanı İslam Kerimov yönetimi altında Özbekistan'ın, başkanın kendi politik vizyonu ve diğer faktörlerin etkisiyle dış politikasında “*mustaqillik* (bağımsızlık)” konseptini benimsemiş olmasıdır. Bu konsept doğrultusunda Özbekistan on yıllar boyu uluslararası aktörlerle ilişkilerini yüzeysel ve pragmatik temelde tutmuş, Batı, eski Sovyet coğrafyası ve Türk Dünyası merkezli yürütülen entegrasyon girişimlerine karşı çekimser bir politika izlemiştir. 2016 yılında Kerimov'un vefatını takiben daha güçlü ve istikrarlı bir Özbekistan'ın yönetimini devralan Şevket Mirziyoyev, selefinden farklı bir yol izleyerek tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çekmiştir. Ekonomik serbestleştirmeden hukuki reformlara, insan haklarından sivil topluma çeşitli alanlarda sayısız reforma imza atarak *Yangi O'zbekiston*'ı (*Yeni Özbekistan*) inşa etme iddiası ile yola çıkan Mirziyoyev, dış politikada da köklü değişikliklere gitmiştir. Mirziyoyev'in *Yeni Özbekistan*'ı kısa bir sürede Türk Konseyi üyesi devletlerle sorunlarını büyük oranda çözmüş, dış politikasında daha açık ve girişimci bir rol üstlenmiş ve çeşitli uluslararası organizasyonlara üye olmuştur. Bu değişen vizyonun neticesinde Özbekistan, 2019 yılında Türk Konseyi'ne üyeliğini ilan etmiştir. 34 milyonluk nüfusu, zengin tarihi ve kültürel mirası, ekonomik ve politik potansiyeli ve kritik öneme sahip olan jeopolitik konumuyla Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne katılımı, Türk Dünyası yapbozunun büyük ölçüde tamamlanması ve iş birliğinin genişletilmesi bakımından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.

Bu çalışmada, Yeni Özbekistan'ın güncel ismiyle Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında yürütülen Türk Dünyası entegrasyonuna yönelik dış politikası incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde ‘Yeni Özbekistan’ konsepti etkisinde Özbek dış politikasının genel bir görünümü verilecektir. Takip eden bölümde Yeni Özbekistan'ın TDT üyeliğine giden yolda TDT ülkeleriyle ikili ilişkilerinin durumuna yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde *Yeni Özbekistan*'ın TDT üyeliğini ilan ettiğinden beri hangi alanlarda iş birliğine öncelik verdiği ve Teşkilat çatısı altında ne tür politikalar izlediği sorularına cevap aranacaktır. Çalışmada dış politika konseptleri, uluslararası antlaşmalar, zirve bildirileri, internet haberleri, dergi makaleleri, kitaplar, raporlar gibi hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kavramlar: *Yeni Özbekistan, Mirziyoyev, Dış Politika, Türk Dünyası, Türk Devletleri Teşkilatı*

Abstract

Multilateral relations between Turkic states were initiated with the Summits of the Heads

* Fatih ALİYİ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktor Adayı, e-mail: fatih.aliyi@hbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8542-5590.

** Nihal KESKİN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: nihal.keskin@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1401-6938.

of Turkic Speaking States in 1992, shortly after the five Turkic republics gained their independence; however, Uzbekistan has not participated in these summits since 2001. It did not take part in the institutionalization process of the summits in 2009 and did not become a party to the Nakhchivan Treaty, the founding agreement of the Turkic Council. The main reason for this is that, under the administration of its first president, Islam Karimov, Uzbekistan adopted the concept of *mustaqillik* (self-reliance) in its foreign policy under the influence of the president's own political vision as well as other various factors.

In line with this concept, Uzbekistan has kept its relations with international actors on a shallow and pragmatic basis for decades and has followed a hesitant policy towards integration initiatives centered on the West, the former Soviet geography, and the Turkic World. Shavkat Mirziyoyev, who took over the governance of a stronger and more stable Uzbekistan following the death of Karimov in 2016, attracted the attention of the whole world by following a different path from that of his predecessor. Mirziyoyev, who set out with the claim of building the *Yangi O'zbekiston (New Uzbekistan)* by launching extensive reforms in a variety of areas from economic liberalization to law, human rights to civil society, also made significant reforms in foreign policy. In a short period of time, Mirziyoyev's *New Uzbekistan* has largely resolved its problems with the member states of the Turkic Council, assumed a more open and entrepreneurial role in its foreign policy, and became a member of various international organizations. As a result of this changing vision, Uzbekistan declared its full membership in the Turkic Council in 2019. With its population of 34 million, rich historical and cultural heritage, economic and political potential, and critically important geopolitical location, Uzbekistan's participation in the Turkic Council has been welcomed with great contentment, as it largely completed the puzzle of the Turkic World and expanded cooperation.

In this study, the foreign policy of New Uzbekistan towards the Turkic World, which has been carried out under the umbrella of, with its recent name, the Organization of Turkic States (OTS), will be examined. In the first section of the study, a general outlook of Uzbekistan's foreign policy under the influence of the New Uzbekistan concept will be provided. In the following part of the study, the state of the bilateral relations of New Uzbekistan with the OTS member states on the path to membership in the OTS will be explained. In the last part of the study, answers will be sought to the questions of in which areas New Uzbekistan has prioritized cooperation since declaring its membership in the OTS and what policies it has followed under the umbrella of the Organization. In the study, both primary and secondary sources such as foreign policy concepts, international agreements, summit declarations, internet news, journal articles, books and reports will be used.

Keywords: *New Uzbekistan, Mirziyoyev, Foreign Policy, Turkic World, Organization of Turkic States*

1. Giriş

Özbekistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu 31 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan ederek Orta Asya'nın Sovyet sonrası siyasal düzeninde önde gelen bir aktör olarak yerini almıştır. Bağımsız Özbekistan'ın ilk Devlet Başkanı olan İslam Kerimov'un siyasi vizyonu ülkenin Sovyet sonrası dönüşümlerinde ve dış politikasının şekillenmesinde en etkili faktörlerden biri olmuştur. Kerimov yönetimi iç ve dış politikada *mustaqillik* (bağımsızlık) konseptine sıkı sıkıya bağlı kalarak uluslararası etkileşimlerinde Özbekistan'ın egemenliğinin korunması prensibini öne çıkarmıştır (Fazendeiro, 2017: 409). Bu konsept doğrultusunda Özbekistan, egemenliğine potansiyel tehdit olabilecek çeşitli güç merkezlerine mesafeli yaklaşmış,

eşitliğin daha kolay sağlanabileceği düşüncesiyle ikili ilişkileri çok yönlü ilişkilere tercih etmiş (Fazendeiro, 2017: 419), derin entegrasyon projelerine uzak kalmış ve bazı istisnalarla birlikte kendi topraklarında ve komşu ülkelerinde yabancı askeri üsler ve birliklerin bulunmasına şiddetle karşı çıkmıştır (Haas, 2017: 9). Kerimov'un ihtiyatlı politikalarına rağmen çok vektörlülük bu dönemde Özbek dış politikasının temel karakteristiklerinden biri olmuştur. Kerimov yönetimi, Rusya'nın Orta Asya'daki varlığını pekiştirme adımları, Batılı ülkelerin Özbekistan'ın demokrasi ve insan hakları performansına karşı eleştirel tutumları, Afganistan'daki gelişmelere ve çeşitli terörist grupların faaliyetlerine bağlı güvenlik endişeleri, pragmatik ekonomik çıkarlar gibi çeşitli sebeplerle dengeleri zaman zaman belli güç merkezlerinin lehine değiştirmiştir (Kelkitli, 2022: 28-29). Özbekistan'ın 1999 yılında Rusya liderliğinde Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünden (KGAÖ) topraklarında yabancı birliklerin olabileceği veya Özbek silahlı kuvvetlerinin Özbek dış politikası dışında hizmet göstereceği fikirlerinden rahatsızlık duyarak çekilmesi (Haas, 2017: 9) ve Batılı ülkelerin önderliğinde kurulan GUAM'a katılması, 2005 Andican Olayları'nın kanlı bir şekilde bastırılmasını takiben Batılı ülkelerin ağır eleştirileri sonucu ise GUAM'ı terk ederek 2006'da yeniden KGAÖ'ye katılması ve takiben dış politikasında Rusya vektörünü öne çıkarması gibi kararlar bunu destekleyen örneklerdir (Spechler & Spechler: 164).

Kerimov döneminde Özbekistan Türk Dünyası entegrasyonuna da mesafeli yaklaşmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkedeki çeşitli etnik grupları Özbek üst kimliği çatısı altında eriterek modern anlamda bir ulus haline getirmek isteyen Özbek yönetimi için Türk Dünyası entegrasyonu Türk üst kimliğini öne çıkarması bakımından tehdit olarak algılanmıştır (Dilmaç, 2019: 71-73). Ayrıca Özbekistan'ın Kazakistan ve Türkmenistan ile mesafeli, Türkiye ve Kırgızistan ile negatif seyirde süregelen ilişkileri (Kelkitli, 2022: 30), Kerimov'un sıfır toplamı oyun perspektifiyle Türk Dünyası entegrasyonunun Türkiye'nin çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesi ve bunun sonucunda Türkiye'nin bölgedeki varlığını kendi bölgesel hegemonya ideallerine tehdit olarak algılaması ve Rusya'nın Türk Dünyası entegrasyonuna karşı şiddetli eleştirel tutumu (Aydın, 2001: 396) Özbekistan'ın eleştirel tutumunun en önde gelen sebeplerindendir. Nihayetinde Özbekistan 1991 yılından itibaren "Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları" adı altında başlatılan zirve serisinin yedisine devlet başkanı düzeyinde, sekizincisine ise 2001 yılında parlamento başkanı düzeyinde katılmıştır. Son ikisi Türk Konseyi'nin kuruluşu açısından kritik öneme sahip olan 2006, 2009 ve 2010 yıllarında düzenlenen zirvelere ise katılmamıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024a).

2016 yılında İslam Kerimov'un vefatı sonrası yönetimi hükümette halihazırda Başbakanlık görevini sürdüren Şevket Mirziyoyev devralmıştır (Hamzaoğlu, 2022: 32). Mirziyoyev yönetimi, anayasal reformlardan insan haklarına, demokratikleşmeden serbest ekonomi politikalarına uzanan geniş bir yelpazede çeşitli reformlar yapacağı ve *Yangi O'zbekiston*'ın (*Yeni Özbekistan*) inşası için çalışacağı vaatleriyle değişim için büyük bir heyecan uyandırmıştır. Yeni Özbekistan, zamanla ülkenin hem iç hem de dış politikasını reformist ve ilerici bir yönde şekillendiren kapsamlı bir konsept haline gelmiştir (Sidikov, 2023). Yeniden şekillenen Özbek dış politikasında Türk Dünyası politikalarına yaklaşım da Kerimov döneminden büyük farklılık göstermiş, Özbekistan 2019 yılında Türk Konseyi'nin tam üyesi olmuştur (Akçapa, 2023: 481).

Bu çalışmada, Yeni Özbekistan'ın güncel ismiyle Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında yürütülen Türk Dünyası entegrasyonuna yönelik dış politikası incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde 'Yeni Özbekistan' konsepti etkisinde Özbek dış politikasının genel bir görünümü verilecektir. Takip eden bölümde Yeni Özbekistan'ın TDT üyeliğine giden yolda TDT ülkeleriyle ikili ilişkilerinin durumuna yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde *Yeni Özbekistan*'ın TDT üyeliğini ilan ettiğinden beri hangi alanlarda iş birliğine öncelik verdiği ve Teşkilat çatısı altında ne tür politikalar izlediği sorularına cevap aranacaktır. Çalışmada dış politika konseptleri, uluslararası antlaşmalar, zirve bildirileri, internet haberleri, dergi makaleleri, kitaplar, raporlar gibi hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

2. Yeni Özbekistan'ın Genel Dış Politika Görünümü

Mirziyoyev yönetiminde Özbek dış politikası Kerimov dönemiyle temel stratejileri bakımından benzerlik göstermektedir. Herhangi bir askeri ittifakın parçası olmamak, Özbek askerin birliklerini yabancı topraklara müdahalesini ve yabancı askeri oluşum ve üslerin Özbekistan'da faaliyet göstermesini yasaklamak ve Özbekistan'ın iç işlerine karışılmaması gibi konulardaki üst düzey hassasiyetler bu dönemde devam ettirilmiştir (Weitz, 2018: 9). Ancak Weitz'e (2018) göre yeni yönetim uluslararası olaylara yaklaşımında temel stratejilerini sürdürse de taktiklerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Yeni Özbek yönetimi uluslararası sorunların çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesinde iki taraflılığ (bilateralizm) öne çıkarsa da uluslararası kuruluşlar ve çok taraflılığa (multilateralizm) karşı selefine kıyasla çok daha esnek bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede Mirziyoyev yönetimi, demokrasi ve insan hakları gibi değerler üzerine inşa edilmiş olan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ile ilişkilerini geliştirmekte istekli olduğunu vurgulamış ve organizasyona reform politikalarını desteklemesi için açık kapı bırakmıştır (Tolipov, 2022: 62).

Yeni yönetimin iç ve dış politikada reformist yaklaşımı Batılı ülkelerle ilişkilerinde yeni fırsatlar doğurmuştur. Mirziyoyev Mayıs 2018'de Washington'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında Özbekistan-ABD ikili ilişkilerinde stratejik ortaklık için yeni bir dönemin başladığını ilan etmiştir (UZ Daily, 2018). İlerleyen yıllarda, 2022 ve 2023 yıllarında Washington ve Taşkent arası yoğun diplomasi trafiği Stratejik Ortaklık Diyalogu oturumları kapsamında devam ettirilmiş ve bu oturumlar kapsamında ekonomiden güvenliğe çeşitli alanlarda ilişkiler derinleştirilmiştir (UZ Daily, 2022; U.S. Embassy in Uzbekistan, 2023). Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerini de geliştirmek istemiş, 2017 yılında taraflar arasında 1999 tarihli Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın yükseltilmesini talep etmiştir (EEAS, 2018). Bu talep doğrultusunda yıllar içinde gerçekleştirilen yüzden fazla görüşme sonucu nihayet 2022 yılında taraflar arasında AB-Özbekistan Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Demokratik iş birliğinden sınır güvenliğine, ekonomik yatırımdan politik diyaloga sayısız alanda iş birliği içeren bu belge Özbekistan'ın AB ile ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir (Baktybekkyzy, 2022).

Mirziyoyev döneminde Rusya ile ilişkiler ekonomi ve güvenlik alanları öne çıkarılarak ikili düzlemde geliştirilmiş, ilişkiler sayısız iş birliği anlaşması ve ortak projelerle sağlamlaştırılmıştır. Özbekistan her ne kadar KGAÖ'ye yeniden üye olmasa

da Rusya ile askeri-teknik alanında imzaladığı antlaşmalar sayesinde Rus askeri ekipmanlarını piyasa fiyatının altında satın alma, askeri eğitim alanında Moskova'dan destek alma ve Rusya ile ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirme gibi ayrıcalıklar elde etmiştir (Kelkitli, 2022: 31). Geçmişte Rusya ile ilişkilerde iletişimin zayıf olduğu noktalardan Rusya'daki Özbek göçmen işçilerin durumu ve Özbekistan'ın Rusya destekli Avrasya Ekonomi Topluluğuna (AET) yaklaşımı gibi konular taraflar arasında tartışmaya açılmıştır. Bunun sonucunda Özbekistan 2020 yılında AET'nin gözlemci üyesi olmuştur (Yakubov, 2021). Mirziyoyev yönetimi, Ukrayna'nın işgalini takip eden süreçte pragmatik bir yaklaşım benimseyerek Rusya ile ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak, özellikle Batılı ortaklarının Rusya karşıtı politikalarını ve Rusya'yla yakın ilişkilerini sürdüren ülkelere uygulanan ikincil yaptırımları dikkatle takip eden Özbekistan, bu kapsamda çeşitli güç merkezleri arasında dengeyi korumaya çalışan bir politika izlemeye gayret göstermiştir (Tolipov, 2022: 4).

Mirziyoyev yönetiminde, Özbekistan'ın Çin ile ilişkileri özellikle ekonomi, iletişim ve dijital altyapı başta olmak üzere giderek güçlenmiş ve Çin, 2018'den bu yana Özbekistan'ın en kritik ticaret ortağı konumuna gelmiştir (Toktogulov, 2022: 50). Özbek Devlet İstatistik Ajansı'nın raporuna göre 2023 yılında Çin-Özbekistan dış ticareti 12,83 milyar dolar ile toplam Özbek dış ticaretinin %21,3'ünü oluşturmuştur. İkinci sırada gelen Rusya'nın %15,5'lik bir pay aldığı düşünüldüğünde Çin ile ekonomik ilişkilerin boyutunu kavramak kolaylaşacaktır (Agenstvo Statistiki Pri Prezidente Respubliki Uzbekistan, 2023). Bu dönemde Özbekistan çeşitli kalkınma projeleri için Çinli kuruluşlardan aldığı krediler sonucu 2021 yılında Çin'e kendi GSYH'sinin yaklaşık %40'ına tekabül eden bir miktarda borçlanmıştır (Hashimova, 2019). Mirziyoyev döneminde ikili ilişkiler realist ve pragmatik fakat asimetrik bir düzlemde devam ettirilmiştir. Özbekistan'ın 2019 yılında Çin'in Sincan bölgesinde (Doğu Türkistan) yerli Uygur halkına yönelik politikalarını destekleyici metne imza atan 14 ülkeden biri olması bunu destekler niteliktedir (Kelkitli, 2022: 32).

Yeni Özbekistan'ın Orta Asya politikası da ciddi değişimler geçirmiştir. Kerimov yönetimi Orta Asya'yı Özbek dış politikasının öncelikleri arasına eklemiş olsa da komşu ülkeleriyle gerek bölgesel entegrasyon gerek doğal kaynaklar ve tartışmalı sınırlara bağlı krizlere yaklaşımında yapıcı politikalar izlememiştir. Mirziyoyev döneminde Orta Asya dış politika belgelerinde en öncelikli bölge olarak yerini korumuş, ancak bu defa Özbek yönetimi bölgesel politikasında komşularla iyi geçinme ilkesi ve sınırların kesinleştirilmesi için diplomatik kanallarla çözüm odaklı yaklaşımıyla daha yapıcı bir tutum sergilemiştir (Toktogulov, 2022: 57-58). Mirziyoyev yönetimi, Özbekistan'ın tüm Orta Asya ülkeleriyle sınırı paylaşan stratejik coğrafi konumunu avantaja dönüştürmeye gayret göstermiştir. Ülkesini bir bölgesel ulaşım ve yatırım merkezi haline getirmek isteyen Mirziyoyev, yeni ulaşım altyapılarının inşa edilmesi, para birimi serbestleştirme gibi çeşitli ekonomik düzenlemelerle dış ticari girişimciliği teşvik etmiştir (Weitz, 2018, s. 8).

3. TDT Ülkeleriyle İlişkilerde Yeni Dönem

Özbekistan'da lider değişimi ve reformlar Türk devletleriyle ilişkileri ve TDT altında yürütülen entegrasyon politikalarına yaklaşımında çok kısa bir sürede önemli

değişimler yaratmıştır. Özbekistan'ın, kuzeydeki komşusu ve Orta Asya'da kendisiyle beraber en güçlü iki aktörden biri olan Kazakistan ile ilişkileri Kerimov döneminde gerek bölgede hegemon olma yarışı gerek sınır anlaşmazlıkları gibi çeşitli sebeplerle potansiyelin altında kalmıştır (Powers, 2021). Mirziyoyev'in Mart 2017'de Astana ziyareti ilişkilerde yeni bir sayfa açmış, taraflar arasında ortak ticaret mekanizmaları kurulmasından bölgesel ulaşım koridorlarının geliştirilmesine çeşitli alanlarda bir dizi anlaşma imzalanmıştır (Weitz, 2018: 32). Dahası, taraflar 2018 yılını Kazakistan'da "Özbekistan Yılı", 2019'u ise Özbekistan'da "Kazakistan Yılı" ilan etmiştir. 2021 yılında Özbekistan Kazakistan ile İttifak İlişkileri Bildirisi'ni imzalamış, 2022 yılında ise bu bildiri bir anlaşmaya çevrilmiştir (Jozwiak et al., 2017). Taraflar arasında bir Devlet Başkanları Konseyi'nin kurulmasını içeren bu bildiri (Tolipov, 2022: 3) Özbekistan'ın Kazakistan ile ilişkilerini stratejik ortaklıktan resmi bir ittifak¹⁸ boyutuna yükseltmiştir (Powers, 2021).

Özbekistan'ın Kırgızistan ile ilişkilerinde de benzer bir gelişim gözlemlenmiş, on yıllar boyu sınır belirsizlikleri ve doğal kaynakların paylaşımı üzerine sorunlar yaşayan iki ülke, ilişkilerinde yeni bir döneme girmiştir. Mirziyoyev'in Eylül 2017'deki Bışkek ziyareti, son 17 yılda ilk kez bir Özbek liderin Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ziyaret olmuş, Mirziyoyev bu görüşme sırasında Kırgızistan'ı ülkesinin stratejik ortağı olarak tanımlarken taraflar arasında ikili sınırların %80'den fazlası üzerine uzlaşma sağlanmıştır (Jozwiak, 2017a). İlerleyen süreçte sınırların tamamen kesinleştirilmesi üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve nihayet Mart 2021'de bu yönde bir anlaşmaya varılabilmektedir. Mirziyoyev yönetimi, önceden kriz ve çatışmalara konu olan su ve enerji konularını ortaklık konusuna çevirmek için çaba göstermiştir. Böylece açık ve yapıcı bir diyalog sonucu bu dönemde Özbekistan'ın Kasan-Say Rezervuarı'ndan su kullanımına dair düzenlemelerden Kambar-Ata-1 Hidroelektrik Santrali'nin ortak inşası anlaşması gibi kazanımlar elde edilmiştir (Weitz, 2018: 35). 2021 Nisan'ında Kırgızistan ve Tacikistan arasında sınır anlaşmazlıkları sebebiyle on yıllardır süregelen anlaşmazlıklar yeniden bir sıcak çatışmaya dönüşünce Mirziyoyev yönetimi taraflar arasında arabuluculuk görevi üstlenmeye hazır olduğunu ifade etmiştir (Kelkitli, 2022: 36).

Yeni Özbekistan Orta Asya dışında Azerbaycan ile de ilişkilerini geliştirmek için bir dizi adım atmıştır. Daha önceden bahsedildiği gibi Doğu-Batı yönünde bölgesel bağlantılarını geliştirerek Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret ağından faydalanmak isteyen Özbekistan için Hazar Denizi kıyısında bir kilit aktör olan Azerbaycan vazgeçilmez bir ortak olarak görülmüştür (Kosolapova, 2019). Bu doğrultuda, Özbekistan Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru girişimini yüksek bir motivasyonla desteklemiştir (Caucasus Watch, 2023). Mirziyoyev ayrıca Ekim 2017'de Azerbaycan baş müftüsü Hacı Allahşükür Paşazade ile yaptığı görüşme sırasında İlham Aliyev'in 2017 yılını Azerbaycan'da "İslami Dayanışma Yılı" ilan etmesini tüm Müslüman dünyası için değerlendirmiştir. Yine aynı görüşmede Dağlık Karabağ sorununun

¹⁸ Diplomasi alanında bu iki kavram arasında önemli bir ayrım bulunmaktadır. Stratejik ortaklık, ülkeler arasında genellikle belirli hedeflere ulaşmak için kullanılan genel bir ilişkiyi ifade ederken, ittifaklar resmi bir anlaşmada belirlenmiş ve onaylanmış belirli koşulları içeren, karşılıklı desteğe dayalı resmi anlaşmalardır.

bağlamında Azerbaycan'ın BM kararları doğrultusunda politikalarını desteklemiştir (The Azerbaijan State News Agency, 2017).

Mirziyoyev yönetimi multi-vektörel dış politikasının önemli bir bileşeni olarak gördüğü Türkiye ile ilişkilerde Kerimov döneminden kalan çatlakların onarılması için önemli adımlar atmıştır. Kerimov döneminde Pan-Türkist eğilimleri olan Özbek muhalefet lideri Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması etrafında başlayan anlaşmazlıklar 1990lı yılların ilk yarısı ve 2000lerin başında taraflar arasında bir dizi krize sebep olmuştur. 2005 Andican Olayları sırasında Özbek otoritelerin sivil halka karşı güç kullanması ve yüzlerce insanın ölmesi sonucu Türk tarafının ağır eleştirileri Taşkent'te iç işlerine karışılması olarak algılanmış ve ekonomik ilişkiler devam ettirilirse de yıllar boyu siyasi ilişkilere gergin bir atmosfer hakim olmuştur (Hamzaoglu, 2022: 319-320). Mirziyoyev'in Ekim 2017'deki Türkiye ziyareti, 1999 yılından bu yana Özbekistan cumhurbaşkanının ilk resmi ziyareti olması nedeniyle sembolik öneme sahiptir. Dikkat çeken bir detay ise, ziyaret öncesinde Mirziyoyev'in cumhurbaşkanlığı makamından, bu ziyaretin Özbekistan'ın Türkiye ile ortak dil, din, kültür ve tarih kökenleri çerçevesinde gerçekleşecek bir toplantı olduğu yönünde bir açıklama yapılmış olmasıdır (Jozwiak, 2017b). Ağırlıklı olarak tarafların ekonomik ve güvenlik iş birliğine odaklanan tarihi toplantının ardından, ilişkilerin "stratejik ve kapsamlı bir düzeye yükseltilmesi" amacıyla ortak deklarasyon yayımlanmıştır. Bu ziyaretin ardından Türk vatandaşlarına yönelik vize işlemlerinin basitleştirilmesi, Türk Hava Yolları'nın Türkiye'den Özbekistan'ın turizm merkezi Semerkant'a yeni hizmeti ve yeni büyük ölçekli ekonomik anlaşmalar dahil olmak üzere ilişkilerde bir dizi gelişme sağlamıştır. Mirziyoyev, Türkiye'yi bölgede ortaklık kurulacak tamamen güvenilir bir ülke olarak gördüğünü belirtmiştir (Taşkömür, 2017). Nisan 2018'de, Mirziyoyev'in özel daveti üzerine Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulunmuş ve taraflar, ticaretin yanı sıra kalkınma ve eğitim alanlarında da iş birliklerini geliştirmeye yönelik çeşitli anlaşmaları müzakere etmiştir (Hamzaoglu, 2022: 324). Aynı yıl, üç yıl aradan sonra 2018 yılında Kırgızistan'da toplanan Türk Konseyi zirvesine Özbekistan bizzat Mirziyoyev'in temsiliyle katılmıştır. Bir sonraki yıl 2019 yılında Bakü'de toplanan Türk Konseyi zirvesinde Özbekistan Türk Konseyi'ne üye olacağına dair tarihi kararı ilan etmiştir (Akçapa, 2023: 481). Böylece Türk Konseyi, yıllardır eksikliği sebebiyle zorluklarla karşı karşıya kaldığı kritik parçanın tamamlanması ile dikkatleri üzerine toplarken, Özbekistan ise üyelik sonrası organizasyonu dış politikasında konumlandırmak üzere çalışmalara başlamıştır.

4. Yeni Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı Politikaları

Mirziyoyev, 2019 tarihli makalesinde Özbekistan'ın Türk Konseyi çatısı altında yürütülen entegrasyon bağlamında altı önceliğini belirtmiştir. Bunlardan ilki, karşılıklı yarara dayalı ticari, ekonomik ve finansal yatırım bağlarının güçlendirilmesidir (Mirziyoyev, 2019: 22). Bu doğrultuda Özbekistan, TDT bünyesinde ekonomi alanında ana iletişim kanalı olan Ekonomi ve Ticaretten Sorumlu Bakanlar Toplantılarına ve çalışma grubu toplantılarına Teşkilata üye olduğu tarihten itibaren düzenli olarak katılım sağlamış ve zirve toplantılarında imzaya sunulmak üzere çeşitli projelerin şekillendirilmesinde aktif bir rol oynamıştır.

Özbekistan ayrıca sürdürülebilir iş programları ve projeleri aracılığıyla TDT üye ve gözlemci devletleri arasında ticaret hacmini arttırmayı hedefleyen Türk Ticaret ve Sanayi Odasının (TTSO) bir üyesidir. Teşkilat çatısı altında en temel ekonomik iş birliği mekanizmalarından biri olan TTSO, üye ve gözlemci devletlerin Ticaret ve Sanayi Odaları ve işletme topluluklarından oluşmaktadır. Özbekistan TDT'ye üye olduğu yıl, 5 Ekim 2019'da TTSO'nun düzenlediği geniş çaplı İşletme Forum'una ev sahipliği yapmıştır.

Özbekistan ayrıca TDT üye ve gözlemci devletlerinin işletmeleri arasındaki ticari bağlantıları güçlendirmeyi hedefleyen Türk İş Konseyi'nin ve TDT üyesi devletlerin ticaret hacmini artırmasına yardımcı olmak, ihracat süreçlerini kolaylaştırmak ve birbirlerinin piyasalarında konumlarını güçlendirmek hedefleriyle kurulan Türk Ticaret Evleri projesinin üyelerindendir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024a).

Bunların yanı sıra Özbekistan, 16 Mart 2023'te Ankara'da toplanan TDT Olağanüstü Zirvesi'nde Türk Yatırım Fonu'nu kuran antlaşmanın imzacılarından olmuştur. Kayıtlı sermayesinin 500 milyon dolar olmasına ve 20 yıl süreyle faaliyet göstermesine karar verilen bu fon, özellikle küçük ve orta büyüklükte işleri destekleyerek üye ülkelerin ekonomik potansiyelini artırırken aynı zamanda karşılıklı yatırımları destekleyerek üyeler arası ekonomik entegrasyona katkı sağlamaktadır (TRT World, 2023).

Genel dış politikasında taşımacılığın hızlandırılması ve maliyetinin azaltılması amacıyla ulaşım güzergahları ve altyapılarının geliştirilmesi, tarifelerin düzenlenmesi ve sınır geçişlerinin hızlandırılmasını destekleyen Özbekistan, TDT bünyesinde de bu doğrultuda ulaşımı öncelikleri arasına almıştır (Mirziyoyev, 2019: 22). TDT üyesi ülkelerin Doğu-Batı yönlü ulaşım güzergahında geniş ve stratejik bir alana yayılmış olması Özbekistan'ı iş birliği için motive eden bir faktör olmuştur. 2021'de Özbekistan'ın Evrensel Lojistik Hizmetleri (Taşkent), Akhtaçi (Andican) ve Tirmiz Kargo Merkezi (Surhanderya) kuru limanları TDT bünyesinde yürütülen Kardeş Limanlar projesinin bir parçası olmuştur (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024b).

2020 yılında Özbekistan, Kazakistan ile TDT çatısı altında e-TIR projesini başlatmıştır. Bu proje, kargo taşıma sistemlerinin dijitalleştirilmesini ve sınırlardan geçişlerde uzun gümrük kontrol prosedürlerinin kaldırılmasını içermektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2020). Daha sonra, 2022 yılında Özbekistan e-TIR projesini Kırgızistan ve Azerbaycan ile de uygulamaya başlamıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022a; Türk Devletleri Teşkilatı 2022b). Kasım 2023'te Astana'da toplanan TDT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Mirziyoyev'in Teşkilat çatısı altında bir Demiryolu İdareleri Konseyi kurulması ve merkezinin Özbekistan'da olması yönünde önerisi Özbekistan için ulaştırmanın kritik önemini yansıtmaktadır (Daryo.uz, 2023).

Gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojileriyle TDT üyesi devletlerinin inovatif gelişiminin modern standartlara ulaştırılması Özbekistan'ın Teşkilat çatısı altında üçüncü önceliği olmuştur (Mirziyoyev, 2019: 22). Bu doğrultuda Özbekistan TDT bünyesinde e-hizmet, e-devlet, siber güvenlik ve dijital altyapı ile alakalı karşılıklı tecrübe değişimi ve iş birliği amacıyla düzenlenen toplantılar ve çalışma gruplarına aktif bir şekilde katılmıştır. Taşkent, 2021 yılında "İnovasyon ve Teknolojik Gelişimin Türk Bölgesinde Rolü" temalı TDT forumuna da ev sahipliği yapmıştır. Özbekistan ayrıca Teşkilat çatısı altında uzay araştırma faaliyetlerinin de bir parçası olmuş, bu alanda

araştırmaların desteklenmesi, teknolojik teçhizatın sağlanması ve kapasite gelişimi için Türk devletleriyle iş birliğini desteklemiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024c).

Dördüncü olarak Özbekistan, Türk ve İslam medeniyetine ait zengin tarihi ve manevi mirasını tanıtmak ve ekonomik kar elde etmek amaçlarıyla turizm alanında iş birliğini Teşkilat çatısı altında öncelikleri arasına dahil etmiştir (Mirziyoyev, 2019: 23). Bu doğrultuda Özbekistan, tarihi İpek Yolu üzerinde uzanan Türk devletlerinin kültürel ve tarihi mirasının keşfedilmesi aracılığıyla TDT bünyesinde oluşturulan Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'nin tarafı olmuştur. Özbekistan'ın Andican, Buhara, Fergana, Hokand, Cizzak, Karakalpakistan, Kaşkaderya, Harezm, Namangan, Nevai, Semerkant, Sirderya, Surhanderya ve Taşkent şehir ve bölgeleri bu tur paketinin rotası üzerinde bulunmaktadır (Modern Silk Road Joint Tour Package, 2024).

Üye olduğu yıldan itibaren turizm alanında ana karar alma mekanizmalarından olan TDT Turizmden Sorumlu Bakanlar toplantılarına aktif bir şekilde katılan Özbekistan, Haziran 2021'de gerçekleştirilen toplantıya ise tarihi Hokand şehrinde ev sahipliği yapmıştır. Türk Dünyası Turizm Başkenti uygulamasının başlatılmasına karar verilen bu toplantı sonrası Hokand bir sonraki toplantıya kadar turizm başkenti ilan edilmiş ve bu süre zarfında medyadan sivil topluma, akademiden sanata sayısız etkinliğe ev sahipliği yapmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024ç).

Bunların yanı sıra Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen TDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında Mirziyoyev Teşkilat çatısı altında Tabarruk Ziyarat (Kutsal Ziyaret) projesinin başlatılmasını teklif etmiştir. Bu proje, TDT üye ve gözlemci ülkelerinden ziyaretçilerin dikkatini Özbekistan'daki manevi değeri olan bölge ve eserlere çekerek Özbekistan'ın inanç turizmi potansiyelini etkin bir şekilde kullanmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022c).

Özbekistan'ın TDT politikalarında beşinci önceliği, diğer üye ve gözlemci ülkelerle kültürel ve insandan insana ilişkilerini güçlendirmektir (Mirziyoyev, 2019: 23). 2022'de TDT Semerkant Zirvesi sırasında kadim Semerkant şehrinin Türk medeniyetinin başkenti ilan edildiğini ve yine aynı zirvede Mirziyoyev'in 2023 yılını "Türk Medeniyetinin Yükseliş Yılı" ilan ettiğini not etmek gerekir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022d).

Özbekistan, 2021 yılında, TDT bünyesinde, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY'un katkılarıyla ünlü Özbek şair ve devlet adamı Ali Şir Nevai'nin 580. doğum yıldönümüne özel çeşitli anma etkinlikleri ve yayınlar düzenlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda TDT çatısı altında bir Uluslararası Ali Şir Nevai Ödülü tesis edilmiş (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021a; TÜRKSOY, 2021) ve Mirziyoyev bu ödülü ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov adına Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov'a takdim etmiştir (Mokrenko, 2022).

Özbekistan TDT bünyesinde Müslüman dini kuruluşlar arası iş birliğine de önem vermiş, ilgili toplantılara aktif katılım göstermiş ve TDT Müslüman Dini Kurul Başkanları Dördüncü Toplantısı'na Kasım 2023'te Taşkent'te ev sahipliği yapmıştır. İslam dini üzerine bilimsel araştırmaların teşvik edildiği bu toplantıda ayrıca bir Fetva Koordinasyon Grubu'nun parçası olmuş ve "İslam'ın Aşırıcılığa Yönelik Tutumu" başlıklı bir belge hazırlanmasına mutabık kalmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024d). Ayrıca, Mirziyoyev'in talimatıyla Özbekistan 2023 yılında, Türk halklarının eski çağ

ve modern edebiyat eserlerinden oluşan “Türk Edebiyatının İncileri” isimli 100 ciltlik bir kitap serisi hazırlayarak TDT kütüphanesine bağışlamıştır (Sevencan, 2023).

Avrasya’nın kalbinde terörden ideolojik aşırıcılığa, organize suçlardan uyuşturucu kaçakçılığına, bölgesel çatışmalardan kontrolsüz göçe sayısız güvenlik tehdidi ile karşı karşıya olan bir bölgeye yayılan TDT ülkelerinin bu tehditlere karşı güvenlik iş birliğini güçlendirmek Özbekistan’ın Teşkilat çatısı altındaki altıncı önceliği olmuştur (Mirziyoyev, 2019: 23). Ağustos 2021’de Taliban’ın Afganistan’da yönetimi ele geçirmesi sonrası, Afganistan ile uzun bir sınırı paylaşan Özbekistan bu konunun TDT gündeminde tutulmasına önem vermiştir. Özbekistan, Afganistan’da barış ve istikrarın sağlanması, terör gruplarının komşu bölgelere yayılmasının önlenmesi ve uyuşturucu üretim ve kaçakçılığının önlenmesi gibi konularda TDT bünyesinde iş birliğini desteklemiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021b). Özbekistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık-Karabağ sorununa yönelik de diğer TDT üyesi devletlerle uyumlu bir politika izlemiş ve TDT Devlet Başkanları zirve toplantılarında, Azerbaycan’ın uluslararası alanda tanınmış topraklarını işgalden kurtarmasını desteklemiş, aynı zamanda tarafları ilişkilerini normalleştirmeye ve bölgede huzur ve refahı yeniden sağlamaya davet etmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021c; Türk Devletleri Teşkilatı, 2023).

5. Sonuç

Özbekistan dış politikası, birey seviyesinde analizin dikkatli yapılmasını gerektiren, dikey güç üçgeninin tepesinde yer alan liderin karakteristik özellikleri ve politik vizyonundan yoğun bir şekilde etkilenen bir yapıya sahiptir. İlk Devlet Başkanı Kerimov döneminde Özbekistan’ın ulus ve devlet inşasını henüz başlatmış olması, *mustaqillik* konsepti ışığında dış ilişkilerinde ihtiyatlı ve kapalı bir aktöre dönüşmesi, TDT üyesi ülkelerle ilişkilerinin negatif seyri gibi sebepler TDT çatısı altında derinleşen Türk Dünyası entegrasyonunun dışında kalmasına yol açmıştır. 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev iç ve dış politikada yenilikçilik, açıklık ve girişimcilik ilkelerini içeren Yeni Özbekistan konseptini uygulamaya başlamıştır. Yeni Özbekistan’ın iç ve dış politikasındaki değişim Türk devletleriyle ilişkilerine de yansımış, Özbekistan bütün TDT üyesi ülkelerle ilişkilerini geliştirerek stratejik ortaklık seviyesine çıkarmıştır. Bu çalışma, Mirziyoyev döneminde bağımsızlığın üzerinden on yıllar geçmiş olmasının Özbekistan’ın egemenliğini güçlendirdiğini, o zamana dek uygulanan katı ulus inşası politikalarının Özbek kimliğini güçlü bir üst kimlik olarak yerleştirdiğini ve bu durumun Mirziyoyev yönetiminin Türk Dünyası entegrasyonuna karşı yaklaşımında pozitif anlamda etkili olduğunu iddia etmektedir. Artık egemenliğini kaybetme riskine karşı aşırı savunmacı politikalara gereksinim duymayan Yeni Özbekistan, aynı zamanda ortak Türk kimliğini de Özbek kimliğine bir rakip değil, aksine onu zenginleştiren bir unsur olarak algılamaya başlamıştır. Ayrıca TDT üyesi devletlerin, Teşkilat’ın ilk kurulduğu döneme kıyasla siyasi ve ekonomik anlamda daha gelişmiş bir noktada olması ve TDT bünyesindeki iş birliklerinin çeşitlenerek sağlamaştırılması Mirziyoyev yönetiminin yeni yaklaşımını etkilemiştir. Sonuç olarak, genel dış politika perspektifindeki tüm bu değişimler ışığında Özbekistan 2019 yılında TDT üyesi olmuş ve Teşkilat çatısı altında süregelen entegrasyon politikalarının katılımcı ve girişimci bir parçası olmuştur.

Kaynakça

- Agenstvo Statistiki Pri Prezidente Respubliki Uzbekistan (2023). "Vneshnetorgovyy Oborot Respubliki Uzbekistan" (*Za Yanvar-Noyabr 2023 G*). <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/48535-o-zbekiston-respublikasi-tashqi-savdo-aylanmasi-2023-yil-yanvar-noyabr-4>.
- Aydın, M. (2001). "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler." B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Vol. Cilt II: 1980-2001, 366-439). İletişim.
- The Azerbaijan State News Agency. (October 20, 2017). "President Mirziyoyev: Uzbekistan Supports Azerbaijan's Fair Stance On Nagorno-Karabakh Conflict". https://azertag.az/en/xeber/president_mirziyoyev_uzbekistan_supports_azerbaijan_039s_fair_stance_on_nagorno_karabakh_conflict-1104674 (January 12, 2024).
- Baktybekyzy, A. (November 4, 2022). "EU-Uzbekistan Enhanced Partnership and Cooperation Agreement", ANKASAM Ankara Center for Crisis and Policy Studies. <https://www.ankasam.org/eu-uzbekistan-enhanced-partnership-and-cooperation-agreement/?lang=en> (January 10, 2024).
- Caucasus Watch. (May 20, 2023). *Uzbekistan Supports Launch of "Zangezur Corridor"*. <https://caucasuswatch.de/en/news/uzbekistan-supports-launch-of-zangezur-corridor.html> (January 12, 2024).
- Daryo.uz. (November 3, 2023). "Uzbekistan's President Calls For Turkic World Charter At OTS Summit". <https://daryo.uz/en/2023/11/03/uzbekistans-president-calls-for-turkic-world-charter-at-ots-summit> (January 21, 2024).
- Dilmaç, T. (2019). *Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi*. Ötüken Neşriyat.
- EEAS. (November 12, 2018). "EU-Uzbekistan Relations", https://www.eeas.europa.eu/node/11047_en (January 10, 2024).
- Fazendeiro, B. T. (2017). "Uzbekistan's Defensive Self-Reliance: Karimov's Foreign Policy Legacy". *International Affairs*, 93(2), 409-427. <https://www.jstor.org/stable/48569549>.
- Haas, M. D. (2017). "Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization". *The Journal of Slavic Military Studies*, 30(1), 1-16. 10.1080/13518046.2017.1271642.
- Hamzaoglu, H. (2022). "Turkey-Uzbekistan Relations: Strategic Cooperation and Partnership". *International Journal of Social Sciences*, 6(2), 319-329. <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.14>.
- Hashimova, U. (September 4, 2019). "Uzbekistan Increasingly Turns to China for Development Loans". The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/uzbekistan-increasingly-turns-to-china-for-development-loans/> (January 10, 2024).
- Jozwiak, R. (September 5, 2017a). "Kyrgyz President Calls His Uzbek Counterpart's Visit To Bishkek 'Historic Event'". RFE/RL. <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-miriyoev-uzbekistan-historic-visit/28718252.html> (January 11, 2024).
- Jozwiak, R., Tayebi, A., & Ciurca, A. (2017). "Kazakh, Uzbek Leaders Hail Improving

- Ties At Tashkent Meeting”. RFE/RL. <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-kazakhstan-nazarbaev-mirziyoev-visit/28739276.html> (January 11, 2024).
- Kelkitli, F. A. (2022). “Uzbekistan’s Foreign Policy Under the Leadership of Mirziyoyev: Struggle to Sustain Autonomy”. *Marmara University Journal of Turkology*, 9(1), 25-43. <https://hal.science/hal-03695651>.
- Kosolapova, E. (March 19, 2019). “İlgar Velizade: Central Asia – a Priority Partner for Azerbaijan”. CABAR. <https://cabar.asia/en/ilgar-velizade-central-asia-a-priority-partner-for-azerbaijan?pdf=14068> (January 12, 2024).
- Mirziyoyev, S. (2019). “New Opportunities for Integration and Cooperation”. In *Turkic Council 10th Anniversary of the Nakchivan Agreement* (20-24). Turkic Council & Center for Analysis of International Relations. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/yayinlar/ozel-yayin-turk-konseynahcivan-anlasmasinin-10-yil-donumu-11-en.pdf>.
- Modern Silk Road Tour Package. (2024). <http://www.modernsilkroadtour.com/en/destinations/uzbekistan> (January 20, 2024).
- Mokrenko, A. (November 11, 2022). “Chingiz Aitmatov awarded Alisher Navoi International Prize”. 24.KG. https://24.kg/english/250451_Chingiz_Aitmatov_awarded_Alisher_Navoi_International_Prize/ (January 21, 2024).
- Powers, K. (December 22, 2021). “Kazakhstan and Uzbekistan Strengthen Strategic Alliance”. Caspian Policy Center. <https://caspianpolicy.com/research/security-and-politics-program-spp/kazakhstan-and-uzbekistan-strengthen-strategic-alliance> (January 11, 2024).
- Schmitz, A. (2020). “Uzbekistan’s Transformation: Strategies and Perspectives”. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 1-32. <https://doi.org/10.18449/2020RP12>.
- Sevencan, S. (December 30, 2023). “‘Pearls Of Turkic Literature’ presented to Turkic States Organization Library”. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/-pearls-of-turkic-literature-presented-to-turkic-states-organization-library/3095961> (January 22, 2024).
- Sidikov, F. (September 6, 2023). “New Uzbekistan’s Reform Agenda: A Catalyst for Stronger US Bilateral Relations”. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2023/09/new-uzbekistans-reform-agenda-a-catalyst-for-stronger-us-bilateral-relations/> (January 5, 2024).
- Spechler, D. R., & Spechler, M. C. (2010). “The Foreign Policy of Uzbekistan: Sources, Objectives and Outcomes: 1991–2009”. *Central Asian Survey*, 29(2), 159-170. 10.1080/02634937.2010.490679
- Toktogulov, B. (2022). “Uzbekistan’s Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change or Continuity?”. *Eurasian Research Journal*, 4(1), 49-67. <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2022.1-03>.
- Tolipov, F. (Aralık 15, 2022). “Uzbekistan-2.0: Continuity and Change in Foreign Policy”. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. https://cacianalyst.org/resources/221219_FT_Tolipov.pdf.
- TRT World. (May 30, 2023). “Turkic Investment Fund: Empowering Turkic States and Fostering Economic Independence”. TRT World.

- <https://www.trtworld.com/turkiye/erdogans-dream-of-a-turkic-fund-is-now-a-reality-heres-how-it-works-13539930> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (November 18, 2020). “Uzbekistan and Kazakhstan launched the eTIR pilot project in the framework of the Turkic Council”. Türk Devletleri Teşkilatı. https://turkicstates.org/en/haberler/uzbekistan-and-kazakhstan-launched-the-etir-pilot-project-in-the-framework-of-the-turkic-council_2110 (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (March 31, 2021a). “Turkistan Declaration of the Informal Summit of the Cooperation Council of the Turkic Speaking States”. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/unofficial-turkistan-summit-declaration-2021-18-en.pdf.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (September 27, 2021b). “Statement of the Council of Foreign Ministers of the Cooperation Council of Turkic Speaking States on the Situation in Afghanistan”. Türk Devletleri Teşkilatı. https://turkicstates.org/en/haberler/statement-of-the-council-of-foreign-ministers-of-the-coopertion-council-of-turkic-speaking-states-on-the-situation-in-aghanistan_2344 (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (November 12, 2021c). “Declaration of the Eight Summit of the Organization of Turkic States”. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/eighth-summit-declaration-15-en.pdf.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022). “Tourism Concept - ‘Tabarruk Ziyorat’ within the Turkic World”. Türk Devletleri Teşkilatı. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/concept-of-tabarruk-ziyorat-initiative-2629-159.pdf> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (Mart 20, 2022a). “Özbekistan ile Kırgızistan Arasında Dijital TIR Projesi TDT Bünyesinde Tanıtıldı”. Türk Devletleri Teşkilatı. https://turkicstates.org/tr/haberler/ozbekistan-ile-kirgizistan-arasında-dijital-tir-projesi-tdt-bunyesinde-tanitildi_2488 (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (December 31, 2022b). “Azerbaijan And Uzbekistan Conducted First Global Etir Transport Operation in the World”. https://www.turkicstates.org/en/haberler/azerbaijan-and-uzbekistan-conducted-first-global-etir-transport-operation-in-the-world_2742 (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (September 30, 2022c). “Uzbekistan Prioritizes Tourism Cooperation with the Turkic States”. Türk Devletleri Teşkilatı. https://turkicstates.org/en/haberler/uzbekistan-prioritizes-tourism-cooperation-with-the-turkic-states_2629 (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (November 11, 2022d). “Samarkand Declaration of the Ninth Summit of the Organization of Turkic States”. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/ninth-summit-declarataion-16-en.pdf.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (November 3, 2023). “Declaration of the Tenth Summit of the Organization of Turkic States”. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/tenth-summit-

declaration-2023-21-en.pdf.

- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024a). “Economic Cooperation”. Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari#2-economic-cooperation> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024b). “Transport Cooperation”. <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari#4-transport-cooperation> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024c). “Cooperation in Information and Communication Technologies”. <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari#10-cooperation-in-information-and-communication-technologies-ict> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024ç). “Tourism Cooperation”. <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari#5-tourism-cooperation> (January 21, 2024).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024d). “Cooperation among Muslim Religious Institutions”. Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkicstates.org/en/isbirligi-alanlari#17-cooperation-among-muslim-religious-institutions> (January 21, 2024).
- TÜRKSOY. (February 5, 2021). “Alishir Nevai, the Famous Author of the Turkic World was Commemorated on the 580th Anniversary of his Birthday”. TÜRKSOY. <https://www.turksoy.org/en-US/news/2021-02-05-alishir-nevai-the-famous-author-of-the-turkic-world-was-commemorated-on-the-580th-anniver> (January 21, 2024).
- U.S. Embassy in Uzbekistan. (November 8, 2023). *Joint Statement on the United States-Uzbekistan Strategic Partnership Dialogue*. U.S. Embassy in Uzbekistan. <https://uz.usembassy.gov/joint-statement-on-the-united-states-uzbekistan-strategic-partnership-dialogue/> (January 6, 2024).
- UZ Daily. (May 17, 2018). “The United States and Uzbekistan: Launching a New Era of Strategic Partnership”. <https://www.uzdaily.uz/en/post/43948> (January 6, 2024).
- UZ Daily. (December 14, 2022). “The Second Meeting of the Strategic Partnership Dialogue between Uzbekistan and the United States Takes Place in Washington”. <https://www.uzdaily.uz/en/post/77911> (January 6, 2024).
- Weitz, R. (2018). *Uzbekistan’s New Foreign Policy: Change and Continuity Under New Leadership*. Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program. 978-91-88551-05-4.
- Yakubov, I. (July 12, 2021). “Opportunities and Limits of Cooperation Between Uzbekistan and Russia”. CABAR.asia. <https://cabar.asia/en/opportunities-and-limits-of-cooperation-between-uzbekistan-and-russia> (January 7, 2024).

ORGANIZATION OF TURKIC STATES IN CONDITIONS OF TURBULENCE IN WORLD POLITICS: INITIATIVES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Ranokhon TURSUNOVA*
Saodat GLADKIKH**

Abstract

The article is about the initiatives of the Republic of Uzbekistan in the activities of the Organization of Turkic States, which make it possible to establish new formats of multifaceted cooperation within the organization, strengthening its institutional and practical potential. The initiatives that Uzbekistan puts forward in the OTC are constructive in nature and are not attempts to dominate or build “bloc alliances.” Therefore, such initiatives deserve special attention and support in other countries.

Key words: region, turbulence, cooperation, Organization of Turkic States, strategy, geo-economic, Uzbekistan politics, economics, transit, integration.

Today, as our President Sh. Mirziyoyev points out, we face complex challenges associated with escalating geopolitical confrontation, negative consequences of the global economic crisis, and climate change. Therefore, in the current anxious situation, it is extremely important for our countries to define common approaches and coordinate efforts in solving the most pressing problem (Mirziyoyev: 2022).

In this context, recent changes have dictated a profound rethinking by our state of the implementation of the developed strategy of foreign policy activity, liberalizing its participation in international organizations, while employing new methods in achieving foreign policy objectives and cooperation in economic, political, and cultural-humanitarian spheres, with the aim of strengthening international cooperation, not only in the region but also in the global community as a whole.

Uzbekistan today demonstrates a pragmatic and active foreign policy, participating in international organizations. In conditions of uncertainty and turbulence in world politics and economy due to the global coronavirus pandemic, intense climate change, “sanction wars” between major powers, disruption of logistics, and food crisis, the significance of international organizations, including the activity of the Organization of Turkic States (OTS), is objectively increasing.

OTS is a completely new format of organization, emerged under the influence of new geo-economic realities in Eurasia. A powerful factor in the emergence of this organization was the strengthening of integration processes in Central Eurasia, to which all OTS member states belong.

The organization discusses and resolves a wide range of issues in trade-economic, tourism, energy, transport-transit, and cultural-humanitarian spheres.

* Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Political Science, University of World Economy and Diplomacy, Tashkent, Uzbekistan.

** Teacher of the Tashkent State Higher School of National Dance and Choreography, Tashkent, Uzbekistan

A strong aspect of the Organization of Turkic States' activities is the activation of various projects in the fields of transport, energy, and tourism, which puts the economic activity of the organization in the forefront. This is confirmed by the adopted OTS Development Strategy "Turkic Vision - 2040", which pays great attention to cooperation in the economic sphere, namely - setting the strategic goal of creating a free trade zone between the countries, facilitating unhindered exchange of goods between them.

The activities of OTS are aligned with the goals and principles of the UN Charter, as well as other universally recognized principles and norms of international law, based on sovereign equality, territorial integrity and inviolability of internationally recognized borders, non-interference in internal affairs, openness, and not being directed against third countries and organizations - all these principles make this Organization authoritative and attractive not only for its members but also for observers.

Among the member countries, Uzbekistan stands out as a key player in the Turkic world, explained by a multitude of objective factors, including historical, cultural, civilizational, geographical, and geo-economic.

From initial cooperation, Uzbekistan moved to direct membership in OTS, fundamentally changing the institutionalization of cooperation in the Turkic world in the 21st century. Since 2019, Uzbekistan has become a full member of the Organization of Turkic States. This was preceded by the first-ever presence of the Head of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev at the 6th OTS summit (September 3, 2018, in Cholpon-Ata, Kyrgyzstan) as an honorary guest. Already in September 2019, Uzbekistan, having ratified the Nakhchivan Agreement (dated October 3, 2009), became a full member of the Organization.

Uzbekistan's entry into the organization is an important event for our country, reflecting natural historical processes. The improvement of institutional cooperation was facilitated by Uzbekistan's active position and the initiatives it put forward.

In recent years, Uzbekistan's relations with the countries of the Turkic world have fundamentally changed, breakthrough initiatives have been put forward, and based on them, important decisions have been made, allowing Uzbekistan's relations with the countries of the Turkic world to reach a completely new level.

Today, within OTS, Uzbekistan is not just an observer, but a proactive participant, offering its vision in solving current issues of security and cooperation.

In general, at the OTS summits in 2019 (Baku), 2020 (video conference), 2021 (online and in Istanbul), the President of Uzbekistan put forward more than 35 specific initiatives aimed at further development of multifaceted cooperation within OTS. On the eve of the OTS summit in Samarkand-2022, 20 of the proposed initiatives were implemented.

Our country's active participation in the activities of the Organization of Turkic States and the implementation of the initiatives announced by the leadership of Uzbekistan can contribute to strengthening political mutual trust, promoting regional cooperation in maintaining security, and developing trade-economic, transport-logistics, and tourism potential of Eurasia.

Thus, on November 11, 2022, the IX summit of the Organization of Turkic States

(OTS) took place in Samarkand - the first after renaming the Turkic Council into the Organization of Turkic States, chaired by Uzbekistan. During the speech of the President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, various initiatives were voiced, among them:

In the transport sector - an initiative was put forward to develop a strategy for cooperation in the transport-transit sphere of the OTS member countries.

The rationale for this initiative is the fact that expanding mutually beneficial cooperation in the field of transport has important strategic significance. Recently, the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) has been increasingly discussed, but so far, the practical results are not tangible. For example, only 10% of Uzbek cargoes pass using this transport corridor (Mirziyoyev: 2022).

It must be acknowledged that the OTS countries have great transport-transit potential. In this regard, it is necessary to find concrete solutions for its practical use in the interests of our countries, to make concrete decisions in this area. As a result, it was proposed to develop a strategy for cooperation in the transport-transit sphere of the OTS member countries. Special attention should be paid to increasing the competitiveness of transit corridors in our region, introducing the most favorable tariffs for business, and creating modern transport infrastructure. Special hopes are placed on Turkmenistan, which, if it takes an active part in the work of the Organization, will significantly expand, and strengthen practical cooperation in this area. Uzbekistan called for OTS countries to join the electronic permit exchange system (E-PERMIT), recently introduced between Turkey and Uzbekistan (Mirziyoyev: 2022).

In the field of agriculture and food security - it was proposed to adopt a multilateral agreement within OTS to create effective mechanisms for the supply of food products, based on the needs of domestic and world markets and the production capabilities of our countries. Also, to establish comprehensive partnership between OTS and the Food and Agriculture Organization of the UN (FAO). Also, to introduce the practice of regularly holding the Turkic agro-forum and the international agricultural exhibition “SMART”.

The President emphasized that the first Turkic agro-forum held in Tashkent this year clearly showed that we have great potential for cooperation in the field of agriculture and food security. We have the opportunity to supply agricultural and food products not only to our countries but also to foreign markets. At the same time, we must strengthen our practical steps in this direction and deepen cooperation based on specific projects. In particular, we have the following proposals (Mirziyoyev: 2022).

The initiative in the cultural-humanitarian sphere was to hold in Uzbekistan a festival of theater of the OTS member countries within the framework of the organization's celebration of the 30th anniversary of TURKSOY.

In addition, in Uzbekistan, a 100-volume collection “Masterpieces of Turkic Literature” in the Uzbek language was published, consisting of selected samples of literature from the member countries and observers of OTS. The publication of this priceless spiritual treasure in all Turkic languages will serve to further strengthen mutual understanding and even greater rapprochement of our fraternal countries, especially the younger generation (Mirziyoyev: 2022).

Regarding the initiative in the field of science and youth, it consists in holding in

2023 in Uzbekistan the International Congress of Science and Innovation of Turkic Youth.

Recall that in OTS, at the initiative of Uzbekistan, 2022 was declared: “Year of Support for Youth Initiatives”. Within its framework, Bukhara received the status of the youth capital of the Turkic world. To continue the good work started, to encourage the younger generation to realize its talents and abilities in every possible way, it was proposed to hold in 2023 in Uzbekistan the International Congress of Science and Innovation of Turkic Youth, within which to organize extended meetings of ministers of education, university rectors and young leaders, elders of our organization. And to give systematic work with youth and ensure its effectiveness, it was also proposed to introduce the position of Deputy Secretary General of OTS for Youth Affairs (Mirziyoyev: 2022).

Equally significant were the initiatives in the field of security, which envisaged:

1. Organizing the next meeting of the secretaries of the security councils of the OTS member countries in Uzbekistan in 2023.
2. Regularly holding dialogues of foreign ministers of the OTS member countries.

It is necessary to especially emphasize that a priority area of work of the Organization is the field of reliable security provision for the extensive region of the OTS member countries. Recently, conflict events in different parts of the world affect the overall security of the Turkic world. In such a complex situation, the fight against terrorism, extremism, radicalization of youth, human and drug trafficking, ensuring public and cyber security are becoming more relevant. Law enforcement agencies and special services must be in constant contact and strengthen cooperation. We express our readiness to organize in Uzbekistan next year another meeting of the secretaries of the security councils of the OTS member countries (Mirziyoyev: 2022).

Today, the complex situation in neighboring Afghanistan causes serious concern for all of us. Uzbekistan advocates holding regular dialogues of foreign ministers of the OTS member countries in order to develop a common approach to the Afghan problem (Mirziyoyev: 2022).

In conclusion, it is important to note that against the backdrop of ongoing geopolitical changes in the world, the role and significance of the Organization of Turkic States as an authoritative regional organization are very much in demand. The organization has noticeably intensified in important directions.

In general, Uzbekistan today conducts an active domestic and foreign policy, and participation in the Organization of Turkic States is of practical significance for our country.

As President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev noted, for all of us, the most important task is to preserve their priceless heritage, study it deeply and pass it on to future generations. Another important aspect of today’s summit is that our Turkic family, with a history of many thousands of years, has gathered in such a composition within the framework of the renewed organization. There is no doubt that together we are entering a completely new stage of development under the motto “New Era of Turkic Civilization: on the path to common progress and prosperity” (Mirziyoyev: 2022).

Thus, in a rapidly changing world and active geopolitical reconstruction, we observe a reassessment and dynamics of intensifying international relations between states both within the region and in the international space. It is international organizations that are capable today of becoming a tool for international and interethnic communication, facilitating mutual exchange, and creating a platform for dialogue, with the aim of further deepening international cooperation.

Source

Mirziyoyev, S. M. (2022). "Speech by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the meeting of the Council of Heads of State of the Organization of Turkic States on November 11, 2022". <https://review.uz/post/vstuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyoyeva-na-zasedanii-soveta-glav-gosudarstv-otg>.

DEĞİŞEN ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN VEKTÖRÜ

Medihanur ARGALI*

Özet

Bildirinin amacı Mirziyoyev döneminde şekillenen Özbekistan'ın kalkınma hedefi bağlamında temel önceliklerdeki değişikliklerin Özbekistan'ın Afganistan'a yönelik politikasını nasıl etkilediğini tespit etmektir. İslam Kerimov döneminde Özbekistan'ın dış politikası genellikle güvenlik çerçevesinde oluşturulmuş ve bu bağlamda Afganistan vektörü de ulusal ve bölgesel güvenliğin sağlanması kapsamında değerlendirilmiştir. Mirziyoyev tarafından reformların başlatılmasının ardından, güney komşusu giderek daha fazla bir meydan okuma ve tehdit kaynağı olarak değil, ekonomiye yönelik genel eğilim çerçevesinde bir fırsatlar toplamı olarak algılanmaya başlanmıştır. Taliban'ın hızlı ilerlemesi ve Eşref Ghani hükümetinin Ağustos 2021'de çöküşü ile birlikte dünyada ve bölgede geniş yankı uyandıran Amerikan ve NATO birliklerinin geri çekilmesinin genel olarak bir sonuç vermemesi Özbekistan'ın yeni yaklaşımında köklü değişiklikleri daha da zorunlu kılmıştır. Çalışmada kısaca Kerimov dönemindeki Özbekistan – Afganistan ilişkileri incelendikten sonra 2016-2023 döneminde Özbekistan ile Afganistan arasındaki ikili ticari ve ekonomik ilişkilere ilişkin istatistiksel verilerin yanı sıra Afganistan'ın yeniden inşası ve bölgesel ticaret, ekonomi ve ulaşım bağlantılarına entegrasyonu için Özbekistan Cumhuriyeti yetkililerinin barış sürecine ilişkin devletin konumunu ve girişimlerini yansıtan açıklamaları ve konuşmaları incelenecektir. Gerek Kerimov Afganistan'ın, Özbek dış politikası için oldukça elzem olduğu ortadadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan dış politikası, Mirziyoyev'in yeni dış politika konsepti, Afganistan, Ekonomikleştirme, Güvenikleştirme

Afghanistan Vector In Changing Uzbekistan Foreign Policy

Abstract

The aim of the paper is to determine how the changes in the basic priorities in the context of the development goal of Uzbekistan, shaped in the Mirziyoyev period, affect Uzbekistan's policy towards Afghanistan. In the period of Islam Karimov, the foreign policy of Uzbekistan was generally formed within the framework of security and in this context, the Afghanistan vector was evaluated within the scope of ensuring national and regional security. After the initiation of reforms by Mirziyoyev, its southern neighbor was increasingly perceived not as a source of challenge and threat, but as a sum of opportunities within the framework of the general trend towards the economy. The rapid progress of the Taliban and the collapse of Ashraf Ghani's government in August 2021, which had wide repercussions in the world and the region, as well as the general failure of the withdrawal of American and NATO troops, made radical changes in Uzbekistan's new approach even more imperative. In the study, after briefly examining the relations between Uzbekistan and Afghanistan in the period of Karimov, statistical data on bilateral trade and economic relations between Uzbekistan and Afghanistan in the period of 2016-2023, as well as the state of the Republic of Uzbekistan officials regarding the peace process for the reconstruction of Afghanistan and its integration into regional trade, economy and transport links. His statements and speeches reflecting his position and initiatives will be examined. It is obvious that Karimov Afghanistan is very essential for Uzbek foreign policy.

Keywords: Uzbekistan foreign policy, Mirziyoyev's new foreign policy concept, Afghanistan, Economization, Securitization

* Doktor Adayı, Milli Savunma Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
medihanurarg@hotmail.com.

Giriş

2016 yılına kadar Özbekistan'ın dış politikası çerçevesinde Afganistan vektörü, esas olarak ulusal ve bölgesel güvenliğin sağlanması şeklinde değerlendirilmiştir. İslam Kerimov'un Afganistan politikaları güvenlik çerçevesinde dört temel parametreyle oluşturulmuştur. Bunlardan ilki Afganistan'daki savaşın Orta Asya Devletleri'nin ekonomileri üzerinde yıkıma neden olma olasılığıdır. İkincisi Özbekistan başta olmak üzere bölge ülkelerine Afganistan üzerinden ciddi bir mülteci akını olacağı düşüncesidir. Üçüncüsü Afganistan merkezli uyuşturucu ticaretinin Özbekistan'ı ve Özbek gençlerini etkilemesiyle ilgilidir. Son ve en önemli madde ise Afganistan'daki terör gruplarının ve aşırıcı hareketlerin Özbekistan'a yayılma tehlikesidir.

Bununla birlikte, 2016 yılında yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev tarafından reformların başlatılmasının ardından güney komşusu, tehdit kaynağı olarak değil ekonomiye yönelik genel eğilim çerçevesinde bir fırsatlar toplamı olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu, elbette güvenlik sorunlarının geri plana çekildiği anlamına gelmemektedir. Fakat Mirziyoyev ticaret, ekonomik ve yatırım ilişkilerinin gelişmesi için elverişli koşullar yaratmak istemiştir.

Diğer yandan iki lider arasında Afganistan konusunda çok ciddi bir farklılık olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Zira iki liderin dış politikaları gözlemlendiğinde ülke cumhurbaşkanlarının bir geleneğe sahip olduğu fark edilmektedir. Her iki lider de Afganistan krizinin çözümünde aktörler arasına Özbekistan'ı da dahil etme girişiminde bulunmuştur. İslam Kerimov bu süreci 1990'ların başında başlatmıştır. Ancak güçlü bir başlangıcın ardından birtakım zorluklarla karşı karşıya kalan Taşkent, hırslarında giderek daha mütevazı hale gelmiştir. Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan'ın Afganistan dış politika vektörü yeniden bir yoğunlaşma süreci yaşamıştır. Taşkent, Afganistan'la ilgili konularını yabancı ortaklarla tartışmakta, ekonomik ve insani alanlarda çeşitli projeler önermekte ve hatta kendi topraklarında Afgan hükümeti ile Taliban arasında müzakereler yapılmasına izin vermeyi düşünmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Mirziyoyev'in Özbekistan dış politikasının Afgan vektörünü kökten değiştirip değiştirmediğini tartışmaktır. Kerimov ile Mirziyoyev arasındaki liderlik farklılıkları aşıkardır. Bu durum Afganistan vektörüne de yansımakla beraber Mirziyoyev, 1990'larda Kerimov'un başlattığı politikaları mı sürdürmektedir yoksa tamamen farklı bir yoldan mı ilerlemektedir sorusuna yanıt aranacaktır. Bu soruya yanıt aranırken iki liderin Afganistan politikalarındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise başarılı olabilmesi için tarihsel ve güncel gerçeklikler göz önünde bulundurularak Özbekistan'ın izlemesi gereken Afganistan vektöründe çeşitli tavsiyeler sunulacaktır.

İslam Kerimov Dönemi: Özbekistan'ın Afganistan Politikaları

Özbekistan'ın ilk bağımsızlık yıllarında, kurucu lider İslam Kerimov, Afganistan'a dış müdahalede bulunulmasına karşı çıkarak sorunun Özbekistan'ı etkilemesine izin vermeden, barışçıl bir biçimde çözülmesini desteklemiştir. Bu bağlamda 1993 yılında, BM Genel Kurulu'nun 48. oturumunda Kerimov, Afganistan sorununa dünya toplumunun yardımıyla çözüm bulunması çağrısında bulunmuştur. İki yıl sonra gerçekleşen BM Genel Kurulunun 50. oturumunda ise Kerimov, Afganistan'a

uluslararası silah ambargosu getirilmesi yönünde girişimde bulunmuş ve bu ülkede bir koalisyon hükümeti kurulmasına yönelik bir model önererek dış güçlerin müdahalesinin önlenmesi ihtiyacını vurgulamıştır (Uzreport News, 2013).

Kerimov henüz bağımsızlığını yeni kazanan Özbekistan'ın gücünü pekiştirmek ve ülkede laik bir yönetim sürdürmek amacıyla, güney sınırlarında devam eden istikrarsızlaşmanın ve radikalizmin büyümesinin sürekli bir güvenlik tehdidi kaynağı olacağını zamanla anlamıştır. Bu tür korkular, bu dönemde Tacikistan'da başlayan iç savaşın yanı sıra, Özbekistan'da başarısız olan İslamcı grupların liderlerinin Afganistan'a taşınması ve 1996 yılında ünlü Özbekistan İslami Hareketi'nin (ÖİH) orada kurulmasıyla daha da alevlenmiştir. Daha kısa bir biçimde ifade edecek olursak zamanla Kerimov, Afganistan'daki radikal grupların Özbekistan'a ve Özbekistan üzerinden tüm Orta Asya'ya yayılması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Саруханян, 2019).

Kerimov, Afganistan politikasını bu çerçevede yani “güvenikleştirme” üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda ülkesini terörizmden ve aşırıcılıktan korumak isteyen Kerimov, Rusya ve ABD gibi büyük devletlerle iş birliği yoluna gitmiştir. 1998 yılında Rusya ve Özbekistan arasında imzalanan “Ortak Savunma Anlaşması” bu çerçevede okunmalıdır (Güler, 188-193). Kerimov, Rusya'ya ek olarak bu dönemde ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. ABD'nin bölgeye olan ilgisini kendi lehine kullanmaya çalışan Kerimov, dengeleme stratejisi uygulamaya başlamıştır. Bilhassa ABD ile beraber Taliban'a karşı mücadele vermiş ve Afganistan'da Taliban karşıtı unsurları desteklemiştir (Azamy, 2017: 58-71).

Konuyla ilgili 1999 yılında Kerimov'un önerdiği, Afganistan'ın komşu ülkeleri ve Afganistan süreçlerinde yer alan dış aktörlerden oluşan temas grubu oldukça tartışılmıştır. Taşkent'te yapılan toplantıda 6+2 (Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan Özbekistan + Rusya ve ABD) formülünü öne süren Kerimov'un Afganistan sürecinde aktif rol oynamak istediği aşikardır. Ancak ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırılarıyla (2001) beraber 6+2 formülüne gerek kalmamıştır (The UN, 1999).

Özellikle 11 Eylül sonrasında Kerimov, ABD ile ilişkilerini ciddi oranda geliştirmiştir. Kerimov'un bu hamlesinin ardında iki önemli neden vardı. Birincisi Rusya'yı dengeleme, ikincisi ise ABD'nin Afganistan'da Taliban ile savaşımasıdır. ABD'ye Hanabad üssünün kullanması için izin veren Kerimov, bunun karşısında ABD'den ciddi bir ekonomik yardım almıştır. Böylece Kerimov, Afganistan konusunu güvenikleştirirken aynı zamanda ekonomik kazanç elde etmiştir (Abdurasulov, 2009: 169). Ancak durum 2005 yılında yaşanan Andican Olayları ile tersine dönmeye başlamış, Özbekistan ABD ve Batı dünyasıyla arasına mesafe koymuş, aynı şekilde Batı dünyası da Özbekistan'a tepkisini sert bir şekilde göstermiştir.

Özbekistan'ın tecrit edilmesi Afganistan meselesini yeniden gündeme getirmiştir. 2008 yılında Batı ile ilişkilerin göreceli olarak normalleşmesi ve yaptırımların kaldırılmasının ardından Kerimov, unutulmuş temas grubunun faaliyetlerini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. 6+2 formülüne NATO'yu da ekleyerek 6+3 formülünü sunmuştur (Fergana News, 2008). Ancak bu formül, dönemin güncel gelişmeleri nedeniyle rağbet görmemiştir. Kerimov'un stratejisinin başarılı olmamasının temel nedeni üzerinde yeterince çalışma yapılmamış olmasıydı. Yetkililer ve uzman topluluğu, girişimlerin sorunlu yönlerini ele alma konusunda yeterli hassasiyeti göstermemiştir.

Bilakis girişim, sorunun çözümü için en akılcı format olarak sunulmuştur. Taşkent, önerilen grubun tüm üyeleriyle sürekli teması sürdürmek ve uzlaşmaya çalışmak yerine, rolleri önerilen formatı övmekle sınırlı olan uygun uluslararası uzmanların davet edildiği sonsuz yuvarlak masa toplantıları düzenlemiştir (Саруханян, 2019).

Ayrıca Afgan meselesi büyük ölçüde Kerimov tarafından o dönemdeki genel durumuyla da örtüşen bir biçimde içselleştirilmiştir. Kerimov'un en temel önceliği Özbekistan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve rejimin devamlılığının sağlanmasıydı. Bu iki temel önceliğe yönelik en büyük tehdit ise OİH'ydı. Bu kapsamda Özbek özel servislerinin Afganistan merkezli OİH ile savaştığını unutmamalıyız. Kerimov'un Afganistan politikalarının en temelinde bu yatar. Ancak OİH'in Taliban ile çekişmesi, Afganistan'daki mevzilerinin yenilgiye uğratılması ve 2015 yılında IŞİD ile birleşme yoluyla kendi kendini tasfiye ettiğinin duyurulması Özbekistan'ın bu konudaki hassasiyetini değiştirmiştir. Uluslararası formülünün başarısız olması ve Taliban ile OİH'in yollarını ayırmasıyla Taşkent, Kabil ile ikili temaslar kurmaya odaklanmıştır. Böylece daha Kerimov döneminde Özbekistan, Afganistan'ın ana elektrik tedarikçisi haline gelmiştir (Regnum, 2015).

Son olarak belirtmek gerekir ki zaman zaman iyileşme gösterse de iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler, 2016 yılına kadar düzenli bir ivme kazanmamıştır. Örneğin 2005 yılındaki Andican Olayları'na kadar yani Özbekistan'ın Batı ile birlikte hareket ettiği dönemlerde ekonomik ilişkiler düzenli bir biçimde iyileşmişti.

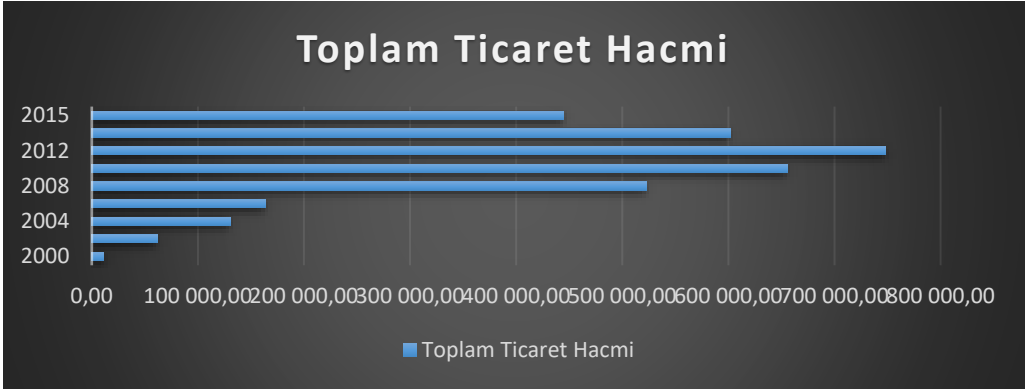
Yıllar (Bin Dolar)	Özbekistan'ın Afganistan'a Dışsatımı	Özbekistan'ın Afganistan'dan Dışalım	Toplam Ticaret Hacmi
2000	10.947,6	288,0	11.235,6
2001	11.067,2	299,7	11.366,9
2002	61.498,9	195,0	61.693,9
2003	89.354,7	640,1	89.994,8
2004	127.687,0	2.715,0	130.402,0
2005	170.435,1	1.123,8	171.558,9

Kaynak: АГЕНТСТВО СТАТИСТИКИ, ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Ancak 2005 yılından sonra ekonomik veriler sürekli olarak dalgalanmaya maruz kalmış ve verimli bir biçimde okunmayacak hale gelmiştir.

Yıllar (Bin Dolar)	Özbekistan'ın Afganistan'a Dışsatımı	Özbekistan'ın Afganistan'dan Dışalım	Toplam Ticaret Hacmi
2006	161.719,4	1.958,6	163.678,0
2008	520.323,8	2.605,0	522.928,8
2010	655.561,4	236,7	655.798,1
2012	747.716,6	724,4	748.441,0
2014	601.029,1	804,3	601.833,4
2015	444.466,9	595,7	445.062,6

Kaynak: АГЕНТСТВО СТАТИСТИКИ, ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>.

Kaynak: Yukarıdaki veriler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şevket Mirziyoyev Dönemi: Özbekistan'ın Afganistan Politikaları

Şevket Mirziyoyev'in Özbekistan Cumhurbaşkanı seçilmesi, ülkenin kalkınmasındaki temel paradigmadaki bir değişikliği simgelemektedir. Kerimov döneminde oluşturulan dış politika sabitleri yeniden düşünülmüş ve 1991–2016 yılları arasında hakim olan güvenliği en üst düzeye çıkarma önceliğinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine Mirziyoyev, modern gerçeklere ve sisteme uygun sosyo-ekonomik reformları gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Uzmanlar Mirziyoyev'in bu hamlesini “ekonomileştirme” olarak adlandırmaktadır (Махмудов, 2021). Yeni politika çerçevesinde, Özbek ürünleri için doğal pazar konumunda olan bölge ülkeleri ile iş birliği potansiyelinin kullanılmasına önem verilmiştir. 2016 yılına kadar bazı Orta Asya ülkeleri ile su ve sınır konularındaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu potansiyelin tam olarak kullanılamadığı belirtilmelidir. Gerçekten de Mirziyoyev kısa süre içinde Tacikistan ve Kırgızistan ile olan ilişkilerini normalleştirmeyi başarmıştır. Benzer şekilde bölge devletleriyle yapılan ticarete de ciddi bir artış gözlemlenmiştir (Махмудов, 2021). Bu ekonomileştirilmiş dış politika bağlamında, önemli bir ihracat hedefi haline gelen Afganistan'a da büyük önem verilmiştir.

Özbekistan ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler 2016 yılından beri iyileşmeye devam etmektedir. 2016 yılından 2022 yılına kadar olan veriler aşağıdaki gibidir:

Yıllar (Bin Dolar)	Özbekistan'ın Afganistan'a Dışsatımı	Özbekistan'ın Afganistan'dan Dışalım	Toplam Ticaret Hacmi
2016	517.261,3	2.459,7	519.721,0
2017	615.606,6	2.201,6	617.808,2
2018	602.503,1	2.099,0	604.602,1
2019	616.959,9	2.981,5	619.941,4
2020	776.737,5	2.318,8	779.056,3
2021	667.484,3	6.191,9	673.676,2
2022	750.708,3	9.345,1	760.053,4

Kaynak: АГЕНТСТВО СТАТИСТИКИ, ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Görüldüğü üzere 2019'dan 2020 yılına geçerken yani Coronavirüs pandemisinin dünya ekonomisini sekteye uğrattığı dönemde bile iki ülke arasındaki ekonomik veriler bir buçuk milyon dolardan fazla artmıştır. Bu veri bile, Mirziyoyev'in dış politikasındaki hedefine ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Taşkent'in 2016-2022 döneminde Afganistan'la ilgili dış politika faaliyetini analiz edecek olursak Özbekistan'ın Afganistan adımları proaktif hale gelmiş ve dört alana odaklanmıştır. İlk alan, uluslararası toplumun Afgan sorununun barışçıl çözümü için bir model bulma çabalarını teşvik etmektir.

Gerçekten de tam bu dönem yani 2016-2021 arası, Afganistan'daki askeri-politik istikrarsızlıktaki artışla karakterize edilmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misiyonu (UNAMA) ve BM İnsan Hakları Ofisi'ne göre 2018'de 3.804 sivil öldürülmüş ve 927'si çocuk olmak üzere 7.189 sivil yaralanmıştır. Verilen kayıpların %63'ünün nedeni hükümet karşıtı güçlerin eylemleridir (UNAMA, 2018). Bu bağlamda Özbekistan, Afganistan ile uzun yıllardır devam eden güvenlik probleminin nihayete ermesi amacıyla inisiyatif olarak 2018 yılında Taşkent'te "Barış Süreci, Güvenlik İş Birliği ve Bölgesel Etkileşim" isimli bir uluslararası konferans düzenlemiştir. Bu konferans ile Mirziyoyev, bölge adına sorumluluk almaya hazır olduğunu göstermiştir (Erol, 2018). Ayrıca Mirziyoyev, aşağıdaki birbiriyle ilişkili ve birbirine bağlı üç düzeyde kapsamlı bir barış sürecini ilerletmeyi içeren Afgan sorununu çözmeye yönelik Özbek vizyonunu dile getirmiştir (UZA, 2018):

1. Ülke (Afganistan) Düzeyi: Merkezi hükümet ile başta Taliban olmak üzere silahlı muhalefetin¹⁹ ana güçleri arasında önkoşul olmaksızın doğrudan bir diyalog başlatılmasının sağlanmasının gerekli olduğu.
2. Bölgesel Düzey: Pakistan, Hindistan, İran, Türkiye, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Orta Asya ülkelerinin desteğiyle güçlü bir mutabakata varılması.
3. Küresel Düzey: Önde gelen dünya güçleri ve bağışçı kuruluşlardan barış süreci için temel siyasi destek ve Afganistan'ın sosyo-ekonomik yeniden inşasına mali yardım sağlamanın gerekli olduğu.

Taşkent konferansı, tam 19 yıl sonra Özbekistan'ın, Afganistan sorununu uluslararası arenayla birlikte çözmek için attığı ilk adımdır. Taşkent konferansı sonrasında ABD ile Taliban, Özbekistan dahil birçok küresel ve bölgesel oyuncunun katılımı ve desteğiyle 2020 yılında Doha'da "Afganistan'a Barış Getirilmesi Anlaşmasını" imzalamıştır. Bu anlaşma, Afganistan'da barışın sağlanması konusunda gerçek bir umut ortaya çıkarmıştır (BBC, 2020). Söz konusu süreçle ilgili Mirziyoyev şunları söylemiştir (Uzreport News1): *"Afganistan'ın siyasi güçleri arasında bu yıl Eylül ayında Doha şehrinde başlayan barış görüşmelerini tamamen destekliyoruz. Bu müzakerelerin, uzun süredir acı çeken Afgan topraklarında barış ve istikrarın tesisine katkı sağlamasını temenni ediyoruz."*

Özbekistan politikasının proaktif doğasının kendini gösterdiği ikinci alan, Afganistan'ın katılımıyla Orta Asya ve Güney Asya arasında sağlam bir iş birliği temeli oluşturmaya yönelik girişimin teşvik edilmesidir. Bu stratejik hattın itici gücü, 15-16

¹⁹ Vizyonun ilan edildiği tarih, Taliban'ın iktidara gelmesinden öncedir.

Temmuz 2021’de Taşkent’te düzenlenen uluslararası “Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantı Konferansı” olmuştur.

İki bölge arasındaki iş birliğinin genişletilmesinin Avrasya’daki genel güvenlik sistemi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Diğer bir değişle iki bölge arasında gelişen ekonomik ilişkiler, kültürel ve insani bağların da gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda Taşkent, kargo taşımacılığı için bir katalizör olarak, Orta Asya, Güney Asya, BDT ülkeleri, Avrupa, Güneydoğu Asya ve Çin’den gelen kargoların taşınacağı Termez-Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşaver demiryolunun inşası için bir proje önermiştir (Podrobno.Uz).

Özbekistan’ın değişen Afganistan politikasında önemli üçüncü alan ise Afganistan ile ekonomik iş birliği oluşturmak için ek teşvikler ve platformların aranması ve yaratılmasıdır. Bu bağlamda ilk olarak 2017 yılında, Özbek ürünlerinin Afgan pazarına girişini sağlamak için değeri 500 milyon doları aşan 40’tan fazla sözleşme dahil olmak üzere ikili ticaret cirosunu 1,5 milyar dolara çıkarmak amacıyla bir yol haritası hazırlanmıştır. Kabil’e istikrarlı bir enerji arzı için Surhanderya (Özbekistan) ve Puli Humri (Afganistan) arasında bir elektrik hattının inşasına ilişkin bir anlaşma da imzalanmıştır (Uz.Sputniknews). Ancak Temmuz 2021’den itibaren Taliban’ın Kabil’e doğru aktif ilerlemesi sırasında projenin Afganistan’daki uygulaması askıya alınmıştır (Gazeta.Uz.).

Özbekistan’ın Afganistan vektöründeki son önemli nokta ise kültürel ilişkilerin geliştirilmesidir. Afganistan’ı “Orta Asya’nın ayrılmaz bir parçası” olarak gören Mirziyoyev, Afganistan’a defalarca insani yardım sağlamıştır. 2020’deki koronavirüs pandemisi sırasında yapılan yardımlar buna örnektir. Ayrıca 2018’de Afgan öğrencilere Özbek dili ve edebiyatı öğretimi veren ve demiryollarının inşası ve işletilmesi konularında uzmanlar yetiştiren Eğitim Merkezi açılmıştır (Максим Енисеев).

15 Ağustos 2021 tarihinde ABD’nin Afganistan’dan çıkışı ve Taliban’ın iktidara gelişi de Taşkent’in bu yeni Özbekistan politikasını değiştirmemiştir. Bilakis Mirziyoyev, bu krizi fırsata çevirecek hamleler yapmaya başlamıştır. 23 Ağustos’ta Dünya Bankası’nın Afganistan’daki projelerine sağlanan fonlar durdurulmuştur (Kommersant.Ru). Benzer şekilde Taliban’ın Kabil’i ele geçirmesinin ardından bankalar bir haftadan fazla süre için kapatılmıştır. Yeniden açıldıklarında ise 200 dolar çekme limiti getirilmiştir. Ayrıca Kabil’de çalışan sadece birkaç ATM kaldığı için insanlar saatlerce kuyruklarda beklemiştir. Tüm bunlara ek olarak Afgan para biriminin piyasa döviz kuru önemli ölçüde düşmüştür (AA, 2021). Tam da böyle bir atmosferde, 17 Eylül’de Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ülkelerinin Devlet Başkanları Konseyi’nin Duşanbe’deki toplantısında Mirziyoyev, Afgan devletinin yabancı bankalardaki varlıklarının dondurulmasının kaldırılmasını önermiştir (Gazeta.Uz1.).

Hemen ardından gerçekleşen BM Genel Kurulu’nun 76. Oturumunda Mirziyoyev, BM bünyesinde Afganistan konusunda daimi bir komite kurulması çağrısından bulunarak Afganistan’ın sorunlarıyla baş başa bırakılarak, uluslararası sistemden tecrit edilmesini engellemeyi amaçlamıştır (President.Uz.).

Özbekistan, Afganistan’da bir insani krizi önleme mantığına dayanarak, yapıcı ve pragmatik bir şekilde Kabil’in Taliban tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra Afganistan İslam Emirliği Geçiş Yönetimi’nin (geçici hükümet) kurulmasını kabul

etmiştir. 7 Ekim 2021’de Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov Kabil’i ziyaret etmiştir. Ziyarete Kamilov, Afganistan Dışişleri Bakan Vekili Amir Khan Muttaki ile kargo taşımacılığı, enerji, ticaret ve Mezar-ı Şerif’teki havalimanının yeniden inşası alanlarında ikili ekonomik iş birliği konularının ele alındığı bir görüşme gerçekleştirmiştir (Gazeta.Uz2.).

Mirziyoyev’in 26 Temmuz 2022’de Taşkent’te düzenlenen “Afganistan: Güvenlik ve Ekonomik Kalkınma” başlıklı uluslararası konferansın katılımcılarına hitaben yaptığı konuşmada Özbekistan’ın Afganistan’a yönelik belirlenen siyasi çizgisindeki ek unsurlar tanıtılmıştır. Özbek ve Afgan halklarının ortak kültürel, manevi ve tarihi değerlerinin yanı sıra tek bir din ve atalarının mirasıyla birleştiği özellikle vurgulanmıştır. Ek olarak, Amu Derya’nın güneyinde istikrar olmadan Özbekistan’ın ve tüm Orta Asya’nın güvenliğini ve sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak imkansız olacağından, Orta Asya ve Afganistan’ın güvenliğinin bölünmezliğine dikkat çekilmiştir (E-cis.info.). Aynı konuşmasının devamında Özbek lider, 2021’in sonunda durdurulan Surhanderya-Puli-Humri elektrik hattının inşasına devam etme niyetini de açıklamıştır (Xs.Uz.).

İki Liderin Afganistan Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

Özetle, Mirziyoyev’in Özbekistan’ın Kabil ile ikili ekonomik işbirliği konularını önemseyen, barışı güçlendirmek için uluslararası düzeyde girişimleri teşvik eden ve durumu daha kötüye gitmesini önlemeye yönelik Afganistan’a yardım temelli bir yaklaşıma dayanan politikalarının, Kerimov’un güvenlik eksenli politikalarıyla benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Her iki dönem için de söylemek gerekir ki Özbekistan’ın dış politikasındaki Afganistan vektörü reel-politik çerçevede olabildiğince insancıldır. Diğer bir ifadeyle Afganistan sorununda en yapıcı ve olumlu tavır alan ülkeler grubunda Özbekistan bulunmaktadır. Bu da demek oluyor ki Özbekistan’ın Afganistan konusunda bir devlet geleneği oluşmuştur. Kerimov ve Mirziyoyev’in Afganistan politikalarının benzerlik ve farklılıkları aşağıdaki gibidir.

İ. Kerimov ve Ş. Mirziyoyev’in Dış Politikada Afganistan Vektörleri

Benzerlikler	Farklılıklar
Her iki lider de uluslararası toplumu Afganistan meselesine angaje etmeye çalışmıştır.	Kerimov Afganistan meselesine güvenlik merkezli yaklaşırken Mirziyoyev sorunu ekonomiklemiştir.
Her iki lider de sorunun barışçıl olarak çözülebilmesi için çabalamış ve sorunun çözümünde önder ülke olmak istemiştir.	Kerimov, Taliban gibi aktörlere daha temkinli yaklaşırken Mirziyoyev gerektiğinde bu aktörlerle muhatap olmaktadır.
Her iki lider de sorunu Özbekistan’ın çıkarları açısından araştırtarak diğer ülkelerden yardım almıştır.	Mirziyoyev, konuyla ilgili daha çok yatırım çekmek için dış yardım alırken Kerimov çekmesini, olası mülteci akınından korumak ve terörizm ve aşırıcılığın topraklarına sığmasını önlemek için güvenlik yardımı almıştır.

Kaynak: Makalenin içerisindeki mevcut verilerden elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç Yerine

Afganistan dış politika vektörünü uygulama sürecinde Özbekistan, politikasının etkinliğini ciddi şekilde sınırlayabilecek bir dizi iç ve dış riskle yüzleşmek zorunda kalacaktır. Afganistan meselesi, kendi gündemleri olan çok sayıda açık ve gizli aktörü içeren çok karmaşık ve çok katmanlı bir konudur. Dolayısıyla Özbekistan'ın küresel anlamda bir şeyleri tek başına değiştirmesi son derece zor olacaktır. Ancak Taşkent, sınırlı rolü nedeniyle mevcut politikalarından vazgeçmemelidir. Bilakis Özbekistan, politikasının hangi sektörlerde daha etkili olabileceğini anlamalı ve bunlara odaklanmalıdır.

Örneğin Taşkent'in Afganistan'daki ulaştırma ve lojistik projelerine katılımının devam etmesi mantıklı gözükmektedir. Bu, ekonomik iş birliği potansiyelinin hayata geçirilmesini mümkün kılacaktır. Ayrıca Taşkent'in, özellikle Afganistan'ın kuzey bölgeleriyle insani iş birliği alanındaki girişimlerine ağırlık vermesi de doğru bir hamledir. Afgan öğrencilere ve yetkililere yönelik eğitim ve öğretim programları, ülkenin kuzey bölgelerinde olumlu bir imaj oluşturulmasına yardımcı olacak ve Özbekistan'ın orada gerçekleşen süreçler üzerinde belirli bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır.

Ayrıca Özbekistan'ın Afganistan meselesinde sürekli ana aktörler arasında görülmesi, konuyla ilgili faaliyetlerinin devamlılığıyla ilgilidir. Üstelik uluslararası ilişkilerin hızla değişen gerçeklikleri çerçevesinde Taşkent'in bu tür toplantıları düzenli toplantılara dönüştürmesi, prestijini de artıracaktır. Eğer Özbekistan gerçekten müzakere sürecinde arabulucu olmak ve savaşı taraflar arasında düzenli toplantılar için platform sağlamak istiyorsa, çeşitli gruplarla olan temas sistemini daha ayrıntılı olarak analiz etmelidir. Sırf kısa vadeli bir imaj için çatışmayı çözmek amacıyla yeterli nüfuza sahip olmayan grupların temsilcilerinin katıldığı bir toplantının arenası haline gelmek, uzun vadede herhangi bir siyasi kazanç getirmeyecektir.

Son olarak Mirziyoyev Orta Asya gündemini Afganistan'inkinden ayırmalıdır. Afganistan'ın da dahil olduğu bir "makro-Orta Asya" bölgesi hakkında geçmişteki popüler fikirlerin devam ettirilmesi, Özbekistan'ı olumsuz olarak etkileyebilir. Afganistan'ı bölgesel olarak Orta Asya'dan ayırırken aynı zamanda Orta Asya devletlerini tek bir Afganistan politikasına senkronize etmeye çalışmalıdır. Diğer bir değişle Özbekistan liderliğinde tüm Orta Asya devletleri tek bir Afganistan vektöründe birleşmeli, tek blok halinde hareket etmelidir. Zira sadece Özbekistan değil, çatışmanın çözülmesi ve Afganistan'ın işleyen bir devlet haline gelmesi halinde Orta Asya devletleri, Afganistan üzerinden Güney Asya pazarlarına bağlanmakla önemli bir ekonomik avantaj elde edecektir.

Diğer yandan şunu da belirtmek gerekir ki Özbekistan dış politikasının Afgan vektörünün orta vadedeki başarısı, Afganistan'da barışın tesisi olarak değerlendirilmemelidir. Zira bu, kısa ve orta vadede bir küresel güç tarafından bile sağlanabilecek bir başarı değildir. Özbekistan'ın orta vadede etkin bir dış politika izlediğinin kanıtı, Afganistan'ın yeniden dizayn edilmesi sürecindeki aktörler arasında yer alabilmesi olacaktır.

Kaynakça

- AA (2 Eylül 2021). "People throng banks in Kabul, pressing to get cash", <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/people-throng-banks-in-kabul-pressing-to-get-cash/2353880>.
- Abdurasulov, M. Y. (2009). *Basın Özgürlüğü Kavramı: Özbekistan'da Sscb ve İslam Kerimov Dönemi Basın Rejimlerinin Karşılaştırılması* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı).
- Azamy, Hekmatullah (2017). "Afghanistan: An Asset Or Liability For Central Asian Neighbors?", *Current Challenges to Central Asia and Afghanistan: Towards a Better World*, ed. Anna Gussarova, CAISS.
- BBC (2020), "US and Taliban Sign Deal to End 18-Year Afghan War", <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2018). "Küresel Jeopolitik Bağlamında Afganistan'ın Güvenliği ve Taşkent Konferansı", <https://ankasam.org/kuresel-jeopolitik-baglaminda-afganistanin-guvenligi-ve-taskent-konferansi/>.
- E-cis.info. Международная конференция «Афганистан: безопасность и экономическое развитие» (Ташкент, 26 июля 2022 г.): обращение Президента Узбекистана Ш.Мирзиёева к участникам; итоговое Заявление страны-организатора [Электронный ресурс], <https://e-cis.info/news/568/102089/>.
- Fergana News (4 Mart 2008). Президент Узбекистана И.Каримов выступил на саммите НАТО в Бухаресте, <https://www.fergananews.com/news/8818>.
- Gazeta.Uz. Срок начала строительства ЛЭП в Афганистане продлен до 31 августа [Электронный ресурс], <https://www.gazeta.uz/ru/2022/07/26/surkhan/>.
- Gazeta.Uz1. Шавкат Мирзиёев призвал ШОС к диалогу с новой властью в Афганистане, <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/17/sco-president/>.
- Gazeta.Uz2. "Главное – не допустить гуманитарный кризис в Афганистане" – Садык Сафаев [Электронный ресурс], <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/13/afghanistan/>.
- Güler, N. "Özbekistan Dış Politikasında Dönüm Noktası: 11 Eylül". *Stratejik Analiz*.
- Kommersant.Ru. Всемирный банк приостановил поддержку проектов в Афганистане, <https://www.kommersant.ru/doc/4957193>.
- Podrobno.Uz. Узбекистан не только приспосабливается к новой международной среде, но и сам открывает окна возможностей для формирования новой реальности – эксперт [Электронный ресурс], <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/uzbekistan-ne-tolko-prisposablivaetsya-knovoy-mezhdunarodnoy-srede-no-i-sam-otkryvaet-okna-vozmozhn/>.
- President.Uz. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на 76-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций // Официальный сайт Президента Республики Узбекистан, 21 сентября 2021: <https://president.uz/ru/lists/view/4632>.
- Regnum (11 Aralık 2015). Узбекистан увеличил поставки электроэнергии в Афганистан, <https://regnum.ru/news/2033520>.

- The UN (1999). "High-Level Meeting of "Six Plus Two" Group on Afghanistan", <https://www.un.org/press/en/1999/19990923.sgs7144.doc.html>.
- UNAMA (2018). Afghanistan. Protection of civilians in arm conflict Annual report, [https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level- %E2%80%93-un-report](https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level-%E2%80%93-un-report).
- Uz.Sputniknews. Узбекистан и Афганистан становятся «лучшими друзьями»: что их связывает [Электронный ресурс]. <https://uz.sputniknews.ru/20210526/uzbekistan-i-afganistan-stanovyatsyaluchshimi-druzyami-cto-ix-svyazyvaet-18917152.html>.
- UZA (2018). Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции по Афганистану: «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» [Электронный ресурс], <https://uza.uz/ru/posts/vystuplenieprezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziye-27-03-2018>.
- Uzreport News (6 Ağustos 2013), Ислам Каримов: Узбекскому народу нужен мир и спокойствие, <https://uzreport.news/politics/islam-karimov-uzbekskomu-narodu-nuzhen-mir-i-spokoystvie>.
- Uzreport News1. Шавкат Мирзиёев: Мы воспринимаем Афганистан как неотъемлемую часть Центральной Азии [Электронный ресурс], <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoev-mivosprinimaem-afganistan-kak-neotemlemuyu-chast-tsentralnoy-azii>.
- Xs.Uz. Узбекистан и Афганистан планируют возобновить строительство ЛЭП «Сурхан – Пули-Хумри» [Электронный ресурс], <https://xs.uz/ru/post/uzbekistan-i-afganistan-planiruyutvozobnovitstroitelstvo-lep-surkhan-puli-khumri>.
- Саруханян, Юрий. (7 Осақ 2019). Афганские традиции узбекской внешней политики, <https://cabar.asia/ru/afganskie-traditsii-uzbekskoj-vneshnej-politiki>
- Махмудов, Р. (2021). Внешняя политика современного Узбекистана [Foreign policy of modern Uzbekistan. Russia and the New States of Eurasia] // Россия и новые государства Евразии. 2021. s.121–134. DOI: 10.20542/2073-4786-2021-1-121-134.
- Максим Енисеев. Узбекистан создает образовательный центр для афганских студентов [Электронный ресурс], https://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/12/01/feature-01.

GLOBAL NUCLEAR LIABILITY REGIME: EVOLUTION, CHALLENGES AND TRENDS: A PROPOSAL FOR SOUTH AND EAST ASIAN REGION

Mehmet Haşim ÇEVİK*

Introduction

Global climate change has compelled countries to adopt policies for transitioning to alternative low-carbon energy systems. Some countries continue to pursue nuclear energy as an alternative to fossil fuels (Gungor & Sari, 2022) complementing renewables in their efforts to achieve net-zero emission targets and meet increasing energy demands. New nuclear expansion is predominantly focused in South and East Asia, which currently hosts more than half of the world's new nuclear reactors (Stapczynski, 2022)

It is crucial to acknowledge that NPPs are not entirely risk-free or completely safe, given the unique characteristics of the nuclear industry. Consequently, there is a pressing need for a specialized liability regime that encompasses both domestic and international law (Stoiber, et al., 2003; Schwartz, 2010). Various international treaties have been established to address transboundary damage compensation resulting from nuclear accidents. Regrettably, global adherence to these agreements remains relatively low, hindering the establishment of a truly global liability regime.

In recent times, there have been promising developments and trends towards regional regimes under nuclear liability conventions (Handrlica, 2021). However, South and East Asian countries have been slow in developing a consistent and comprehensive regional nuclear liability regime (Tazaki, 2014). In the light of this, this study proposes that countries in the region consider signing the Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage (CSC). The CSC is the newest and most comprehensive liability convention, with the primary objective of establishing a global regime. It aims to address both domestic and transboundary damages arising from nuclear incidents, offering a comprehensive solution to this pressing global challenge.

This paper is as follow: Section 2 explains the methods used when conducting the study, rationalizing the choice the region. Section 3 briefly explains the available international nuclear third-party liability conventions, while section 4 analyses the current trends in the liability regime and proposing a regional liability regime for the South and East Asia. Section 5 demonstrate that the CSC is the best option for the region's countries to adhere to. Section 6 provides concluding remarks.

Methods

This paper is based on qualitative methods. First a thorough investigation was conducted into the construction and operation of nuclear power plants in the chosen region, as well as the region's countries' adherence to multilateral nuclear liability agreements. The study employed various forms of secondary data sources, including books, government reports, peer-reviewed articles, online newspaper articles, international organisation publications, and international agreements.

Why South and East Asian Region?

* PhD Student, Middle East Technical University.

New nuclear build is mainly concentrated in the region under China's ambitious nuclear power programme. Currently 58 NPPs are operable and 37 are being built in the region (World Nuclear Association, 2022) and these figures are expected to increase since the countries in the region need to meet the growing energy demand fuelled by economic growth and population increase and mitigate their CO2 emissions to meet Paris Agreement. However, considering the economic activities, environmental fragility, and population density, any nuclear power incident in the region might have catastrophic consequences which may not be contained in the host country's frontiers (Heffron et. al., 2016).

Currently, only India and Japan are part of the same nuclear liability convention while the Philippines is the other only country that is part of any nuclear liability convention. The nuclear power constructing leader China, a newcomer Bangladesh, a constant nuclear power utilizer South Korea and Pakistan are not part of any agreement. Considering the above-mentioned risks and the lack of adherence to the liability conventions, damage arising from a nuclear incident may be left uncompensated. For this reason, this paper chooses the region to analyse and propose a robust nuclear liability regime.

Multilateralism

Although there is a lack of a particular theoretical focus in the literature on nuclear responsibility, international nuclear treaties are an example of multilateral organizations intended to resolve disputes and improve state cooperation. This study takes up Martin's point of view, employing multilateralism as a tool rather than an end in order to clarify the need for nuclear liability treaties, the ways in which states have approached them, and suggestions for South and East Asian nations (Martin, 1992).

Acknowledging various approaches to solving international problems, this study asserts that transboundary nuclear accidents' threats, risks, and damages can be mitigated and compensated only through the creation of multilateral institutions. Governments, recognizing this need since the early use of nuclear power, can either establish multilateral regimes or join existing ones. The proposed solution for South and East Asian countries aligns with the characteristics of multilateral institutions outlined by Ruggie, ensuring equitable treatment for all countries in the region, regardless of their political, military, or economic strength, and fair compensation for transboundary nuclear damages (Ruggie, 1992)

Current Liability Regimes

From the onset of nuclear energy's civil use, the peculiarity of the risk it poses were realized by the policy and law makers and led them to evaluate whether nuclear power needs special laws. Since incident in nuclear industry can cause much greater damages than other industries, it appeared to be necessary to adopt special laws both domestically and internationally (Stoiber, et al., 2003; Schwartz, 2010). Realizing the risk of nuclear industry, several international conventions based on common fundamental principles were adopted since the 1960s. Despite sharing the same principles since the first adoption, these conventions were evolved, changed, new conventions were drafted in line with the development in the nuclear industry. In other

words, when new challenges raised in nuclear industry, global actors re-evaluated the current conventions and revised them if evaluation showed insufficiency of current liability conditions.

Nuclear Liability Principles

As mentioned above nuclear liability conventions share the same basic principles. These principles are (Tazaki, 2014; Quéré, 2014; Handrlica & Sancin, 2021; Lamm, 1998; Bellamy, 2019):

- a) Strict liability of the nuclear operator
- b) Exclusive liability of the operator of a nuclear installation
- c) Compensation without discrimination
- d) Mandatory financial coverage of the operator's liability
- e) Exclusive jurisdiction
- f) Limitation of liability in amount and in time

Conventions:

a) Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage (1963) and its Amendment (1997)

The Vienna Convention on Nuclear Civil Liability, established in 1963 under the IAEA's auspices, aims to create a global liability regime for nuclear damage. Opened for signature in 1977, it has 43 contracting parties but faced challenges. The USSR and Belarus initially abstained due to ideological differences (Handrlica & Novotná, 2018). Eastern European countries joined after the USSR's collapse, with Belarus and Russia signing in 1997 and 2005. Notably, the Convention allows states to apply unlimited liability but establishes a minimum limit of 5 million USD.

The Vienna Convention had limitations: delayed entry into force, outdated provisions, and insufficient coverage, highlighted by the Chernobyl incident. In 1997, the Protocol to Amend Vienna addressed these issues by increasing compensation limits to 300 million SDR. The protocol broadened the damage definition to include environmental impairment and preventive measures' costs. Despite the flexibility to sign independently of the Vienna Convention, only 15 countries, 14 of which are Vienna Convention parties, ratified the protocol. This limited interest suggests challenges in achieving comprehensive nuclear liability reform.

b) Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy (1960) and its Amendment (2004)

The Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, established in 1960 under the OECD, serves as the first international nuclear civil liability agreement. With 16 contracting parties, it provides a narrow definition of nuclear damage, limiting compensation to "damage to or loss of life" and "damage to or loss of any property." The Paris Convention sets compensation limits at a minimum of 5 million SDR and a ceiling of 15 million SDR, allowing flexibility for countries to set higher amounts.

The Brussel Supplementary Convention, adopted in 1963, supplements the Paris Convention by introducing a three-tiered compensation mechanism. The first tier

involves the operator's liability, the second tier involves the installation state, and the third tier involves an international fund contributed by contracting parties. Amendments in 2004 enhanced both conventions, broadening the definition of nuclear damage and increasing liability limits. However, these amendments are vital for strengthening the European regional liability regime.

c) Joint Protocol (1988)

Joint Protocol was adopted after Chernobyl Accident which occurred in 1986 in the Soviet Union (now in Ukraine). Chernobyl Accident was the first large scale nuclear accident that also had transboundary effects. During the time, European countries were divided between OECD's Paris and IAEA's Vienna Conventions to tackle damage occurring from nuclear incidents. Yet, it was realized that in case a nuclear accident occurs in a Vienna country and damage a Paris country (or vice versa), there would be a legal gap and the victims would not be properly compensated (Schwartz, 2010; Lamm, 1998). That is why, IAEA and OECD worked together to create a bridge between Paris and Vienna Convention adopting Joint Protocol. By connecting the two conventions, the liability regime's reach increased, essentially establishing a regional liability regime for all of Europe, including a larger population. As of right now, 31 nations have ratified and signed the Joint Protocol.

d) Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage (1997)

In 1990, the IAEA called for a better international liability regime, which is reflected in two ways among working group members and member states following the Chernobyl disaster (Lamm, 1998). Initially, the Vienna Convention was to be amended. Adopting a new convention to address the liability relationship between states and civil society on an international scale, as well as new issues arising from technological change, was the second opinion (Lamm, 1998; Handrlica & Novotná, 2018). The Vienna Convention was amended by the working group in 1997, and they also adopted a new convention known as the CSC.

The CSC is the second convention that attempts to create a global framework for nuclear liability. All six of the nuclear liability regime's basic principles are naturally reaffirmed by the CSC; however, the definition of nuclear damage and the minimum standards for amount are very different.

Regional Liability Regime for Asian Countries

In response to the observed trends favoring regional nuclear liability regimes worldwide (Handrlica, 2021), potential approaches for South and East Asian countries are explored. Mohan (2015) suggests leveraging regional organizations like South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) to establish a liability framework (Mohan, 2015), while Chen (2014) proposes an interim multilateral agreement for China, Taiwan, South Korea, and Japan, emphasizing the need for a better regime under the CSC (Chen, 2014). Tazaki advocates signing the CSC for nuclear damage to prevent proliferation risks and promote multilateral cooperation in the region (Tazaki, 2014).

The evident lack of nuclear liability systems in South and East Asia necessitates a consistent regime for the nuclear industry's clarity and the protection of affected individuals and companies (Schwartz, 2010). To address transboundary risks, a

multilateral decision is crucial, either through a new convention or collective adherence to an existing one. Given the diverse political, economic, and cultural differences among these countries, signing an internationally accepted treaty, such as the CSC, emerges as more practical option (Tazaki, 2014).

This study contends that the CSC is the most viable choice for widespread adherence in the region. Recognizing that nuclear accidents, though potentially transboundary, are unlikely to be global, the CSC offers a consistent regional regime to address nuclear liability deficiencies effectively. This strategic approach emphasizes the importance of collective action by South and East Asian countries to safeguard against the threats posed by nuclear incidents in the region.

Why CSC?

The Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage (CSC) is a standalone agreement allowing countries, even those party to earlier conventions like the Vienna Convention, to join without overlap (McRae, 2007). Mohan (2015) notes that countries like Bangladesh, which adopted legislation in line with the Vienna Convention, can easily join the CSC without leaving the former (Mohan, 2015). The CSC's grandfather clause, requiring domestic legislation or adherence to other conventions, promotes comprehensive harmonization of nuclear liability.

Upon joining the CSC, countries, particularly China, must raise liability limits to meet international standards. It is argued that the CSC benefits China by providing a consistent legal framework, aiding its nuclear export policy, and fostering regional trust (Liu & Faure, 2016). The CSC establishes public and international funds, ensuring adequate compensation for nuclear damages exceeding operator funds. With Japan and the USA already party to the CSC, international funds are substantial, and China's participation would further strengthen them.

The broad definition of nuclear damage under the CSC, encompassing earlier conventions and adding environmental damage, is crucial for addressing human and environmental impacts of nuclear incidents, aligning with the goal of curbing greenhouse gas emissions. Tazaki (2014) asserts that the CSC is optimal for Asian countries, avoiding the complexities of adhering to the Paris Convention and providing a practical alternative for diverse economies (Tazaki, 2014).

Nuclear expansion in the region poses risks even for non-nuclear countries. Signing the CSC would grant exclusive jurisdiction over nuclear incidents in territorial waters and exclusive economic zones, ensuring prompt compensation for citizens without cross-border litigations (McRae, 2007). The growing prospect of Floating Nuclear Power Plants (FNPPs), led by China, adds a layer of complexity. While FNPPs may present liability challenges, joining the CSC offers a pathway to resolving these issues, especially if neighbouring countries adopt the same convention.

Conclusion

Pressed by global climate change and energy security, governments seek to find alternative and clean energy sources. Even though a well-known source nuclear energy has emerged in some countries' energy portfolio as an alternative to traditional fossil

fuels as it is a zero-carbon technology and complementary to renewables for it has lower intermittency risk. The new attention to nuclear is concentrated in South and East Asian region as more than half of NPPs under construction are located in the countries of the region.

Yet, nuclear power poses vital risks to both the host country and its neighbours since nuclear hazards have transboundary economic, environmental, and humanitarian effects. Thus, realizing these risks arising from nuclear power, countries and international organizations have prepared international binding conventions to compensate the damage a nuclear accident may result. Given the population density, environmental fragility and the economic activities in the South and East Asian region nuclear incidents may have catastrophic results in the region. For that reason, the countries in the region must adhere to a common international convention that will compensate the human, economic and environmental loss in case of a nuclear incident that has transboundary effects.

This paper demonstrate that the CSC is the best available nuclear liability convention for South and East Asian Region as the CSC is a free-standing agreement, it creates a public fund and an international fund pool, and once countries in the region decide to adhere to the CSC, they will have to raise the liability limit to the internationally accepted standards. Adhering to the CSC will strengthen the path to a global nuclear liability regime as well since several countries with and without nuclear power fleet will be part of a regional liability regime under and international agreement.

References

- Bellamy, J. (2019). Civil Liability for Nuclear Damage in Countries Developing Nuclear New Build Programmes. *The Journal of World Energy Law & Business*, 12(1), 108-120. <https://doi.org/10.1093/jwelb/jwy036>
- Chen, C. S. (2014). Establishment of an East Asian Nuclear Safety and Liability Regime. In R. M. Manóvil (Eds.), *Nuclear Law in Progress. 21st INLA Congress* (pp. 95-105). Legis Argentina.
- Gungor, G., & Sari, R. (2022). Nuclear Power and Climate Policy Integration in Developed and Developing Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 169, 112839. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2022.112839>
- Handrlica, J. (2021). The Mirage of Universalism in International Nuclear Liability Law: A Critical Assessment 10 Years After Fukushima. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 30(3), 375-386. <https://doi.org/10.1111/reel.12407>
- Handrlica, J., & Novotná, M. (2018). The Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Dam-Age: Past, Evolution and Perspectives. *Juridical Trib.*, 8, 48. <http://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An8vS/5.%20Handrlica,%20Novotna.pdf>
- Handrlica, J., & Sancin, V. (2021). Earthquakes in Nuclear Liability Conventions: A Study in International Disaster Law. *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 39(2), 183-198. <https://doi.org/10.1080/02646811.2020.1795387>
- Heffron, R. J., Ashley, S. F., & Nuttall, W. J. (2016). The Global Nuclear Liability Regime Post-Fukushima Daiichi. *Progress in Nuclear Energy*, 90, 1-10.

- <https://doi.org/10.1016/j.pnucene.2016.02.019>
- Lamm, V. (1998). The Protocol Amending the 1963 Vienna Convention. *Nuclear L. Bull.*, 61, 7. https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi?handle=hein.journals/nuclb65§ion=5
- Liu, J., & Faure, M. (2016). Compensation for nuclear damage: a comparison among the international regime, Japan and China. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 16, 165-187. <https://doi.org/10.1007/s10784-014-9252-7>
- Martin, L. L. (1992). Interests, Power, and Multilateralism. *International Organization*, 46(4), 765-792. <https://doi.org/10.1017/S0020818300033245>
- McRae, B. (2007). The Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage: Catalyst for Global Nuclear Liability Regime. *Nuclear Law Bulletin*, 79, 17-36. <https://www.oecd-neo.org/law/nlb/nlb-79/017-035%20-%20Article%20Ben%20McRae.pdf>
- Mohan, M. R. (2015). *Nuclear Energy and Liability in South Asia: Institutions, Legal Frameworks and Risk Assessment within SAARC*. Springer.
- Quéré, A. (2014). Challenges Facing the Insurance Industry Since the Modernisation of the International Nuclear Third Party Liability Regime. *Nuclear L. Bull.*, 94, 77. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/nuclb98&div=6&id=&page=>
- Ruggie, J. G. (1992). Multilateralism: the Anatomy of an Institution. *International organization*, 46(3), 561-598. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027831>
- Schwartz, A. J. (2010). Liability and Compensation for Third Party Damage Resulting from a Nuclear Incident. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook, 10th Anniversary of the International School of Nuclear Law*. (307-355). OECD. <https://www.oecd-neo.org/law/isnl/10th/isnl-10th-anniversary.pdf>
- Stapczynski, S. (2022, August 27). *Global Energy Crisis Spurs a Revival of Nuclear Power in Asia*. Bloomberg.com. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-27/global-energy-crisis-spurs-a-revival-of-nuclear-power-in-asia>
- Stoiber, C., Baer, A., Pelzer, N., & Tonhauser, W. (2003). *Handbook on Nuclear Law*. Vienna, Austria: International Atomic Energy Agency. https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1160_web.pdf
- Tazaki, M. (2014). A Nuclear Third Party Liability Regime of a Multilateral Nuclear Approaches Framework in the Asian Region. *Sustainability*, 6(1), 436-448. <https://doi.org/10.3390/su6010436>
- World Nuclear Association. (November 2022). *Plans for New Nuclear Reactors Worldwide - World Nuclear Association*. World-Nuclear.org. <https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide.aspx>.

ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE TREATY OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION IN THE DEVELOPMENT OF THE UNIFICATION OF LEGISLATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Temirbek NURMATOV*

Abstract

The scientific article discusses the issues of unification of the legislation of the Kyrgyz Republic in the light of its participation in the Eurasian Economy Union (EAEU) Treaty. For full and equal participation in the integration processes, efforts to bring the legislation of the member states in accordance with the norms and principles within the EAEU come to the fore.

Keywords: Unification, Integration, EAEU, Legislation, Customs Union, CIS, EAEU Customs Code

Kırgız Cumhuriyeti Mevzuatının Birleştirilmesinin Geliştirilmesinde Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması'nın Rolü ve Önemi

Özet

Bilimsel makale, Kırgız Cumhuriyeti'nin Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) Antlaşmasına katılımı ışığında mevzuatının birleştirilmesi konularını tartışmaktadır. Entegrasyon süreçlerine tam ve eşit katılım için üye devletlerin mevzuatlarının EAEU bünyesindeki norm ve ilkelere uygun hale getirilmesi çalışmaları ön plana çıkmaktadır

Anahtar Kelimeler: Birleşme, Entegrasyon, EAEU, Mevzuat, Gümrük Birliği, BDT, EAEU Gümrük Kodu

The unification of legislation in modern conditions is an important element in the convergence of the legal systems of states. Law and economy are the engine of society and the state; the law must regulate the socio-economic changes occurring in this process. Synchronous interaction of law (legal regulation) and economy gives the necessary prerequisites for the growth of the well-being of society and the state. In the context of globalization, arises the issue of unification of legal systems of states and other subjects of international law for close interaction between them.

Peoples and states adopted each other's experience in the issues of society management, state organization, legal regulations, economic development and etc. They also introduced foreign practices of legal relations. This is the essence of convergence of legal norms of states. In this period, when the Kyrgyz Republic summarizes its 30-year development as a sovereign and independent state, it is necessary to summarize the intermediate results of the history and development of state building. In the legal sphere, the Kyrgyz Republic has carried out 10 constitutional and legal reforms, accumulated a huge practice of drafting laws, formed a solid international treaty base on a bilateral and multilateral basis.

This array of legal framework requires a serious expert and analytical study.

* Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi Uluslararası İlişkiler ve Hukuk Bölümü, K. Dikambayev, Bişkek, Kırgız Cumhuriyeti.

Competently verified legal framework is one of the important prerequisites for the successful development of the state and society as a whole. The strategic documents note that Kyrgyzstan will have to implement this in conditions of remoteness from the main transport routes, adaptation to the new conditions of economic development within the EAEU, taking into account various challenges. Active targeted work should be carried out at all levels for the harmonious integration of Kyrgyzstan's economy within the EAEU.

The main arguments in favor of integration are the possibility of implementing important infrastructure projects and providing strategic goods at a stable and more affordable price, especially in the context of the future formation of common energy markets (electricity, gas, oil and oil products) with EAEU partners.

Previously, according to the Agreement on the free trade zone in the territory of the CIS of 2011, the regime of duty-free trade did not extend to minerals and petroleum products. Terms of delivery were the subject of bilateral agreements between the CIS countries. Fluctuations in the price of hydrocarbons are painful and necessary for the development of the economy of Kyrgyzstan. More than 90% of all fuel and lubricants are delivered to the Kyrgyz Republic from the Russian Federation - more than 1 million tons per year. For example, the import of petroleum products from the Russian Federation was carried out in the following volumes: in 2013 - 1.73 million tons; in 2014 - 1.31 million tons; in 2015 - 1.30 million tons. Also, one of the reasons for the accession of Kyrgyzstan to the Eurasian Integration Union was the opportunity to facilitate access to the market of the country's goods, in respect of which, in accordance with the Agreement on Free Trade within the CIS of 2011, export duties were applied (Commonwealth of Independent States, 2011).

Also important were the issues that were considered by Kyrgyzstan before the election in favor of integration - citizens of Kyrgyzstan, working in the territory of the Customs Union, and the volume of remittances sent to Kyrgyzstan. According to experts' estimates, this is about 1 million people, that is, every fifth resident of the country (92% of them go to work in Russia, the rest - in Kazakhstan) (Eurasian Economic Commission, 2018).

Remittances from citizens of Kyrgyzstan working in the EAEU countries, comparable to the income of the state budget, actually provide domestic consumption in the country and cover 50 to 75% of the republic's trade deficit.

According to the Center for Integration Studies of the Eurasian Development Bank (2020), Kyrgyzstan has the highest level of public support for integration compared to EAEU countries - 86% (in Kazakhstan - 80%, Russia - 78%, Belarus - 60%, Armenia - 56%). At the same time, in Kyrgyzstan, support for the country's participation in the EAEU is equally high among all age groups of the population. Also, according to Gallup Institute (American Institute of Public Opinion), in 2015, 76% of respondents in Kyrgyzstan supported joining the Union. The active position of the country's business circles, which were involved in the work of the Interdepartmental Commission under the Government of the Kyrgyz Republic, responsible for the accession negotiation process, played an important role in the formation of Kyrgyzstan's position on this issue and its entry into the Customs Union. Thus, the

question of the choice of integration in Kyrgyzstan was considered openly, with the participation of representatives of state structures, business and based on an objective economic analysis (Gallup International, 2023).

For the Kyrgyz Republic, participation in the EAEU created conditions for the free movement of capital, goods, labor, and services. In recent years, natural population growth has been observed in Kyrgyzstan, despite the migration flow to the countries of far and near abroad. According to the World Bank, according to the amount of remittances of migrants in the structure of the GDP of the recipient country, Kyrgyzstan occupies one of the leading places in the world, and it makes up 1/3 of the republic's GDP. Such a situation requires an adequate approach to the legal regulation of external labor migration, taking into account the conditions that have arisen with the state's participation in the activities of the EAEU [Jumagulov, 2020, s. 11].

Undoubtedly, with the accession of Kyrgyzstan to the EAEU, there is a positive trend in improving the situation of migrant workers and freedom of movement in the labor market. Every time, the state creates the necessary conditions for legal provision of equal opportunities and social guarantees for migrant workers in the integration community.

A strict state policy to protect domestic producers and their own domestic market from competition is observed everywhere. In fact, the so-called "trade wars" have become one of the tools for eliminating competitors on various trading platforms. In these conditions, the member states of the EAEU should act as a united front in the joint struggle for a place in the world market of goods and services. This is achieved only through interaction and joint efforts of all participants. Today, there is a tendency to take effective measures to increase trade and economic cooperation of EAEU with third countries, such as China, India, Singapore and others.

For example, tourism as one of the most important components of the economy of the Union forms a single market of tour operators and travel agencies. In this direction, it is necessary to take concrete steps to develop projects that would become the basis for interaction between partners within the integration association. In financial terms, it is important that the Eurasian Development Bank (hereinafter referred to as the EDB) increased its efforts to finance similar sectors of the economy. As a financial body, the European Union should become a stable and objective platform for strengthening integration projects (Kremlin.ru, 2018).

It should also be noted that the difficulties in the community can be eliminated if the EEC (Commission) will be given additional powers for prompt response to emerging disagreements within the competence of the Union. The authority of the Commission, as well as the authority of the Union as a whole, will depend on how the problems that arise throughout the Union will be solved in an operational manner.

Like any international body, EAEU is a bureaucratic apparatus that creates additional difficulties in international cooperation in some cases. It is necessary to develop a mechanism for fast, flexible and mobile work of the Commission. In such conditions of work, transparency and understanding are prioritized for all persons who need support from the Commission. At all stages of conflict resolution, the Commission must demonstrate its effectiveness.

The Treaty on the EAEU dated May 29, 2014 EAEU demonstrates success and achievements in development and guaranteeing the common interests of member states - Republic of Armenia, Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan, Kyrgyz Republic and Russian Federation. However, the ongoing processes of globalization lead to the fact that modern challenges and factors - changing conditions of the world economy, widespread digitalization of the economy, the world economic crisis - have a huge impact and pressure on the EAEU.

In accordance with the Treaty on Accession of the Kyrgyz Republic to the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014, signed in Moscow on December 23, 2014 (Law of the Kyrgyz Republic, 2015, No. 111). The Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, on the one hand, and the Kyrgyz Republic, on the other hand, in order to give a new impetus to the development of closer integration, economic convergence, and also for the purpose of social progress and improvement welfare of nations, taking into account the signing on October 10, 2014 of the Treaty on Accession of the Republic of Armenia to the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014 (Eaeunion.org, 2014), which provides, among other things, for the introduction of amendments to the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014, taking into account the fact that the international agreements, on the basis of which the formation of the contractual legal basis of the Customs Union and the Single Economic Space was carried out, became the basis of the Treaty on the Eurasian Economic Union of May 29, 2014, confirming the readiness of the Kyrgyz Republic to fulfill the obligations stipulated by the specified international agreements, taking into account the progress of the Kyrgyz Republic's implementation of the measures necessary for the accession of the Kyrgyz Republic to the Customs Union and the United Economic Space of the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, the Kyrgyz Republic joined the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014, as well as other international agreements, a member of the Eurasian Economic Union.

Thus, the EAEU faces a choice today:

- 1) develop in accordance with the Union Treaty,
- 2) or in accordance with the trends of the modern world.

The practice of applying the Customs Code to the Customs Union, achieved during the period of the Customs Union and the Single European Space, as well as the relevance of the issues of improving the procedures for customs operations and deeper implementation of information technologies, determined the need to develop the EAEU Customs Code (eec.eaeunion.org, 2017; Law of the Kyrgyz Republic, 2017, No. 223).

Bibliography

Commonwealth of Independent States (2011). "Договор о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года" (Agreement on Free Trade Zone Dated October 18, 2011). <https://cis.minsk.by/page/show?id=13922>;
http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_razv_integr/Pages/Новые_страницы/Доклад_KP_14.05.2018.pdf.

- Eaeunion.org (2014). "Agreement on Accession of the Republic of Armenia to the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014". October 10, 2014, Minsk. (edited on April 14, 2020). https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0017354/itia_11102014_doc.pdf.
- Eec.eaeunion.org (2017). "Treaty on the Customs Code of the Eurasian Economic Union". *Eurasian Economic Union*. <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/9dd/Customs-Code-of-the-EAEU.pdf>
- Eurasian Development Bank* (2020). "Основные тенденции интеграционного развития Кыргызстана в 2019 г". (Main Trends of Integration Development in Kyrgyzstan in 2019). Евразийский банк развития Дирекция по аналитической работе, Центр Интеграционных Исследований 07/2020. (Directorate for Analytical Work of the Development of the Eurasian Bank, Center for Integrative Studies 07/20) https://eabr.org/upload/iblock/7d6/EABR_KR_07_2020_RU_2020_07_10-1_.pdf.
- Eurasian Economic Commission* (2018). "The Kyrgyz Republic in the Eurasian Economic Union. First Results". May 14, 2018. [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_razv_integr/Pages/Новые страницы/Доклад КР 14.05.2018.pdf](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_razv_integr/Pages/Новые%20страницы/Доклад%20КР%2014.05.2018.pdf).
- Gallup International* (2023). "History Gallup International". <http://www.gallup-international.com/profile.htm>.
- Jumagulov, A.M. (2020). "Legal Policy of the Kyrgyz Republic in the Sphere of International Relations: Theoretical and Practical Questions". Competition for a Degree in Law. Science. Bishkek.
- Kremlin.ru (2018). "Стенографический отчёт о заседании Высшего Евразийского экономического совета в расширенном составе" (Stenographic Report on the Meeting of the Supreme Eurasian Economic Council in Extended Format). May 14, 2018. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/57468>.
- Law of the Kyrgyz Republic (Закон Кыргызской Республики) (2015). "О ратификации международных договоров по присоединению Кыргызской Республики к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года" (On Ratification of International Agreements on the Accession of the Kyrgyz Republic to the Treaty on the Eurasian Economic Union dated May 29, 2014). May 21, 2015, No. 111, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111154?cl=ru-ru>.
- Law of the Kyrgyz Republic (Закон Кыргызской Республики) (2017). "О ратификации Договора о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза, подписанного 11 апреля 2017 года в городе Москва". (On the Ratification of the Treaty on the Customs Code of the Eurasian Economic Union Signed in Moscow on April 11, 2017). December 30, 2017, N 223. <https://cbd.minjust.gov.kg/111732/edition/863046/ru>.